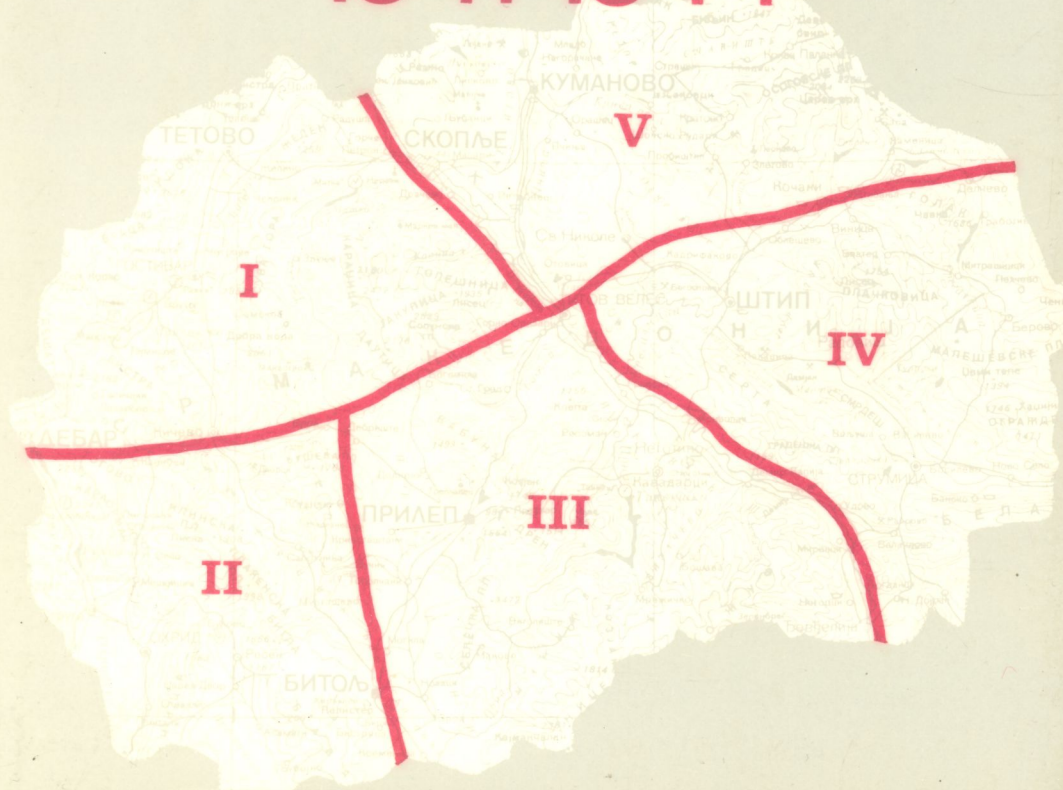

ДАНЕ ПЕТКОВСКИ ВЛАДО СТРЕЗОСКИ

БОРБЕНА ДЕЈСТВА У ЗАПАДНОЈ МАКЕДОНИЈИ

1941-1944

И з д а в а ч
ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД
Начелник БОРБЕ СТАНИБ, пуковник

РАТНА ПРОШАОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ
ЈУГОСЛАВИЈЕ

КЊИГА ДВЕСТА ПЕДЕСЕТ ПРВА

М О Н О Г Р А Ф И Ј Е
ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ

КЊИГА СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

РАХМИЈА КАДЕНИВ, генерал-пуковник, председник, чланови: АЛИ ШУКРИЈА, РИСТО ЦУ-
НОВ, ДАКО ПУАЧ, генерал-пуковник, МИЛАН ДАЈЛЕВИК, генерал-пуковник, ЖИКА СТО-
ЈШИК, генерал-потпуковник, ФАБИЈАН ТРГО, генерал-потпуковник, ВЕЉКО МИЛАДИНО-
ВИК, генерал-потпуковник, ЈОЦО ТАРАБИК, генерал-потпуковник, МЕТОДИЈЕ КОТЕВСКИ, ге-
нерал-потпуковник, АУГУСТ ВРТАР, генерал-потпуковник, СВЕТОЗАР ОРО, генерал-мајор,
МИШО ЛЕКОВИК, пуковник, АХМЕТ БОНЛАГИК, пуковник, ВИКТОР КУЧАН, пуковник

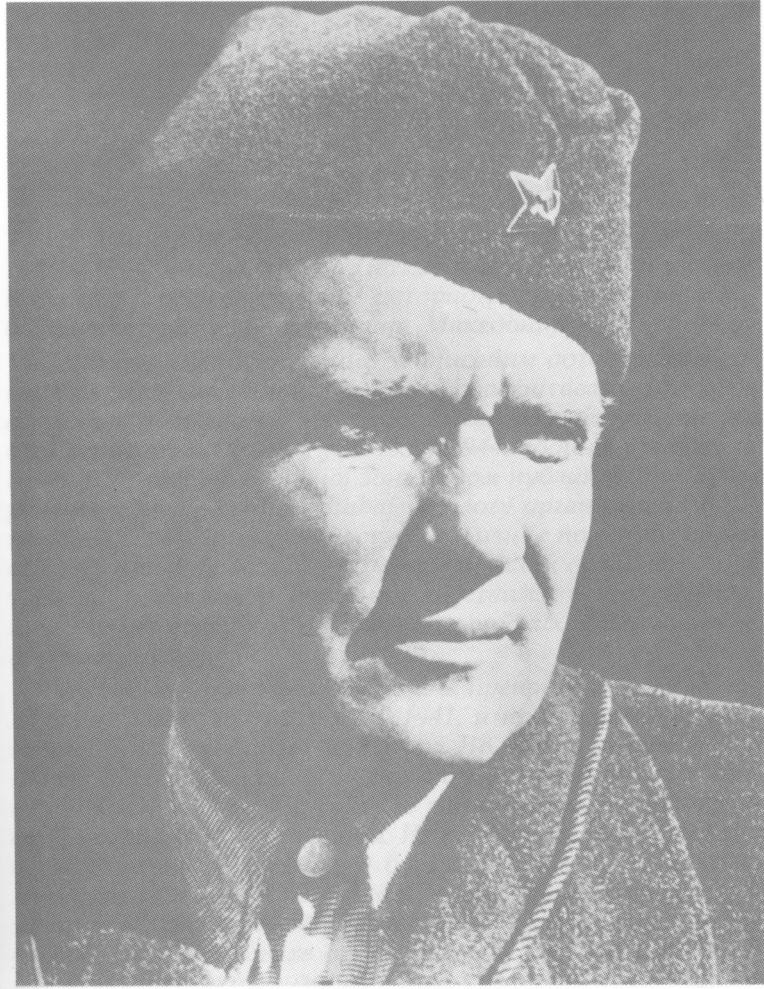
ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
РАДОМИР ПЕТКОВИВ, пуковник

РЕЦЕНЗЕНТИ
РИСТО ЦУНОВ и МЕТОДИЈЕ КОТЕВСКИ

ДАНЕ ПЕТКОВСКИ
ВЛАДО СТРЕЗОСКИ

БОРБЕНА ДЕЈСТВА
У ЗАПАДНОЈ
МАКЕДОНИЈИ
1941 - 1944.

БЕОГРАД, 1983.

ПРЕДГОВОР

Публикација Борбена дејства у западној Македонији 1941 - 1944, аутора Данета Петковског и Владе Стрезоског представља озбиљан прилог историографији народноослободилачког рата на територији Македоније.

Аутори, и сами учесници у описаним догађајима у западном делу Македоније, успешно обавештавају читаоце о важнијим догађајима, а и о детаљима развоја устанка на овој територији, која је у 1943. и 1944. години припадала Првој и Другој оперативној зони. Овом публикацијом аутори расветљавају многе догађаје и улогу организације КПЈ, штабова и појединих личности. У књизи је поменуто преко стотину имена бораца и руководиоца који су више од две трећине погинули у борбеним дејствима у току НОР-а. Људском фактору као носиоцу историјских збивања дат је изузетан значај.

Аутори су настојали да објасне препреке које су кочиле бржи развој НОП-а у току 1941. и прве половине 1942. године и рад тадашњег секретара ПК КПЈ за Македонију Шарла Шаторова, који је радио у духу аспираторских концепција ЦК БРП (к) - а тај га је рад одвео, објективно гледано, у издајство свог народа. Из књиге се може сагледати нервоза окупатора, посебно бугарског окупатора и квислинга као и све мере које су они предузимали да угуше устанак у Македонији. Међутим, без обзира на пролазне у основи тактичке успехе окупатора у првим данима устанка, развој устанка узима свој ток и постепено са разјашњењем циљева устанка, као и то да је организатор устанка Комунистичка партија Југославије, и стратегијске концеп-

ције друга Тита за оружани устанак, македонски је народ прихватио устанак као једини пут за своје ослобођење. Аутори са пуним правом закључују да је 1942. година преломна година за даљи развој НОП у Македонији. У овој години нину нови партизански одреди и на војном плану постижу све веће успехе, а на политичком македонски народ почиње да се масовно укључује у НОР и револуцију.

Борбена дејства у 1942. години створила су повољне услове за даљи развој устанка у 1943. години. Аутори су успешно презентирали читаоцу услове под којима се развијао устанак у овој години у западној Македонији и пут стварања првих крупних јединица: Прве македонско-косовске бригаде, Друге македонске бригаде и Треће групе батаљона, а затим и више самосталних батаљона.

Аутори су на више места акцентирали и интернационалну помоћ КПЈ према покретима отпора Грчке, Албаније и Бугарске, али и сарадњу са покретима отпора тих земаља.

У публикацији су врло рељефно дати и догађаји у 1944. години. Види се процес нарастања нових бригада, дивизија и корпуса - војске коју је стварао македонски народ, војске која је била саставни део Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

Описана борбена дејства, непријатељских и наших јединица, дају довољно материјала да из њих свако може да извуче потребна оперативно-тактичка искуства и да их стваралачки користи у савременим условима за развој и обогаћивање концепције општенародне одбране.

Аутори су успели да дочарају читаоцу због чега се бугарски окупатор тако жилаво, скоро до 9. септембра 1944. године, борио против јединица НОВ и ПОЈ и народа у Македонији, али једновремено и реално да се сагледа интензитет политичке денационализације који бугарски окупатор није смањивао све до своје капитулације.

Публикација пружа и довољно објашњење под којим условима су створене слободне територије, а посебно она у западном делу Македоније, која је имала и два слободна града (Дебар и Кичево). На овој територији у потпуности су били развијени органи народне власти који су врло ефи-

касно дејствовали. На овој су територији отпонале са радом школе са наставом на македонском језику, а радили су и више војних и политичких курсева, и др.

Аутори закључују да је македонски народ, заједно са осталим народима и народностима Југославије, својом одлучношћу да прихвати устанак као једини пут и својом борбеношћу и храброшћу у оружаним борбама под руководством КПЈ и друга Тита извојевао своју националну и социјалну слободу и пуну равноправност са народима и народностима Југославије.

Ова публикација представља допуну досадашњих публикација које говоре о догађајима на територији западног дела Македоније и то је оно што је нини интересантно за сваког читаоца који жели да се упозна са НОР и револуцијом у Македонији.

Академик др Михаило Апостолски,
генерал-пуковник

УВОДНА РЕЧ

За писање ове публикације о борбеним дејствима јединица у западној Македонији у народноослободилачком рату одлучили смо се због тога што се у Југославији још увек осећа потреба за широм, изворном литературом о развоју народноослободилачког покрета у овом делу Македоније, коју су поделили бугарски и италијански окупатори.

Подручје под којим се подразумева *западна Македонија* још није тачно утврђено. Има написа и књига о народноослободилачком покрету у западној Македонији у којима писци разматрају дејства само на оном делу територије који се налазио под окупацијом Италије (Тетово, Гостивар, Дебар, Кичево, Струга). У разговору Македонци обично кажу источна и западна Македонија, а Вардар се узима као линија разграничења. Међутим, постоји и друга подела која иде линијом Битољ - Прилеп - Велес - Тетово. Многи писци - историчари да би све било јасније тачно одређују регион о коме пишу. Тако смо и ми поступили. У овој публикацији биће речи о Македонији у народноослободилачком покрету на територији западно од линије: Тетово - Велес - Прилеп - Битољ, тј. западна Македонија у ширем смислу.

Централни комитет Комунистичке партије Македоније на својој седници 19. марта 1943. године формирао је пет обласних комитета и пет оперативних зона.* Зоне су приближно захватале следећу територију:

У току 1941. и 1942. године на територији Македоније постојало је седамнаест месних војних штабова.

Прва оперативна зона захватала је простор северно од линије: Дебар - Кичево - Брод, Богомила - Велес и западно од железничке пруге Велес - Скопље - Качаник;

Друга оперативна зона захватала је простор јужно од линије Дебар - Кичево - Брод - Богомила - Велес и западно Богомила - Прилеп - Битољ;

Трећа оперативна зона захватала је простор од Велеса и Гевгелије, северно до Царева Села (сада Делчево) - Кочани - Велес;

Четврта оперативна зона захватала је простор северно и североисточно од линије Скопље - Велес - Кочани - Царево Село;

Пета оперативна зона захватала је кумановски и кривопаланачки регион*.

Дакле, предмет разматрања ове књиге су догађаји и развој оружане борбе који су се одвијали у Првој и Другој оперативној зони, формиране у марту 1943. године, односно у зони тетовског и битољског Окружног комитета КП Македоније. Дејства у Трећој оперативној зони (тиквешкој) дата су у оноликој мери колико је потребно да би се видела повезаност у оперативном и стратегијском смислу између оперативних зона.

Циљ нам је да читаоце што ближе и детаљније упознамо са развојем устанка на територији западне Македоније, коју су Немци поделили на два дела. Један део је био под бугарском, а други под италијанском окупацијом. Можда би се могло приговорити да се из такве публикације не може видети целина развоја устанка на територији Македоније. Међутим, пошли смо од тога да је целина народноослободилачког покрета у Македонији углавном обрађена, и да оваква публикација допуњује ту целину и да ће допринети разумевању збивања у том крају наше земље. Зато сматрамо да би оваква или слична публикација требало да се изда и за источну Македонију или за поједине регионе, као што су Тиквеш, Куманово, Скопље и сл. Мислимо да ће такве публикације дати посебан допринос македонској историографији, нарочито у изношењу података о оперативним и тактич-

ким дејствима наших снага. Крајем јула 1944. године ГШ НОВ Македоније врши нову територијалну поделу - формира четири оперативне зоне, а после 9. септембра исте године формира три корпусне области. Западни део Македоније припао је 15. корпусу НОВЈ.

Територија западне Македоније је била посебно значајна у народноослободилачком рату, јер су се на њој одиграли веома важни историјски догађаји. Да напоменемо само неколико: припрема, почетак и развој устанка 1941. и 1942. године; марта 1943. године у Тетову је формирана КП Македоније, изабран ЦК КП Македоније, реорганизован Главни штаб Македоније; одржано је преспанско саветовање ЦК КПМ; створена је прва слободна територија; издат је историјски манифест; створени су први народноослободилачки одбори; формирана је 1. македонско-косовска бригада. Са те територије сарађивало се са партизанским покретом у Албанији и Грчкој. На том простору дејствовала су и два батаљона са Косова у којима је било Срба, Црногораца, Албанаца и бораца других нација.

Треба посебно нагласити да је на том делу територије фашистички окупатор предузео све да подстакне и развије братоубилачки рат. Међутим, Комунистичка партија Југославије је својим стрпљивим радом разобличила такву политику и планове окупатора и добром организацијом и масовношћу народноослободилачког покрета створила чврсто братство и јединство Македонаца, Албанаца, Срба, Турака и других југословенских народа и народности.

Књигу смо поделили у пет глава са више поглавља и тематских целина. То смо урадили из практичних разлога да бисмо читаоцу омогућили да лакше схвати и разуме поједине периоде у развоју народноослободилачког рата у овом делу Македоније.

Прва глава обухвата припреме, почетак и развој устанка у периоду 1941 - 1942. година. У овом делу књиге изнета је војно-политичка ситуација непосредно пред априлски рат и слом старе југословенске војске, затим подела Македоније између Бугарске и Италије. Говори се и о месту и улози бугарске војске и полиције као фашистичких окупатора.

тичког жандара на овом делу Балкана. Описано је стање у КП Македоније као резултат опортунистичког и издајничког држања тадашњег секретара Покрајинског комитета КПЈ за Македонију Методија Шаторова Шарла и борба новог Покрајинског комитета на челу са Лазаром Колишевским у остваривању политичке платформе ЦК КПЈ и Јосипа Броза Тита. У књизи се, затим, говори о оздрављењу стања у КП Македоније и о почетку устанка, као и превазилажењу поновне кризе у руководству Покрајинског комитета после хапшења Лазара Колишевског. Детаљније се разматра стање у КП и СКОЈ-у на терену - у битољском и тетовском округу. Изнесена су дејства партизанских одреда на тој територији.

У дејствима партизанских одреда приказана су сва свирепост и живавост бугарског фашистичког окупатора, који је по сваку цену настојао да успостави свој утицај и власт у »новоослобођеним крајевима«. У књизи се види како су комунисти и народ Македоније тешком борбом успели да до краја 1942. године створе и развију партизанске одреде који су контролисали више од половине територије и тако створили повољне услове за даљи развој устанка и народноослободилачке борбе у 1943. години.

Друга глава разматра дејства и развој оружане борбе у Првој и Другој оперативној зони западне Македоније 1943. године. У овом делу књиге најпре се даје пресек опште војно-политичке ситуације почетком 1943. године на главним ратиштима другог светског рата, посебно на југословенском, где су снаге НОВ и ПОЈ у сталном порасту. Износе се услови под којима је формирана Комунистичка партија Македоније и њен ЦК, како је реорганизован Главни штаб НОВ и ПО Македоније. Детаљно се описује развој устанка, стварање и нарастање партизанских одреда и батаљона. Износе се услови борбених дејстава на територији Македоније под италијанском и бугарском окупацијом. Пише се о сарадњи наших партизанских одреда са народноослободилачким покретима у Грчкој и Албанији, затим о дејствима косовских јединица на територији Македоније. Описује се стање у западној Македонији после капитулације фашистичке Италије, разору-

жавање појединих гарнизона и стварање већих слободних територија у дебарско-кичевском крају. Затим, детаљно су обрађена борбена дејства 1. македонско-косовске бригаде и других јединица, офанзива немачких снага на слободну територију Дебарца, напуштање ове територије и прелазак 1. македонско-косовске бригаде на територију Егејске Македоније.

Овај се део завршава формирањем 2. македонске бригаде, Фуштанским саветовањем и реорганизацијом наших снага када су формиране три оперативне групације: 1. македонско-косовска бригада, 2. македонска бригада и 3. група батаљона (батаљон »Стив Наумов« који је ушао у састав 3. македонске бригаде и бугарски батаљон »Христо Ботев« који се прикључио бугарским партизанима).

Трећа глава захвата дејства првих бригада у Македонији. То су дејства из рејона Кожуфа ка Велесу по највећој зимској међави и борба са надмоћним бугарским фашистичким снагама. Дат је кратак преглед продора 1. македонско-косовске ударне бригаде из рејона Кожуфа преко Галичице у рејон Дебарца и поновно стварање слободне територије. На том подручју долази и до заједничких дејстава између јединица НОВ и ПО Југославије и НОВ Албаније. На крају, дат је пресек ситуације који је довео до тога да се од 1. македонско-косовске бригаде створе две бригаде - 1. македонска и 1. косовско-метохијска бригада. У овом делу књиге обрађена су најважнија дејства и 2. македонске бригаде која је имала главни задатак да дејствује на комуникацији Гевгелија - Велес.

Четврта глава обрађује формирање нових бригада и њихова дејства. То је време средине 1944. године, кад је дошло до значајних победа савезничких снага на свим фронтovima и до наглог нарастања НОВ и ПО Југославије. Најпре су обрађена дејства 5. македонске (прилепске) бригаде и 7. македонске (битољске) бригаде, која су карактеристична по разноврсности у нападима на бугарске карауле, организовању заседа, препада и бочних удара на комуникацијама. Описана су и дејства 4. албанске бригаде, састављене од бораца Албанаца са територије Македоније, која је имала врло тежак и осетљив задатак.

Она је највише водила борбе са балистичким снагама и одиграла огромну улогу у јачању братства и јединства. Приказана су дејства и 6. македонске бригаде, са посебним нагласком на борбе за ослобођење легендарног Крушева. На овој територији и даље је остала 1. косовско-метохијска бригада па су обрађена и њена дејства. Посебно су интересантна дејства ове бригаде у чишћењу Поречја од четника Драже Михаиловића, борбена дејства у равници у одбрани Прилепа и све оне акције и напори на путу за Косово.

Пета глава обрађује завршне борбе за ослобођење западне Македоније. У овом делу књиге обрађена су борбена дејства против немачких снага које се повлаче из Грчке и Албаније и дејства против албанских издајника и колаборациониста. Балистичке снаге имале су задатак да обезбеђују комуникације и да буду заштитница која ће омогућити повлачење немачких јединица. Приказана су дејства 48. и 49. дивизије које су имале сложене задатке да у свакодневним борбама спречавају повлачење непријатељских снага из западне Македоније. Непријатељ се кретао у моторизованим и оклопним колонама, које је обезбеђивао доста јаким оклопним снагама. Дејства 41. дивизије су приказана само када је долазило до садејства са јединицама 48. и 49. дивизије. У овој глави књиге јасно се види да је непријатељ имао велике тешкоће при повлачењу и да је имао доста мртвих и рањених војника, а уништена му је и знатна борбена и друга техника. Пише се и о ослобођењу Прилепа, Битоља, Ресена, Охрида, Струге. Посебно су обрађена дејства 15. корпуса у ликвидирању немачко-балистичких снага и ослобађање Кичева, Зајаца и Гостивара.

Из овог кратког прегледа садржаја појединих глава књиге види се да доминирају борбена дејства, односно војни аспекти народноослободилачког рата на територији западне Македоније. То смо намерно урадили, јер смо желели да нам тежиште садржаја буде на оружаном борби, а рад и активности друштвено-политичких организација и органа нове народне власти дали смо у оној мери колико су били непосредно повезани са борбеним дејствима и другим активностима партизанских јединица..

Тиме смо желели да читалац, ипак, добије целину о развоју народноослободилачког покрета у тим крајевима Македоније. Међутим, рад организација и органа КП, као главне руководеће снаге НОП, дат је много шире, што је било неопходно, с обзиром на стање у КП Македоније. Из текста се јасно види колику је пажњу КП Македоније посвећивала војном фактору, односно колико су организације војних јединица и вођење оружане борбе били њени тежишни задаци.

Кад читалац прочита ову књигу доћи ће до закључка о исправности линије ЦК КПЈ, а посебно о улози и доприносу Јосипа Броза Тита у развоју устанка и народноослободилачке борбе у Македонији, и о томе колико је било штетно деловање Бугарске радничке партије (комуниста) и Методија Шаторова Шарла за борбу против фашизма у Македонији. Увериће се да је окупатор из Бугарске носио дубоко усађену великобугарску идеју, али и заблуду да долази на територију која му »историјски припада«, пренебрегавајући историјска права, националне интересе и осећања македонског народа. Зато је окупатор дошао са огромном добро обученом и увежбаном војском и полицијом која се упорно борила за сваки део македонске територије. Читалац ће доћи и до закључка због чега се интензитет борби окупатора против НОП Македоније и денационализације није смањио од 17. априла 1941. године све до 8. септембра 1944. године.

Међутим, из књиге се види да је македонски народ, заједно са осталим народима и народностима које живе у Македонији, кренуо одлучно у борбу за своју слободу. Доста је било потурчавања, побугарчивања, посрбљавања и погрчавања. Све се то издржало, македонски народ остао је горд на својој земљи, остали су оно што су били - Македонци, поносни, срећни и задовољни.

Одлучност македонског народа, под руководством Јосипа Броза Тита и КП Југославије, донела му је националну слободу, државност и братски живот у једној заједници са осталим народима и народностима Југославије.

АУТОРИ

ПРВА ГЛАВА

ПРИПРЕМЕ, ПОЧЕТАК И
РАЗВОЈ УСТАНКА 1941-1942.
ГОДИНЕ

1. АПРИЛСКИ РАТ, СЛОМ КРАЉЕВСКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ И ОКУПАЦИЈА МАКЕДОНИЈЕ

Непосредно пред рат 1941. године режим Краљевине Југославије довео је земљу у врло критичну унутрашњу и спољну ситуацију. Југословенско државно и војно руководство било је захваћено дефетизмом и капитулантски настројено. Земљу је довело до потпуне изолације и окружење од стране снага Сила осовине.

Излаз из такве ситуације ни влада генерала Душана Симовића, која је, након масовних демонстрација и народног огорчења због приступања владе Цветковић-Мачек Тројном пакту, 27. марта 1941. године на власт дошла војним ударом, није могла да се снађе. Готово ништа није учињено да би се појачале одбрамбене способности Југославије и њене војске, премда се непосредно пред рат почело са мобилизацијом под видом »активирања јединица«. Познато је да она није била доведена до краја, а и оне јединице које су биле формиране, због издаје, петоколонаштва, слабо изведених мобилизацијских послова и других пропуста, нису биле способне за озбиљнија борбена дејства.

До краја марта 1941. године у Македонији су биле дислоциране следеће јединице бивше југословенске војске: Вардарска дивизија упућена је у рејон Дебар, Струга и Кичево; Шумадијска дивизија у рејон Градско; Брегалничка дивизија у рејон Струмица, Царево Село и Штип; и Моравска дивизија у рејон Крива Паланка и Куманово. Струмички одред је био распоређен у рејону Струмице.

Демонстрације у Битољу 27. марта 1941. године

На догађаје у Југославији, који су се догодили 27. марта, Хитлер је одмах реаговао. На »Саветовању о Југославији« одржаном истог дана у Берлину, донета је одлука да се Југославија као држава уништи. Због тога је створен план за напад под шифром »Подухват-25«. На тој основи немачка Врховна команда је 30. марта издала наредбу командама 12. и 2. армије за напад на Југославију. У нападу су учествовале Италија и Мађарска, а Румунија и Бугарска - чије територије су служиле за концентрацију немачких трупа - имале су задатак да штите њихову позадину, посебно од евентуалне интервенције СССР-а. Истовремено је био створен и план за напад на Грчку под шифром »Марита«.

У немачком плану »Подухват-25« територија Македоније је имала централан положај и изванредан стратешки значај у инвазији и брзој ликвидацији Југославије, и посебно за напад на Грчку. Хитлеров план за напад је био такав, да се концентричним дејствима из Аустрије и Мађарске, с једне стране, и Бугарске и Румуније, с друге стране, упадне у Југославију општим правцем ка Београду, уништи југословенска војска и тиме јужни део Југославије одсече од остале територије. Тако би се створили повољни услови и за продужење немачко-италијанске офанзиве против Грчке. Шестог априла 1941. године, једновремено са ваздушним нападом на Београд предузет је општи напад и то снагама:

- из Аустрије и Мађарске: 2. немачка армија (46. моторизовани корпус, 51. и 52. корпус и 49. брдски корпус) и Мађарски брзи корпус, ојачан деловима 3, 4. и 5. корпуса;
- из Италије: 2. италијанска армија (3. планински корпус, 5. и 6. корпус);
- из Албаније: 9. италијанска армија (4, 14. и 17. корпус);
- из Бугарске: 12. немачка армија (40. моторизовани и 18. армијски корпус).

Концентрисана у Бугарској 12. немачка армија прешла је у напад на Југославију и то на македонском фронту. Напад је извршио: 40. моторизовани корпус из рејона

Бустендила и Горње Бумаје а 18. армијски корпус из региона Перника.

Напад се развијао у три нападне колоне. Прва колона нападала је основним правцем: Кустендил - Крива Паланка - Куманово - Скопље, да би затим продужила дејства правцима: Тетово - Дебар и Качаник - Призрен. Друга колона нападала је основним правцем: Горња Бумаја - Делчево - Кочани - Штип - Велес - Прилеп - Битољ - Дебар, а једним краком правцем Битољ - Лерин. Трећа колона нападала је правцем: Петрич - Струмица - Бевђелија — Солун.

У току 6. и 7. априла 1941. године, немачке снаге успеле су да разбију снаге Моравске и Брегалничке дивизије бивше југословенске војске и да заузму: Криву Паланку, Страцин, Куманово, Кочане, Штип и Велес, а око 17. часова 7. априла и Скопље. После пада Струмице предвиђене немачке снаге успеле су да избију на грчко-југословенску границу код Дојранског језера. На Дебарско-струшком фронту италијанске јединице нису биле активне, па су 7. априла дебарска и струшка група Вардарске дивизије бивше југословенске војске прешле у напад, упавши на територију Албаније. Све је ово било узалудно, јер су немачке трупе 8. априла заузеле Прилеп, а 9. априла 1941. године и Битољ, те тиме отвориле пут за Грчку. Истовремено 9. немачка оклопна дивизија из Скопља продужила је напредовање тако да је 8. априла заузела Тетово и Качаник, а 9. априла и Гостивар. На дан 10. и 11. априла Немци су заузели Ресен, Охрид, Стругу и Дебар, а 13. априла 1941. године пало је и последње место у Македонији - Кичево. Падом Скопља и Битоља реализовање плана »Р-41« Генералштаба бивше југословенске војске за одступање на југ ка Грчкој било је потпуно онемогућено.

Будући да је 17. априла 1941. године у Београду потписана капитулација Југославије, Хитлер је одобрио улазак бугарских трупа у Македонију и Тракију. Претходно је био постигнут споразум Немачке и Италије око коначне поделе Југославије, чиме је бугарским јединицама било одређено да не прелазе линију Пирот - Врање - Скопље - горњи ток Вардара до старе западне грчко-ју-

Бугарска полиција у Скопљу 1941. године

гословенске границе. На основу овог одобрења јединице бугарске 5. армије (командант генерал Никола Михов) у саставу: 1. брза (коњичка) дивизија, 6. и 7. пешадијска дивизија, 18. априла почеле су са окупацијом и до 24. априла 1941. године оформиле своје сталне гарнизоне и то: 6. дивизија се разместила у југозападној Македонији, а 7. дивизија у централној и источној Македонији, док је 1. коњичка дивизија окупирала јужни део Србије.

Овом окупацијом јединице 5. бугарске армије ослободиле су значајне немачке снаге за продужење операција у Грчкој, а доцније за њихово пребацивање на источни фронт против Совјетског Савеза. Да би своју »жандарску улогу« на Балкану извршила у потпуности, бугарска Врховна команда је на тражење немачке Врховне команде извела хитну мобилизацију нових дивизија и у јулу и августу 1941. године 5. бугарска армија добила је »мирнодопски састав«. Тада је 15. дивизија заменила 6. дивизију и разместила се: штаб дивизије с приштапским јединицама и 54. пешадијским пуком у Битол>у; 55. пешадијски пук у Охриду с једним деташованим батаљоном у Ресену; а 45. пешадијски пук и 15. артиљеријски пук у Прилепу. На демаркационој линији са Италијом и Грчком биле су постављене бројне граничне јединице. У сваком пуку

били су формираи »ловачки батаљони« као специјално опремљене јединице за борбу против партизана. Бугари су Вардарску Македонију поделили на две области (скопску и битолску), где је дошао комплетан бугарски административан и полицијски апарат. На целој територији Македоније бугарска окупаторска власт формирала је и војнотериторијалне команде и установе (округе, одсеке и др.), преко којих је већ у јесен 1941. године отпочела с мобилизацијом и регрутацијом македонског становништва, газећи све међународне правне норме.¹

За окупацију јужне Србије, Македоније и Тракије Бугари су ангажовали петнаест дивизија, од којих: четири у Србији, четири у Македонији, три у Грчкој и четири у пограничним појасевима Бугарске са Србијом, Македонијом и Грчком. На тај начин ослободили су исто толико дивизија немачкој Врховној команди за дејство на источном фронту.

Приликом доношења одлуке о нападу на Југославију, 27. марта 1941. године, био је створен план о подели Југославије, према коме је требало у првом реду обезбедити интересе Немачке, а затим задовољити империјалистичке тежње Италије и претензије Мађарске и Бугарске. Коначна подела територије Македоније између Бугарске и Италије извршена је у складу са погодбом у Бечу (21. до 24. априла 1941), када је била одређена демаркациона линија. Она се протезала: западно од Качаника према с. Лешок и Желче; источно од Железне Реке, Новог села, Мамудовца, Г. и Д. Бигор Доленци, Старовца, Белице, Велмеј и Мешеишта излазила је западно од с. Подмоље, секла Охридско језеро јужно од Охрида (на 15. км пута Охрид - Св. Наум); ова линија је затим ишла преко огранка планине Галичице и код с. Евла излазила у Преспу и продужавала се источно од Козјака по гребену Баба планине до југословенско-грчке границе.² Овај крајњи део западне Македоније окупирали је италијанска дивизија »Фиренца« (око 15.000 војника и полицајаца) размештена

¹ Реферат Боре Митровског на симпозијуму 11. до 13. априла 1977. године у Битољу. I књига »Битола и битолско у НОБ 1941-42« - издање 1978 год. у Битољу.

² Зборник докумената НОР, том VII, књ. 2. - док. бр. 3

по следећем: штаб дивизије у Дебру са по једним пуком у Дебру, Тетову и Струги, а у Кичеву и Гостивару са по једним батаљоном, тако су јаче снаге биле стациониране у Дебру и Тетову. Према поменутој погодби четири петине територије Вардарске Македоније је припало Бугарској, а једна петина Италији.

Окупатор је придавао веома важан значај обавештајној служби у борби против народноослободилачког покрета у Македонији. Након окупације Македоније у формираним областима постојале су бугарске обласне полицијске службе, с разгранатом мрежом полицијских станица по градовима и селима. Тако је државна сигурност (ДС) била најважнији орган у области с бројном мрежом агентурних одсека и одељења, криминалистичких одељења, јединица полиције (моторизованих и коњичких), разних информативних и административних служби и одсека за снабдевање. У јединицама бугарске окупаторске војске постојале су разне формације обавештајне службе. Све ове снаге сачињавале су обавештајну службу министарства војске.

При штабу 15. пешадијске дивизије деловала је обавештајна секција (РО) са две подсекције - за војску и терен. У штабовима пукова постојали су огранци ових секција, а у батаљонима обавештајни официри. Све бугарске обавештајно-полицијске службе, поред ослонаца на окупаторску власт, умешно су користиле разне издајнике, а посебно удружења и организације, као, на пример, омладинску организацију »Браник« и њен подмладак »Орлова дружина«, затим организације »Ополченци« (борци са фронта), »Труд и радост«, »Кооперативен сојуз«, »Илинден«, »Запасни официри« и др.

Међутим, у Македонији због њене стратегијске важности, немачка команда за Балкан задржала је јаке обавештајне центре, ради обезбеђења комуникација између немачких трупа у Грчкој и оних у Србији, као и у другим деловима окупиране Југославије. Према томе, деловале су многобројне немачке обавештајне испоставе које су, да би борбе против народноослободилачког покрета биле што ефикасније сарађивале са бугарским полицијским властима.

Немачка обавештајна служба - АБВЕР је за подручје Македоније имала своје центре у Софији и Београду. На територији Македоније под бугарском окупацијом ова служба је имала испоставе територијалног карактера као огранке »КО Булгерин«. Једна таква испостава постојала је и у Битољу. Осим тога, обавештајне задатке за АБВЕР на подручју Македоније извршавао је и вице-конзул Аустрије у Скопљу, звани Роберт Дуеринг, који је пре рата живео у Македонији. Он је успео да успостави веома тесну сарадњу с начелником обласне полиције у Битољу.

Поред тога цело подручје Македоније покривала је и група ГЕП-510 тајне војне полиције Рајха, као и група ГЕП-640. При групи ГЕП-510 Немци су у Скопљу образovali секретаријат, који је имао камуфлиран назив »Аиз-8е-81е11е«. Ова обавештајна установа имала је три одсека, а њен први одсек деловао је на подручју Битоља. Приликом сваке акције и провале у борби против НОП овај одсек је добијао све што је захтевао од органа обавештајне службе бугарске окупаторске власти и јединица 15. бугарске дивизије. У овај систем обавештајне службе била је уклопљена и италијанска обавештајна служба, у којој је главну улогу играо истурени центар при италијанском конзулату у Битољу. Центар је имао доста разгранату мрежу још пре рата преко организованих курсева културног карактера и преко личних веза.

Из изнетих података се види какав значај је Трећи Рајх давао обавештајној служби у борби против народноослободилачког покрета у Македонији. У склопу његовог стратегијског плана значајан задатак имала је да изврши Бугарска.³⁾

У Македонији бугарски окупатор почиње да организује и цивилну власт. Македонију је поделио на области, области на срезове, а срезове на општине. Све своје чиновнике довео је из Бугарске.

Поред војног фактора ствара и снажан пропагандни и просветни апарат који такође доводи из Бугарске. Нико се више није могао изјашњавати као Македонац

3) Реферат Милана Обрадовића, »Битола и битолско у НОП«, стр. 358-362. - издање СУБНОР-а - Битољ 1978 г.

нити му презиме могло завршавати на »ски«. Међу омладином и грађанством створене су фашистичке и профашистичке организације и разна спортска друштва, с циљем спровођења денационализаторске политике.

И на окупираном подручју западне Македоније Италија спроводи сличне мере. Распириван је антагонизам између македонског, албанског и турског становништва. Македонско становништво је потпуно обесправљено. Настава по школама изводи се само на албанском језику. Велича се фашистичка идеологија и албански национализам.

Међутим, да би правилно схватили све оно што је бугарски окупатор чинио у току народноослободилачког рата у Македонији и делу Србије, требало би поћи од питања - ко је и зашто је Борисовој бугарској царевини дао улогу »жандарма на Балкану«. Још у почетку окупације Европе у свом стратешком плану за освајање Европе Хитлер је посебну улогу доделио Бугарској. План се састојао у томе да један део окупираног Балкана претвори у сигурну и ефикасну позадину за снабдевање и обезбеђење фронта. Фашистичка Бугарска била је једина држава на Балкану која је имала и добро опремљену армију и одговарајући снажан полицијски и административни апарат за такав задатак. Тада је Бугарска била добро наоружана и као таква радо је прихватила улогу да одржава ред и сигурност у позадини; да чува и одржава комуникације које воде на исток и југ; да ангажује цели економски потенцијал, односно да прикупља и шаље сировине и радну снагу у фабрике војне индустрије. Све ове задатке фашистичка Бугарска је ревносно извршавала. За учињене услуге добила је као поклон Вардарску Македонију и део Тракије. Тако је остварила своје »националне тежње Санстефанске Бугарске« и ушла у »нови светски поредак«. Снажном фашистичком пропагандом у народу приказивала је своју »узвишену улогу« чувара фашистичког поретка. Међутим, нападом Немачке на СССР и почетком устанка народа Југославије, како се устанак све више развијао, Бугарска и њена окупаторска војска све више је добијала задатке да спречи и угуши народноослободилачки покрет на територијама које је

окупирала, да би, иајзад, њена главна улога била борба против народноослободилачке борбе у Југославији, разуме се, у сарадњи са немачким, италијанским и квислиншким снагама на Балкану.

2. КРАТАК ОСВРТ НА СТАЊЕ У КП МАКЕДОНИЈЕ

а) *Стање у КП Македоније до септембра 1941. године*

Политичка активност на територији битољске и тетовске области пред почетак другог светског рата била је веома жива и разграната. Утицај консолидованог стања у КПЈ позитивно се одразио, а Партија је успешно деловала у овим крајевима. Важну улогу су одиграли напредни студенти који су се враћали из Београда на територију западне Македоније, преносећи податке и извештаје о приликама у КПЈ у другим крајевима Југославије. Од доласка Јосипа Броза Тита на чело Партије појачана је и помоћ ЦК КПЈ комунистима у Македонији. Знатно се осећао и ширио утицај друга Тита и његових идеја и ставова. Готово у сваком граду западне Македоније постојале су партијске организације, а ницале су и нове. Тако је, на пример, битољска организација 1939. године бројала 40 чланова. Сваким даном јачале су омладинска и синдикална организација. Број симпатизера КПЈ у народу је био велики, нарочито међу радницима и омладином. Захтеви за разноврсним организацијским формама деловања бивали су све већи. Свакодневно расту марксистички »васпитни кружоци« за средњошколску и радничку омладину. Отпочиње процес окупљања и сеоске омладине. Стварају се и партијске ћелије по селима и омладинске васпитне групе. Почињу и акције. Прикупља се »црвена помоћ«, растурају се леци, монополски радници организују и демонстрације. Једном речју, од доласка друга Тита на чело КПЈ, осетио се нови полет у деловању КП и напредних снага и у крајевима западне Македоније. Непосредно уочи другог светског рата чланству КПЈ и СКОЈ-а Тито је указивао на опасност од растућег

фашизма и иа потребу борбе против њега. Такво стање и расположење је било у бази, код народа. Изражавала се спремност за борбу против фашизма, а то се расположење свакодневно повећавало. Напоре ЦК КПЈ и друга Тита за припреме у дизању устанка већина чланова КП и СКОЈ-а је подржала. И поред тога што је Методије Шаторов саботирао одлуке V земаљске конференције, већина партијских организација у западној Македонији је остала верна линији КПЈ и другу Титу, што је било од значаја за оружани устанак.

Почетком маја 1941. године, друг Тито је у Загребу организовао саветовање на коме су донети значајни закључци војне и партијско-организациске природе у припреми народноослободилачке борбе. Ставови донети на том саветовању су били основа за политичку активност свих националних и покрајинских комитета и партијских организација у целој Југославији, а посебно у погледу припрема за оружану борбу. Међутим, секретар ПК КПЈ за Македонију Методије Шаторов Шарло се није одазвао на ово саветовање. Није прихватао одлуке, радио је супротно, одвајао партијску организацију и самовољно је припајао Бугарској радничкој партији (комуниста), правдајући такав поступак девизом »једна територија - једна партија«. Таква фракционашка и издајничка делатност секретара штетно се одразила на партијску организацију целе Македоније, укључујући и онај део који се налазио под италијанском окупацијом. Методије Шаторов је, на име, сматрао да партијску организацију и у овим крајевима треба одвојити од организације Македоније и припојити је бугарској организацији.

Из закључака мајског саветовања јасно се може видети да је борба против поделе Македоније био један од важних задатака партијске организације Македоније. Међутим, догађаји који су уследили до половине септембра 1941. године показују да о том питању Покрајински комитет КП Македоније није испољио никакву активност, посебно у организовању оружане борбе против окупатора. У оквиру опште политике Централног комитета Комунистичке партије Југославије пружања непосредне по-

моћи партијским организацијама на терену, средином априла у Македонију долази Мара Нацева, а крајем маја и Лазар Колишевски. У мноштву састанака са секретаром Покрајинског комитета Комунистичке партије Македоније Методијем Шаторовим није се успело ништа, јер он није прихватао никакве директиве ЦК Комунистичке партије Југославије.⁴ Због оваквог понашања секретара Покрајинског комитета КПЈ за Македонију и ЦК Бугарске радничке партије комуниста, а на иницијативу ЦК КПЈ и друга Тита, Коминтерна је донела одлуку да партијска организација Македоније остане у саставу КПЈ. Ова одлука имала је позитиван утицај на стање у КПЈ у Македонији.

Почетком септембра 1941. формиран је нови Покрајински комитет за Македонију,⁵ у Скопљу, у саставу Лазар Колишевски (секретар), Борко Талевски, Мара Нацева, Бане Андреев и Благоја Јанков. Одмах после формирања новог партијског руководства предузете су хитне мере за учвршћивање Партије у Македонији и за предузимање акција за дизање устанка. Борба за ликвидацију ставова Шаторова, чврст курс на линији ЦК КПЈ у вези са оружаном борбом, сређивање партијских организација и њихово оспособљавање за руковођење оружаном борбом македонског народа против окупатора, биле су акције које су одмах предузете и прихваћене у партијској бази.⁶

Једновремено са формирањем новог Покрајинског комитета КПЈ за Македонију, био је оформљен и Покрајински штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Македоније, у саставу Лазар Колишевски, Михаило Апостолски, Цветко Узуновски, Мирче Ацев и Страшо Пинџур. Пред штаб се као главни задатак поставило припремање, организовање и дизање устанка и руковођење оружаном борбом. Стога су чланови Покрајинског штаба упућени на терен да укажу конкретну помоћ

⁴ Лазар Колишевски, *Политички извештај ЦК КПМ*, реферат на Првом конгресу КПМ, Скопље, 1949. год. стр. 54.

⁵ Др Владо Ивановски, *Искључивање Методија Шаторова*, »Разглед«, год XIII, бр. 5. издање Скопље, маја 1971. године.

⁶ Цитирани извештај Лазара Колишевског, стр. 54 и 55.

месним партијским организацијама и војним штабовима. Тада се на целој територији Македоније отпочело са формирањем месних војних штабова и војних комисија. Ови органи су формирани у Скопљу, Велесу, Куманову, Прилепу, Битољу, Крушеву, Штипу, Струмици, Бевђелији, Кавадарцима, Неготину, Тетову, Гостивару, Кичеву, Дебру, Струги, Охриду, Ресену и још неким местима.

Покрајински комитет је упутио инструкцију за рад и на територију западне Македоније која је била под италијанском окупацијом. Као резултат таквог интензивног рада у августу и септембру 1941. године формиран су Скопски и Прилепски партизански одред, а октобра и Кумановски одред. Акцијом Прилепског одреда на дан 11. октобра 1941. године на бугарску полицијску станицу у Прилепу најављује се нова етапа развоја устанка у Македонији, етапа организованог устанка у Македонији.

Битољска партијска организација у прве дане окупације још није била завршила процес консолидације. Месни комитет је 11. априла 1941. године одржао састанак, који је имао крупан политички значај. Иако је била прекинута веза са Покрајинским комитетом КПЈ за Македонију, донета је одлука да се прикупља оружје за борбу и да се што пре успостави веза са ПК и партијским организацијама суседних градова, посебно са прилепском организацијом. За такав правилан рад има заслуге Месни комитет, а посебно њен секретар Стив Наумов. Међутим, ова акција је била ускоро привремено прекинута због конфузних ставова ПК КПЈ за Македонију, а крајем маја Месни комитет Битоља је био извештен да је прекинута веза са ЦК КПЈ и да је ПК са Шарлом на челу донео одлуку да се оружје преда окупатору.

Међутим, ова одлука није пренета у базу, па су партијске и скојевске организације и активисти наставили са прикупљањем оружја и припреме за оружану борбу. Предати прикупљено оружје окупатору значило је разоружати македонски народ и препустити га плановима окупатора. То је био издајнички акт Методија Шаторова и капитуланство његове политичке линије.

У партијској организацији Битоља брзо се преносе ставови ЦК КПЈ. На одржаној седници којој су присут-

вовали члаиови ПК КПЈ за Македонију Бане Андреев* и Страшо Пинџур објашњено је да је Методије Шаторов суспендован са дужности секретара ПК. Истовремено је било обрађено писмо ЦК КПЈ у коме је друг Тито објаснио стање у коме се налази партијска организација Македоније. У том периоду Месни комитет Битоља интензивно је радио на консолидовању ситуације у свим организацијама битољско-преспанског краја.⁷⁾

Априлски рат и капитулација бивше Југославије затекла је неспремне организације КПЈ и на територији западне Македоније која је била под италијанском окупацијом. Оне су биле без руководства (осим организације Гостивара и Преспе) до повратка појединих комуниста, посебно оних из Београда. Они покрећу иницијативу ради бољег и конкретнијег рада комуниста, као што је то било у Кичеву, Гостивару и Охриду. До јесени 1941. године, негде раније а негде касније, формира се месни партијски комитет, док је партијска организација у Тетову постојала и радила непрекидно све до пада њеног секретара у затвор. Организације КПЈ у том делу западне Македоније, остављене саме себи, покушавају да се повежу и организацијски оживе у погледу проширивања партијских задатака и организовања СКОЈ-а, као и у формирању других васпитних омладинских група и група симпатизера НОП. Међутим, све је то дало мале и почетничке резултате до октобра 1941. године, када на ову територију долазе инструктори новоформираног Покрајинског комитета КПЈ за Македонију.

Окупацијом земље у редовима грађанства и чаршијских политичара у Тетову и на територији Македоније, окупираној од Италије, настала је извесна поларизација. Покушало се са окупљањем народа на верској основи. Код православног живља се настојало да се и овај део Македоније најпре прикључи фашистичкој Бугарској, а код мањег дела муслиманског живља фашистичкој Албанији. На тој линији пробугарски елементи, посебно у Те-

Бане Андреев је 1948. године дошао у сукоб са линијом КПЈ и изјаснио се за резолуцију ИБ.

⁷⁾ Реферат др Трајчета Груевског, у материјалу СУБНОР-а *»Битола и битолско у НОР-у«*, издање 1978 год., стр. 33 и 34.

тову, већ првих дана окупације формирали су пробугарски комитет с циљем да се изврши политички притисак како би се Тетово и читав регион прикључили фашистичкој Бугарској. Овај комитет у прво време је настојао да своје формирање оправда хуманим циљевима, тј. да ће прикупљати храну за сиромашне становнике и за заробљенике бивше југословенске војске, који су били затворени у Тетову, као и да ће настојати да се ослободе из ропства. Међутим, Комитет је одмах показао своју праву боју будући да је заробљенике делио по националној припадности. Тада је Месни комитет КП повео акцију за ослобођење заробљеника, посебно комуниста и напредних људи, на шта се пробугарски комитет супротставио са мотивацијом да се презимена заробљеника завршавају на »ић« и да су Срби. Месни комитет КП је упорно радио на ослобођењу неких другова бекством из логора, када је ослобођен и Слободан Митров (проглашен за народног хероја).

Великоалбански елементи су такође формирали свој комитет у Тетову са идентичним задацима, само се овај разликовао од пробугарског комитета јер се ослањао на фашистичку Италију. Великосрпски елементи, пак, који нису успели да се повуку са јединицама бивше југословенске војске ка Грчкој, у овом краћем периоду заузели су став ишчекивања. Заиста је настала веома компликована ситуација.

Партијска организација Тетова, спроводећи закључке донете на саветовању, осудила је рад ових двају ненародних комитета и оне који служе фашистичким окупаторима са намером распарчавања земље и распиривања националне мржње. Али, Партија тада није била тако јака да би спречила већи део грађана да се не поведе за политиком ових двају разорних комитета. На то су утицали ови узроци:

1. Партијска организација Тетова је била млада и бројно мала, да би могла да поведе широке масе на линији КПЈ.

2. Грађанство је било вишенационално (Македонци, Албанци и Турци), а поучено искуством двадесетогодишњих националних, економских и политичких неправди у

старој Југославији, тражило је излаз у границама других држава, па макар и окупаторским. Албанци и Турци, пак, уплашени од злостављања бивших жандара, тражили су заштиту у некој муслиманској држави.

3. Македонско грађанство, поучено од петовековног турског ропства и уплашено од верског и националног угњетавања, прихватило је, према њиховим схватањима »мање зло«, тиме што би потпали под фашистичку Бугарску.

Из наведених разлога пробугарски Комитет, у другој половини маја 1941. године, успео је да организује пробугарске манифестације, посебно о празнику Св. Бирил и Методије, када је око 2.000 грађана право из цркве отишло пред италијанску команду места са захтевом да тражи присаједињење са фашистичком Бугарском. Албански комитет, пак, да би спречио ову манифестацију, организовао је протест испред наведене команде места, када је настао крвав обрачун. Овај инцидент је оставио веома тежак утисак у народу, што је непријатељу погодновало, будући да се тиме разгарала национална и верска мржња између македонског и албанског живља у овом крају.

Због прекида веза између Месног комитета Тетова и Покрајинског комитета КПМ партијско чланство није било у току свих догађаја, а посебно штетног утицаја и активности Методија Шаторова. Због правилно заузетих ставова у вези са свим принципијелним питањима, политика М. Шаторова није наишла ни на какву подршку у тетовској партијској организацији. Будући да је ова организација остала без секретара и без везе са Покрајинским комитетом, поједини чланови Месног комитета су настојали да се по сваку цену успостави веза са Покрајинским комитетом у Скопљу ради добијања потребних директива за даљи рад. У другој половини месеца августа 1941. године, Славка Фиданова је успела у Скопљу да се повеже с делегатом ЦК КПЈ Драганом Павловићем, а нешто касније и са Лазом Колишевским. Било је одлучено да се на следећи састанак Покрајинског комитета КПМ позову и делегати тетовске и гостиварске партијске организације како би добили конкретне задатке за будући рад.

Поводом Шарлове пароле »Једна држава - једна партија« партијске организације Тетова и Гостивара нашле су се у веома сложеним условима рада и њен утицај код народа није био довољан, посебно када је била у питању оружана борба. У редове албанске националности продрле су илузије о тобожњем националном ослобођењу. Код македонског грађанства било је потребно учинити велике напоре да се у тако сложеној ситуацији не тражи излаз у прихватању окупаторске власти, већ да је решење у потпуном ослобођењу земље. Августа месеца 1941. године настали су врло тешки дани за партијску организацију Тетова и Гостивара. Требало је спречити исељавање грађана у Скопље, међу којима је био извештан број чланова Партије и СКОЈ-а, а посебно већи број симпатизера и родољуба народноослободилачког покрета. Тих дана се италијанска полиција дочепала већег дела чланова Месног комитета, због чега је остатак чланова тражио излаз из ситуације одласком у Скопље, а многи скојевци су одлазили да би продужили школовање. И поред тога, партијска организација се брзо опоравила, нарочито после повезивања са Покрајинским комитетом КПМ, крајем августа 1941. године.

На састанак Покрајинског комитета КПМ септембра 1941. год. у Скопље су дошли делегати: из гостиварске организације Санде Грујовски, а из тетовске Томо Софронијевски, који су се преко Славке Фиданове повезали са делегатом ЦК КПЈ Драганом Павловићем, а овај их је обавестио да ће се састанак одржати са новим секретаром Лазом Колишевским, од кога ће примити директиве за даљи рад. Пошто су наведени другови тетовско-гостиварског рејона упознали Покрајински комитет са ситуацијом на овом терену, постављен је задатак да се и даље продужи рад на припремама за оружану борбу, за јединство земље и Партије. Са тог састанка наведени делегати су први пут осетили праву помоћ ПК КПМ, која је у даљем раду била остварена преко Кузмана Јосифовског и др. После тога је оформљено ново месно руководство од четири члана, а убрзо је у Тетово дошао за испомоћ Перо Наков.

б) Стање у КП Македоније од октобра 1941. до пролећа 1942. године

Народноослободилачка борба против немачких, италијанских и бугарских окупатора у Македонији се води у новим условима, под околностима када радничка класа и Комунистичка партија Македоније заједно са народом морају да воде борбу и против политике Бугарске радничке партије (комуниста), која је присвајала организацију КП у Македонији и спутавала народноослободилачку борбу.

У отвореном писму ЦК КПЈ од 6. септембра и Директиви друга Тита од октобра 1941. године, стоји јасно: »Најважнији задатак пред вама у Македонији је стварање партизанских одреда, а да би то извршили потребно је пред партијским организацијама у Македонији то да поставите као најважније«. Нови ПК КПЈ за Македонију на челу са Аазаром Колишевским одмах се оријентисао на то да се партијске организације учврсте и узму одлучан курс на организовање и вођење оружане борбе против окупатора и његових квислинга. Стварање првих партизанских одреда 1941. године (Скопског, Кумановског и Прилепског) значило је изванредан успех, иако ови одреди не успевају да се одрже дуго, што је више узрок слабости неких партијских организација него одлуке о њиховом формирању.

Шестог новембра 1941. године, пада у затвор секретар Покрајинског комитета друг Лазар Колишевски. У Покрајинском комитету настају неспоразуми и нове тешкоће, јер се губи веза са ЦК КПЈ, а и размимоилажења у покрајинском руководству непрестано расту. Јавља се колебаљивост и опортунизам, а што је најтеже расте и утицај делегата Бугарске радничке партије (комуниста) Блгарјанова. Политичке линије БРП(к) и КПЈ у то време потпуно се разликују, пре свега у ставу према оружаној борби и по македонском националном питању. Под утицајем делегата Бугарске радничке партије (к) секретар Покрајинског комитета Бане Андреев одлази у Бугарску, а да о томе не обавештава остале чланове Покрајинског комитета. За време његовог одсуства ситуација се ком-

пликује, ПК сазива иеколико пута разна саветовања и доноси противречне одлуке, што ствара пометњу у раду организације.

Најзад, 7. јануара 1942. године се одржава саветовање у Скопљу на које намерно нису били позвани сви чланови Покрајинског комитета. Том саветовању присуствују и представници партијских организација из Скопља, Велеса, Струмице, Прилепа и Битоља. На саветовању су били Бане Андреев, Борко Талевски, Мара Нацева, Вера Ацева, Трајко Бошковски и Страшо Пинџур као чланови Покрајинског комитета, а са терена Страхил Гигов из Велеса, Љупчо Арсов из Битоља, Перо Здравковски из Прилепа, Перо Ивановски из Скопља, Киро Менков из Струмице и Азиљана Чаловска по линији СКОЈ-а. Са територије западне Македоније под италијанском окупацијом није био позван нико, већ се Кузман Јосифовски налазио у Скопљу и прикључио саветовању када је за то сазнао, а пре тога је као члан ПК дуже времена радио на овој територији.

На овом саветовању донети су непрецизни ставови и директивно писмо послато организацијама на терену у коме није било јасно изражено гледање на оружану борбу. У писму се, наиме, говори о борби против власти и о националном ослобођењу, а не о заједничкој борби македонског народа са осталим народима Југославије за своје национално и социјално ослобођење.

Материјал и директивно писмо били су прорађени на проширеном састанку Месног комитета Битоља, коме су присуствовали и чланови Војног штаба и неки истакнутиј активисти. Састанку је присуствовала Мара Нацева у својству организацијског секретара Покрајинског комитета и Цветко Узуновски као члан Покрајинског војног штаба. Закључено је да су поставке доста нејасне и противуречне. Због тога је уследило мноштво питања, а донето је и решење да се у Покрајински комитет упути члан Месног комитета Љупчо Арсов ради објашњења. Затим, на састанку се чврсто стало на гледишту да излазак Скопског, Прилепског и Кумановског одреда није била грешка, већ да је то била манифестација отворене борбе против окупатора коју подржава македонски народ у це-

лини, без обзира на почетне неуспехе одреда. Донето је и решење да се истовремено убрзају све припреме за стварање нових партизанских одреда. Општи закључак на овом састанку био је да Покрајински комитет на челу са Банетом Андреевим није доследан у својим ставовима и да је веома колебљив у многим питањима. Јасно се је видело да делегат БРП(к) има утицаја на рад Покрајинског комитета.⁸⁾

Документи које је издао Покрајински комитет КПЈ за Македонију крајем 1941. године, уопште не помињу живот и рад партијских организација у делу западне Македоније под италијанском окупацијом. Према томе, нису била издата никаква упутства за рад организација у овом делу Македоније, на основу чега се може закључити да у ПК поново васкрсавају гледишта и ставови бившег секретара ПК Шаторова, да се ове организације одвоје од партијске организације Македоније, односно од КП Југославије.

У таквој ситуацији битољска партијска организација није успела да формира одред 1941. године, а није почела ни оружана борба на битољско-преспанском подручју. Међутим, ипак су биле предузете мере да се ситуација поправи. Вршене су честе реорганизације у организацијама Битоља и околине. Тако је 5. новембра 1941. године формиран нови Месни комитет за град Битољ у чији састав су ушли Стив Наумов као секретар и чланови Љупчо Арсов, Деса Миљовска, Коце Стојановски и Лазо Хаџипоповски.

Међутим, услови рада у ионако тешкој окупацији постали су још тежи, а и величина овог подручја захтевала је ново престројавање и реорганизовање. Због тога се формирају два рејонска комитета. Месни комитет Битоља је сада био у саставу Стив Наумов, секретар, и чланови Љупчо Арсов, Лазо Хаџипоповски, Деса Миљовска, Орце Чепела, Томо Спасовски и Исак Сарфата. Били су формиран и рејонски комитети: први за рејон села од Дихова ка Бавату, и други за рејон села од Бистрице до

⁸⁾ Поменути реферат др Трајчета Грујевог, стр. 80 до 85. књига I, »Битола и битољско у НОБ« СУБНОР Битоља - 1978. год.

грчке границе. Почетком 1942. године, настала је потреба за формирање Окружног комитета Комунистичке партије Македоније⁹, за битољско-преспанско подручје, који је, у ствари, формиран од дела Месног комитета Битоља. У састав тог комитета су ушли Стив Наумов (секретар), Аазо Хаципоповски и Исак Сарфата. У то време (септембар 1941 - март 1942. године), на овом подручју је бора-вио и радио као инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Македонију Мирче Ацев, који је пружао помоћ у свим овим реорганизацијама партијске организације, посебно при формирању рејонских комитета и Окружног комитета овог подручја.

Док се на битољско-преспанском подручју водила борба за чистоћу Партије и предузимању мера за организовање оружане борбе, отпочеле су интензивне припреме за појачање рада партијске организације и у делу западне Македоније под италијанском окупацијом. Рад партијске организације на овом делу западне Македоније појачава се формирањем Окружног комитета КПЈ почетком 1942. године за овај део Македоније са седиштем у Тетову. У састав овог Окружног комитета ушли су Крсте Црвенковски, као секретар и чланови Мино Миновски, Кузман Јосифовски, Димко Гавровски и Томо Софронијевски. Као први и врло важан задатак Комитета је био да његови чланови оду на терен и дају инструкције за формирање нових партијских организација тамо где за то постоје услови. Поменути Окружни комитет не покушава да успостави редовну везу са Покрајинским комитетом КПЈ за Македонију, будући да је био добро упознат са стањем у њему. Касније се ова веза успоставила када је формирано ново привремено руководство КПЈ за Македонију.

Поред описаног стања, партијска организација битољско-преспанског краја је постигла извесне успехе и извела акције које су представљале одлучан отпор окупатору. У септембарским данима Месни комитет Битоља преко свог члана Трајчета Грујевског је руководио штрајком у битољској гимназији који је био успешно изведен

⁹> КП Македоније званично је формирана у марту 1943. године. Међутим, у свакодневном изражавању и пре тога употребљаван је, поред назива КПЈ, и назив КП Македоније.

против плаћања школарине. Штрајк је имао чисто политички карактер, јер су у њему учествовали ученици скоро свих школа, а окупаторске школске власти биле су принуђене да измене своју одлуку о плаћању школарине. Разобличавање ставова Методија Шаторова било је успешно завршено, и Месни комитет је предузео конкретне мере за формирање партизанских одреда у битољско-преспанском крају. По партијским организацијама прикупља се оружје и припремају другови за ступање у одреде, у ком циљу је Стив Наумов обишао све основне организације. После 11. октобра 1941. године, у Битољу су настала масовна хапшења у којима је у руке окупаторске полиције пало преко 30 чланова Партије и СКОЈ-а ове организације.

Као први датум за формирање партизанског одреда у овом крају био је одређен 19. октобар 1941. године, тј. дан када је бугарска окупаторска полиција била заузета дочеком једног високог функционера злогласног Гестапоа. Припреме за прихват партизана у околини с. Лавци извршио је Стив Наумов заједно с Тодором Ангеловским. Међутим, окупатор је тога дана довео веће полицијске снаге из Ресена и Прилепа, што је омело излазак илегалца из града. То је, разуме се, онемогућило стварање партизанског одреда. После тог неуспелог покушаја формирања првог партизанског одреда у битољском крају, почетком децембра 1941. године Мирче Ацев са Стивом Наумовим предузео је хитне мере за даље јачање Партије и СКОЈ-а.

У тим данима партијска »техника« радила је непрекидно на штампању летака и осталог пропагандног материјала, који је растуран по граду и околини. Леци су имали револуционарну садржину, поред објашњавања стања у Партији позивао се народ на отворену и бескомпромисну борбу са окупатором.

Мирче Ацев и Стив Наумов у току децембра 1941. године и првих месеци 1942. године, неколико пута су обишли партијске организације, објашњавајући да је у јулу 1941. године отпочела борба у целој Југославији, да је бивши секретар ПК Методије Шаторов искључен из КПЈ због опортунизма и прихватања ставова БРП(к), да је

стварањем новог Покрајинског комитета КПЈ за Македонију на челу са Колишевским почео устанак у Македонији, да је, омасовљавањем Партије и СКОЈ-а и подршком свих слојева народа, створена јединствена политика да народ у оружаном борби добије своју националну и социјалну слободу. Такав рад поменутих другова је омогућио да организација битолског краја почетком 1942. године има око три стотине чланова Партије, стотину чланова СКОЈ-а и више стотина истакнутих агитатора и симпатизера из свих слојева народа блиских Комунистичкој партији Југославије и њеној политичкој делатности.

Чланови тетовског Окружног комитета су добили конкретне задатке и одређене рејоне за рад. Након тога су развили плодну делатност и приступили организовању основних партијских организација по селима, односно групама села. V Окружни комитет тек половином 1942. године из ПК почела су да стижу упутства за рад, када се прешло на организован рад у припремама за оружану борбу и на формирање партизанских одреда у овом делу западне Македоније. V том смислу Окружни комитет је послао писмо свим месним комитетима које је свим члановима Партије и СКОЈ-а требало да објасни став Партије о оружаном борби и одлуку о што скоријем формирању партизанских одреда. Поред ове основне поставке у писму је била скренута пажња и о држању чланова Партије када падну у затвор, начину одржавања редовних веза, теоријском уздизању чланства Партије, обухватању села и жена у организацију, раду са омладином и др. V вези с тим, рад Комитета и партијских организација кренуо је у духу поставки новог привременог руководства Покрајинског комитета КПЈ за Македонију, чиме су постављене здраве основе за покретање оружане борбе и у овом делу Македоније.

Међутим, почетком септембра 1942. године пао је у затвор секретар Окружног комитета, те је Комитет добио нов састав. Тодор Циповски постао је секретар а чланови Комитета Анте Гиновски, Димо Гавровски, Ванчо Бурзевски и Томо Софронијевски. Окружни комитет у новом саставу продужио је започети рад с тежњом да што пре формира партизански одред у овом крају.

Поред политичких, постигнути су значајни резултати и на војној линији на територији под италијанском окупацијом. Формирани су окружни и месни војни штабови, а појачане су припреме за борбу. Организовано је обучавање омладинаца, почеле су и прве акције (убиство карабинијера Пана Попова, који је раније био жандар). Партијска техника била је оспособљена да, поред недељног информативног листа, издаје и лист »Братство« као орган Окружног одбора народног фронта. Значајни резултати су били постигнути и у подизању теоретског нивоа чланова Партије. Формирани су партијски курсеви на којима су се проучавали историјски материјализам, основи ленинизма и други садржаји партијске изградње.

Новембра месеца 1941. године у Тетово је дошао Кузман Јосифовски Питу као инструктор Покрајинског комитета КП Македоније, чији задатак је био да ради на делу територије западне Македоније под италијанском окупацијом. Његов долазак је допринео бољем и организованијем раду, јер се осећала његова непосредна помоћ у правилном тумачењу партијске линије за оружану борбу.

Крајем 1941. године, партијска организација Тетова је претрпела нов удар хапшењем секретара Месног комитета, после чега су многи чланови Партије напуштали Тетово. Међутим, и ова тешкоћа је преброђена и организација се брзо консолидовала примањем нових чланова у Партију и СКОЈ. Поред бројног јачања обогатиле су се и форме деловања. Први кораци у побољшању стања били су следећи: формиран је нови месни војни штаб, а нешто касније и окружни војни штаб, формиране су нове партијске ћелије и омладински активи других народности. Извршен је непосредан продор међу Албанце и Турке, што је имало веома значајну улогу у ширењу покрета код албанског и турског становништва. Тиме је извршен снажан утицај у борби против непријатељске фашистичке пропаганде која је била усмерена на ширење верске и националне мржње код становништва. Био је формиран посебан актив жена, а успешно се продрло и у село. Групе активиста НОП утицале су на културно-забавни живот, што је било од изузетне важности, пошто је италијанска пропаганда током 1941. године разним приредбама

немало утицала на омладину. Формирање и рад партијске технике, која је, поред информативног билтена, штампала и марксистичку литературу за обуку на формираним курсевима, био је такође веома важан чинилац у активности партијске организације у том периоду припрема за оружану борбу.

Резултат тог успелог рада је био тај што је у Тетову формиран Окружни комитет КПЈ за целу партијску организацију на територији Македоније под италијанском окупацијом. То је био доказ да се може развити пуна партијска делатност на подизању свести код народа за народноослободилачки покрет и оружану борбу против окупатора и његових формација и издајника свих боја. Овај комитет је формиран по одлуци Покрајинског комитета КП Македоније, коју је донео у Тетову лично Кузман Јосифовски Питу крајем марта 1942. године. Закључено је да будућа активност партијске организације треба да се у широком обиму развија на селу, јер су она имала да послужи као база за формирање партизанског одреда. Одмах су биле формиране партијске ђелије или партијске групе у селима Лавце, Брвеница, Непроштено, Долно Полчиште, а били су успостављени тесна веза и утицај на живот и рад у селима Челопек, Радиовце, Стенче и Волковија. Село Брвеница је имало најјачу партијску организацију, јер су тамо живели претежно Македонци, Срби и Црногорци, а било је и нешто напредних Албанаца. Ово село је било пример братства и јединства за цео овај крај. Оно је у току НОБ-а дало највише жртва, а посебно приликом покушаја прелаза преко Шаре за Караорман, када су се наше снаге судариле са непријатељем код с. Беличице (Гостиварско).

У граду Тетову, у махали Шарена џамија формирана је партијска ђелија од Албанаца и Турака, коју су сачињавали Кемал Харула, Идриз Арслани, Адем Круђи и др. Месни комитет Тетова је посвећивао посебну пажњу овој ђелији, тако да је она постала једна од најбољих и ангажовала велики број омладинаца у пропаганди за разобличавање окупаторског утицаја код народа. Неки учитељи који су дошли из Албаније прикључили су се тетовској партијској организацији и развили веома плодну ак-

Иивност у разобличавању окупатора и ставили су се на чело омладинаца албанске и турске националности. У условима таквог рада Партија је добила нове чланове и присталице народноослободилачког покрета.

Са формирањем Окружног партијског комитета створен је и окружни војни штаб у који су ушли Круме Намумовски, Мино Миновски, Драган Божиновски и др. Војни штабови су развили широку акцију у прикупљању оружја, муниције и другог убојног материјала. Организована је и пушкарска радионица за оправку оружја, којом је био задужен Александар Шурда, син бившег пушкара. Будући да су комунисти - чланови КП и СКОЈ-а већином били млађи људи и да нису служили војску, то су штабови организовали извођење обуке у познавању и руковању оружјем и у извршавању основних борбених радњи и поступака. Обука је извођена на прикривеним местима, између винограда и претежно ноћу. На тај начин штабови су извршили успешно постављене задатке и проучавали могућност формирања и упућивања одреда на терен. У прикупљању људи за одред чланови Партије и омладинци били су спремни за излазак, а у војним штабовима је било доста искусних војних лица и партијских радника за руководећа места у одреду.

Поред тога Окружни комитет је уложио значајне напоре ради успостављања везе са Албанском комунистичком партијом, у ком циљу су поједини чланови овог комитета одлазили у Албанију и ступали у везу с Енвером Хоџом, командантом Главном штаба НОБ Албаније, и Војом Куши, секретаром Албанске омладинске организације.

Омладина у овом делу западне Македоније под италијанском окупацијом имала је најтежи живот због незапослености и малтретирања окупатора, а то је партијска организација искористила и међу омладином развила веома плодан рад. Резултат таквог рада је формирање окружног комитета СКОЈ-а. Овај комитет је успео да створи омладински антифашистички савез, у чијем оквиру су биле формиране омладинске и скојевске организације од омладине свих националности. Основна мисао у органи-

зовању и ирииремању омладине била је припрема за ступање у партизанске одреде и вођење оружане борбе.

У делокруг постављених задатака на овом делу западне Македоније спада формирање и рад »партијске технике«, међу којима су добро радиле тетовска, кичевска, мавровска и још неке. Њихов рад се састојао првенствено у издавању радио-вести, умножавању разног материјала (појединих глава Историје СКП (б), умножавања прогласа, летака и др.). Успело се у штампању партијских новина »Народен весник«, »Весник«, »Братство« и »Востаник«. При крају децембра 1942. године прорадила је и партизанска штампарија »Гоце Делчев«. Све то имало је велику улогу у упознавању народа са народноослободилачком борбом коју воде сви југословенски народи, а посебно македонски народ, ради ширења заједничке борбе, братства и јединства код свих националности у делу западне Македоније која је била под италијанском окупацијом.^{9а)}

ц) Раскид са БРП(к) и формирање привременог руководства КПЈ за Македонију

У току прве половине 1942. године ауторитет Покрајинског комитета и његовог секретара Банета Андреева, због утицаја делегата БРП(к), били су потпуно пољуљани, јер су испољили недовољну активност и колебљивост, посебно у односу на оружану борбу. Због тога су протести организација са терена добили такав значај да је Покрајински комитет априла месеца донео одлуку да се руководство прошири кооптирањем нових чланова Цветка Узуновског, Лупча Арсова и Цветана Димова. Партијске организације са терена и даље траже јасне ставове и директиве посебно у вези са оружаном борбом, на чему инсистирају нови, кооптирани чланови ПК и Мирче Ацев који се тада налазио у Скопљу. Ови другови су одиграли значајну улогу, јер су успели да Покрајински комитет КПЈ за Македонију прекине сваку везу са Бугарском рад-

^{9а)} Др Владо Ивановски »Ослободителна борба во западна Македонија«, Скопље 1973, стр. 92 до 103.

ничком партијом (комуниста) и одстрани утицај њеног делегата, те да се успостави сигурна веза са ЦК КП Југославије.

Међутим, овај успех није био постигнут лако, јер је делегат БРП(к) Блгарјанов на одржаном састанку Покрајинског комитета иступао с позиције радника Коминтерне, износећи »да ће се рат решити само победом Црвене армије и да партизанске акције немају решавајућу улогу«. Посебно је био раскринкан став овог делегата о ослободилачкој улози 5. бугарске армије у Македонији, што је учињено и на поновном радном састанку Покрајинског комитета. Тада је и донет јасан закључак о томе да у Македонији постоје услови за оружану борбу и да треба доследно реализовати директиве ЦК КПЈ о оружаној борби. С тим у вези, било је одлучено да се што пре формира што више партизанских одреда за борбу, коју морамо водити заједно са осталим народима Југославије.

Борба с делегатом БРП(к) и његовим ставовима била је утолико тежа што су се с њим слагали секретар ПК Бане Андреев и неки чланови ПК. Поновно је био сазван политички актив Покрајинског комитета, на коме је било предложено да се формира Привремени покрајински комитет, у саставу: Цветко Узуновски, Мара Нацева, Мирче Ацев, Цветан Димов и Лупчо Арсов. Овај предлог је био подржан и од секретара организација Битоља (Стив Намумов), Прилепа (Борко Темелковски) и Скопља (Перо Наков). Било је договорено да, до одлуке ЦК КПЈ о формирању новог покрајинског комитета, дужност секретара привремено обавља Цветко Узуновски, а Мара Нацева дужност организационог секретара. Тако је, у ствари, привремено руководство формирано на дан 4. јуна 1942. године, чиме су преброђене све тешкоће и прекинуте све јалове дискусије, да би се одмах приступило организовању и вођењу оружане борбе у Македонији. У том смислу ново руководство је поставило и прве задатке: учвршћивање организација КПЈ, одлучан став за оружану борбу и мобилисање народа у општи Антифашистички фронт с најпречим задатком да се што пре стварају нови партизански одреди.

Колико је била сазрела политичка ситуација у Македоији за развој устанка и јачање оружане борбе говори брзо формирање већег броја партизанских одреда. Тако, поред постојећих одреда из месеца априла 1942. године (Крушевски партизански одред »Питу Гули« и Битољски партизански одред »Пелистер«), у мају на планину Мукос су изашле прве групе Прилепског партизанског одреда, да би у исто време на планину Лисец изашла прва група Велешког партизанског одреда »Пере Тошев«, после чега се обнавља Скопски партизански одред. Након формирања новог привременог руководства КПЈ за Македонију, у јулу и нешто касније, формирају се Битољско-преспански одред »Даме Груев« и Мавровски партизански одред.¹⁰

3. ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА V 1941. И 1942. ГОДИНИ

Као што је познато 1942. година је била критична и преломна година у другом светском рату, јер је требало зауставити и сломити снаге фашистичке армије које су биле у пуном замаху. Наиме, у Европи фашистички завојевачи су овладали свим земљама (изузев Шведском и Швајцарском), а на источном фронту су били пред вратима Москве, Лењинграда и Стаљинграда. Над Гибралтаром, Суецом, на острвима Средоземног мора и великим делом афричке обале висио је такође кукасти крст.

Нападом на СССР британска обала је била спашена од инвазије, за шта се Немачка припремала још од краја 1940. године. Успешно надирање немачких трупа било је ипак заустављено пред Москвом. Уласком у рат САД (1. јануара 1942. године потписана је Вашингтонска декларација) други светски рат се проширио, па је тако Антифашистичка коалиција добила у војно-политичком смислу веће снаге и средства у односу на чланице Тројног пакта.

¹⁰ Михаило Апостолски, *Ослободилачка борба македонског народа*, Скопје, 1965. год. стр. 32.

У таквој **војно—политичкој** ситуацији у свету народи Југославије су ушли у другу календарску годину рата против фашистичких завојевача у срцу фашистичке тврђаве. Југословенски народи су морали да воде борбу не само против снага Тројног пакта, већ и против разних квислинга, а македонски народ директно против бугарског, италијанског и немачког окупатора. То је, у ствари, био судар између бугарске буржоазије као владајуће клике и македонског народа, односно судар са фашистичком идеологијом, која је хтела путем рата да наметне своје господство и изврши асимилацију другог народа, с другим идеологијама, која се на својој територији борила за националну и социјалну слободу, за свој национални опстанак, углед и суверенитет.

У првој половини 1942. године бугарски окупатор је у пуној офанзиви. У таквој ситуацији наставља се интензиван рад КП и у западној Македонији.

а) Прилепски партизански одред »Гоце Делчев«

Пре априлског рата партијска организација Прилепа и његове околине била је једна од најјачих организација у Македонији. Зато није било случајно што је она у 1941. години међу првима створила свој партизански одред и прва отпочела оружану борбу у Македонији. И поред лошег стања у Покрајинском комитету КП Македоније у 1941. години, ова партијска организација није подлегла штетном утицају Методија Шаторова, већ је објавила да је присуство 5. бугарске армије у заједници са немачким и италијанским трупама у Македонији окупација земље и да ће македонски народ само борбом - мада неравноправном, доћи до своје националне и социјалне слободе у заједници са осталим народима и народностима Југославије.

На месту званом Гарван - Дабница 23. октобра 1941. године био је формиран први Прилепски партизански одред »Гоце Делчев«. Одред је имао преко 30 бораца, а командни састав чинили су командант Боре Велковски Стрелката, његов заменик Лазо Филиповски Лавски, по-

литички комесар Крсте Црвенковски Богомилски, његов заменик Јордан Ордански Сандански, комесар за исхрану Мицко Козар Андреа и његов заменик Пецо Крстевски Даскалот. Одред је при формирању имао две партизанске чете. Одред су сачињавали следећи партизани: Трајко Бошковски Илинденски, Киро Крстевски Платник, Борка Велески Горанов, Илија Игески Цветан, Блажо Спирковски Воденски, Драган Спирковски Максо, Боре Борески, Стеван Базерковски Лански, Киро Базерковски Коровов, Милан Дамевски, Коле Чашуле, Пецо Стојановски, Мара Јосифовска Бурџа, Венда Темелковска Звезда, Веска Крстевска, Јонче Јанески, Ленче Секуловска, Спасе Темелковски, Стеван Ивановски, Димче Митревски, Ордан Михајловски, Блаже Бошковски, Гиго Менкароски, Трајко Конески, Целе Павловски и Минда Камчевска.

Међутим, пре званичног формирања одреда, 11. октобра 1941. године, изведена је позната акција, односно напад на три објекта у граду Прилепу. Ова акција је узета као Дан устанка Македоније. За овај напад Месни комитет партије града Прилепа је прикупио чланове Партије и СКОЈ-а града и околине, који су били спремни да изађу у партизанае. Зборно место било је »Црвене Стене«, одакле је одред* кренуо по нападним групама ка полазном положају за напад - Маркова кула.

Нападне групе су биле у следећем саставу:

- борбену групу за напад на полицијску станицу су сачињавали Аспарух Јосифовски - командир и Душко Наумовски, Блаже Спирковски, Милан Дамевски и Драган Спирковски;

- борбену групу за напад на затвор и за ослобођење затвореника су сачињавали: Никола Поповски - командир и Мице Козар, Пецо Крстевски, Јонче Јаневски, Благоја Корубин и Душан Ристевски;

- борбену групу за кидање телефонске мреже су сачињавали: Мице Димевски - командир и Крсте Црвенковски, Коле Чашуле, Киро Чосески и Киро Базерковски.

У то време одред се звао и четом.

Ток напада на одређене објекте развијао се према плану:

група за напад на полицијску станицу је успела да ликвидира стражара, после чега је Аспарух Јосифовски бацио бомбу у стражарницу. Међутим, ван стражарнице се нашао један непријатељски војник и отворио ватру на групу и тиме је омогућио да се стражари извуку, после чега је настао обострани ватрени дуел и група је почела са извлачењем дуж речног корита;

група за напад на затвор је тачно у одређено време, у 22.00 часа пришла неопажено затвору и чим је чула ватрени двобој код полицијске станице, после бачене бомбе, предузела је јуриш на затвор. Међутим, из пушкарница затвора уследила је ватра непријатеља и није се могло ући у затвор да би се ослободили затвореници. Пошто су Пецо Крстевски и Никола Поповски бацили бомбе, било је омогућено да се група извуче без губитака кроз уске улице;

- група за оштећење телефонске мреже успешно је прекинула мрежу спајањем електричних и телефонских жица.

После овако изведених нападних акција групе су се повукле без губитака на одређено зборно место где су их сачекали другови Борко Велески и Илинденски. На месту за прикупљање група звано Средоточна вода партизани су се прикупили још за време ноћи, док су се још увек чули пуцњи у граду. Са зборног места чета је кренула између Зеленика и Маркових кула у правцу села Ропотово, где их је сачекала одређена веза преко курира Љубена Треневског. Чета је продужила покрет ка селу Мажућиште и пошто је прешла преко пута Прилеп-Кичево у свитање је стигла у Роподску шумицу, где је остала у току 12. октобра и добила храну.

После акције непријатељ је извршио блокаду Прилепа и почео са масовним хапшењем. Окупатор је уз помоћ агената и издајника из града успео да ухапси преко 1.000 грађана, тражећи међу њима првенствено комунисте и слободољубиве људе, у чему су му помагали домаће издајнице: Мамин Кољо, Цане Аћиздравевски, Мице Корубин и Киро Тамбурката. На тај начин је окупатор успео

да изврши селекцију и све сумњиве и комунисте одведе у затвор. Будући да су просторије одређене за затвор у Прилепу биле мале, то је окупатор највећи део ухапшених одвео у битољски затвор (зграде бивше Богословије).

Након тога, на иницијативу познатог македонског издајника Димчета Чкатрова у затвор је дошао битољски епископ у пратњи Чкатрова и високих личности окупаторске власти, да убеђују затворенике, посебно Аспаруха Јосифовског и Мицета Димовског да се одрекну комунистичких идеја и да објасне ухапшенима да се не боре против бугарске власти и да ће за то бити ослобођени одговорности. Пошто нису у томе успели, окупатор је организовао суђење. Током истраге мучили су их и спроводили физичку тортуру, да би на крају већи део ухапшених био осуђен на тешку робију или на интернацију у Бугарску.

Дана 16. октобра 1941. године одржан је заједнички састанак штаба одреда са Месним комитетом и Војним штабом Прилепа у логору одреда у Ропотској шумици на месту званом Атановчица ради договора о даљем дејству. Присуство одреда открио је један сељак и о томе обавестио окупатора преко кметског намесника. Док није стигла потера окупатора услед предострожности одред се пребацио у виноградску кућицу винограда Тасевског, тако да непријатељ није успео да открије одред, после чега је блокада села била повучена. Одмах после блокаде Борко Талевски је отишао за Скопље, а одред из Попове њиве кренуо за Мали Мукос. Том приликом одреду се придружило 9 нових партизана: Мара Јосифовска, Стеван Саздовски, Димче Митревски, Гојко Секуловски, Боре Боровски, Ленче Секуловска, Стеван Ивановски, Спасе Темелковски и Цветан Павловски. Сада је одред имао две партизанске чете од по два вода.

Одред се улогорио на месту званом Диова вода изнад Степанечког манастира. У логору је била заведена строга дисциплина и постављено обезбеђење. Ту су биле извршене све дефинитивне припреме за свечано формирање одреда, које је извршено на дан 23. октобра 1941. године и положена свечана обавеза (заклетва) целокупног састава одреда. Након тога, на дан 27. октобра, у ло-

гор је стигла Вера Ацева у својству секретара Месног комитета Прилепа. Пошто је одржала састанак са штабом одреда 28. октобра, кренула је даље за Велес. Придружили су јој се: Борко Лефката, Крсте Црвенковски и Илија Игевски. Следећег дана, одред је променио место боравка, пребацивши се у базу, пећину Кадин камен у близини села Црнице, где је створен план за напад на село Царевић.

Трећег новембра 1941. године, град Прилеп је узбудио нов догађај. Наиме, Киро Ристевски Лулата је по дану пуцао у дезертера и агента који је 11. октобра са Црвених стена побегао из одреда. Овај задатак Ристевском је поставио Борко Темелковски. Иако како би се схватило да ће овако проћи сваки издајник наше борбе и сарадник са окупатором.

Планирани напад на село Царевић је изведен 8. новембра 1941. године, ради чега је одред претходне ноћи кренуо из логора да би у свитање дана стигао до села. Распоред одреда за напад је извршио Киро Крстевски Платник, будући да је добро познавао село. За напад одред је формирао четири групе (састава вода), а пре напада била је упућена извиђачка патрола, која је имала задатак да неопажено уђе у село и испита ситуацију, тј. да утврди да ли има непријатељских војника и полицајаца, издајника и службеника окупатора. Пошто је одред заузео борбени распоред, извршио блокаду села и затворио све прилазе селу, извиђачка патрола је поднела извештај да се сељаци налазе у цркви на богослужењу. Тада су нападне групе (водови) са све четири стране једновремено ушле у село, при чему је ухваћен кмет у његовој кући и разоружан један пољски чувар. После изласка из цркве сви сељаци су били позвани наред села ради одржавања митинга. У том моменту патрола је известила да се селу приближавају два наоружана бугарска полицајца, на шта су се сељаци узнемирили због могућег оружаног судара, али до тога није дошло јер су ови упали у заседу обезбеђења и разоружани. Митингу су присуствовали и разоружани полицајци, слушајући речи политичког комесара одреда, који је завршио говор речима: »Само оружаном борбом, браћо Македонци, можемо доћи до своје ве-

ковно очекиване слободе и борбу можемо водити уз остале народе Југославије и то подједнако са немачким и бугарским окупатором». Завршавајући говор политички комесар је честитао сељацима Митровдан, јер се ово дешавало баш на тај дан. После тога настало је народно весеље и играло се оро на сред села и певала песма »Абре Македонче каде се спремаш«. У овој акцији били су заробљени: два бугарска полицајца, комисија за реквизицију жита у селу и председник плетварске општине, којом приликом су уништени спискови за реквизицију жита и жито враћено сељацима.

После одржаног митинга и одласка одреда у базу за новог команданта одреда био је постављен Киро Крстевски Платник, будући да је дотадашњи командант Горе Велковски Стрелката био постављен за команданта месног војног штаба.

Половином месеца новембра у Прилеп је дошао Страшо Пинџур, који је пренео директиву Покрајинског комитета КПМ за зимовање одреда Гоце Делчев. Овом директивом је било предвиђено да се одред подели у четири групе и тако презими, како би се одмах с пролећа поново састале и обновио одред. На ову одлуку су одмах реаговали другови Илинденски и Чопела, стављајући примедбу да се на тај начин растура одред. Страшо Пинџур није био упоран у спровођењу одлуке Покрајинског комитета, већ је изјавио да ће Покрајинском комитету изнети мишљење и став припадника одреда. Тако је 12. новембра, Страшо Пинџур у пратњи Цветка Узуновског поново дошао у одред и пренео одлуку Покрајинског комитета да се одред подели у групе за зимовање према следећем:

- у Скопље да се упуте Крсте Црвенковски, Борко Велески, Коле Чашуле, Мицко Козар, Пецо Крстевски и Стеван Базерковски;

- у Битољ Киро Крстевски, Боре Велевски, Илија Игески, Одцка Михајловски, Јордан Огдански, Венда Темелковска и Мара Јосифовска. Из ове групе Боре Велковски и Илија Игески да пређу на терен Преспе под италијанском окупацијом.

- у Прилепу и околиим селима да презиме остали припадници одреда који су мање компромитовани и имају рођаке по селима.

На тај начин 25. децембра 1941. године, одред »Гоце Делчев« био је практично расформиран.

За секретара Месног комитета града Прилепа био је изабран Борко Темелковски Љиљак, за одговорног друга по народној помоћи одређена је Ратка Ивановска Крстевска, за војни сектор био је одговоран Петар Здравковски Петко и за село Стеван Андреевски.

б) Прилепски партизански одред »Димитар Влахов«

Почетком маја 1942. године, Месни комитет Прилепа су сачињавали: Борко Темелковски Љиљак - секретар, и чланови Ратка Ивановска Крстевска, Благој Талевски, Аспарух Јосифовски, Илка Василеска и Ценка Тутеска. Деветог маја из Битоља су стигли Стив Наумов, Киро Крстевски Платник и Лазо Хаципоповски. Формиран је Оперативни штаб партизанских одреда у саставу: командант Киро Крстевски Платник, политички комесар Трајко Тарцан, помоћник политичког комесара Стив Наумов и комесар за исхрану Перко Андреевски. Уочи 9. маја одржана је седница Месног комитета, на којој су биле дискутоване све мере и задаци око формирања новог одреда. Од 10. до 15 маја упућиване су групе партизана на терен са циљем да се прикупе на месту званом Гарван у близини села Дабница. Званично формирање одреда »Димитар Влахов« је извршено на дан 16. маја 1942. године. У саставу одреда је било 46 бораца сврстаних у две чете. Команду одреда су сачињавали: командант Борко Велески Горанов, политички комесар Пецо Крстевски Даскало и комесар за исхрану Боро Јовановски Киров.

Штабове чета су сачињавали, прва чета: командир Љубо Здравковски Орлов, његов заменик Никола Стаменковски Бабунски, политички комесар чете Никола Стаменковски, комесар за исхрану Блаже Јоскоски и његов заменик Симо Секуловски. У другој чети састав штаба је био: командир Блаже Топличанец, политички коме-

сар Блаже Бошковски, заменик политичког комесара Киро Бајраковски, и комесар за исхрану Стеван Базарковски.

После формирања одред је положио свечану заклетву којом приликом су се партизани заклињали да ће се борити за слободу свог народа до коначног ослобођења, не жалећи да за то дају и своје животе, да ће дисциплиновано извршавати све задатке које ће им постављати старешине. Заклетва се завршавала речима »Кунем се у име народа«.

Одред је извршавао борбене задатке по четама. Прва чета је на дан 25. маја пошла у дејство у рејон с. Гостиражни, а у исто време друга чета у рејон Мукос-Дадница. Са првом четом је ишао политички комесар одреда Пецо Крстевски Даскалот, а са другом четом командант одреда Борко Велевски Горанов. Чете су развиле веома широку политичку активност по селима тако да су у јулу месецу имале прва чета око 30, а друга 25 бораца. Скоро у свим селима северно од Прилепа били су формирани војни комитети. У току ове активности чете су обилазили: секретар МК Борко Темелковски Лиљак, а после његовог одласка на рад у ПК, нови секретар Благој Телевски Иван.

Дана 13. септембра 1942. године непријатељ је снагама једног батаљона створио обруч око 1. чете одреда на положају Мукос, где се чета налазила. У почетку се сматрало да непријатељ неће улазити у густу дубоку шуму и открити чету. Међутим, непријатељ је наступао ка логору чете, када је била прихваћена борба у којој су јуначки погинули Борко Велевски Горанов, Борко Јовановски Киров, Блаже Человски, Гога Бешировски, Цане Топаловски, Стеван Апостолски, Димче Карески, Борко Ристевски, Ангеле Милевски и Никола Никодинчето. Преживели борци ове чете (14 партизана) успели су да се пробију из обруча и упуте у правцу села Међушише, где је одржан митинг, а после тога су продужили покрет у правцу села Гостиражни и ушли у састав одреда »Борче Петров«.

ц) Прилепски партизански одред »Борне Петров«

Дана 21. септембра 1942. годне на Бабуни, ради ост-варивања става Покрајинског комитета и Главног штаба Македоније на увећавању партизанских јединица, у присуству Мирче Ацева и Страше Пинцура чланова ГШ Македоније, извршена је реорганизација дотадашњих одреда. Одред »Димитар Влахов« ојачан са четири чете састављене од прилепских и велешких партизана, остављен је на Бабуни за дејство ка Скопљу, Поречу и Кичеву. Остали прилепски партизани ушли су у састав новоформираног одреда »Борче Петров« који је требало да се лоцира у Мариову, са дејством ка тиквешком крају. Овај одред је у то време имао само једну чету.

Одмах после реорганизације тако формирани одреди почињу са акцијама. Одред »Борче Петров«, у присуству Мирче Ацева и Страша Пинцура, 3. октобра је одржао митинг у селу Сливје. Док су бугарске потере ишле у том правцу сељаци су изјављивали да су видели стотине партизана, међу којима се налазе многи познати из Прилепа. Само после четири дана, тј. 7. октобра, одред »Борче Петров«, заједно са једном четом из одреда »Димитар Влахов«, извршио је акцију на село Десово. Ту је одржао митинг и снабдео се храном. При нападу на село Десово заробљен је Дончо Војвода, који је безуспешно покушавао да формира контрачету у прилепском крају, затим Мирко Симоновски, сеоски кмет и сарадник полиције и један шумар. Заплењене су 4 пушке, муниција и друга опрема. Шумар је још у селу ослобођен, а другу двојицу заробљеника одред је повео са собом како би били изведени пред суд. Чим је војни суд завршио са доказним поступком, изречена им је смртна казна, која је извршена у Габровској шуми. V борбама од 3. до 7. октобра код села Сливје и Десово погинуо је и политички комесар одреда Перо Крстевски Даскалот. Сутрадан ујутро у с. Десово је пристигла бугарска коњица и део пешадије јачине око 100 војника. Цело становништво Десова су скупили на сеоском путу. Од сељака су терором тражили кмета и војводу. Становништво су терорисали до увече, када су одабрали 12 сељака, узели их са собом и повукли се.

После акције на село Десово, чета одреда »Димитар Влахов« пошла је на свој терен у нове акције, а одред »Борче Петров« заједно са Мирчетом Ацевим, Страшом Пинџуром и Киrom Крстевским Платником упутио се у правцу Мариова. Код Орловог Дола Мирче Ацев се одвојио и пошао за Скопље. Патрола одреда која је послата у Орлов Дол да прихвати групу бораца за опоравак због поласка ка Мариову, сударила се са стражом бугарске војске и повукла се ка одреду. Преко дана одред је водио борбу са бугарским снагама у месту Осојница. Овде је постојала опасност да не дође до стезања обруча око одреда од стране јаких окупаторских снага. Док је трајало пушкарање између две стране на голом брдашцету, борци су били у лежећем положају, затим је пала киша и спустила се густа магла. Одред се повукао без жртава на Мукос, а одатле ка Степанечку на пештеру Кадин камен. Када је продужио ка Мариову, одред »Борче Петров« се сударио са бугарским полицијским снагама у рејону Царевић - Беловодица, где је убијен старешина полицијске станице из с. Тројаци. Тада је био рањен Сотка Георгиевски и са патролом послат у Прилеп на лечење, али је на путу био заробљен. На место судара брзо је почело да пристиже појачање бугарској војсци. Пошто је био откривен правац кретања ка Мариову, одред »Борче Петров« неприметно се упутио у правцу Мукоса и Бабуне.

У понедељак (2. новембра), преко Мукоса и Девена у Прилеп су стигли: Страшо Пинџур, Киро Платник, Димче Мирчески, Гога Бедо, Драган Видески, Блаже Јоскоски и Нуне Оровчанец. Страшо Пинџур је одржао састанак са Месним комитетом КП и Месним војним штабом. На овим састанцима присуствовао је и члан Окружног комитета Киро Фетак, који је у то време боравио у Прилепу.

Страшо Пинџур је пренео директиву Главног штаба за одлазак одреда на мариовски терен, како би се повезао са битољским и тиквешким партизанима који су имали да изађу из града. У том циљу са Страшом Пинџуром и Киrom Платником отишао је из града и секретар Месног комитета и политички комесар (Месног војног шта-

ба) Благое Талески Иван. Седмог новембра сва тројица су на иештеру Црвених стена присуствовали свечаностима поводом преформирања прве чете одреда »Борче Петров«. Руководство чете сачињавали су: Борко Спасовски, командир чете, Благоја Бошкоски, политички комесар, Стеван Базероски, заменик комесара и борци: Димче Мирчески, Менда Бошкоски, Гога Чедов-Секулоски, Бошко Јосифоски, Стеван Димески, Трајко Најдески и Петко Велкоски. Следећег дана, Страшо Пинџур и секретар Месног комитета дошли су у Прилеп, а Киро Платник је пошао за Битољ са задатком да поведе одред »Јане Сандански« ка Мариову, ради његовог прикључења одреду »Борче Петров« као друга чета, а језгро за трећу чету било је предвиђено да сачињавају партизани из тиквешког краја.

Киро Платник је 9. децембра повео одред »Јане Сандански« из битолског краја из села Буф (Егејска Македонија) кроз лерински крај преко Кајмакчалана ка Мариову, где је у дане између 20 - 24. децембра код манастира Чебрено био заказан састанак са првом четом одреда »Борче Петров«.

Одред »Борче Петров« је 17. децембра боравио у логору на Црвеним стенама и тада је одржан састанак партијске ћелије и усвојена је оријентација за одлазак ка Мариову, а успут да се узме храна из манастира Прилепец. Тих дана у одред су ступили Киро Фетак, који је био постављен за политичког комесара одреда и Пецо Пепељуговски, који је постављен за заменика комесара одреда.

Одред је 19. децембра, пре него што се смрачило кренуо са Црвених стена. Поље и град Прилеп су били притиснути маглом. Пажљиво су прећени путеви Прилеп - Велес и Прилеп - Градско, затим се одред попео на Селечку планину и по гребену планине, пре раздањивања, стигао у манастир Прилепец. Борци су остали овде да предане, а за вече су планирали да сиђу у село Прилепец, да одрже митинг и да продуже за Мариово. Међутим, поподне око 16 часова, прикривене маглом непријатељске снаге су успеле да опколе манастир и одмах је почела борба. Партизани изненађени, пробијали су се горе ка брду где је био једини могући излаз. Међутим, и овај тес-

ни излаз био је затворен са два бугарска митраљеза. За неки сат борбе погинули су Киро Фетак, Борко Спасески Влечарот, Стеван Базеркоски, Стеван Димески, Димче Мирчески, Гога Јанкулоски, Трајче Најдески Соко, Бошко Јосифоски и Менде Бошкоски. Још исте вечери, један од преживелих бораца са Прилепца, Пецо Пепељуговски који се повукао у Прилеп, у кућу Митка Цветаноског срео се са секретаром Месног комитета Благоем Талеским. Сутра ујутро Благое је послао извештај Покрајинском комитету и Главном штабу Македоније о судбини овог одреда.

Одред »Јане Сандански« од 21. до 25. децембра чекао је у рејону манастира Чеберн. Тамо је дознао за борбу код манастира Прилепец. Када је одред »Јане Сандански«, на путу за битољски крај, прошао изнад села Орле, Мариовско, Киро Платник и Боре Велковски су пошли ка Прилепу и 27. децембра су се повезали са Месним комитетом и Месним војним штабом.

Тако се завршила епопеја ове чете из одреда »Борче Петров«, која је имала задатак да пређе на терен Мариова и добије једну битољску и једну тиквешку чету.¹⁾

д) Битољски партизански одред »Пелистер«

На састанку Војног комитета за битољско-преспански крај, одржаном почетком јануара 1942. године (коме је присуствовао Цветко Узуновски Абас), извршено је његово конституисање у чији састав су ушли: Стив Наумов, Лзупчо Арсов, Коста Лазаревски, Пецо Божиновски и Јордан Чепел, од којих је половина била у илегалству. Комитет је имао ове секторе рада: за прикупљање, смештај и чување оружја и опреме; за војну обуку и припрему партизана; економски сектор, тј. сектор за прикупљање новчаних, прехранбених и других средстава.

Интензиван рад по секторима и припреме за излазак одреда па Бабу планину осујетила је априлска провала,

Подаци о прилепским одредима узети су из архиве Историјског музеја у Прилепу из књиге *Прилеп, прилепско низ историјата*, издата 1978. године.

која је изненада наетала у Битољу. У овој провали херојски су погинули Јордан Чепела и Вангел Тодоровски Мајорот, а за неколико дана у руке окупаторске полиције пао је већи број чланова Партије у граду, махом старих револуционара. Окупатор је припремио масовна суђења. На првом процесу на суд је изведено око 50 другова, од којих су шесторица били осуђени на смрт вешањем. Над тројицом од њих била је извршена казна у скопском затвору, а тројица су били у илегалству. Остали другови су били осуђени на временске казне од више година затвора па до доживотне робије, а велики број партијаца, скојеваца и симпатизера народноослободилачке борбе био је интерниран у Бугарску.

Десетог априла 1942. године Вангел Тодоровски Мајорот, као руководилац »партијске технике« био је откривен у кући Михајла Василевског, у близини данашње основне школе »Др Трифун Пановски« у Битољу. У кућу су ради претреса упали полицијски начелник Стојчев, агент Панов и један полицајац. Вангел је првим метком из пиштоља убио на месту бугарског начелника Стојчева, а другим метком ранио у ногу агента Панова, да би га скочиши на њега удавио. Међутим, на пуцњаву упала је група полицајаца у кућу и један од њих испаливши рафал у груди убио Вангела Тодоровског. Тако је овај народни херој погинуо као револуционар, храбар борац и комуниста.

После провале и хапшења у Битољу, Окружни и Месни партијски комитет града на челу са секретаром Комитета Стивом Наумовим ипак су се брзо снашли. Почетком априла 1942. године Окружни комитет је донео одлуку за формирање првог битољског партизанског одреда, због чега је на дан 13. априла изашла прва група партизана (око 8 илегалца), коју је предводио Киро Крстевски Платник, а средином априла су изашли и други илегалци из с. Лавци на планину Пелистер. До 18. априла 1942. године био је прикупљен двадесет и један партизап, да би се у складу с раније донесеним одлукама формирао партизански одред.

У Лавчанску шуму 22. априла 1942. године стигао је секретар Комитета Стив Наумов. Пошто је претходно

присутне партизани упознао са стањем у партијској организацији Битоља и околине, као и са општом војно-политичком ситуацијом, пред постројеним партизанима свечано је објавио формирање Битољског партизанског одреда »Пелистер« и одржао пригодан говор. Сви присутни видели су на лицу Стива Наумова радост и срећу, јер је у формирању одреда гледао круну свих напора и жртава партијске организације Битоља и битољског краја. У одреду је гледао светлу перспективу разгарања народноослободилачког покрета у овом крају, који се кретао по трновитом и крвавом путу раћања слободе македонског народа.

Састав одреда је био: командир Георги Наумов, политички комесар Димитар Николовски (Таки Даскало), војни инструктор Киро Крстевски Платник и борци: Стево Трајановски Тефико, Јордан Михајловски Одцката, Томо Илијевски, Елпида Караманди, Мара Јосифовска Бурћа, Лазо Хаципоповски, Димче Хаципоповски, Андон Поп Андонов, Мица Поп Андонова, Блаже Димитровски Рогозинаро, Ордан Ордановски Женчето (из Прилепа), Ацо Живковски Цане, Веле Стојановски, Никола Борћевски Никлецо, Пеце Божиновски Кочо, Томаки Димитровски, Велика Христова и Венда Трендова. Ту је настала и прва партизанска песма одреда, која је доцније била прихваћена као песма будуће седме македонске народноослободилачке бригаде.¹²¹

Од дана формирања па до 1. маја, у одреду је извођена интензивна обука у руковању оружјем, идеолошко-политичка настава, а ноћу по месечини и борбена обука. Одред је био у сталном контакту и са активистима из с. Лахци (Лена Ташкова, Панде Лачето и др.) и с. Брусника (Алекса Андреевски и Дане Петковски), који су одреду носили храну, санитарски материјал, оружје и муницију.

Уочи 1. маја 1942. године, борци су се припремали за прославу празника радног народа, кад се логору пришуњао јадап говедар. Неопрезни партизани нису га приметили, те се он несметано повукао и отишао да извести бугарске окупаторске власти. Првог маја командир одре-

¹²¹ *Историја македонског народа*, изл. 1969. - Скопље, кнѢ. 3. стр. 322.

да Георги Наумов још еа два друга (Николом Георгијевским и Стевом Трајковским) удаљио се нешто од логора, којом приликом су пали у руке бугарске патроле, која је била у заседи. Патрола је отворила ватру и у том моменту је настала узбуна у одреду. Одред је одмах напустио логор и повукао се дубље у шуму изнад села Ореова. Из овог логора у Битољ су била упућена два борца, да би обавестили партијску организацију о насталој ситуацији. Обавештени су о покрету великих окупаторских снага из Битоља у правцу Ореовске планине.

Трећег маја 1942. године око 08.00 часова одред је био опкољен и приморан да прихвати борбу која се водила између партизана и више стотина бугарских окупаторских војника и полицајаца. После неколико часова борбе одред је претрпео велике губитке. У тој неравноправној борби погинули су: Димче Хаципоповски, Томаки Димитровски, Ордан Ордановски, Јордан Михајловски, Елпида Караманли и Мара Јосифовска, а заробљени су Андон и Мица Попандоновски и Велика Христова. Остали борци из одреда успели су да се извуку из обруча и побегну, скривајући се неколико дана у шумама планине Пелистера. У овој краткој али жестокој борби непријатељ је имао преко 20 мртвих и више рањених. Тако је одред после 20 дана од формирања био разбијен.

Акцијом уништавања одреда лично је руководио командант 15. бугарске окупаторске дивизије злогласни пуковник Иван Маринов, који је покренуо све расположиве војне и полицијске снаге (преко 1.500 људи) окупаторског гарнизона. Непријатељ је најпре блокирао села Брусник, Лавци, Буково и Ореово, а свој штаб сместио у с. Буково, да би после тога преузео чишћење терена и блокирање Ореовске шуме. У овој акцији пуковник Маринов је имао као помоћ крвника бугарске окупаторске полиције озлоглашеног агента Асена Николова. Иван Маринов и начелник полиције битољске окупаторске области Бурчијев били су задовољни постигнутим успехом, јер су веровали да су разбијањем одреда за свагда ликвидирали народноослободилачки покрет у овом крају. Овакав исход борбе и судбина одреда су резултат слабог обезбеђења и обавештавања, као и непознавања тактике партизанског

ратовања. Ради илустрације наводимо само један детаљ из сећања Д. Петковског. Једног дана крајем априла 1942. године, он и његов брат Ангеле Пегковски пошли су у Брусничку шуму. Са једног пропланка видели су у Лавчанској шуми на даљини 4-5 км јак дим и Ангеле је рекао: »Ово није добро што наши ложе ватру, види се чак из Битоља, кажи им то«. У одреду није било обучених кадрова и бораца за борбу, посебно у партизанском ратовању; дуго се логоровало на једном месту и сл. Та скупно плаћена и стечена искуства овог одреда доцније су коришћена у борбама других одреда који су били формираны током 1942. године.

Борци одреда који су се спасли, успели су да после неколико дана уђу у Битољ и сакрију се код припадника народноослободилачког покрета, рођака и познаника. Међутим, стање у граду је било веома тешко, хапшења су учестала па су у руке полиције пали Томе Илијевски, Блаже Рогозинарот и Томаки Димитријевски. Сви ови догађаји (провала, разбијање одреда, спасавање преживелих партизана, масовна хапшења) створили су веома мучну атмосферу у партијској организацији и код становништва града и села битољско-преспанског краја. У то време илегалци су се постепено извлачили из града, којом приликом се десио догађај који је позитивно деловао на морал у партијској организацији и у народу.

Наиме, 6. маја 1942. године предвече дошло је до »изненадног сусрета« између Стива Наумова и обласног полицијског начелника Бурчијева, у данашњој улици Елпида Караманди. На тражење озлоглашеног окупаторског начелника да се легитимише, Стив је извукао из унутрашњег џепа капута пиштољ и на месту убио Бурчијева, а потом без оклевања ранио полицајца, његовог пратиоца који је покушао да побегне. Настала је узбуна, град је био блокиран, а полиција је ухапсила велики број грађана који су били мучени, пребијани, суђени и интернирани у разне логоре у Бугарску. Командант 5. бугарске армије генерал Бојдев захтевао је да се стреља сто затвореника, али народ је оштро и отворено реаговао на такав захтев, па до тога није дошло.

Битољски партизански одред »Пелистер« имао је велики углед у народу. Томе је допринела и песма коју су певали борци одреда и народ тога краја: »Што ми је мило ем драго, млада партизанка да станам; на Пелистерска планина во Лавчанската корија; кај дваесете кладенци, каде си клетва зедевме; со фашисти да се бијеме, слобода да добијеме«.

е) Битољско-преспански партизански одред »Даме Груев«

Почетком јуна 1942. године обновљени су месни партијски и скојевски комитети. За секретара Месног комитета Битоља био је изабран Бено Русо Коки, а за секретара СКОЈ-а Вера Циривири. На првом састанку МК Партије коме је присуствовао Стив Наумов у својству члана Оперативног штаба Народноослободилачке бојске и партизанских одреда Македоније), пошто је била претходно размотрена ситуација у организацији, донета је одлука да се појача активност основних организација путем организацијског учвршћивања и примањем активиста у редове Партије и СКОЈ-а. Посебно је била подвучена потреба за што ширим развијањем политичке и пропагандне активности, ради прикупљања што више симпатизера и присталица за народноослободилачки покрет. У ту сврху била је обновљена и »партијска техника«, у чему је највише удела имала скојевска организација.

Пошто је делегат Лазо Хаципоповски известио да је с организацијом КП Грчке у Егејској Македонији постигнут споразум о привременом бављењу наших илегалца на њиховој територији, било је одлучено да се илегалци пребаце и тамо склоне, а истовремено да се убрзају и припреме око формирања новог партизанског одреда. Тим радом лично је руководио Стив Наумов.

У последње припреме на формирању новог одреда спада и одржавање састанка МК Битоља средином јуна 1942. године, на коме су присуствовали Вера Ацева и Стив Наумов. Том приликом је Вера Ацева одржала реферат посвећен народноослободилачкој борби, а Стив Наумов је обавестио присутне да су завршене све при-

преме око изласка одреда на планину Биглу. Тежиште припрема је пало на села северозападно од Битоља (Братин Дол, Кажани, Бавато, Доленци, Лера и Смилево), где су основне партијске организације биле интензивно ангажоване, пре свега у популаризацији НОБ, у прикупљању оружја и сакривању илегалца. Постојала је директна веза с партијском организацијом Ресена, јер је и она дала борце за нови одред, а заједнички је била изабрана планина Бигла, као терен за формирање одреда. Остало је још да се пребаца 45 пушака с муницијом и неколико бомби из села јужно до Битоља (Канино, Велушина, Породин и Бистрица) на Биглу. Овај задатак је савесно извршио Димче Милевски Добри са својим сарадницима, пребацивши на време оружје преко: Бистрице - Букова - Лавци - Брусника - »Црно Вршко« - Лера - Стрежева - Смилева у складиште на Биглу.

Стив Наумов је предузео хитне мере за подизање морала и духа код илегалца и народа како би што боље завршио припреме за формирање новог одреда. Стив и Платник кренули су на прилепски терен. Тада је Платник остао на Сељачкој планини, а Стив се поново вратио у Битољ као члан Оперативног штаба Македоније.

Будући да је Стив Наумов хтео да прошири територију за формирање и дејство новог партизанског одреда и захвати део Преспе, то се морао организовати и прати-ти рад њене партијске организације. Преспа подељена на две окупаторске зоне представљала је погоднији терен за рад, јер су услови на територији под италијанском окупацијом били повољнији. Ту је као инструктор Покрајинског комитета КПМ радио Јосиф Јосифовски Свештаро, коме су се придружили после разбијања Прилепског партизанског одреда другови Горе Велковски Коста и Иљо Игевски Цветан. Њиховим радом била су обухваћена села: Царев Двор, Курбиново, Покрвеник, Подмочани и још нека села поред Преспанског језера. На делу Преспе под италијанском окупацијом био је олакшан рад тиме што је италијанска окупациона власт дала управу у руке албанским реакционарима, наоружавајући их за борбу против присталица народноослободилачког покрета. У ствари, они су само пљачкали и спроводили терор, што

је стварало незадовољство и отпор код народа који је приступао народноослободилачком покрету. Такви услови су олакшавали припреме за формирање партизанског одреда.

Истакнути партијски руководиоци који су радили на делу територије Преспе под бугарском окупацијом били су Илија Спировски и Мите Богојевски. Они су имали непрекидну везу с друговима на територији под италијанском окупацијом, посебно су радили у припреми за формирање новог партизанског одреда. У том циљу су средином јуна 1942. године пребацили 8 илегалаца у рејон с. Сопотско, где су се наоружали, а потом пребацили у рејон с. Златари да би сачекали борце из Битоља. Међу њима су били: Наум Веслијевски, Крсте Соколовски, Митре Трајчевски, Васил Старејко и Славе Илијевски, који су као бугарски војници дошли на одсуство и нису се вратили назад у Бугарску, већ су као партизанска група чекали формирање одреда.

Почев од 20. јуна почели су да пристижу и први илегалци из Битоља за формирање одреда и то каналом: Братин Дол - Ротино - Рамна - Лера - Гопеш - пл. Бигла. Петог јула 1942. године из Битоља излази и Стив Наумов са неколицином другова, уз пут је сусрео Тодора Ангеловског Строгова, па су се заједно упутили на Биглу. У логору у шуми изнад села Златари на месту званом Синедолско кладенче 6. јула 1942. год. формиран је Битољско-преспански одред »Даме Груев« од већине бораца из битољско-преспанског краја и неколико из Прилепа.

За команданта одреда постављен је Горе Велковски, за заменика командира Наум Веслијевски Овчар, а за политкомесара Јосиф Јосифовски Свештаро. Борци одреда су били: Тодор Ангеловски Строгов, Арон Аруести, Трајан Белев Гоце, Ламбе Бошевски, Круме Димитровски Мичо, Илија Игевски, Митре Трајчевски Старојко, Илија Бокановски, Стерио Горгијевски, Славе Илијевски Стево, Илија Јовановски, Панде Јовановски, Коста Кусановски, Пандо Лазаревски, Перо Лутовски, Виктор Машулан Бустрик, Јордан Наумовски Калче, Вангел Нечевски Тунело, Пецо Божиновски Кочо, Гавро Пановски Јуноша, Крсте Соколовски Јордан, Илија Спировски Панде и

Ристо Тодоровски Фет. Тридесет првог јула 1942. године грчко-југословенску границу прешла је и група партизана (Анести Пановски, Лазо Хаџипоповски и Трајче Грујеvски) да би се укључила у састав одреда. Одред је укупно бројао око 30 бораца а имао три десетине наоружане пушкама, а у њему је био и један стари пушкомитраљез »шоша«.¹³¹

У међувремену бугарска фашистичка полиција спровела је нова хапшења па су у њене руке пали неки другови, међу којима и Љупчо Арсов, а неки чланови Месног комитета повукли су се у илегалност, а са њима и секретар Бено Русо Коки. Због тога морала је да уследи реконструкција Месног комитета, рејонских комитета и комитета СКОЈ-а у Битољу. Настала су опет суђења и малтретирања ухапшених чланова Партије, скојеваца и симпатизера. Седморица су били осуђени на смрт (сви у илегалству), а многи на дуже и краће казне - робије, као интернације у Бугарску.

Живот одреда »Даме Груев« у логору одвијао се по утврђеном плану, извођењем свакодневне војничке и политичке наставе. Извођена су и гађања повремено када је падала киша и по грмежу, да се не би чуо пуцањ. Искрана одреда била је из базе у с. Златари, а одред није имао слободу акције јер је био везан за ову базу. За дејство и рад одреда чекале су се директиве и упутства из Битоља. Снабдевање храном, оружјем и муницијом, санитарским и другим потребама вршено је искључиво преко сарадника из села и града.

Да се не би дошло до откривања логора, одред је мењао места логора и успешно организовао службу осматрања и обавештавања. Крајем јула, Главни штаб Македоније издао је директиву да сви одреди приступе извођењу акција: нападе на комуникације, рушење телефонских постројења, нападе на сеоске општине и полицијске станице, паљење општинских архива, спречавање реквизиције од стране окупатора, разоружавање пробугарских

¹³¹ *Историја македонског народа*, изд. 1969, Скопље, кн>. 3, стр. 322; *Гласник бр. 1 ИНИ Македоније*, изд. 1963, Скопље, стр. 60 и 61; *Битола и битолско у НОБ 1941-1942*, издање Битола 1978, стр. 594-596.

елемената и других окупаторских слугу итд. У духу наведене директиве Штаб одреда је одлучио да се за 2. август, на Илинден припреми акција и одржи митинг у селу Смилеву. После политичких и војних припрема одред је био способан да изврши такву акцију. Бугарска окупаторска власт такође се спрема да у Смилеву прослави Илинден, присвајајући га као свој празник. Дакле, циљ акције одреда био је да окупатору спречи прославу, а самом том чину да македонско обележје, што му историјски стварно и припада. У припремању акције поред Штаба одреда учествовали су и чланови Окружног штаба Тодор Ангеловски Строгов и Трајан Белев. У акцији одреда били су ангажовани и активисти околних села (за обезбеђење, пресецање веза, курирску службу и др.).

Из логора у близини с. Гопеша 1. августа у мрак, одред је заједно с неким члановима Окружног оперативног штаба усиљеним маршем кренуо за Смилево и пред зору 2. августа 1942. године стигао на домак села. После постављања обезбеђења одред је ушао у село, упутивши једну групу бораца ка кући кмета, а другу групу да разоружа шумаре. Сеоски кмет и разоружани шумари доведени су на средину села. Тада је кмет изјавио да очекује министра унутрашњих послова Бугарске Габровског и обласног инспектора с пратњом из Битоља. Одред је због тога поставио предстражно обезбеђење на путу ка Битољу. Мештани су обавестили Штаб да је један рањени шумар успео да побегне у правцу Битоља, због чега су биле предузете мере опреза од могућне изненадне непријатељске интервенције. На митингу усред села говорио је окупљеним сељацима политички комесар одреда Свештаро о циљевима НОБ у Македонији, о партизанским дејствима и потреби да се становништво укључи у борбу за своје ослобођење. После митинга настало је народно весеље. Кад је предстражно обезбеђење известило о појави непријатељске колоне удаљене око 5 км од села одред, пошто је извршио задатак, напустио је село и отишао у своју базу на планини Биглу. Ова акција одреда »Даме Груев« имала је велики политички и пропагандни одјек у битољско-преспанском крају, јер је злогласни

министар Габровски био принуђен да говор, намењен селу Смилеву, одржи у Битољу. Колики је значај имала ова акција види се и из расписа обласне полицијске управе достављен потчињеним органима, у коме се прекоревају све полицијске установе. После ове акције у одред су стигли борци Стерио Георгиевски и Тодолано Мордо Спиро.

Успешно изведен задатак одреда инспирисао је младог песника - револуционара Миту Богојевског (народног хероја) из села Болно да испева песму »Тридесет девет прођоше« која је била посвећена овој акцији. У њој је евоцирана успомена на Илинден из 1903. године, а завршава се приказом новог устанка и ослобођењу села Смилева.

ТРИДЕСЕТ ЛЕВЕТ ПРОВОШЕ

*Ново ми сунце изађе,
Храбро се чета покрену,
С славне Бигле планине,
И уће у село Смилево,
Народ да диже у борбу.*

*Све млади као цветови,
Сви силни као лавови,
Срце за страх им незна,
Једна их мисао повела,
Сишли су и у село ушли.*

*Скупило се село Смилево,
Аа чује речи плачене,
За нове светле дане,
Радост им срца испуни,
Ауша им за борбу плану.*

После успеле акције у с. Смилеву, бугарски окупатор је покренуо све јединице битолског и ресенског гарнизона у потеру за одредом, сматрајући да одред »Даме Груев« према извештајима броји око 300 бораца. Трећег августа одред се налазио на западним падинама планине Бигле, у рејону звани Грнчи рид, када је бугарска окупаторска војска и полиција претресала планину Биглу. У току исте ноћи одред се пребацио у рејон с. Болно, где је остао све до 15. августа 1942. године, да би се након престанка потере од стране окупатора поново вратио у стари логор у шуму изнад с. Соподско. На састанку с руководством одреда Стив Наумов је објаснио тешку ситуацију Прилепског одреда, због чега је дотадашњи ко-

мандант одреда »Даме Груев« Боре Велковски био упућен у овај крај, а за команданта одреда је био постављен Наум Веслијевски Овчар.

У штаб одреда управо је тада стигла вест из прилепске партијске организације да је на прилепске и крушевске партизане непријатељ кренуо великим снагама, те се моли одред да предузме опсежније акције како би тиме привукао на себе јаче непријатељске снаге и ослободио их притиска. После саветовања био је прихваћен предлог Стива Наумова да се изврши напад на с. Кажане и уништи полицијска станица и четврти гранични окупаторски »подучастак«. За овај задатак одред се пребацио изнад села Лера где су биле извршене припреме за напад. Овим припремама присуствовали су Стив Наумов и Трајан Белев. Знано се да у селу има око 35 полицајаца и око стотину бугарских војника. Према скици за напад коју је изradio Борис Стрезовски, учитељ у с. Бавато, одред је за напад формирао три ударне групе. Поред одреда, у нападу су учествовале и ударне групе из околних села са задатком да изврше обезбеђење од правца: Битоља, Ресена и с. Свињишта, као и да покидају постојеће телефонске везе на тим правцима.

Увече 19. августа 1942. године око 20.00 часова, одред је стигао испред села Кажани и групе су према плану биле упућене за напад на одређене објекте. Прва група коју је предводио Стив Наумов требало је да нападне војнички бивак (шаторе); друга група, предводио је Овчар, требало је да ликвидира стражара полицијског подучастака и разоружа полицајце; док је трећа група, предводио је Кочо Божиновски, требало да заузме зграду општине, спали архиву и не дозволи непријатељу приступ с правца складишта муниције и исхране.

Напад је требало да почне тачно у поноћ, али је прву нападну групу открио стражар бугарске граничне јединице, те је напад морао да почне неколико минута пре поноћи. После бачених бомби на војнички логор уследила је и брза пушчана паљба. Међу бугарским војницима настала је паника и бежање на све стране, кад је друга нападна група одреда стигла испред полицијске станице. Међутим, борба у војничком логору алармирала је поли-

цајце, те се између њих и друге групе развио ватрени двобој и после неколико минута група је била приморана да се повуче на положај изнад села за око 100 метара. Трећа нападна група није успела да зароби кмета и командира бугарске јединице, пошто се њихова зграда налазила уз саму полицијску станицу. Премда је прва нападна група делимично успела у нападу и ликвидирала неколико непријатељских војника, ипак је непријатељу успело да се среди и одбије напад групе. Пушкарање је трајало до 02.00 часа 20. августа, кад се одред по нападним групама почео повлачити.

Одред се пред зору без губитака повукао на одређено зборно место у рејону с. Лера, где је стигао и секретар првог рејонског комитета да би поднео извештај штабу одреда о томе како су се сеоске ударне групе повукле после извршеног задатка у правцу села Кажани. Одржан је састанак на коме је констатовано да је акција одреда углавном успела и да је непријатељ имао око 20 погинулих војника и полицајаца, а да одред није имао губитака. Критиковани су другови који су имали задатак да одржавају везу између нападних група, јер је ова веза у току напада и повлачења затајила.

Ова акција одреда је посебно интересантна у погледу координације дејстава одреда с организацијом на терену. Тако су сеоске ударне групе, поред политичко-организациског, стицале и борбено искуство. Рачунало се с тиме да у овој акцији одреда не треба очекивати неки већи успех него што је био и постигнут, јер однос снага је био 6:1 у корист непријатеља, а поред тога одред је био слабије наоружан и без већег борбеног искуства.

После акције на с. Кажани одред се повукао у шуму близу села Гопежа. У исто време из Битоља и Ресена кренуле су јаке јединице бугарске војске и полиције у потеру за одредом. Стога је одлучено да се одред пребаци на део Преспе под италијанском окупацијом. Непријатељ је увидео да одред има велику подршку у народу, па је предузео мере за убацивање шпијуна у одред и у партијску организацију. У одреду и на терену сазнало се да су ухапшени сељаци из с. Лера, међу којима је био и секретар првог рејонског комитета Цане Богданов. Након не-

колико дана ови су били пуштени, што је било сумњиво. И заиста, Цане Богданов се током тортуре и мучења показао као слабић и открио све што је знао. Касније се сазнало да је тада пристао и на сарадњу с окупаторском полицијом. Тако је Богданов одмах после пуштања из затвора дошао у логор одреда доневши храну, да би одмах био одређен за водича пошто је добро познавао терен.

За ликвидацију одреда окупатор је покренуо преко 200 војника и полицајаца, који су запосели десну обалу Гопешке реке, а на месту где је требало одред да се преведе. Пред мрак одред је кренуо одређеним правцем и кад се приближио реци, односно месту договореном за сусрет с водичем, из предострожности одред је остао у оближњој шуми упутивши патролу да нађе водича. Са патролом је ишао и Стив Наумов. На уговорени знак и после дужег чекања водич се није јавио. Одред је у целини кренуо ка реци и кад је половина одреда прешла реку одједном је уследио изненадан и снажан плотун из две стотине пушака, аутомата и митраљеза непријатеља. Ноћ и испресећаност терена помогли су да се партизани заклоне иза камењара и других неравнина, и по мрклој ноћи извуку, отворивши себи пут бацањем бомби на непријатеља.

Одред се спасао од уништења и то без губитака којом приликом је био лакше рањен само Пеце Божиновски Кочо. Бугари су до сванућа остали на месту заседе отварајући ватру. Сутрадан кад су претражили реку и обале били су изненађени кад нису нашли ни једног партизана, ни рањеног ни погинулог. Тако је и ова акција бугарског окупатора пропала, а с тим и могућност да се ликвидира одред »Даме Груев«.

Одред се у напорном маршу по групама пребацио преко Бигле у шуму изнад села Болно у ресенском крају. На крају ове борбе било је јасно да је постојала издаја, и то није био издајник Цане Богданов, већ пушкомитраљезац Перо Пеце, који је неколико дана пре тога дезертирао из одреда. У току ове борбе одред је био подељен на три групе. Група од четворице партизана (Кочо, Јане, Тунело и Спиро) пребацили су се у Битољ и касније ступили у нови одред »Јане Сандански«. Већа група од-

реда је етигла у шуму изиад села Болно, а трећа група с политичким комесаром одреда Јосифом Јосифовским Свештаро пребацила се на територију под италијанском окупацијом (Долна Преспа). Ова трећа група почетком септембра поново се прикључила одреду, претходно купивши још шест нових бораца. То су били Јордан Намовски Калче, Коста Кузмановски, Ацо Глобошан, Крсте Ифков, Климе Димитровски и један Словенац који је пребегао из италијанске војске.

Неуспех да се обрачуна с одредом »Даме Груев« изазвао је бугарску окупаторску полицију да предузме масовна хапшења и да припреми монструозна суђења. Тако је у селу Братин Дол била ухапшена цела основна партијска организација и сви осуђени на по 15 година строгог затвора, а секретар партијске организације из села Доленци је толико мучен да је умро у затвору. Из села Бавата било је ухапшено 12 другова, четворица су осуђени на по 15 година строгог затвора, четворица на доживотну робију, а двојица на смрт (Борис Стрезовски и Јонче Мурћевски обешени су у затвору). И друга села овог рејона нису била поштеђена, те је и њихова партијска организација била разбијена, али се опоравила после повратка неких чланова КП из интернације. Окупатор је предузео хапшења и на терену другог рејонског комитета. Само из села Бистрице било је ухапшено осам другова, заједно са секретаром основне партијске организације. Четворица од њих били су осуђени на доживотну робију, а остали на 10 до 15 година строгог затвора. Међутим, организације овог рејона нису толико страдале као оне из првог рејона. У граду су такође били ухапшени још неки другови, међу којима и члан Месног комитета Томе Тодоревски Каменко, а секретар месног комитета морао је да се повуче у илегалност.

Провала се била проширила и у целој Преспи. У с. Сопотску било је ухапшено 7 комуниста, а у с. Златарима скоро сви комунисти. Затим је почело хапшење комуниста и симпатизера у Ресену и околним селима, па је дошао ред и на с. Болно. Да би се партијска организација Преспе сачувала од даљих провала, било је одлучено да се извесни партијски руководиоци пребаце у Битољ и на

део територије под италијанском окупацијом, ради чега је Мите Богојевски био пребачен у Битол>. Он је требало да у Битољу помогне и објасни нову насталу ситуацију, разлоге са скривање комуниста од хапшења и одласка другова на територију под италијанском окупацијом, као и да припреми упоришта за одред у рејону с. Кривени и Лева Река.

Одред »Даме Груев« у шуми изнад села Болно мировао је до половине септембра, јер је окупатор предузео опсежна чишћења планине Бигле. По селима и у граду био је уведен полицијски час. Сељаци нису смели да носе храну, а у току ноћи кретање је било ризично. И поред ових окупаторских мера у одред су ступили нови борци. Једанаестог септембра 1942. године па време је било откритено прикупљање јачих непријатељских снага око логора одреда. Користећи шуму, одред се пробио у правцу села Избишта и избио изнад села Кривени и тако избегао непријатељски обруч. Средином септембра, после правилно процењене ситуације, штаб одреда закључује да је даље задржавање на овом терену опасно и ризично. Било је одлучено да се на офанзивна дејства непријатеља одговори офанзивним акцијама; као прво да се изведе напад на село Соподско, а потом да се одред пребаци у Доњу Преспу.

Почетком октобра 1942. године, одред »Даме Груев« успео је да успостави везу с рејонским комитетом Партије на делу територије Преспе под италијанском окупацијом. Овај комитет је био обавештен о ситуацији у коју је запао одред. Будући да се Јосиф Јосифовски тешко разболео, то је за политичког комесара одреда био постављен Илија Спировски Панде, а за његовог помоћника Пецо Лутовски Малчик. Истовремено је било одлучено да се изведе планирана акција - напад на село Соподско. Одред је 22. октобра пошао у ову планирану акцију. После ове акције одред се пробијао под борбом, јер су га нападе много јаче непријатељске снаге, те је пробојем у правцу с. Козјака избио у рејон с. Покрвеник. Том приликом заштитница одреда код села Соподско је била одсечена тако да је после два дана дошла у састав одреда.

Приликом пробијања погинуо је борац Стерио Георгијевски Жорж.

Одред је тада био подељен на две групе и отпочео са повлачењем тако да је једном групом командовао политички комесар Илија Спировски, а другом групом командант Овчар. Група са Спировским дошла је у резервни логор код с. Кривени и ту остала до 27. октобра, да би се 29. октобра пребацила у рејон села Подмочани и Грнчари. Међутим, група са Овчаром је прешла у рејон с. Смилева, због чега је закаснила са пребацивањем на територију под италијанском окупацијом, да би се у току новембра спојила са првом групом, при чему је командант одреда Овчар остао у земуници у рејону с. Златари, а Ристо Тодоровски Фет и Гавро Пановски су се пребацили у Битољ, да би потом ушли у састав одреда »Јане Сандански«. Одред »Даме Груев« није могао и даље да остане у рејону с. Подмочани, а због зиме која је долазила и исцрпљености бораца морао се пребацити у села Лескоец и Коњско, где је доцније дошла и Овчарова група. Ту је одред презимио, повезујући се с албанском партијском организацијом, где је развио широку политичку и пропагандну делатност.¹⁴

ф) Ћитољски партизански одред »Јане Сандански«

Крајем августа 1942. године, после успеле акције одреда »Даме Груев« на село Кажани, као и предузетих опсежних мера непријатеља да угуши НОП (хапшења, суђења, интернације и др.) партијска организација Битоља донела је одлуку да се формира нова битолска партизанска чета и упуту у састав одреда »Даме Груев«. Међутим, пошто се тражило брзо и ефикасно реаговање на терор непријатеља, ова одлука је била преиначена и решило се да се формира нов партизански одред »Јане Сандански«, јер се број илегалца у граду и околним селима нагло повећао.

¹⁴ Гавро Пановски, *Битола и битолско \ НОР*, књ. 1, издање СУБНОР-а Битол, 1978. г. стр. 594-610.

Формирање одреда било је повереио Ванчи Прке Сермену, Тоши Даскало Строгову и Борћу Велковском Кости. Језгро је већ постојало, тј. у Битољу је боравила илегално група бораца из одреда »Даме Груев« (Тунел, Пецо, Боре, Мордо, Фет и Јуноша). Прва група илегалаца из Битоља стигла је крајем августа у шуму изнад с. Лавци. На месту прикупљања били су већ Вера Ацева, Вера Циривири, Лазо Хаципоповски и Тошо Даскало Строгов. Почетком септембра пристигла је из града и друга група илегалаца Бено Русо Коки, Нисим Алба Ники, Мордо Тодолано Сито и Арон Аруести. Тих дана била је спроведена посебна организација за пребацивање скојеваца и омладинаца који су морали да иду у бугарску окупаторску војску. Тако су 7. септембра из Битоља стигли нови борци Коле Стефановски Црни и Пепи Пупле; из села Нижје Поле Димче Миљевски Добри, Кочо Чолаковски Станко, Вандо Лазаревски и Панде Јовановски; из села Бистрице Лазо Котарец и из села Лавци Крсте Самарковски и Сотир Брбев. Накнадно је из Битоља дошао Мардо Нахмијаз Лазо с два друга (Лазаром и Јосифом). Поред тога, одреду су припадали и другови који су били у Егејској Македонији: Петре Новачевски, Насе Гецов, Коле Канински, Алекса Мусалевски, Ристе и Блаже Трпеновски, Петар Нешковски Пјер и Васил Бошевски.

Тако је 8. септембра 1942. године, у шуми изнад села Лавци, свечано формиран Битољски партизански одред »Јане Сандански«.¹⁵ Штаб одреда су сачињавали: командант Боре Велковски Коста, политички комесар Ванчо Прке Сермен, и интендант Пецо Божиновски Кочо. После формирања из одреда упућени су другови Мики, Арон, Вандо и Панде као појачање у одред »Даме Груев«, тако да је у новом одреду остало 18 бораца, наоружаних пушкама и пушкомитраљезом шоша. Формирана је партијска организација у одреду као и скојевска група. Пошто је одред »Даме Груев« махом дејствовао на просторији Преспе, то се одред »Јане Сандански« ослањао на планину Бабу, претежно на њен источни део, тј. на Пе-

¹⁵ *Историја македонског народа*, изд. 1969, Скопље, књ. 3, стр. 328.; *Гласник ИНИ Македоније* бр. 1, изд. 1963, Скопље стр. 70.

листер. Поучеи примером првог одреда и опасности овог рејона, штаб одреда »Јане Сандански« често мења место задржавања и предузима опсежне мере безбедности.

Може се слободно рећи да су ова два одреда дело неуморног револуционара Стива Наумова, члана Оперативног штаба партизанских одреда Македоније, који је о томе маштао и на крају маштања остварио. Да би ускладио дејства ових одреда 11. септембра 1942. године, Стив Наумов, у пратњи младог македонског песника Мите Богојевског из Преспе, кренуо је у правцу с. Болно. Два наестог септембра у близини цркве »Св. Атанас« били су откривени и опкољени од двеју бугарских чета, да би после двочасовне борбе јуначки погинули. Вест о погибији Стива Наумова и Мите Богојевског болно је одјекнула у срцима комуниста и припадника НОП битољско-преспанског краја, а посебно код бораца оба одреда. О томе сведочи и извештај послат ЦК КПЈ у коме друг Добривоје Радосављевић каже: »Сада је организација Битоља претрпела огроман губитак. Нема Месног комитета, нема Окружног комитета, многи су похапшени, неки побегли, и по селима су настала велика хапшеља«.¹⁶

Јунанку погибају Стива Наумова опева¹⁷ је и песникиња Верица Петковска:

*Долго трае овој пат,
таа њганина е висока,
тешко ми е мили синко
ден да дочекам.*

*Мојте маки имат крај,
мојот пат е мајко слобода,
не ме жали мњага мајко
ако загинам.*

*Стив Наумов знаеше
храбро да се бори,
Стив Наумов огреа
како сунце в зори.
Стив Наумов остана
во родните гори,
Стив Наумов слобода
од огин ни створи...*

Меѓутим, партијска организација се, ипак, брзо средила и продужила рад с још већом преданошћу због тешког губитка. Оформљени су нови месни и рејонски

¹⁶) Историјски архив КПЈ, том VII, Београд 1951. године.

комитети, а у партизанске одреде одлазе илегалци чији је даљи опстанак у граду био доведен у питање. Масовна хапшења и застрашујући терор широких размера, који је спроводио окупатор у граду и по селима, имали су за последицу да се изгуби веза с партијском организацијом на терену, што је изазвало извесну несигурност у одреду и слабо снабдевање. Поред тога, долазила је и зима па је требало збринути борце.

После разматрања ситуације штаб је одлучио да се одред подели у три борбене групе. Ова одлука борце није нимало обрадовала, али схватајући тежину ситуације морали су да је прихвате. У првој групи су били они који су могли да се пребаце и презиме у Егејској Македонији (Трајче, Анести, Канински, Ристо, Пјер, Насе, Пупле, Коле, а нешто касније и Мики) и да се повежу са грчком Комунистичком партијом, како би евентуално омогућили пребацивање читавог одреда на ову територију и његов опстанак преко зиме. У другој групи били су они који су могли да живе илегално у граду (Лазо, Лазар и Јосиф), јер нису били компромитовани, с тим да би на пролеће поново дошли у одред. У трећој групи остало је, уствари, језгро одреда (Строгов, Сермен, Крсте, Коста, Добри, Коки, Тунело, Фет, Кочо и Лазо). Овај последњи вратио се из друге групе из града. Трећа група имала је задатак да и даље дејствује у битољском крају.

Кад су прве две групе отишле, језгро одреда сместило се у шуми изнад села Ореова на југозападној страни и одмах покушало да ухвати везу с организацијом града и рејона. Ухваћен је шумар Тодор Кебачовски који је био агент окупатора и народни издајица. Шпијун је стрељан у присуству његовог друга. Као опомена другима на леш је био стављен натпис »да ће овако проћи сваки шпијун и издајица народа«. Сељаци околних села с одобравањем су примили кажњавање овог издајника. У Преспу је упућена патрола коју је водио Боре да се повеже с одредом »Даме Груев« ради усклађивања заједничког дејства, што би унеколико разбило учмалост у одреду. Након седам дана патрола се вратила и известила да одред »Даме Груев« није спреман за шире акције, јер је то био крај октобра и временске прилике су се јако погоршале. Преос-

тало је да се испита постојање могућности да се одред пребаци на територију Грчке. Упућени су другови у Грчку и после неколико дана вратили су се с извештајем да грчка комунистичка партијска организација не пристаје на пребацивање одреда и његов боравак на територији Егејске Македоније. Остало је једино то да се сам одред побрине за свој живот и дејства на сопственом терену.

Да би се разбила чамотиња и монотоност у одреду а самим тим подигао борбени дух, било је одлучено да се изведе једна акција, тј. нападне железничка станица Српци - Беранци (на путу Битољ - Прилеп), па је у ту сврху одред прикупио све борце изузев оних који су се налазили у Грчкој. Падом мрака 13. новембра 1942. године, одред је кренуо на марш, да би се у ноћи 14. новембра пребацио преко Драгора код моста Довлеџик и поред немачког гробља избио у с. Раштане. У даљем кретању одред је имао да пређе пут између села Раштани и Кркљино да би потом прешао пут Битољ-Кичево, обишавши с. Црнобуки најзад избио изнад с. Српци и Беранци, како би на дан 15. новембра био у шумици у близини ових села. У току 15. новембра био је утврђен план напада и извршено је командирско извиђање. Одред је пред напад пришао на 2 км железничкој станици, и у шумици провео цео дан, осматрајући објекте напада.

Падом мрака одред је подељен у две нападне групе и приступио извршењу задатка према створеном плану. Група од пет бораца ишла је ка згради у којој је било око 20 бугарских војника, са задатком да их блокира и спречи њихову интервенцију ка железничкој станици, кад главнина одреда буде извршила напад на станицу. Политички комесар Сермен с два борца кренуо је ка улазу станице, а остали су је блокирали. На путу према Битољу и Прилепу, ради обезбеђења од изненађења, били су постављени удвојени стражари. У току приближавања станици изишао је један бугарски војник који је одмах ликвидиран, као и војници који су покушали да изађу из зграде. Остали војници нису више ни покушавали да напусте зграду, већ су с њених прозора отварали ватру. Кад се одред припремао да крене на јуриш, обезбеђење с правца Битоља извештава да је осмотрено кретање ка-

миона у великој брзини ка станици. Ништа друго није остало већ да се одред повуче преко путева Битољ-Прилеп и Битољ-Кичево, док непријатељ не затвори прелазе преко њих. Пребацивши се преко путева, одред се упутио ка селу Снегову, посматрајући пристизање камиона у станицу и забуну код непријатеља.

Мада ова акција није имала већи војнички успех, у политичком погледу је значила веома много, јер је показала окупатору да одред постоји и да је способан за акције. Можда би се постигли и већи резултати да су се приликом напада пресекле телефонске везе с Битољем и Прилепом. Али, постављало се питање да ли се могло то извести због дубоке илегалности у којој је одред био, и није се за то имало средстава. Ипак, становништво битолског краја је са задовољством коментарисало ову акцију. Чак су се проносили и такви гласови да је у овој акцији учествовало преко стотину партизана, наоружаних пушкомитраљезима и митраљезима. Најзад, ова акција била је посебно важна за саме борце одреда, јер је разбила учмалост и подигла борбени дух, учврстила веру у сопствене снаге и у опстанак одреда у неповољним временским приликама, као и да се могу успешно извршавати акције мањих размера, макар биле извођене у врло тешким условима.

Следећих неколико дана одред је провео у близини села Лавци, да би крајем новембра кренуо у правцу грчке границе. После одржаног састанка с партијским комитетом другог рејона код цркве у селу Канину, одред је у прве децембарске дане прешао границу код с. Драгоша, упутивши се у правцу села Опсирина, где је било пребивалиште наших илегалаца. Ту су одред дочекали активисти месних организација на челу с другом Илијом Димовским Гочетом из Лерина у оближњој шуми, где се одред краће задржао, будући да партијска организација Грчке није давала пристанак боравка одреда на територији Егејске Македоније. И поред тога, одред је остао неколико дана ради одмора, под условом да не предузима никакве акције. У одред је тада стигао делегат Покрајинског штаба Платник с писмом, у коме се наређује одреду да се преко Кајмакчалана пребаци на мариовски терен и

тамо повеже с Прилепским одредом ради заједничких дејстава.

У првој декади децембра 1942. године, одред јачине око 20 бораца, кренуо је преко Леринског поља ка Кајмакчалану с водичем кога је дала грчка партијска организација. Кретање је било веома напорно, јер се желело да се следећег дана пређе граница на Кајмакчалану. Одмор је био у кући ван грчког села Клештина, уз срдчан дочек народа. На Кајмакчалану због густе магле одред је залутао, те се и не зна колико је пута прелазио границу. Ипак се успело да се идућих дана преко с. Здуње стигне до манастира Ганиште, где је требало ухватити везу с Прилепским одредом.

После неколико дана била је примљена вест, да је Прилепски одред настрадао у манастиру Прилепац. Ова вест неповољно је утицала на расположење и морал бораца. Отворено се дискутовало о перспективи даљег развоја ситуације а неки борци су чак желели да напусте одред и да се врате кућама, сачекају пролеће, а за то време да раде на терену и тако користе Партији. Такав став осуђен је као опортунизам и попуштање пред тренутним тешкоћама. После дуже дискусије одред је, ипак, сачувао јединство.

Пошто више није било разлога да се остане на овом терену предузет је марш преко Битољског поља ради повратка на Баба планину. У ту сврху одред је био подељен у две борбене групе, с тим да прва група иде у правцу с. Канина, а друга у правцу Битоља. Прва група се кретала непримећено, док је другу групу открио непријатељ. Бугарска окупаторска војска и полиција кренули су к Мариову, јер је непријатељ рачунао да партизани у току једне ноћи не могу да прећу Црну реку и Битољско поље. Кад је друга група одреда стигла на прилазе Битоља почело је да свиће, па су се борци сакрили у баштама на периферији града. Наредне ноћи у град су ушли политички комесар одреда Сермен и његов заменик Бено Русо, да би се одмах састали са секретаром Месног комитета Бором Миљовским. Од њега су сазнали да је ситуација у граду веома деликатна и да групи просто нема опстанка у граду. Дошли су у везу и са члановима Окружног ко-

митета Вером Ацевом и Лазом Хаципоповским, који су се сложили с тим да одред подељен у две групе презими ван града.

Након договора, штаб одреда с првом борбеном групом сместио се у селу Ореову, а друга група у селу Лавци. Прва група одреда из села Канина прешла је најзад на територију Егејске Македоније, да би се после извесног времена, ипак, вратила у рејон с. Канино. Тако је одред био подељен и у таквој околности ипак развио извесну активност, што ће се осетити преко зиме и створити повољни услови за дејства ширих размера у рано пролеће 1943. године.

г) Мавровски партизански одред

Окружни комитет КПЈ за територију западне Македоније под италијанском окупацијом са седиштем у Тетову, у току 1942. године успео је да оформи бројне партијске организације и руководства, тј. месне комитете у Тетову, Струги, Кичеву и Дебру. Поред ових, формирана су и три рејонска комитета за територије Преспе, Маврова и Кичева. На овој територији били су формирани и војни штабови у Тетову, Маврову, Струги, Преспи, Кичеву, Гостивару и Дебру, у којима је, начелно, постојало више сектора, као што су: техника, агитпроп, војни сектор, затим сектори за рад на селу, са СКОЈ-ем и др. Њима су руководили поједини чланови Комитета.

Месним и рејонским комитетима на овој територији руководио је Окружни комитет из Тетова, док је Рејонским комитетом Преспе руководио Окружни комитет Битоља. Тако је на територији западне Македоније под италијанском окупацијом у току 1942. године постојала седамдесет и једна организација КПЈ, 13 градских и 58 сеоских. Са овако разгранатом мрежом партијских организација успео је да се оствари снажан утицај у народу и изврше припреме и мобилише за оружани отпор против окупатора.

Постојала је стална веза између организација, у чему је предњачила веза у саставу Рејонског комитета Преспе.

Посебно треба истаћи везу са Окружним комитетом Битоља, где су у битољско-преспанском крају формирана два партизанска одреда »Даме Груев« и »Јане Сандански«.¹⁷⁾

Међутим, ни ова територија западне Македоније није била имуна од провала које су биле најизразитије с јесени 1942. године. Поред тога, партијска организација Преспе је успела да успостави везу и са Месним комитетом Корче (албанске партијске организације) што је омогућило да се изведу и неке заједничке диверзантске акције на овој територији. И Месни комитет Дебра такође је имао везу с албанском партијском организацијом у Тирани, чији представник је стално био у Дебру. Преко њега је била обезбеђена веза између албанске КП и нашег Окружног комитета у Тетову. Поред тога, у току 1942. године на овој територији под италијанском окупацијом били су формирани и први народноослободилачки одбори. Тако су у Гостивару постојала два одбора (македонски и албански), Маврово је имало свој одбор, а у Кичеву је постојао одбор за град и за село Карбуницу.

Дебарце је у току 1942. године имало посебан значај за развој НОБ на делу територије западне Македоније под италијанском окупацијом, посебно доласком на ову територију Петра Пирузе, члана партијског комитета за Охрид, који је развијао веома плодан рад. У периоду фебруар - мај 1942. године, на терену Дебарца формирају се бројне партијске и скојевске организације. Ова активност имала је велики утицај на развој устанка и на резултате рада у извођењу диверзантских акција. За Илинден - 2. август 1942. године, Дебарце је припремало свечану прославу, која је била најмасовнија у револуционарном селу Лактиње. Уочи прославе биле су изведене и неке успеле оружане акције на више места на подручју Дебарца. Крај 1942. године, Дебарце је дочекало значајним резултатима, имало је три рејонске партијске организације у Доњем, Средњем и Горњем Дебарцу и више скојевских и група симпатизера народноослободилачког покрета.

Партијска организација Преспе у току 1942. године постижала је велике успехе, чиме су створени услови за

¹⁷⁾ Др Владо Ивановски, поменуто дело, стр. 101 до 106.

формирање партизаиског одреда. После дугих и интензивних припрема 6. јула 1942. године био је формиран Битољско-преспански одред »Даме Груев«, у чији састав је накнадно ушла и преспанска група партизана. Одмах после формирања одреда на месту званом Бела Њива било је одржано прво саветовање, на коме су донети закључци о даљем раду партијске организације Преспе, а истом приликом били су постављени конкретни задаци и одреду. Не дуго после саветовања изашла су по два броја зидних новина под насловом »Шумски весник«, у којима су били написи о животу и раду одреда.

Припреме за формирање Мавровског одреда почеле су, у ствари, много раније, али дефинитивна одлука за његово формирање је донета на састанку Рејонског комитета у с. Нићифорову, у присуству делегата Покрајинског комитета КП Македоније Кузмана Јосифовског Питуа. Томе састанку су присуствовали секретари свих ћелија мавровског терена (Сарђо Исаиловски, Тихомир Шаревски, Саво Костовски и Добре Милевски), који су представљали ћелије из села Маврова, Леунова, Нићифорова и Беличице. На овом састанку биле су донете конкретне одлуке:

- да се одмах заврше све припреме за формирање Мавровског партизанског одреда;
- да се оружје, храна, одећа и обућа, које се налазе растурене по селима, прикупе на једно место.

На крају састанка био је формиран нови рејонски војни штаб у саставу: Сарђо Исаиловски (учитељ), Живо Брајковски, Михајло Тодоровски и Тихомир Шаревски. О улози и задацима овог штаба Питу је говорио опширно, јер су га сачињавали млади људи од 17 до 20 година, изузев Сарђа. Након тога, Кузман Јосифовски је посетио мавровску и беличку партијску организацију, после чега је преко Дебра продужио пут за Албанију. У ствари, мавровска села су у неку руку представљала слободну територију, с обзиром на масовну припадност овог краја народноослободилачком покрету.

Након Питовог одласка Рејонски комитет и партијске ћелије мавровског рејона су проучавале постављени задатак. У другој половини 1942. године, одржан је нови

састанак Рејонског комитета у селу Нићифорову у кући Добрета, коме је присуствовао секретар Окружног комитета Тетова. На самом почетку састанка саопштена је дефинитивна одлука Окружног комитета о формирању Мавровског одреда и став да ће први партизани одреда бити сви илегалци у западној Македонији и комунисти мавровског рејона. На овом састанку два члана Рејонског комитета супротставили су се одлуци за формирање одреда, с мотивацијом да још није време за излазак одреда на терен.

После неколико дана одржан је нови састанак на месту званом Црни камен (између Леунова и Нићифорова). Секретар Окружног комитета саопштио је одлуку да се дотадашњи рејонски комитет расформира и да се формира нов у саставу: Бранко Станојевић, секретар, и чланови комитета: Санде Грујевски, Тихомир Шаревски и Заре Лазалевски. Нови рејонски комитет је безрезервно прихватио одлуку о формирању одреда. У међувремену су стигли у Маврово Ванче Бурзевски Лазо, Захарије Трајковски Брко и Никола Милевски, док је на терену боравила илегално прва партизанска група коју су сачињавали: Миле Филиповски, Ангеловски Влајко и Дејановски Дејан из Нићифорова, а у Маврову су илегално живели још Раде Угриновски, Русе Дојчиновски и Михајло Тодоровски, као и Лазо Лазаревски из Леунова. Тако је 30. септембра 1942. год. био формиран Мавровски одред када је за команданта одреда одређен Бранко Станојевић, а за политичког комесара Крсте Марковски.

Одмах након формирања одред је био подељен у две групе ради лакшег извођења обуке, којом су руководили Михајло Тодоровски и Раде Угриновски. Одреду је већ била одређена прва акција. Наиме, требало је прећи с мавровског терена на терен села Сретково, Царево и Ново Село, са задатком да се ликвидирају присталице четника Драже Михаиловића у овом крају. Док се изводила обука у одред је дошао и Крсте Марковски из Нићифорова, који је донео вест да се командант одреда Бранко ранио приликом чишћења пиштоља, и да је он (Крсте) постављен за политичког комесара одреда. Чедо

Филиповски Даме довео је из Гостивара лекара Биру Маиојловића, али команданту није било спаса.

После смрти команданта одреда Бранка Станојевића одред је у колони по један кренуо кроз Ниђифорску шуму правцем села: Леуново, Сретково, Церово и Ново Село, са задатком да избије на превој Буковић, где је требало да постави заседу и сачека италијанску колону која би спроводила групу политичких затвореника из тетовског у тирански затвор. Наређење за ову акцију је гласило »затворенике спасити а колону уништити«. Одмах чим је одред стигао на превој Буковић била је постављена заседа. Ту се остало 4 дана али узалудно. Одред није био правовремено обавештен о преласку италијанске колоне, која је већ била стигла у Тирану.

Напуштајући Буковић одред је кренуо за село Тајмиште, где се задржао један дан. При проласку кроз села Сретково, Цер и Ново Село одржани су митинзи, на којима је сељацима објашњаван циљ наше народноослободилачке борбе. Из Новог Села одред је прошао кроз шуму изнад села Леунова, где се ступило у везу са партијском организацијом од које су били добивени подаци о шпијунима и сарадницима са окупатором. Одмах је донета одлука да се ови ликвидирају у Мавровим Хановима. За извршење овог задатка одред је био постављен у заседу на путу Леуново - Маврови Ханови. Пошто је одред био откривен у овој заседи продужио је за с. Маврово, где му се прикључио Спасе Андреевски. После краћег одмора одред је продужио покрет за излазак на велички терен, где би у клисури реке Радике предузео неке акције. На путу дуж Радике у близини села Трница одред је остао у заседи неколико дана, извршио напад и заробио колону камиона. Констатовано је да то нису били војни италијански камиони већ трговци који су преносили робу. Међутим, због лошег времена у раним децембарским данима 1942. године и снега непријатељ није предузимао никакве покрете, те одред није изводио акције.

И поред свих тешкоћа први мавровски одред одиграо је значајну улогу у развоју партизанског покрета у мавровском крају. Он је послужио као пример и искуство за формирање новог Мавровског одреда, затим Мав-

ровско-кичевског одреда и Мавровско-албанског одреда. У ствари, овај крај је постао слободна територија и сигурна партизанска база Прве оперативне зоне и Обласног комитета Партије.

Поред овога, вредно је за тетовску организацију истаћи и то, да су у октобру 1942. године отпочеле припреме за упућивање нове групе бораца у Мавровски одред. Таква одлука је била донета зато јер у тетовском крају нису постојали услови за формирање новог одреда (непогодан терен и присуство великих окупаторских снага). Зато је било одлучено да се припреми нова група бораца за Мавровски одред. Истовремено је почела акција за ослобођење политичких затвореника из тетовског затвора и то преко стражара Албанаца, симпатизера покрета. Ова акција је изведена ноћу између другог и трећег јануара 1943. године, када је успело да побегне 16 политичких затвореника са поменутих стражарима.

Припреме за упућивање нових бораца у одред биле су завршене при крају 1942. године. Међутим, тада је била измењена првобитна одлука, те је уместо њиховог упућивања у Мавровски одред, почетком 1943. године, био формиран нови »Шарски партизански одред«. Одред је приликом формирања имао 25 бораца и у првом судару с непријатељем био је разбијен, при чему је успело да се спасе 10 партизана, а остали су били убијени или заробљени. Међутим, без обзира на овај неуспех, који је био више резултат недовољног искуства, рад тетовске организације током 1942. године, ипак, био је доста успешан и плодан, јер су њени комунисти и родољуби овог краја прихватили и извршавали задатке које је постављао Покрајински комитет Комунистичке партије Македоније.

х) Крушевски партизански одред »Питу Гули«

Партијска организација Крушева и његове околине такође је спремна дочекала капитулацију бивше југословенске војске и окупацију земље. У Крушеву је постојао Месни комитет са разгранатом мрежом партијских ћелија у граду и околним селима. Комунисти и активисти

НОП успели су да убеди народне масе да бугарска окупација није ослобођење и да се у народу отклоне сваке заблуде о том питању, већ да се ослобођење македонског народа може постићи у заједничкој борби против окупатора само са осталим народима Југославије. Зато је народ радо прихватио позив Партије за прикупљање оружја тако да је скоро свако село имало магацин оружја и војне опреме. Била су обухваћена и горња села Пелаго-није као и села демирхисарског рејона, где су постојали истурени центри Месног комитета Крушева.

Посебно је постао плодан рад партијске организације овог краја после доласка Кире Фетака и Наума Наумовског Борчета. Почетком 1942. године били су формиран при свакој партијској ћелији и војни комитети, који су били у непосредној вези са Војним комитетом у Крушеву, и као главни задатак имали су да спроведу припреме за формирање партизанског одреда.

Одлука о формирању одреда била је донета још у новембру 1941. године, али до тога се није дошло највише због тога што су неки чланови Месног комитета Крушева ову одлуку саботирали, прихватајући Шарлов став да још нема услова за оружану борбу. Из тих разлога требало је најпре рашчистити са свима колебљивцима у партијској организацији, што је и учињено, посебно доласком за секретара Месног комитета Крушева Наума Наумовског Борчета, који је у току јануара и фебруара 1942. године обишао све партијске ћелије крушевског рејона и успешно објашњавао став КПЈ за оружану борбу.

У новонасталој ситуацији у партијским организацијама и народу порастао је углед КПЈ и жеља за отпором, ради чега је Месни комитет Крушева приступио хитним припремама за формирање одреда. У то време, половином априла 1942. године, постојала је већа група партизана који су деловали као одред. У тој групи су били: Наум Наумовски Борче, Мише Ефтимов Петре, Манчо Матак, Шула Мина Ненчо, Таки Бербер Климе, Кочо Миленко Сашо, Нико Дога Кољка, Кицо Петревски, Благој Целев, Јонче Андреевски, Андон Берберовски Петко, Дуко Стојковски, Таки Гјоревски, Ели Аргировска Илинка, Сина Димитровска Фатима, Гонча Туфа Дафина и Јане Туфа.

На дан 16. априла 1942. године, на месту званом Гру-
јо нива на планини Осоју у присуству чланова Покрајин-
ског штаба Народноослободилачке војске и партизан-
ских одреда Македоније Трајка Бошковског Тарзана,
Кире Крстевског Платника и Трајана Белевског Гоца, као
и чланова партијске организације Пусте Реке Златета
Биљановског и члана Војног штаба Илије Стојковског,
дефинитивно је формиран Крушевски одред »Питу Гули«
са предајом црвене заставе са петокраком и натписом
»Питу Гули«. Тада је именовано и руководство одреда:
командант Мише Ефтимов Петре, политички комесар
Наум Наумовски Борче и интендант Јане Туфа. За секре-
тара партијске организације одреда био је одређен
Манчо Матак. Одмах је цео одред положио и свечану
обавезу.

У време од формирања па до прве акције, односно
напада на село Прибилци, одред је преживљавао извесну
кризу, јер је дуго стајао у близини Крушева и у манас-
тиру »Св. Спас«. Тада се десила и тешка провала, коју је
учинио интендант одреда Јани Туфа. Наиме, будући да је
Јани био члан Партије још од 1937. године, није био за-
довољан додељеном дужношћу интенданта одреда, јер је
раније извршавао веће дужности. Изјавио је да не жели
да остане у одреду, већ да иде у Крушево и да ради у
позадини, мотивишући свој став болешћу. Штаб одреда
је, и против жеље већине бораца, одобрио Јани Туфи да
иде у Крушево и да живи у строгој илегалности.

Међутим, Јани Туфа уместо да илегално уће у град
састаје се са секретаром општине Карапанчевим и нуди
сарадњу полицији у борби против нашег покрета и одре-
да. Појавом Јани Туфе, полиција је поставила пред себе
као основни задатак - уништење одреда. Издајник Јани
Туфа је морао полицији дати све податке о одреду: број-
но стање и састав, терен на коме базира, дејства и све
везе народа с одредом. Поред тога, Јани је провалио целу
партијску организацију, саопштавајући имена и састав
Месног комитета, Војног комитета и свих партијских и
скојевских ћелија Крушева и села. Тако је настала велика
рација и хапшење, када је ухапшено око 60 чланова Пар-
тије и припадника народноослободилачке борбе. Окупа-

тор је одржао суђење и изрекао ригорозне казне. Два друга су осуђена на смрт вешањем, што је извршено у току новембра 1942. године, 14 лица је осуђено на смрт у одсуству (налазили су се у одреду), а остали су били осуђени на робију од једне до двадесет година.

Разуме се, провала Јани Туфе задала је тежак ударац народноослободилачком покрету и велике губитке партијској организацији Крушева, јер је 60 најбољих активиста било избачено из покрета. Провала коју је учинио Јани Туфа, посебно његово учешће у потери заједно с окупаторовом полицијом ради откривања и уништавања одреда, као и откривања свих веза народа са одредом и у партијској организацији на целој територији крушевског рејона, представљала је тешку и својеврсну гнусну издају. Такав поступак издајника био је осуђен од свих припадника народноослободилачког покрета и народа овога краја. Међутим, и поред претрпљеног удара Партија је успела убрзо да среди своје редове и да успешно продужи још жешћу борбу са окупатором и другим издајницима, сада искуснија и чвршћа, на целој територији крушевског и демирхисарског краја.

Након 6. септембра 1942. године, тј. после злочиначке провале Јани Туфе, одреду су се прикључили нови чланови Партије из Пусте Реке: Благоја Јоновски, Злате Биљановски, Војне Павловски, Илија Стојковски, као и Јошко Вијачовски из рудника Цер. Половином септембра, у одреду су били Мише Ефтимов Петре, Наум Наумовски Борче, Манчо Матак, Шула Мина Ненчо, Таки Берберот Климе, Кочо Миленку Сашо, Нико Дога Кољка, Кице Петревски, Благој Целев, Злате Биљановски, Благое Јоноски, Илија Стојковски, Јоше Вујачевски, Војне Павловски, Јонче Андреевски, Андон Берберовски Петко, Дуко Стојковски, Таки Боровски, Ели Аргирова Илинка, Сина Димитровска Фатима и Гонча Туфа Дафина. Доласком нових бораца ситуација у одреду се изменила и настала је извесна реорганизација како би се акције морале изводити на широј територији, јер су припадници одреда били не само из Крушева већ и из рејона Брода, Кичева и Демирхисара. Руководство одреда је остало исто (командант Мише Ефтимов Петре, а политички комесар

Наум Наумовски Борче), осим што је за иинтендаита био постављен Илија Стојковски Молотов. Сада је била формирана још једна чета са руководством: командир Таки Берберот Климе, политички комесар Злате Биљановски Михајло, а секретар партијске организације у одреду био је Манчо Матак.

Прва акција одреда била је извршена у виду напада на село Прибилци и имала је више манифестациони карактер, јер је била изведена у знаку славног Илиндена, тј. повезана са илинденским устанком. По упаду у село наређено је председнику општине да напусти село и Македонију јер је био Бугарин, спаљена је архива и заплењено целокупно наоружање. С друге стране, окупатору је стављено до знања да одред »Питу Гули« постоји и да се бори за слободу Македоније, да ће уништавати све окупаторске снаге на овом терену, јер га народ подржава у овој борби. Друга акција одреда је имала задатак да се изврши напад на рудник хрома »Цер«, с циљем да се разруше окна и онеспособи рудник за експлоатацију. Овом нападу су помагали Македонци запослени у руднику, посебно Симон Биљановски, при чему је Симон скренуо пажњу да се после Туфине издаје у руднику води строго рачуна о обезбеђењу.

Напад на рудник је изведен у први сумрак у највећој тајности и без отварања ватре, јер је то омогућио стражар Јовче Вијачевски. Ова акција на рудник била је веома успешна, јер су били извршени сви постављени задаци. Наиме, машинска зграда је била онеспособљена за дуже време, компресори уништени, рударска окна минирана и онеспособљена за коришћење за дужи период. При нападу је био заплењен разни материјал и већа количина прехранбених артикала, које је одред закопао у шуми и тако створио магацин и обезбедио исхрану за неколико наредних месеци.

После успеле акције на рудник »Цер«, окупатор је покренуо велике снаге против одреда, али је одред на време напустио рудник. Напад на рудник је имао велики политички одјек код становништва овог краја, а непријатељ се уверио да одред представља снагу коју је морао респектовати. На дан 24. септембра 1942. године, одред је из-

вршио иапад на село Кочиште, којом приликом су на непријатељској страни учествовали и мештани Јован Ку-сакоски и Јордан Николовски, када је први био рањен, а други погинуо. У селу је био одржан величанствен ми-тинг са говорима политичког комесара и команданта од-реда, при чему је истакнут значај борбе македонског на-рода за његово национално и социјално ослобођење. На народном весељу биле су певане револуционарне песме из времена Крушевске републике.

Преко везе из Пусте Реке одреду је било саопштено да из суседног села Жашле Божин Мицевски и Панде Николовски желе да ступе у одред. Они су извесно вре-ме провели у затвору бугарске полиције и успели да по-бегну. Будући да је цео састав одреда био убеђен у то да се из бугарског затвора не може лако побећи, то су ова двојица у одреду били стално под присмотром. Двадесет деветог септембра одред је предузео покрет у правцу села Белушина, и у току дана разместио се у шуми близу села. Намера је била да одред уђе у села Јакреново и Са-ждово, у којима је било поред Македонаца и Албанаца и Турака. Основно је било да се изврши пропаганда код становништва ових села и придобије за народноослобо-дилачку борбу, тј. за братску сарадњу и борбу македон-ског народа са осталим народностима у Македонији про-тив свих врста и боја окупатора. Током боравка у шуми пре напада на село Белушину Панде Николовски је успео да побегне из села Жашле. Претресом његовог друга Бо-жина Мицевског је пронађено овлашћење бугарске поли-ције да се овој двојници излази у сусрет при њиховом из-вршавању задатака, а за извршење да ће бити награђени са по 50.000 лева. Преки суд одреда донео је пресуду да се обојица осуђују на смрт вешањем и казна је извршена одмах на Божину Мицевском. Затим је одред ушао у села Белушину, Јакреново и Саждово, у којима су на ми-тинзима раскринкавани ова двојица издајника и предоче-но им је да ће тако проћи сваки онај ко помаже окупа-тору.

После дужег марша 2. октобра 1942. године одред је пришао селу Раставци, где је био разоружан шумар по пародности Бугарин и пуштен да иде у Бугарску. У селу

је одред био дочекаи веома срдечно и обилато нахрањен, да би после одржаног митинга, по заласку сунца кренуо у правцу Крушева. У овом покрету одред је 4. октобра ушао у село Горњи Дивјаци, где су заплењене 32 пушке које су се налазиле у општини и биле намењене за наоружавање сељака за борбу против партизана. У току даљих дејстава одред је ушао у село Журче, где је заробљен бугарски полицајац, који је имао задатак да сакупи реквизирану храну од сељака, као и један издајник-контрачетник. У селу је одржан митинг и храна враћена сељацима, после чега се одред повукао у своју базу.

Изведене акције и постигнути успеси одреда, нарочито напад на рудник и откривање убачених агената, задали су окупатору озбиљне потешкоће, јер је осећао да не може предузети неке ефикасне акције против одреда. Због тога је довео јаче снаге и разместио их по селима крушевског и демирхисарског краја. Међутим, одред је тада изменио начин дејства. Тежиште дејства било је пребачено у правцу бродског рејона. Тако је одред 20. октобра у вечерњим часовима ушао у село Дворци и Хан Ижиште (на путу Кичево-Брод), где је била смештена царинска испостава. Приликом напада на испоставу цариници су били изненађени и разоружани. Након тога је стигао и шеф испоставе, који је такође био разоружан. Речено му је да иде из Македоније, с напоменом да ће у случају поновног сусрета бити стрељан. После ових акција одред је прешао у бивак на месту »Гојдарник«. Предузето је извићање у правцу села Дренова, а затим је и уследио напад на село. Будући да је бугарска полиција брзо стигла из Брода, одред се успешно повукао, а полиција је приликом уласка у село наишла на бугарске војнике и развила се борба између њих. Одред се несметано повукао у базу »Петкашинец«.

Покушај окупатора да оружаном интервенцијом, убацивањем шпијуна и формирањем контрачета ликвидира одред и покрет у овом крају остао је без видних резултата. Стога је окупатор привукао јаче војне снаге и формирао сталне мање војне и полицијске гарнизоне у крушевском, демирхисарском и бродском крају. Међутим, отпор народа против оваквих мера окупатора не

само да је био велики, већ су се увек нашле могућности и снаге да се са одредом одржава непрекидна веза и снабдева храном и другим потребама. Покушај непријатеља да формира контрачете за борбу против партизана у овом крају је пропао, изузев што је у Крушеву од емиграната Македонаца у Бугарској, које је довео из Бугарске, успео да формира контрачету од 13 издајника који нису смели да уђу у отворену борбу са одредом.

У току месеца новембра и даље, одред је боравио у својој бази званој Петкашинец. Пошто су наступили позни јесењи и први зимски дани, у одреду се почело размишљати о даљем његовом опстанку, па се дошло до три варијанте:

- прва је била да се одред повеже са Битољским партизанским одредом и да се споји с њим;

- друга - да се одред снабде храном и другим потребама и смести у непроходне терене, где би презимио, а не би изводио никакве оружане акције, и

- трећа - да се одред подели у групе и повуче у илегалност (у граду Крушеву, селима и у земуницама).

Биле су упућене групе за успостављање веза с Битољским одредом, с Крушевом и организацијом на терену. Групу за Крушево водио је политички комесар одреда Наум Наумовски Борче, а групу за терен политички комесар чете Злате Биљановски. После два дана (око 17. новембра), групе су се вратиле у одред и затекле стање растурања одреда на групе, а одлуку је донео штаб одреда (у одсуству политичког комесара одреда и чете). Већа група одреда коју су сачињавали: Манчо Матек, Шула Мина, Таки Берберот, Кочо Миленко, Нико Доага, Јонче Андреевски, Андон Берберовски, Сина Димитровска, Гонча Туфа и Илија Стојковски, имала је задатак да пређе на територију под италијанском окупацијом. Други део одреда који су сачињавали: Мише Ефтим, Јошко Вијачовски, Кице Петровски и Дуко Стојковски да пређу у илегалност у град Крушево. Трећа група Злате Биљановски, Богоја Јановски и Војне Павловски да остану на терену села у горњем рејону крушевске општине. Оваква одлука је учинила да одред као целина више не постоји и није било могућности да се изводе ма какве акције.

Група која је прешла на кичевски терен доживела је тешке последице. Наиме, Кочо Миленко је погинуо у првој борби с непријатељем, а Илија Стојковски је напустио групу и покушао да се врати у село Пуста Река, где се, уз настојање ујака Јосифа Цветановског, предао властима и био интерниран у Бугарску. Из групе команданта одреда Мише Ефтимова није остао ни један, јер их је уласком у Крушево открила и ликвидирала бугарска полиција. Трећа група која је пошла на терен успела је да се очува, али уз веома тешке услове и мучења. Најпре је успоставила везу са организацијом Пусте Реке и живела пуна два месеца у земуници. Када је група била откривена успела је да се, уз помоћ сељака, спасе и преживи, упућујући се у правцу села Доњи Дивјаци, а потом, успоставивши везу са организацијом села Пласнице преко дрвосече Рашида Исмаиловског, сакрила се у селу и тако се сачувала до пролећа.

Крушевско-пусторечка група је у току маја 1943. године, успоставила везу са прилепском партијском организацијом, а везу је одржавао Наум Наумовски Борче. Преко њега је била послата одлука да група пређе на територију Кичева, и да уђе у састав новоформираног Мавровско-кичевског одреда, и тако се спасу остали борци партизанског одреда »Питу Гули«.

Развој устанка и стварање Ослободилачког фронта у Македонији, у лето 1941. године нису били адекватни расположењу, жељи и спремности македонског народа да се бори за своје национално и социјално ослобођење. Након окупације Македоније од стране Бугара, и краха Краљевине Југославије, Македонци су схватили пут ка националном и социјалном ослобођењу. Комунисти и народ били су спремни да се боре за слободу против денационализаторске политике бугарског окупатора. У томе их је у великој мери спутавало опортунистичко држање тадашњег секретара Покрајинског комитета КПЈ за Македонију Методија Шаторова и неколико пробугарски оријентисаних људи у Покрајинском комитету. Они су,

пored осталог, уживали подршку Централног комитета Бугарске радничке партије (комуниста), што је нашем руководству чинило знатне сметње за сређивање стања у организацији. Шаторов и његова група одбили су растурање закључака са мајског саветовања ЦК КПЈ за организовање оружане борбе, а касније и историјски проглас од 22. јуна 1941. године. Насупрот томе, држећи се савета ЦК БРП(к) који је издао проглас »Македонци, на опрезу«, инсистирао је на пасивности и ишчекивању.

ЦК КПЈ је 24. јула 1941. године донео одлуку о смењивању ПК Македоније и искључењу његовог секретара Шаторова из КПЈ. Августа месеца исте године ЦК КПЈ је по други пут послао свог делегата са овлашћењем да формира ново покрајинско руководство КПЈ за Македонију, које је било формирано почетком септембра на челу с Лазаром Колишевским. О свему томе била је обавештена и Коминтерна, у којој је одлучено да македонска партијска организација остане и даље у саставу КПЈ.

Нови ПК КПЈ је имао пуну подршку, нарочито оних партијских организација које су још раније одбиле да извршавају директиве Шаторова и његове групе. На првој партијској конференцији новог ПК Македоније, одржаној у Скопљу првих дана септембра 1941. године, којој су присуствовали и делегати месних комитета скоро свих организација Македоније, била је, поред осталог, донета одлука да се формирају први партизански одреди и отпочне борба против фашистичког окупатора, што су комунисти и народне масе радо прихватили.¹⁸⁾ Као резултат тога уследило је и формирање првих партизанских одреда (Скопског - крајем августа, Прилепског - средином септембра и Кумановског - 12. октобра 1941. године). Поред ових, и у другим крајевима Македоније било је покушаја стварања одреда, али услед многих објективних и субјективних сметњи није се успело.

Без обзира на то што се као званичан датум узима 11. октобар 1941. године за дан устанка у Македонији, чињенице говоре да се Македонци нису мирили са окупацијом земље. То потврђују следећи догађаји: отпор јула

¹⁸⁾ Устанак народа Југославије, Војно дело, стр. 303-305; Гласник ИНИ Македоније, бр. 1, 1963, стр. 50 и 51.

1941. године у Кавадарцима кад је народ под руководством месне партијске организације устао да брани презимање читаонице од стране бугарског окупатора; масовне демонстрације на дан 2. августа 1941. године против окупатора у Скопљу, Битољу и Прилепу, које је организовала Партија, кад је дошло и до оружаних сукоба са окупаторском бугарском полицијом. Познати су штрајкови ученика у већини гимназија и других школа по градовима Македоније које је организовала Партија против наставе и покушаја асимилације од стране бугарског окупатора, па и напад групе прилепских партизана на тунел Богомила. Познато је да ниједан устанак, борба или револуција не почињу по устаљеном шаблону, истим средствима или размерама, а то важи и за нашу револуцију. Посебно, услови развоја устанка у Македонији су били тешки, због присуства великих окупаторских снага и сметњи које је стварала БРП (к).

У настојању да се створе нови партизански одреди, Покрајински комитет и Покрајински штаб Македоније предузимају мноштво акција, у ком циљу своје чланове шаљу на терен. Тада је пао у руке окупаторске полиције секретар ПК Лазар Колишевски, после чега је руководство БРП (к) успело да створи нове смутње у редовима ПК Македоније и просто да га узурпира, с намером да одвоји борбу македонског народа од борбе других народа Југославије. За ово им није сметало чак ни то што је КП Македоније септембра 1941. године била враћена у састав КП Југославије. Делегат БРП (к) Блгарјанов успео је да приграби сву власт у ПК Македоније и да новим методама продужи рад који је био започео Шаторов. Такав третман омогућен је колебљивим ставом тадашњег секретара ПК Македоније Банета Андреева и дела чланова ПК, услед чега је ПК био подељен. Овакво стање у ПК Македоније је допринело да се крајем децембра 1941. године од већине организација захтева да се сазове хитно саветовање, које је било одржано 7. јануара 1942. године у Скопљу, коме је присуствовало 13 руководилаца, а са терена биле су заступљене скопска, велешка, струмичка, прилепска и битољска партијска организација. На саветовању је осуђена веза секретара ПК Андреева са ЦК БРП(к)

и разбијање јединства ПК, а посебно пасиван став према оружаном борби.

После тога дошло је до непотребних расправа између ПК и већег броја партијских организација у Македонији, јер су од ПК уследиле директиве које су биле директно уперене против оружане борбе и формирања партизанских одреда, наводно да за то не постоје услови, што се у потпуности поклапало са ставом ЦК БРП (к). Ова борба је вођена у условима непостојања веза са ЦК КПЈ. Међутим, комунисти Македоније ипак су успели да савладају све закулисне махинације руководства ЦК БРП (к), и до маја 1942. године извојују потпуну победу, што се завршило избором новог Привременог руководства КПМ, које је дефинитивно прекинуло све везе с руководством ЦК БРП (к).

Таквом развоју догађаја је погодновало и то што у Коминтерни ни тада нису била разјашњена гледишта (код неких њених чланова) о националном питању у Југославији, посебно о постојању македонске нације. Јосип Броз Тито поводом тога каже: »Познато је да су се у дискусију о националном питању у нашој земљи умешали и Коминтерна и лично Стаљин. И ако је пружила подршку позитивном ставу у погледу признавања вишенационалног састава Југославије, Коминтерна је својом интервенцијом појачала лутања у практичном деловању КПЈ... Из такве политике је 1934. године и произашла одлука о оснивању КП Хрватске и Словеније, а у перспективи и КП Македоније. То је реализовано у току НОР, односно после победе социјалистичке револуције...«^{18а)}

Значи још тада је било јасно да се треба ослободити туторства Коминтерне и слепог, некритичног примања и спровођења директива неког општемладајућег комунистичког центра. У суштини, био је то почетак борбе против догматизма, и у властитим редовима КПЈ и на међународном плану.

У развоју устанка у Македонији најважније је што су комунисти Македоније и народне масе успели да онемогуће окупатора да угуши устанак и да организује братоу-

18а) Свечана седница IX конгреса СКЈ поводом 50-годишнице оснивања КПЈ.

билачку борбу, а руководство БРП (к) да спречи у остваривању његових циљева. То је, можда, било и важније од формирања извесних јединица, мада је у првој половини 1942. године било формирано још шест нових партизанских одреда (Битољски одред »Пелистер« - 22. априла, Скопски партизански одред - други, Велешки партизански одред - крајем априла, Прилепски партизански одред - 16. маја, Крушевски партизански одред - половином јуна и Битољско-преспански партизански одред »Даме Груев« - 8. јула 1942. године).¹⁹⁾ Сви партизански одреди на својим територијама предузели су опсежна дејства, односно почели су са уништавањем комуникација и постројења која користе окупатору, и са нападима на мање војне и полицијске посаде. Бугарски окупатор, увидевши да је народноослободилачки покрет узео широке размере и да су партизански одреди покрили више од половине територије Македоније, предузео је свеобухватне мере против народноослободилачког покрета Македоније.

Међутим, покрет се и даље развијао, па су до новембра 1942. године формирана још три нова партизанска одреда (Битољски одред »Јане Сандански« - 8. септембра, Партизански одред »Димитар Влахов« - 22. септембра од Велешког и Прилепског одреда, и на планини Бистри Мавровски партизански одред - у јесен). Дејства одреда била су значајна, јер је на територији централне и западне Македоније власт бугарског окупатора у сеоским подручјима била разбијена, сеоске општине и школе скоро да нису радиле. Због тога је окупатор мобилисао велике војне и полицијске снаге, да би у октобру отпочео са опсежном офанзивом на територији Македоније под бугарском окупацијом, која је трајала до краја новембра 1942. године.

Партизански одреди, пробијајући многоструке обруче непријатеља, прелазили су с једног краја на други, иако са знатним губицима, успели су да сачувају своју основну снагу. У овој офанзиви окупатор, желећи да разбије народноослободилачки покрет Македоније, није во-

¹⁹⁾ *Историја македонског народа*, - Скопље 1969. год. књ. 3, стр. 322.

дио борбу само с партизанским одредима, већ је предуз-
имао масован и нечувен терор над становништвом, с на-
мером да га заплаши и натера да престане с борбом. То-
ком офанзиве непријатељ је нанео најтежи удар одреди-
ма на просторији Прилеп-Велес-Скопље, док су се оста-
ли одреди повукли у дубоку илегалност како би прези-
мили 1942/43. годину, претежно пребацујући снаге на те-
риторију западне Македоније под италијанском окупаци-
јом и у грчку приграничну зону Егејске Македоније.

Крајем 1942. године, стечена искуства из дејстава
партизанских одреда и револуционарне делатности на-
родноослободилачке борбе, током ове преломне године
у Македонији, била су свестрано проанализирана, ради
даљег успешног вођења оружане борбе у Македонији. То
је био један од пресудних услова за развој борбе против
окупатора у наредним годинама рата. Наиме, у таквој
војно-политичкој ситуацији и условима који су били
створени током 1942. године на територији Прве и Аруге
оперативне зоне Македоније, имали смо веома знатан ус-
пон оружане борбе против окупатора, а то је било изра-
жено у стварању бројних партизанских одреда и њихо-
вом дејству.

Дејства партизанских одреда требало је осамостали-
ти у духу добивене »Окружнице Покрајинског комитета
КПЈ за Македонију за војно-револуционарну делатност«
од 25. септембра 1942. године, која је достављена свим
окужним и месним комитетима, месним повереништва-
ма и партијским комитетима партизанских одреда. Мето-
ди и форме делатности партијске организације и парти-
занских одреда били су обраћени у наредби Покрајин-
ског штаба НОВ и ПОЈ за Македонију »О начинима деј-
ства партизанских одреда« издате јуна месеца 1942. годи-
не, којом се тежило да се партизанска дејства правилно
оријентишу и да се да већа самосталност одредима у из-
вођењу акција.

Сви одреди у Македонији, дејствујући претежно про-
тив мањих непријатељских јединица и гарнизона и про-
тив полицијских испостава, постигли су значајне војне и
политичке резултате. На војном плану успели су да раз-

оружају или делом униште већи део непријатељских снага, да изведу разне врсте рушења на везама и комуникацијама.

На политичком плану да цривежу народ за себе и да га мобилишу за борбу против окупатора.

То је омогућило да је народ свесрдно помагао и штирио одреде у свим дејствима.

На плану подизања борбеног духа код народа постигло се да су партијске организације добиле повећан углед и увериле народ да једино КПЈ води исправну борбу за ослобођење македонског народа од вековног ропства, и да у својим партизанским одредима први пут у историји имају своју народну војску.

Непријатељ, свестан своје немоћи да се обрачуна са народноослободилачком борбом, мобилише све снаге 15. окупаторске дивизије и привлачи нова полицијска појачања из Бугарске, организујући обимну офанзиву под руководством злогласног команданта дивизије генерала Маринова. Ова офанзива је уследила септембра месеца 1942. године са детаљним претресом терена у Другој оперативној зони Македоније. Због неуспеха и у овој офанзиви, окупатор је спровео масовна хапшења и нечувена мучења народа, организујући судске процесе и интернирање знатног дела становништва. Пошло му је за руком да разбије и неке партијске организације на терену. Међутим, тај удар је био кратког даха и народноослободилачки покрет узима још јачи замаха и даље се шири и развија.

ДРУГА ГЛАВА

РАЗВОЈ УСТАНКА У 1943. ГОДИНИ

1. КРАТАК ОСВРТ НА ОПШТУ ВОЈНО-ПОЛИТИЧКУ СИТУАЦИЈУ

Офанзивна дејства фашистичких завојевача почетком 1943. године, као наставак постигнутих успеха у претходној години, извођена су с крајњим напрезањима без завршних успеха. Предвиђене циљеве нису били у стању да остваре, док је антифашистичка коалиција видно из дана у дан бивала све снажнија. Најжешће борбе су вођене на источном фронту и у северној Африци (у Либији и Египту). На источном фронту, главном ратишту другог светског рата, на коме је немачка Врховна команда ангажовала 70% својих снага, крајем новембра 1942. године, отпочела је совјетска противофанзива да би потом прерасла у општу офанзиву и до краја априла 1943. године успела да помери фронт од Волге и Терека за око 700 км на запад и да разбије блокаду Лењинграда. Стаљинградска и курска битка биле су највеће у другом светском рату у којима су Немци изгубили велики број елитних јединица, а немачка команда стратегијску иницијативу која је сада дефинитивно прешла на страну Црвене армије.

У првој трећини 1943. године (јануар-април) код Стаљинграда (сада Волгоград) капитулирала је немачка VI армија, а Англо-Американци су водили жестоке борбе за ликвидирање немачко-италијанског фронта у Африци.

У том периоду дошло је, такође, до наглог јачања НОБ у Југославији, нарочито после неуспеле тзв. IV непријатељске офанзиве на Неретви, после које је немачка Врховна команда први пут признала да не може предузимати операције против НОБ и ПО Југославије »ван мес-

них оквира», већ да припрема операције против »Титових снага« које су прешле преко Дрине и Неретве.

У Македонији коначно је победила борбена линија ЦК КПЈ и друга Тита. Стање у партијској организацији постепено се сређује и као резултат тога уследило је формирање КП Македоније с њеним ЦК и пет обласних комитета, као и реорганизација Главног штаба НОВ и ПО Македоније с пет оперативних зона, све да би се лакше руководило оружаном борбом. Наречено је штабовима оперативних зона и партизанским одредима Македоније да предузму све мере за привлачење нових бораца у одреде, да повећају дисциплину и одговорност и да преносе дејства на што шира подручја. ЦК КП Македоније преко обласних, окружних и месних комитета и свих партијских организација, Народноослободилачки фронт преко обласних, рејонских и месних одбора, а Главни штаб НОВ и ПО Македоније преко штабова оперативних зона, месних и рејонских штабова, удруженим снагама су покренули народ у народноослободилачку борбу, тако да је у сваком крају Македоније народу било јасно да се само борбом раме уз раме са осталим народима Југославије може доћи до победе и свог националног и социјалног ослобођења.

Пошто је окупатор својим неделима показао своје фашистичко лице, настао је преломни тренутак кад су Македонци и припадници осталих народности (без разлике на године старости, ранија убеђења и родбинске везе) пришли масовно народноослободилачком покрету Југославије, да би остварили своје вековне тежње. Македонски народ у остваривању националних идеала видео је једини пут у заједничкој борби са осталим народима Југославије и да неће бити изигран као раније од великобугарских и великосрпских хегемонистичких клика и династија. Зато је посебно значајна 1943. година за борбу македонског народа у којој су ницали многи партизански одреди у свим крајевима земље, који су борбом преносили славу Народноослободилачке војске, да би средином године прерасли у моћне батаљоне, а крајем године у прослављене прве македонске бригаде у саставу НОВ и ПО Југославије.

Политичко и војно руководство Македоније у првим месецима 1943. године (Јануар-Фебруар), на основу постигнутих резултата и развоја ослободилачког покрета у Југославији и Македонији, као и изнетог стања развоја операција на фронтовима другог светског рата, предузело је веома значајне мере за развој народноослободилачке борбе у рано пролеће 1943. године. Било је констатовано да је доласком делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПО Југославије Светозара Вукмановића Темпа са ставовима ЦК КПЈ и друга Тита било јасно одређено како да се крене у општу оружану борбу, у чему је он одиграо веома значајну улогу. Након одржаног саветовања у Скопљу са члановима ПК КП Македоније који су се ту налазили и инструктором ЦК КПЈ Добривојем Радосављевићем, на коме су сагледане све слабости у раду, посебно за спровођење линије ЦК КПЈ о оружаном борби, био је створен план за даљи развој устанка. Тада су донети пресудни ставови, од којих наводимо само значајније: реорганизација КП у Македонији са формирањем њеног ЦК; формирање обласних и окружних комитета; стварање јединственог Народног фронта; предузимање оштрих мера за ликвидацију свих појава колебљивости и опортунизма у Партији; приступање хитном формирању нових партизанских одреда уз реорганизацију Главног штаба НОВ и ПО Македоније и стварање оперативних зона; мере за развој борбе у западној Македонији (посебно под италијанском окупацијом) где су постојали повољнији услови. С тим у вези, на дан 28. фебруара 1943. године упућено је отворено писмо свим члановима и партијским организацијама, које је, уствари, представљало акциони програм Партије за даљи развој оружане борбе. На крају писма се истиче да ради успешног вођења оружане борбе, треба да се формирају органи народне власти и тиме оствари бескомпромисна борба против немачко-италијанског и бугарског окупатора, албанских Хитлерових слугу, подлих плаћеника Хитлера у виду Ванча Михајлова и других, немачко-бугарских плаћеника из редова македонског народа (Бузелов, Чкатров и др.), против великосрпских плаћеника из редова македонског народа (Трбић и др.) и покушаја југословенске емигрантске вла-

де да створи четничку организацију. Писмо се завршава речима о заједничкој борби македонског народа са осталим народима Југославије, на који начин се једино може остварити национална слобода и независност македонског народа, тј. да оствари право да сам решава о својој судбини и будућој народној демократској власти. Једновременно делегат ЦК КПЈ и Врховни штаб упутили су позив свим партизанским одредима у Македонији да без двоумљења развију одлучну борбу и кроз њу приступе формирању нових чета, одреда па и батаљона, као и да предузму одлучна дејства против немачког, италијанског и бугарског окупатора, уништавајући му живу силу и технику, све изворе снабдевања, комуникације и везе.²⁰⁾

За пун развој оружане борбе био је створен план о формирању нових одреда и о дејству постојећих. У том циљу Македонија је била подељена на пет оперативних зона са формираним штабовима, а партијско руководство и Главни штаб Македоније изашли су из градова и непосредно су руководили борбом на разним подручјима Македоније.

2. ФОРМИРАЊЕ ЦК КПМ И РЕОРГАНИЗАЦИЈА ГШНОВ И ПО МАКЕДОНИЈЕ

Формирање Комунистичке партије Македоније је означено са формирањем њеног Централног комитета у дане 19-21. марта 1943. године у Тетову. Наиме, овом историјском тетовском састанку, одржаном под доста тешким условима бугарско-италијанске окупације, претходио је жив и веома плодан организацијско-политички рад, у којем је узео видно учешће делегат ЦК КПЈ Светозар Вукмановић Темпо. На свим тим састанцима била је подвргнута критичкој анализи целокупна дотадашња делатност партијске организације. Поред видних резултата у привлачењу великог броја поштених људи око линије КПЈ и у развијању народноослободилачког покрета, путем тих саветовања сазреле су идеје о много већим мо-

²⁰⁾ Архив КПЈ, том VII, стр 211.

гућностима политичке експанзије партијске организације у Македонији. Разрађен је нов војни план и реорганизован Главни штаб и Главни народноослободилачки одбор Македоније.

Тај историјски састанак је почео у највећој тајности 19. марта 1943. године. Тродневно заседање је успешно завршено. Детаљно је размотрена политичка ситуација у Македонији, претресени најактуелнији задаци о развоју народноослободилачке борбе, о односима Партије, војске и народа према покрету и о непосредним задацима новог ЦК КП Македоније.

У састав новог ЦК КП Македоније изабрани су Лазар Колишевски секретар (у одсутности због издржавања доживотне робије у бугарском затвору), Мара Нацева организациони секретар, а за чланове Кузман Јосифовски Питу, Страхил Гигов, Цветко Узуновски и Бане Андреев. У свом извештају достављеном ЦК КП Југославије о томе Светозар Вукмановић Темпо је, између осталог, написао: »... Од најбољих активиста који су у овим тешким моментима остали верни Партији, формирали смо Централни комитет КП Македоније у саставу КП Југославије. То смо учинили да бисмо омогућили најшире окупљање свих слојева македонског народа у борби за национално ослобођење«.

Формирање ЦК КП Македоније омогућило је да се хитно предузму мере за стварање јединственог Народноослободилачког фронта македонског народа, што су народне масе радо прихватиле и пошле у одлучујућу борбу против немачких, бугарских и италијанских окупатора, као и против великобугарских и немачких плаћеника свих врста и боја. Износимо само основне догађаје који су крунисали овај успех. Формирањем КП Македоније с њеним ЦК на челу, партијска организација Македоније добила је пуну аутономију и самосталност што је од великог значаја за македонски народ. Изградили су се национални кадрови, способни и чврсти за одлучну борбу и дефинитивно одстрањивање утицаја КП Бугарске, за доследно спровођење у живот линије КПЈ за безусловну борбу против окупатора и његових слугу. Формирањем

ЦК КП Македоније оформљени су и обласни комитети у чије саставе су ушли нови окружни и месни комитети.

У марту 1943. године, реорганизован је Главни штаб НОВ и ПО Македоније, а цела територија Македоније у оперативном смислу, ради успешнијег развоја НОБ, била је подељена на пет оперативних зона, од којих су прва и друга покривале већи део територије западне Македоније. По оперативним зонама отпочело се са формирањем нових јединица - партизанских одреда у ком периоду НОБ прераста у вишу форму, тако да се почетком септембра 1943. године завршава стварањем и првих већих јединица-батаљона. То је веома плодан период (април-август) народноослободилачког покрета у Македонији, када је било формирано преко десет партизанских одреда у свим крајевима Македоније.

Успешним борбеним дејствима у току пет месеци ови одреди и друге борбене групе стекли су такав углед у народу да су се поштени родољуби широм Македоније без оклевања сврставали у јединствени фронт борбе и отпора на челу с партијском организацијом. Политичка ситуација у Македонији постајала је све јаснија, а бугарски окупатор је нагло почео да губи своја иначе непоуздана упоришта у Македонији. У тако повољној ситуацији за нас биле су предузете хитне мере за организационо окупљање свих напредних и поштених снага Македоније у један јединствени Народноослободилачки фронт.

У току решавајуће 1943. године (мај-август), на источном фронту одиграва се једна од најчувенијих и најзначајнијих битака у другом светском рату курска битка, која је отпочела 5. јула офанзивом немачких снага с полазних основица из рејона Орела и Харкова. Немачке оклопне јединице као основне снаге офанзиве у првом удару пробиле су совјетски фронт јужно од Курска. Пробој су зауставиле снаге Црвене армије до 17. јула и фронт је поново стабилизован. Трећег августа 1943. године почела је офанзива Црвене армије ка Харкову да би након два дана били ослобођени Орел и Бјелгород, 23. августа Харков, а крајем месеца Таганрог.

Илинденци, чланови народноослободилачких одбора, Аебарца, 1943.

После ликвидирања немачко-италијанског фронта у Африци савезници су, извршивши све претходне припреме, 10. јула 1943. године предузели поморско-ваздушни десант на Сицилију (V и VIII савезничка армија). Италијански краљ, после изгласаног неповерења Мусолинију, поверава мандат за састав нове владе и команду над италијанским оружаним снагама маршалу Бодољу. У то време Хитлер наређује да се изврши реорганизација немачких команди у Југославији, тј. да се формира Штаб групе армија »Ф« у Београду, коме су поред немачких биле потчињене део италијанских и бугарске окупационе снаге у Југославији.

V Југославији је 15. маја 1943. године, почела тзв. пета непријатељска офанзива, тј. битка на Сутјесци, са циљем да се униште јединице Главне оперативне групе ВШ НОВ и ПО Југославије на уском планинском простору Црне Горе, Санцака и Херцеговине, а с њима и Врховно војно и политичко руководство НОП Југославије. У овој бици решавало се о нашем угледу и опстанку, због чега је она у народноослободилачкој борби и добила најзначајније место. Битка на Сутјесци у нашој историји је најславнија епопеја наше народноослободилачке борбе, која ће као таква живети трајно неугасивим сјајем и с правом носити име »Сутјеска - долина хероја«. После ове битке снаге НОВ и ПОЈ у свим крајевима земље предузеле су масовна офанзивна дејства и постигле видне успехе, стварајући велике слободне територије и нове јединице у свим подручјима Југославије.

3. САСТАНАК ЦК КП МАКЕДОНИЈЕ У ЛОПУШНИКУ И РАЗВОЈ УСТАНКА У ЗАПАДНОЈ МАКЕДОНИЈИ

На састанку ЦК КП Македоније у с. Лопушнику (4. и 5. мај 1943. године) присуствовали су и Кузман Јосифовски Питу, Страхил Гигов, Цветко Узуновски и Светозар Вукмановић Темпо, а другог дана и Иван Дојчинов. Донесене су веома значајне одлуке за даљи развој устанка и успешног партијског рада. Наводимо неке од њих:

да се по срезовима формирају окружни партијски комитети; да се формирају обласни комитети СКОЈ-а; да се што пре формира штаб Прве оперативне зоне; да се мобилише становништво свих наведених градова и села и формира први мавровски одред; да се мобилише становништво Струге, Дебарца, Кичева, Азота и Поречја и формира други кичевски одред; и да се мобилише становништво албанске националности ради формирања трећег албанског одреда.²¹

На истом састанку била је донета одлука да се на територију Преспе упуте чланови ЦК КП Македоније Цветко Узуновски Абас и Кузман Јосифовски Питу и повежу с одредом »Даме Груев«. Било је одлучено да Узуновски с половином одреда развије дејства у Преспи и створи базу за Главни штаб и ЦК КПМ, а са другом половином одреда да се Кузман Јосифовски пребаци на терен Друге оперативне зоне и да формира штаб зоне, како би се успешније развијала оперативна дејства. На тај начин био је оформљен Штаб Прве оперативне зоне у саставу Иван Танев Дојчинов, командант, Тома Белај, заменик команданта, Мино Богданов, политички комесар и Борис Алексовски, заменик политичког комесара. Исто тако, био је оформљен и Тетовски обласни комитет, у саставу Тодор Циповски, секретар, Томо Софрониевски, Борис Алексовски, Андре Савевски, Диме Гавровски и Ванчо Бурзевски. Овај комитет је обухватао територију Тетова, Гостивара, Кичева, Струге и Дебра.

У исто време био је формиран Битољски обласни комитет, у чији састав су ушли Благоја Талевски Иван, секретар, Лазо Хаципоповски, Ленче Арсова, Боро Миљовски, Трајче Груевски и Ратка Крстевска, а био је формиран и Штаб Друге оперативне зоне у саставу Тодор Ангеловски Строгов, командант, Лазо Хаципоповски, политички комесар и Киро Крстевски Платник, начелник Штаба. Касније у битољски обласни комитет били су прикључени Вера Оровчанец и Петар Здравковски. Било је предвиђено да се на територији Друге оперативне зоне формирају одреди: а) Битољски одред и то спајањем дела

²¹ Архив ИНИ, Скопље, док. бр. 269.

одреда »Даме Груев« са одредом »Јане Сандански«, и б) да се од иреосталих бораца Прилепског, Велешког и Крушевског одреда формира нов одред »Питу Гули«, који ће дејствовати у рејону Крушева, Прилепа и Богомиле.²²⁾

Након формирања комитета и Штаба Друге оперативне зоне Лазо Хаципоповски био је позван у Скопље на саветовање код Борка Темелковског Лжљка и Добривоја Радосављевића. Лазо Хаципоповски директно је преносио ставове и гледишта ЦК КП у организацију Битоља и његове околине, одржавао везу с Обласним комитетом и оперативном зоном, што је умногоме олакшавало рад партијске организације на том терену. Он је често долазио у додир и са делегатом Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозаром Вукмановићем, те је његова помоћ организацији била ефикасна и правовремена. Пренео је став ГШ за Македонију о фузионисању одреда »Даме Груев« и »Јане Сандански« и на време сигнализирао да ће уследити депортација Јевреја из Битоља. Пренео је и одлуке ЦК КПМ као и ГШ за Македонију о хитном упућивању људи у састав одреда и нарастању устанка првих пролећних дана 1943. године.

4. СТВЛРАЊЕ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА

а) Спајање партизанских одреда »Даме Груев« и »Јане Сандански«

Почетком 1943. године битољско-преспански крај преживљавао је незапамћено тежак живот у окупацији. Народ је осиромашео због бездушне окупаторске пљачке, а хапшења, терор и убиства су постала још чешћа и жешћа, јер је окупатор почео да губи самопоуздање и перспективу услед неуспеха на источном и афричком фронту као и услед нарастања снага НОВ и ПОЈ, односно народноослободилачког покрета. Партијска организација

²²⁾ Др В. Брезоски, Ослободителна војна во Македонија, - 1943. године ИНИ, Скопље стр. 104 до 114.

овог краја у тим тешким данима бринула се о одржавању непрекидне везе с партизанским одредима »Даме Груев« и »Јане Сандански«, који су били на терену и изводили мање и појединачне акције.

Крајем 1942. године, одред »Даме Груев« после прикупљања у с. Покрвеник (Преспа) пребацио се на терен западне Македоније под италијанском окупацијом. Ту се повезао са албанском партијском организацијом и развио широку политичку и партијску активност. Део одреда »Јане Сандански« налазио се у Егејској Македонији подељен по групама, а други мањи део овог одреда био је у ближој околини Битоља. Честе блокаде села и веома строга контрола у граду, коју је окупатор предузимао да би открио и уништио одред, створили су тешке услове за опстанак, па се Окружни комитет Партије сложио с одлуком штабова одреда за њихово спајање.

Још крајем децембра 1942. године у село Ореово у штаб одреда »Јане Сандански« долазио је Трајан Белев Гоце, који се кретао у Преспи и одржавао везу с штабом одреда »Даме Груев«. Том приликом обавестио је да се овај одред прикупља у Доњој Преспи и припрема за прелазак на територију под италијанском окупацијом. Предложио је да то учини и одред »Јане Сандански« да би се извршило спајање оба одреда. Међутим, било је одлучено да одред »Јане Сандански« привремено остане делом у Егејској Македонији, а делом на терену ближе Битољу, јер је то ситуација захтевала. Почетком фебруара 1943. године дошло је до првог покушаја остварења ове одлуке ГШ НОВ и ПОМ, па је решено да се отпочне с припремама. У ту сврху упућена је из одреда »Јане Сандански« патрола у трећи битолски рејон са задатком да припреми прихватање и пребацивање одреда преко ове територије, као и да организује пребацивање 20 пушака са сандуцима муниције и бомби из тајног складишта из с. Смилева за Д. Преспу. Припреме су се одвијале нормално, па се при крају фебруара одред »Јане Сандански« (без групе која је била у Егејској Македонији) прикупио у шуми близу села Лавци, одакле је кренуо за Преспу. После два дана маршевања одред је стигао у с. Покрвеник (Доња Преспа) и одатле се упутио за с. Лескоец.

Сусрет са борцима одреда »Даме Груев« био је веома дирљив. После неколико дана (средином марта 1943. године), на свечан начин је извршено Формирање новог одреда од 45 бораца (без групе у Грчкој). Одред је задржао ранији назив Битољско-преспански одред »Даме Груев«. Руководство одреда су сачињавали Тодор Ангеловски Строгов, командант, Јосиф Јосифовски Свештар, политички комесар, Ванчо Прке Сермен, заменик комесара и Боре Велковски Коста, заменик команданта. Тако је била остварена дуго очекивана жеља свих бораца и партијске организације у целини. Формирање овог одреда утицало је на развој оружане борбе у битољско-преспанском крају, дошла су до пуне афирмације оружаног дејства против окупатора и домаћих издајника.

Увидевши да је народноослободилачки покрет обухватио све слојеве народа и да терор, хапшења и суђења изазивају све јачи отпор, окупатор прибегава новим методама рада. Као прво, покушава да македонску интелигенцију одвоји од народа, као и од целог грађанства, а истакнуте симпатизере покрета интернира у Бугарску. Није потрајало дуго, већ фебруара месеца 1943, бугарска окупаторска влада издаје наређење да се мобилишу сви официри бивше југословенске војске (активни и резервни) и сви за њега сумњиви људи упуте у радне батаљоне у Бугарску. Окупатор није одуговлачио с мобилизацијом, већ крајем фебруара 1943. године, по великој зими, многи људи су били упућени на принудан рад у Бугарску.

Почетком марта 1943. године, народноослободилачки покрет у битољском крају као и целој Македонији претрпео је веома тежак удар. Наиме, окупатор је припремио и 11. марта депортовао 3.013 Јевреја грађана Битоља. Овај број депортованих је регистрован у Зборнику палих бораца НОР-а битољског краја. Међутим, рачуна се да је било око 4.000 Јевреја грађана Битоља и околине. Партијска организација је ставила до знања овим становницима града да се припрема њихова депортација. Али, владала је неодлучност а и веровање да фашисти неће смети то да учине, нарочито после катастрофалног пораза код Стаљинграда. Уследио је тај сраман и страхотан чин. По највећој зими и снегу у отвореним вагонима одведени су

на губилниште ови недужни људи, жене и деца. Ову голготу је избегао само један број чланова Комунистичке партије и СКОЈ-а који су успели да се сакрију у граду, да би касније изашли и ступили у партизанске одреде. Приликом блокаде града и извођењу Јевреја било је ухапшено и преко десетак чланова Партије и више десетина симпатизера, што је био осетан губитак за организацију и народноослободилачки покрет. Нису изостала хапшења ни по селима.

Кад је крајем марта Окружни комитет сумирао губитке констатовано је да је непријатељ народноослободилачком покрету задао озбиљан ударац и да би требало усмерити све снаге на сређивање партијске организације и слање нових партизана у одреде, и то с почетком пролећа. Ова одлука почела је да се спроводи одмах још док није окопнио снег и поред блокаде града од стране окупатора. Најпре су Вангел Нечевски Тунел и Димче Милевски Добри као курирска патрола са битољско-преспанског терена прикупљали нове партизани, а средином марта прихватили су прву групу од четири Јеврејке које су избегле депортовање. Овој групи су се придружили Јосиф Неделковски и Васко Карангелески. Сви су били упућени у Канинску шуму, где су се прикључили нешто раније прикупљеној групи на челу с Николом Тодоровским Канинским и Тодором Ангеловским Строговим. Након два дана прикључила се и трећа група од пет партизана, да би најзад патрола довела још три друга - Димчу Стериовског, Панду Ташковског и Пецу Гудовског. Истовремено су пристигла и два партизана из прилепског краја. Дакле, бројнији излазак припадника нашег покрета у партизани почео је већ првих дана пролећа, док се још снег беласао на Пелистеру и Баба планини. Преко курира Пеца Божиновског Коче пребацивани су партизани из Егејске Македоније, којим путем је пребачен једном приликом у рејон с. Буфа и члан Обласног комитета Лаза Хаџипоповски ради преношења директива до одреда. Истовремено су у Битољу формиране нове партијске групе које су, као и остале, припремале нове партизани. Крајем марта била је поново успостављена сигурна курирска

веза између слободних територија на Караорману и Кожуфу.

Почетком априла 1943. фашистичка окупаторска полиција, осетивши да народноослободилачки покрет узима све веће размере, извршила је нову рацију и ухапсила преко 40 чланова Партије, скојеваца и симпатизера.

Борци партизанских одреда »Ааме Груев« и »Јане Сандански«

Тада је у Битољ стигао секретар Обласног комитета Благоје Талевски Иван и извршио дефинитивно формирање овог комитета. Истовремено је потврђено и формирање Штаба Аруге оперативне зоне. Биле су одређене и шифре за поједине градове (51-Прилеп, 52-Битољ, 53-Струга, 55-Охрид и 56-Ресен), и успостављена је поуздана веза с партизанским одредом и групама партизана у које су ушли још пет партизана, међу њима су били Борис Стојановски, Тале Огњановски, Цане Огњановски, Мендо Спасовски и Борђе Димовски. Месец април 1943. године за партијску организацију Битоља и околине био је испреплетен разним догађајима. Као прво, поред Обласног

комитета и Оперативног штаба формирани су и други партијски и војни органи (окружни, градски и рејонски војни и партијски комитети) и регулисано је слање партизана у одреде. Секретар Обласног комитета и његови чланови пошли су на терен у обилазак партијских и војних организација да би учврстили њихове редове и упознали их с предстојећим задацима и успоставили координирање дејстава. Радило се као да се предосећало да ће ускоро доћи до велике априлско-мајске провале.

Крајем априла 1943. године, окупатор је предузео опсежније мере за разбијање народноослободилачког покрета у битољско-преспанском крају. Поред опробаних метода хапшења, терора и суђења покушао је с убацивањем агената и плаћеника у наше редове, дајући издајницима велике награде за учињене услуге. Тако је у постојећу везу с одредом успео да убаци издајника Николу Германова, познатог по имену Коле Преспанчето, који је с курирском везом пошао преко Баба планине. Искористивши неопрезност курира, овај издајник у погодном моменту побегао је и стигао у с. Кажани, где је обавестио окупаторску полицију о месту одреда и правцу кретања до њега. Пошто непријатељу није успело да учини ништа значајно, приступио је хапшењу и интернирању њему сумњивих лица. Том приликом се и десила провала позната под именом »мајска провала« битољског краја. Тада су успели да избегну хапшењу Благоја Талевски Иван и Киро Крстевски Платник, што је условило да многи илегалци и полицији сумњиви људи напусте град и села и оду у партизанае, тј. да се формира једна група коју је водио Димче Милевски Добри.

Битољско-преспански одред »Даме Груев«, због појачаних дејстава бугарских и италијанских окупаторских снага, није могао остати на територији Преспе, па је било затражено одобрење од ЦК КПМ и ГШ НОВ и ПО Македоније да се пређе на територију Егејске Македоније, тј. за извођење акција на костурско-леринском подручју. Почетком априла, одред се пребацио на овај терен и отпочео са акцијама које су имале претежно политички карактер, одржавањем митинга и објашњавањем карактера народноослободилачке борбе. У костурском крају, пре-

тежно планинском и пасивном, постојала је од раније доста јака делатност Комунистичке партије Грчке. Окупацијом земље били су оформљени и неки мањи партизански одреди и групе. Међутим, окупатор је успео да развије антинародну пропаганду, говорећи да су партизанске чете, у ствари андартне чете, и чете из Метаксасовог времена, када су Македонци били расељавани и злостављани, чему је допринео и неправилан став КП Грчке о македонском националном питању. Зато су италијански и бугарски окупатори успели да створе контрачете за борбу против партизана, чији штаб је био у Костуру. У таквој ситуацији одред »Даме Груев« је прешао на тај терен, прво ушао у с. Бесвиње и наишао на напуштено село. Били су позвани сељаци, на што су дошле само жене, којима је објашњено ко су македонски партизани и за што се боре. После тога ситуација је била сасвим друга при проласку одреда кроз села: Рула, Буковика, Оровника, Рудора и др.

У леринском крају у то време постојао је грчки партизански одред »Вичо«, с којим је ступљено у преговоре. Постигнут је споразум у следећем: оба одреда да остану као посебне формације; да се заједнички боре против немачко-италијанског окупатора у леринско-костурском крају; заједнички да разоружавају контрачете на том подручју и да објашњавају циљ народноослободилачке борбе, развијајући братство између македонског и грчког народа. Постигнут је споразум да се приликом извођења заједничких акција ове одвијају под командом одреда »Даме Груев«. Пре почетка акција, пошто су у одред стигли нови борци из битољског краја, била је извршена извесна измена у штабу одреда. Наиме, за команданта одреда »Даме Груев« био је постављен Боре Велковски Коста, а за политичког комесара остао је и даље Јосиф Јосифовски. Пошто је дотадашњи заменик комесара Ванчо Прке Сермен - уз пратњу Данета Петковског и Алексе Андреевског отишао за источну Македонију - на ову дужност је постављен Лазо Хаџипоповски (члан Другог обласног комитета), за заменика команданта одреда био је постављен Наум Веслиевски Овчар, а за начелника штаба Коле Канински.

Око 20. априла 1943. године, отпочела су заједничка дејства одреда »Даме Груев« и »Вичо«. Одржани су митинзи у селима Доње и Горње Клештино и Буф. Потом исте такве акције биле су изведене и у селима Арменско, Дреа (где је разоружана једна контрачета), Турија, Неред и Горњи и Доњи Котори, Статица (где је такође разоружана једна контрачета), Елово, Бел Камен и Ајтос. У наведеним акцијама, у току месеца априла до 15. маја 1943. године, одреди на костурско-леринском подручју успели су да разоружају седам контрачета, заплене преко 130 пушака и доста муниције. Оба одреда из ових акција су изашли ојачани (по преко 60 бораца), посебно организацијски и политички. Дознавши да је у Лерин и Соровић стигла моторизована немачка јединица (око 800 војника), одреди су се повукли на планину Вичо да би одатле организовали и изводили даља дејства.

б) Реорганизација партизанског одреда »Даме Груев«

У духу донетих одлука на другом састанку ЦК КП Македоније (4. и 5. маја 1943. године) били су упућени на битољско-преспански терен чланови ЦК КПМ Цветко Узуновски и Кузман Јосифовски да изврше реорганизацију одреда »Даме Груев« и Штаба Друге оперативне зоне, и да припреме базу за ЦК КПМ и Главни штаб где је требало да се пребаце.²³⁾

Седамнаестог маја 1943. године прикупљена група од 15 старих и нових партизана с патролом, коју је предводио курир Вангел Нечевски Тунел, упућена је у одред »Даме Груев«, који се тих дана кретао по селима у околини Лерина и Костура у Егејској Македонији. Сустрет с одредом био је у селу Прекопана, у коме су одреди »Даме Груев« и »Вичо« 19. маја одржали успешан политички митинг.

Први задатак који је требало извршити према директиви Главног штаба састојао се у томе да се одред »Даме Груев« подели на три дела и да се у току месеца маја 1943. године формирају:

«) Архив КПЈ, том VII, стр. 221.

а) Битољски партизански одред »Гоце Делчев« од људства из битољског краја;

б) Преспанско-охридски партизански одред »Даме Груев« од бораца из Преспе и охридског краја који су чекали долазак језгра одреда; и

в) да се мањи део одреда упути у крушевски крај који ће с тамошњим партизанима, преосталим од ранијег одреда да формира нови одред »Питу Гули« за дејства на територији Прилеп-Крушево-Богомила.

Штаб одреда »Гоце Делчев« сачињавали су: командант Никола Канински, његов заменик Пандил Николовски, политички комесар Петре Новачевски, а његов заменик Блаже Трпеновски. Штаб одреда »Даме Груев« сачињавали су командант Наум Веслиевски Овчар, његов заменик Мите Трпковски Војвода, политички комесар Боре Велковски Коста а његов заменик Илија Спировски.

Новоформирани Преспанско-охридски одред »Даме Груев« (део ранијег одреда са бројним стањем 27 бораца) кренуо је за Преспу ради сједињавања са борцима охридског краја. Одред је одмах отпочео са извршавањем акција и од 21. маја до 28. јуна 1943. године извео преко 20 акција на територији Преспе и Охрида. Изведене су акције и одржани веома успели политички митинзи у селима: Калуђерица (Леринско-25. маја), Сливница (30. маја), Лескоец (4. јуна), Шурленци (5. јуна), Стење (6. и 7. јуна), Олшани (Охридско-9. јуна), Турије (11. јуна), Рајци (14. јуна), Сливница (19. јуна), Љубојно, Брајчино и Д. Дупени (27. и 28. јуна). У исто време били су изведени напади на италијанске службенике у селима Брајчино (24. и 25. мај) и Коњско (9. јуни) и ликвидирани сарадници окупатора у селима Златари и Подмочани (2. јуни)?^{24>}

Даља дејства Преспанско-охридског одреда »Даме Груев« развијају се на терену Преспе и Дебарца, када је и дошло до сједињавања акција са Битољским одредом »Гоце Делчев« и Мавровско-кичевским одредом. Тако је у току друге половине месеца јуна 1943. године и дошло до заједничких акција, од којих су митинзи одржани у селима Ракову и Буфу (28. јуна) посебно значајни. Тада

^{24>} Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. I, стр. 307 и 308.

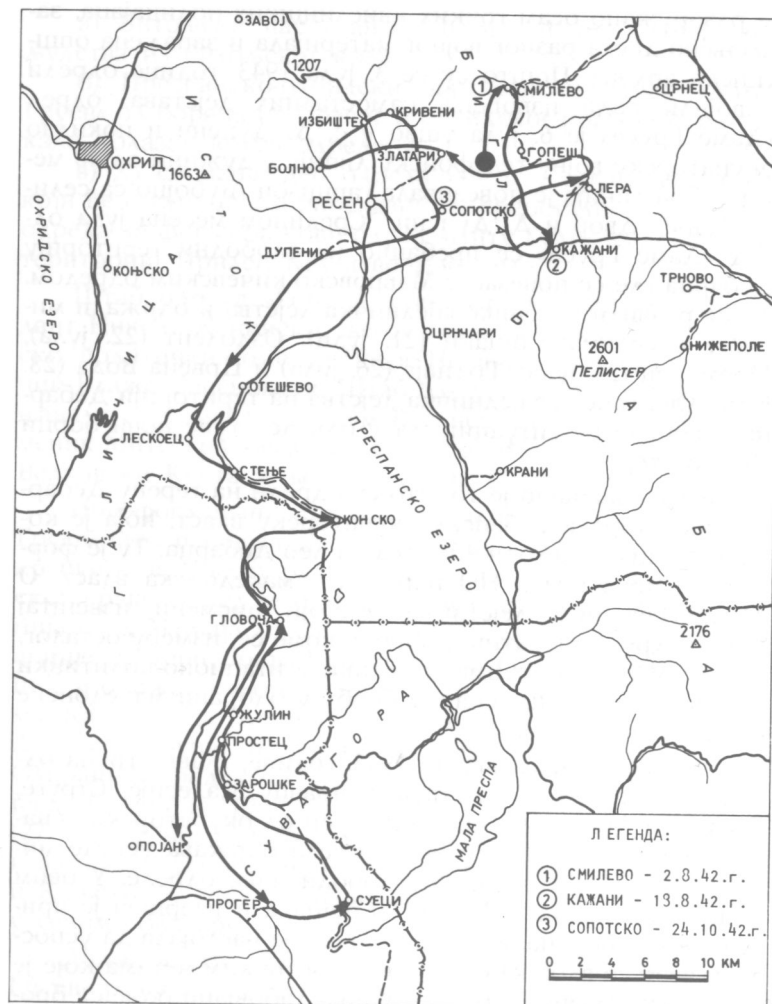
је разоружано осам грчких квислиншких полицајаца, заплењено доста разног војног материјала и запаљена општинска архива. Пошто су се 3. јула 1943. године одреди одвојили ради извођења самосталних дејстава, одред »Даме Груев« је 6. јула ушао у с. Д. Дупени и покидао окупаторску војну телефонску линију у дужини од 40 метара. Ова линија је повезивала гарнизон Љубојно са селима Царев Двор и Д. Дупени.²⁵⁾ Средином месеца јула одред »Даме Груев« се пребацио на слободну територију Дебарца где се повезао с Мавровско-кичевским одредом. Ту су развили успешна заједничка дејства и одржали митинге у селима: Сошани (21. јули), Оздолент (22. јула), Мраморец (24. јула), Годивје (26. јула) и Црвена Вода (28. јула). Ова успела заједничка дејства на територији Дебарца створила су ситуацију да у одреде ступе нови борци са овог терена.

Веома значајно је то што су одреди на терену Дебарца ликвидирали албанску окупаторску власт, која је коначно напустила горњи и средњи део Дебарца. Ту је формирана прва права НО народна - македонска власт. О овим успешним дејствима постоји писмени извештај Штаба Друге оперативне зоне, у коме се, између осталог, каже: »Митинзи су имали велики агитационо-политички значај... и позив на јуначку борбу у одбрани македонске националне засгаве.²⁶⁾

У току месеца августа 1943. године, главна група одреда »Даме Груев« дејствује у правцу Малесије, Струге, Охрида и Дримкола, чистећи терен од окупаторских снага и власти. Улазећи у околна села одржава успеле митинге и формира народноослободилачке одреде. У овим акцијама заплењено је око 80 пушака и извршен је прихват нових бораца. Команда одреда је настојала да успостави везу са албанским националистичким четама које је предводио Назим Татеши и Фаик Дабовјани (које су бројале око 80 људи) и придобије их за народноослободилачку борбу, али без успеха. Међутим, постигнута је са-

²⁵⁾ *Зборник докумената НОР-а*, том VII, књ. I, стр. 307 и 308.

²⁶⁾ Др Брезоски, *Ослободителна војна на Македонија*, издање ИНИ - Скопје, 1971. године, стр. 140. - *Зборник докумената НОР-а*, том VII, књ. I, стр. 315.

Борбени пут одреда »Даме Груев«

гласност да ове националистичке чете, остајући и даље ио страни, не предузимају никакве акције против одреда »Даме Груев«.

У исто то време на терену Преспе је остала да дејствује мања група одреда »Даме Груев« под командом командира Дилка Трпевског и политичког комесара Илије Спировског. Ова група развила је плодне акције што се види из извештаја комесара Спировског:

- 20. јула 1943. године група је одржала политичку конференцију са седморицом сељака из с. Шурленци;
- 20. јула одржана је политичка конференција с народноослободилачким одбором села Лескоец;
- 23. и 24. јула одржана је конференција у с. Царев Двор;
- 25. јула одржана је конференција у с. Лавци с групом од осам сељака, од којих су четворица Турци, што је било врло значајно за наш утицај и продор народноослободилачког покрета код сељака ове националности;
- Дилкова група је одржала политичку конференцију 20. јула у & Туманци, Коњско и Стенчани. Иста група одржала је митинг на дан 22. јула и у с. Шурленци;
- група је одржала успео митинг и 25. јула у с. Волкодери;
- на дан 26. јула (у току ноћи) изведена је радна акција у с. Покрвеник, у којој је учествовала група у целини, и том приликом је повезано око 150 снопова пшенице;
- 27. јула одржан је веома успео политички митинг у с. Д. Перово, коме је присуствовала цела омладина села и већи број жена;
- 29. јула у с. Курбинову одржана је са осам сељака успела конференција, на којој је главна тема разговора била развој народноослободилачке борбе у Македонији;
- за ово време прикупљено је 7 пушака и неколико хиљада метака, а добијене су књиге и песме Митета Богојевског (народни херој - погинуо 12. септембра 1942. године) посвећене одреду.

Главни задатак овог дела одреда »Даме Груев« био је организовање народноослободилачких одбора по селима,

што се одвијало баш у времену док се ЦК КП Македоније налазио у Преспи.²⁷⁾

Активност одреда »Даме Груев« практично се одвијала једновременно на просторији Преспе и Дебарца, уз одржавање непрекидне међусобне везе и информисања између обеју група одреда. На територији Дебарца главнина одреда је дејствовала координирано с одредима Прве оперативне зоне све до 18. августа 1943. године, када се на планини Славеј, на Караорману формира први македонски батаљон »Мирче Ацев«, у чији састав је ушла и главнина (прва група) одреда »Даме Груев«.

*ц) Формирање и дејства партизанског одреда
»Гоце Делчев«*

Штаб Друге оперативне зоне је предвидео да се реорганизацијом одреда »Даме Груев« формира нови Битољски одред »Гоце Делчев«. У ту сврху 17. маја 1943. године, прикупљена група од 15 старих и новодошлих партизана с патролом коју је предводио курир Вангел Нечевски Тунело, кренула је у одред »Даме Груев«, који се тих дана кретао по селима у околини Лерина и Костура у Егејској Македонији.

На дан формирања 22. маја 1943. године одред »Гоце Делчев« имао је 56 бораца. Међутим, с првим дејствима одред је примио нове борце и ускоро је имао око 80 бораца. Приликом формирања одред је имао два вода, који су с нарастањем одреда преформирани у чете с командама чета, према следећем:

- Прва чета: командир Васко Карангелевски, а његов заменик Васил Божевски; политички комесар чете Трајче Груевски Павле, а његов заменик Трајан Костовски. Чета је имала два вода, а командири су били Илија Брбевски и Васил Бошевски (уједно и заменик командира чете);

- Друга чета: командир Борђе Ласков (Димовски), а његов заменик Панде Ташковски; политички комесар чете Петре Нешковски Пјер, а његов заменик Алексо Му-

²⁷⁾ Зборник докумената НОР, том VII, кн>. 1, стр. 320 и 32.

салеvски. Чета је такође имала два вода, а комаидири су били Панде Јовчевски и Анести Пановски.

Након формирања, одред »Гоце Делчев« развио је акције на територији Егејске Македоније све до 10. јуна 1943. године, најпре с грчким партизанским одредом »Вичо« а потом и самостално. Поменути одреди извели

Борци партизанских одреда »Гоце Делчев« и »Даме Груев«, 1943.

су заједничке акције: прво, разоружали су контрачету у с. Бабчур (23. маја), а потом и другу у с. Вишени (29. маја). Тада је заплењено 12 пушака и један пушкомитраљез, а одржани су и политички зборови у наведеним селима. Исто тако, одреди су извели успелу акцију и на дан 1. јуна 1943. године у с. Црновишта (Костурско). И остале акције ови одреди су извели успешно. На дан 3. и 4. јуна, ушли су у села Неред и Турије. На дан 6. јуна 1943. године, одреди су се растали и продужили самостална дејства. Одред »Гоце Делчев« је потом 7. јуна ушао у с. Калуђерицу, а 10. јуна у села Буф и Клештино.

Одреди »Даме Груев« и »Гоце Делчев« својом политичком активношћу, одржавањем митинга и разоружавањем фашистичких контрачета у леринском и костурском крају Егејске Македоније постигли су велике успехе, што

се дубоко одразило иа морал народа. У извештају иоличког комесара зоне, достављеном ГШ Македоније, поред осталог, стајало је: »На митинзима се говорило на грчком и македонском језику, манифестовано је братство између оба народа, позивали смо припаднике оба народа на заједничку борбу против фашизма и домаћих издајника. После митинга одржаване су веома успеле приредбе и весеља«. ²⁸⁾

Сва дејства одреда »Даме Груев« и »Гоце Делчев« на територији Егејске Македоније извођена су на основу постигнутог споразума између секретара Окружног комитета КП Грчке за град Лерин Спири Жогата и политичког комесара одреда »Јане Сандански« Ванча Прке Сермена. Састанку су присуствовали командант и политички комесар одреда »Гоце Делчев« Никола Канински и Петре Новачевски.

Док је одред дејствовао на територији Егејске Македоније, Лазо Хаџипоповски био је упућен од стране делегата Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозара Вукмановића Темпа да успостави сигурну везу координације с органима КП Грчке на овом терену. У томе, међутим, није успео, јер у село Буф није дошао делегат КП Грчке. Након повратка Лазе Хаџипоповског у базу с. Пендалово и поднетог извештаја, Темпо је био незадовољан што није постигнута сагласност.

Једанаестог јуна 1943. године, по наређењу ГШ НОВ и ПО Македоније одред »Гоце Делчев« предузео је марш из Егејске Македоније и, прешавши границу, избио у рејон Граешница - Кишава. Правац кретања одреда био је с. Раково - Баба планина (тачније »Остречка планина«) - »Граешка Гора« (место звано Летке), где је остао до 15. јуна 1943. године. Доласком одреда на територију под бугарском окупацијом и размештајем у бивак Летке, код партизана одреда појавила се жеља за кратким виђењем с родитељима и рођацима, будући да се од стране непријатеља припремала интернација појединих породица. Руководство Штаба Друге оперативне зоне с овим се није слагало, али на крају је попустило, односно дало је

²⁸⁾ > Књига *Вријез*, издање СУБНОР-а Битол, стр. 152 до 154.

сагласност неким од другова да обиђу родитеље, али да то буде у трајању највише два до три дана. Прву такву групу сачињавали су шесторица партизана из села Канина, коју је предводио Васил Бошевски. Група је ступила у везу са позадинским радницима, прикупила податке о непријатељу, узела храну и вратила се на време у одред. Другу такву групу сачињавали су партизани села Бистрице, коју је предводио Борис Стојановски. И ова група се после виђења са својима вратила у одред.

Трећу групу су сачињавали борци из села Лавци и Брусника (16 партизана), а њу је предводио Тодор Ангеловски Строгов. Група је добила задатак да се повеже са позадинским радницима ради проучавања конкретне ситуације и прикупљања нових бораца и оружја. Било је речено, пошто ће непријатељ да интернира неке породице, да би требало њихову стоку и имовину склонити у планину или предати на чување сеоском становништву.

Главнина одреда налазила се у логору »Летке«, а остале групе ван логора. Тако подељен одред није представљао јачу борбену јединицу. Такав став и неопрезност штаба одреда, па и целог његовог састава, непријатељ је искористио, будући да је будно пратио кретање борбених група и главнине одреда. Блокирао је сва околна села, па се тако трећа група од 16 партизана нашла у блокади, делом у селима а делом и изван њих. У таквој ситуацији непријатељ је извршио напад на сва блокирана села једновременно, с тежиштем напада на село Лавци, где је био и Тодор Ангеловски, скривен у земуници куће Јосифа Митевског.

Приликом првог претреса непријатељ није открио групу, али је Тодор Ангеловски, прелазећи у нову појату, у поновном претресу био откривен. Развила се неравноправна борба између Ангеловског и непријатеља, при чему је окупаторска полиција помоћу виноградске прскалице полила бензином појату и запалила. Ову херојску борбу команданта Друге оперативне зоне Тодора Ангеловског посматрали су окупаторски обласни полицијски начелник и пуковник фашистичке бугарске војске Цонев. На основу пруженог отпора су закључили да се у појати налази најмање десет партизана, због чега су и наредили

паљење појате. Тако је погинуо легендарни борац и руководилац битољског краја Строгов, командант Друге оперативне зоне, на дан 23. јуна 1943. године.

Претходног дана, Панде Ташковски и Панде Јовчевски Кајзеро су били опкољени у селу Лавци. Приликом покушаја да се пробију из блокаде наишли су на бугарску заседу која их је раздвојила, тако да се Панде Ташковски пробио, а Кајзеро прихватио неравноправну борбу с непријатељем. Успео је да ликвидира 11 полицајаца и три војника дејствујући из пушке и бацањем бомби. На крају борбе да не би пао жив непријатељу у руке активирао је бомбу и погинуо. Сутрадан полиција је извела цело село да види убијеног Кајзера, с намером да заплаши становништво. Тако се угасио јуначки живот Пандета Јовчевског Кајзера, неустрашивог борца одреда »Гоце Делчев«. Група партизана из Брусника: Васко Карангелевски, Тале Огњановски и Цано Огњановски добро су били прихваћени и чувани од чланова организације у Бруснику, и по извршеном задатку успешно су се вратили у одред. Посебно се истакао у обезбеђењу 14-годишњи Димче Огњановски из с. Брусника.

На описан начин одред је претрпео ову тешку недаћу. После неколико дана одред је успео да се прикупи у бази Калозјане, ка којој су се пробијали појединачно партизани из блокираних села.²⁹⁾

Међутим, злогласни генерал Маринов, командант 15. бугарске дивизије у Битољу, и обласни полицијски начелник Недичанов стварају нов план акције за уништавање народноослободилачког покрета у овом крају. План је обухватао блокаду и претрес села: Буково, Ореово, Крстор, Лавци, Брусник, Дихово, Ниже-Поље, Магарево и Трново. Управо тада је успела да побегне из затвора Лена Ташкова, секретар Првог рејонског комитета Битоља, што је још више разјарило окупатора. У исто време преко Пелистера сишао је у Преспу члан ЦК КПМ Кузман Јосифовски Питу у пратњи курира Тунела, да би указао помоћ одреду и партијској организацији. Блокада села почела је 6. јула 1943. године, пошто је претходно

²⁹⁾ *Зборник докумената НОР*, том VII, књ. 1, стр. 305 и 311; *Вријеж*, издање СУБНОР-а Битоља, стр. 157.

био ухваћен дезертер Димче Димитровски. Њега је бугарска полиција возила на мотору од села до села да би поименично показивао комунисте и припаднике покрета. Он је учествовао и у малтретирању грађана. Утврдило се да је као шпијун био убачен у одред »Гоце Делчев« и као такав за кратко време сазнао план дејства одреда, илегалне станове, складишта и места одржавања састанака. Након издаје овог дезертера настала је позната провала у селима Граешница, Канино, Породин, Бистрица.

Пошто је одред »Гоце Делчев« стигао у логор Колозјане-Брајчинска река, одмах се повезао са одредом »Даме Груев« ради извођења заједничких акција. Штаб Друге оперативне зоне поставио је задатак одредима да нападну село Герман и Желево и разоружају тамошњу контрачету. До ове акције није дошло, али су одреди 27. јуна ушли у село Раково и одржали митинг, да би се 1. јула спустили до села Герман. Трећег јула 1943. године, одреди се поново растају, када се одред »Гоце Делчев« враћа у свој логор Колозјана.

Одлучено је да се одред ради даљих дејстава подели у две групе. Јача група, језгро одреда налазила се на терену Преспе, а слабија (око 10 партизана) у Егејској Македонији. Језгро одреда боравило је у логору Колозјана, који је нормално снабдеван преко Народноослободилачког одбора села Брајчина. Својим радом овај веома активан одбор успео је да привеже за покрет све сељаке села Брајчина и околине. С мањом групом одреда везу је одржавао члан Рејонског комитета Петре Нешковски Пјер, и преко њега су били упућивани нови борци у одред.

Погибијом команданта Друге оперативне зоне Строгова, према наредби ГШ НОВ и ПОМ био је формиран нови штаб зоне који су сачињавали: командант Петре Пирузе Мајски, политички комесар Јосиф Јосифовски Свештаро, заменик команданта Кирил Крстевски Платник и помоћник комесара Наум Наумовски Борче.

У времену док је одред »Гоце Делчев« дејствовао по групама у Преспи и Егејској Македонији, одред »Даме Груев«, дејствујући на простору Преспе, често је прелазио на охридску територију. Језгро одреда »Гоце Делчев«, боравећи у логору Колозјана, извршило је неколико

успешних акција. Командант одреда Никола Канински, 5. јула 1943. године, упутио је патролу са задатком да испита ситуацију у селима Брајчино и Љубојно, где се налазила италијанска гранична јединица. Патролу су сачињавали Трајан Костовски и Борђе Димовски која је, по завршеном задатку, на највећој окуци пута успела да изненади италијански вод (око 16 војника), те их уз помоћ сељака зароби и приведе у логор одреда. У овој акцији било је заплењено 16 пушака, 2 пушкомитраљеза, неколико десетина ручних бомби, доста муниције и две мазге натоварене храном.

Након ове акције уследила је нова под руководством Бориса Стојановског. Његова група имала је задатак да ликвидира бугарског фашистичког мајора Митра Митева, команданта граничног гарнизона у селу Бистрици. Будући да терен није одговарао за постављање заседа целом групом, то је извршењу задатка приступио сам Борис Стојановски, а његови пратиоци су примили улогу обезбеђења. На дан 8. јула 1943. године око 15.00 часова месту заседе приближавао се поменути мајор у фијакеру с два пратиоца. Пошто се фијакер приближио, Борис је отворио ватру и првим метком убио војника пратиоца да би потом ранио мајора у фијакеру. Будући да се то све одигривало дању привукло је пажњу сељака Бистрице који су дотрчали на место догађаја и тиме онемогућили Бориса да баци бомбу. Овај смео догађај код народа је подигао морал, а посебно тих дана кад је окупатор вршио масовна хапшења и био у потери за Леном Ташковом која је побегла из битољског затвора.²⁹³

Следећу планирану акцију требало је да изведе група од четири партизана, предвођена Трајаном Костовским. За извршење задатка група се из логора пребацила у рејон села Породина, да би ликвидирала кметског намесника, а потом порушила део железничке пруге Лерин - Битољ. Ова акција није била изведена, благодарећи створеној неповољној ситуацији, јер се поменути кметски намесник тога дана кретао у групи сељака из Породина, међу којима су највећи део били припадници покрета.

²⁹³⁾ *Зборник докумената НОР*, том VII, књ. 1, стр. 252 и 314.
Вријез, стр. 164 и 165.

Рушење дела пруге такође није било извршено јер су је фашистичка војска и полиција добро обезбедили. Нову акцију требало је да изведу Мендо Спасовски и Блаже Трпеновски, а она се састојала у ликвидирању омрзнутог шпијуна Ацова. Патрола је најпре успоставила везу с групом партизана у селу Канино, када је био добијен извештај да овај издајник не иде у село Острец већ у село Лажец. Уместо издајника Ацова за село Острец је пошао благајник општине Велушине. У новонасталој ситуацији група се упутила за село Барешани, али до извршења задатка није дошло услед појачане потере моторизоване полиције. Међутим, група предвођена од Петрета Нешковског Пјера успела је да ликвидира благајника општине Велушина када је ишао у с. Острец.

Описане акције подигле су морал код бораца одреда и сељака овог краја, што је потврдио командант ореда Канински на одржаном часу политичке наставе на дан 10. августа 1943. године. Одред »Гоце Делчев« је потом 2. септембра 1943. године предузео марш за село Сливницу с предвиђеним уласком у села Брајчино и Љубојно. У току марша одред је разбио италијанску патролу и узео у свој састав групу партизана која је била одсечена још у априлској провали. Уласком у села Сливницу и Курбиново извршена је попуна новим борцима, претежно омладинцима, после чега је продужен марш према селу Рајици, где је одред на дан 3. септембра добио нове борце. У току марша била је разбијена италијанска гранична посада јачине вода, због чега су Италијани за освету запалили кућу Цветка Кусаковског, чији се син Калчо налазио у одреду. На дан 5. септембра Италијани, јачине ојачане чете, предузели су напад на одред. Због тога је донета одлука да се одред повуче у правцу села Крани, како би 8. септембра стигао у свој логор Калозјана. Приликом повлачења одред је прешао демаркациону линију и наишао на бугарску караулу, чију је посаду ликвидирао. Том приликом био је заробљен бугарски официр, један војник и један агент. Истог дана 8. септембра 1943. године била је проглашена капитулација Италије.³⁰

30) *Вријеж*, издање СУБНОР-а - Битољ, стр. 175 и 176.

Након новонастале ситуације, односно након прогласа капитулације фашистичке Италије, команде одреда »Даме Груев« и »Гоце Делчев« створили су хитан план за заједничка дејства ради разоружавања пограничних јединица фашистичке Италије у Преспи док пограничне карауле не поседну јединице фашистичке Бугарске, која је сада од Немаца добила и овај део Македоније. Из тих разлога одред »Гоце Делчев«, очекујући долазак мањег дела одреда »Даме Груев«, 10. септембра је напао граничну јединицу у селу Отешеву, која је била јачине око 60 италијанских војника. Ова италијанска јединица у снажном нападу била је разбијена, а заробљено је нешто опреме и обуће.

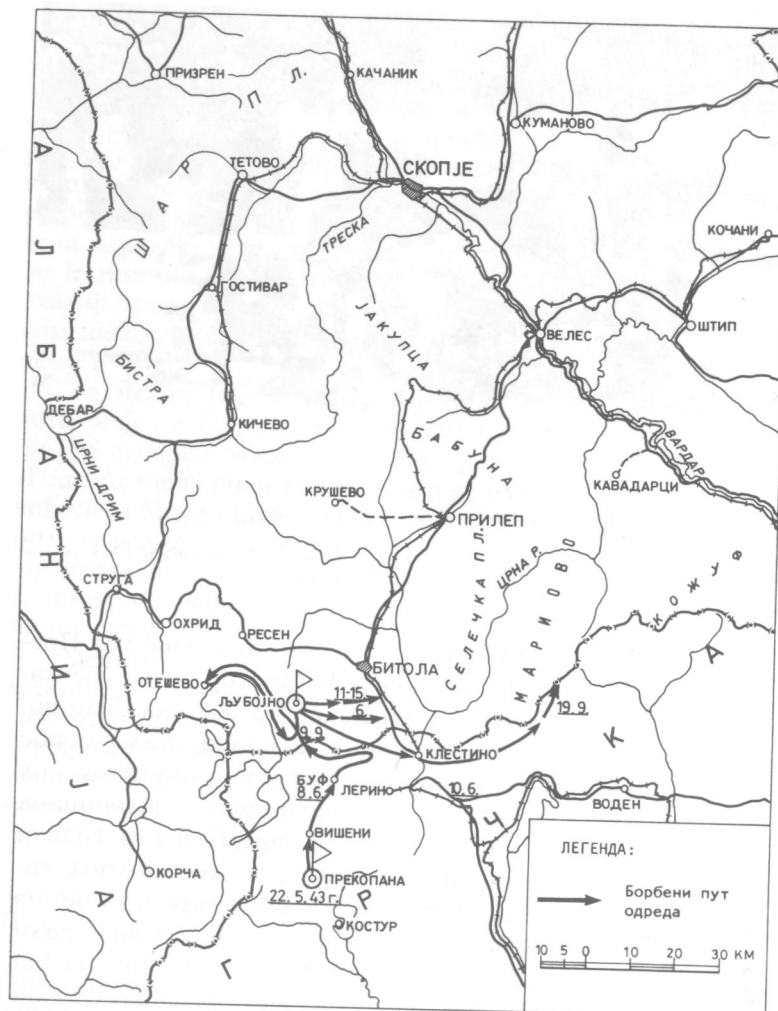
За напад на гарнизон Љубојно, седиште граничне чете, који је био јачине око 250 италијанских војника, био је створен заједнички план. У том циљу из одреда »Гоце Делчев« била је упућена патрола за преговоре под вођством Менда Спасовског. Одмах после упућивања патроле одред је кренуо у правцу места Љубојно. Пошто мајор италијанске јединице није пристао на предају, одред је предузео напад и разоружао ову непријатељску граничну чету.

Међутим, изненада је стигла моторизована немачка јединица из Ресена, јер одред није поставио никакво обзбеђење са тог правца. Овај изненадни напад немачке моторизоване јединице натерао је заробљене Италијане у панично бекство, а одред у извлачење. Том приликом су погинули Ристе Спасовски, Крсте Кулаковски и Фари Ибрахимовски. Пошто је Крсте Булаковски Кићо пао у борби, то је Анести Пановски успео да од њега преузме заставу одреда и спаси је да не падне у руке непријатеља. Пали другови су на свечан начин сахрањени у селу Брајчино у присуству сељака овог села и околине. У овој борби било је заплењено 20 пушака, један лаки и један тешки митраљез, више бомби и муниције. Током извлачења из борбе одред је успео да поведе око 30 италијанских војника, док је остале немачка јединица отерала у Ресен. После ове акције одред је 14. септембра 1943. године, поново ушао у с. Љубојно, где је одржан митинг, на коме је говорио командант одреда Никола Канински.

Група бораца партизанског одреда »Гоце Делчев« - септембар 1943. године - Љубојно - Преспа

Средином септембра 1943. године, и јужни део Преспе био је предат фашистичкој Бугарској, те су све карауле и испоставе око Преспанског језера сада биле поседнуте од бугарских граничних јединица. Даље борбе одреда развијале су се против бугарских окупаторских снага, због чега су настале извесне промене у јединицама Друге оперативне зоне. У вези са наредбом ГШ НОВ и ПО Македоније, главнина одреда »Гоце Делчев« под командом команданта Николе Канинског кренула је из Преспе за Тиквеш, на терен Треће оперативне зоне, ради формирања нових батаљона НОВ Македоније. Тако се, на дан 15. септембра, одред »Гоце Делчев« пребацио у рејон с. Ржана и ту извршио све припреме за дужи марш до базе на Кајмакчалану. Одред се кретао преко јужних ограда планине Бабе и леринског поља до села Овчарани, затим продужио до села Крушоради, где је био одржан успео митинг на коме је разобличена бугарско-

Борбени пут одреда »Гоце Делчев-

-фашистичка претензија над Македонијом. Након тога, одред је наставио марш преко села Сетина до Старе Попадије, где је имао краћи одмор. Дана 17. септембра, настављен је покрет по одређеној марш-рути, да би се тек 19. септембра стигло на Кајмакчалан. Приликом марша 18. септембра, у засеоку Влашке Колибе одред је разбио посаду шумарове куће, којом приликом је погинуо један од заробљених Италијана, а Мендо Спасовски лакше рањен.

До поласка одреда на Кајмакчалан бројно стање се повећало на преко стотину бораца, због чега је била донета одлука да се добро наоружани већи део одреда упутити на Кајмакчалан, а мањи део (око 35 бораца) слабије наоружан под командом Борета Велковског врати у Преспу. Овај део, назван »Дилкова чета«, имао је задатак да прикупља нове борце на територији Преспе. Доласком језгра одреда у село Зборско на планини Кожуф, ушло је у састав батаљона »Страшо Пинџур«, којом приликом је од свих прикупљених Италијана формирана италијанска чета »Гарибалди«.

дј Формирање и дејства Мавровско-гостиварског и Мавровско-кичевског одреда

У складу са донетим одлукама, на дан 21. јануара 1943. године, на одржаном састанку партијског Обласног комитета за део западне Македоније под италијанском окупацијом, у присуству Кузмана Јосифовског, чланови Комитета донели су одлуку да одмах крену на терен ради припрема за формирање нових партизанских одреда. У првој половини фебруара, 1943. године било је решено да се формирају два партизанска одреда, један у тетовском и други у мавровско-гостиварском крају. Припреме за ове акције су успеле, тако да је 14. марта 1943. године формиран Мавровско-гостиварски одред у шуми изнад села Нићифорова (Мавровско) на месту званом »Арамиски камен«.

У састав одреда у првом реду су ушли чланови Партије и СКОЈ-а, затим симпатизери народноослободилачког покрета овог краја, и део бораца партизанског одре-

да »Питу Гули« који су крајем 1942. године према одлуци штаба тог одреда већ били пребачени у западну Македонију под италијанском окупацијом. Прво руководство одреда сачињавали су: Александар Ранисављевић, командант, Томо Целај, заменик командира, Чеде Филиповски, политички комесар и Илија Антевски интендант. Одред је имао укупно 25 бораца. Након формирања одред је почео да живи и ради у изабраном логору скоро месец дана, за које време је интензивно извођена војно-политичка обука. После тога одред је предузео оружане акције као што су: пресретање камиона, заробљавање и ликвидирање издајника и колабораната, итд.

Међутим, у првом јачем судару 26. априла 1943. године у Новом Селу с четом једног од вођа балистичке квислиншке организације Џемајил Хасани званом »Џемо«, одред је због небудности и немања борбеног искуства претрпео тешки пораз. У овом окршају 13 припадника одреда је било заробљено (по казивању очевидаца доцније су ликвидирани), а двојица су у борби погинули. Остатак одреда (око 10 бораца) успео је да се пробије из обруча и пребаци у логор у близини с. Нићифорова, где је остао у дубокој илегалности све до формирања новог одреда.

Месни комитет Тетова покушао је у току априла 1943. године да формира две партизанске групе, као и да прихвати групу расформираног Крушевског партизанског одреда »Питу Гули«. У почетку намера је била да се новоформиране групе упуте у правцу Маврова, али је то било спречено дејством разних балистичких банди. Поновним прикупљањем обе групе биле су спојене и упућене у базу »Лопушник«, где је у току маја дошла и група бораца из Кичева (око 20 бораца), ојачана са још једном групом бораца албанске националности (око 10 бораца), која се до тада самостално кретала у околини Кичева.

Поред тога, на територију Дебарца на месту званом Лисец, дошао је већи број бораца из с. Белчиште, на који начин је створена могућност да се од свих наведених група и остатка Мавровско-гостиварског одреда формира нов одред. Тако је, 21. маја 1943. године, у с. Лопушник формиран нов Мавровско-кичевски одред, који је на дан формирања имао 46 бораца. За команданта одреда био је

постављен Александар Радосављевић (ранији командант Мавровско-гостиварског одреда), а за његовог заменика Димитар Берберовски.³¹

Непосредно после формирања, Мавровско-кичевски одред је извео многе акције на простору Гостивар, Маврово, Кичево и Дебарца. 23. маја 1943. године извео је напад на карабинијерску-железничку станицу и албанску општину у с. Сливову, водећи оштру борбу против тамошње албанске квислиншке чете уништио је телефонску везу и комуникације. После овог успелог напада био је одржан митинг и формиран народноослободилачки одбор села, који је, у ствари, био први легално изабран на територији Дебарца. У даљем дејству одреда до краја јула 1943. године, изведено је доста успешних акција на овој територији, које су се обавезно завршавале одржавањем митинга и формирањем народноослободилачких одбора по селима. Тако је на овој територији остварена широка војнополитичка активност, која је у даљем развоју оружане борбе одиграла важну улогу слободне територије и базе наших јединица.

Једна од значајнијих акција Мавровско-кичевског одреда у том периоду био је напад на воз уског колосека на прузи Струга - Кичево код места званог Пресека 12. јуна 1943. године. О успеху у овој акцији постоји писмени извештај Штаба Прве оперативне зоне достављен ГШ НОВ и ПО Македоније, писан 14. јуна, у коме се, поред осталог, износи: »Напад је трајао свега 20 минута... У овој борби непријатељ је имао 3 убијена (од којих један поручник), заробљено 3 италијанска војна железничара... Заплењено: један пушкомитраљез »брета« с резервном цеви, 7 италијанских пушака, 2 сандука муниције и бомби и разна опрема.³² Одред је у времену од 14. до 19. јуна 1943. године одржао успеле митинге у селима Јаворец (14. јуни), Г. и Д. Добреновац и Лавчани (15. јуни), Пополжани (16. јуни), Видрани и Кладник (19. јуни), а 16. јуна прекинуо је телефонску линију Извор - Дебар - Гостивар.³³

³¹ Др Владо Ивановски, поменуто дело, стр. 135 и 136; др Брезоски, поменуто дело, стр. 105-106.

³² Архив ИНИ - Скопље, док. бр. 523.

³³ > Архив ИНИ - Скопље, док. бр. 4965. и 4967.

Наведене успешне акције одреда у кичевском крају и крају Дебарца, на овом уском простору, привукле су посебну пажњу окупатора, који је ангажовао у борбу и све квислиншке снаге под командом Беме и Мефаила, како би уништио одред. Штаб Прве оперативне зоне правремено је уочио ову намеру непријатеља и предузео одговарајуће противмере да то спречи. Био је створен план по коме је требало да одред усмери своја дејства ближе демаркационој италијанско-бугарској граници и да пређе на крушевски терен, где би дејствовао наредних петнаест дана. Промена терена дејства имала је за циљ да се избегне да непријатељ окружи одред, те да се преношењем на нов терен изврши попуна одреда новим борцима, после чега би се ојачан одред поново вратио на мавровски терен. Ова акција требало је да се изведе заједно са албанском партизанском групом која је самостално деловала на кичевском терену.

Међутим, у току припрема за ову акцију одред је био откривен у рејону с. Корбунице - Кичевско и 20. јуна 1943. године напала га балистичка чета Мефаила и делова јединица италијанског окупатора, који су у борби употребили минобацаче и артиљерију. У веома тешкој борби Мавровско-кичевски одред је био разбијен, при чему је имао три мртва, једног заробљеног и дванаест партизана несталих без трага, изгубивши од свог наоружања два пушкомитраљеза. Непријатељ је имао шесторицу погинулих војника и два рањена официра. Непосредно пре борбе одред је имао 46 бораца, а после ње је остало свега 30 бораца. И поред тога, италијански окупатор није успео да уништи одред, већ је главнина одреда успела да се среди и пребаци за дејства на кичевском, мавровском и дебарском терену.

У борби код с. Карбунице са одредом је био и део Штаба Прве оперативне зоне, који је, изгубивши везу, прешао демаркациону линију и пребацио се на терен под бугарском окупацијом.³⁴⁾ Због тога је, 26. јуна 1943. године, био измењен састав Штаба Прве оперативне зоне, када је за вршиоца дужности команданта зоне био по-

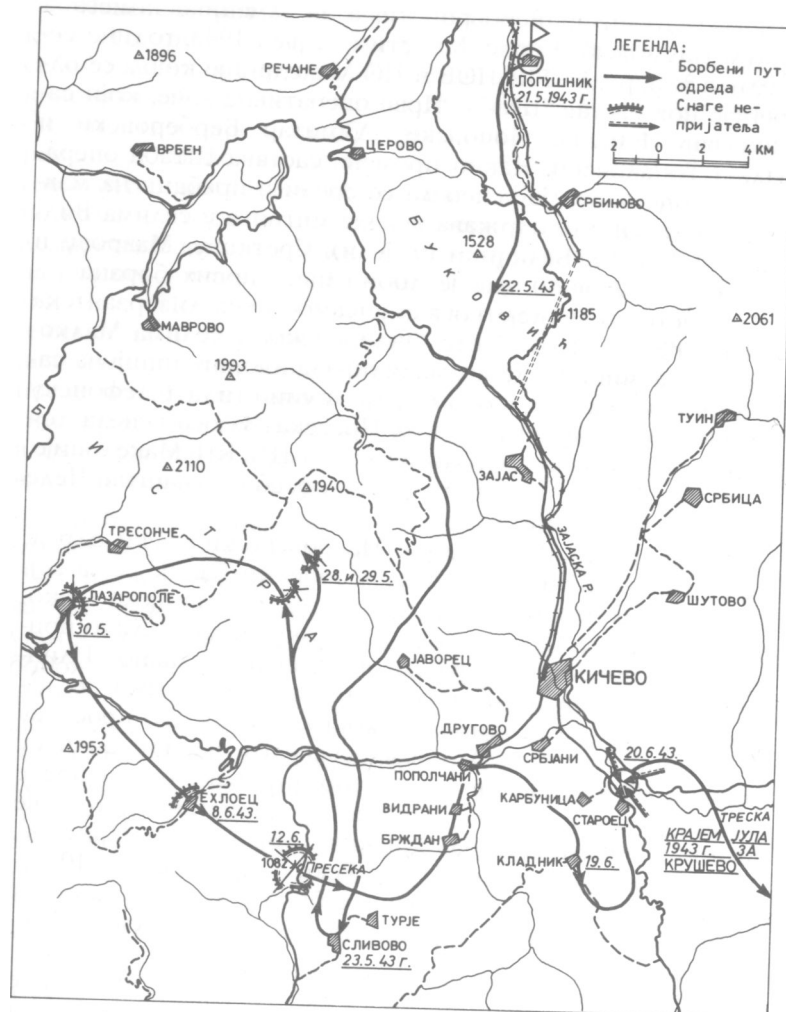
³⁴⁾ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 1, стр. 323 и 324.

стављен Димитар Берберовски, а за заменика комесара Наум Наумовски Борче. Међутим, 3. јула 1943. године уследила је наредба ГШ НОВ и ПО Македоније којом се одређује нов састав Штаба Прве оперативне зоне, који сачињавају Елисије Поповски, Димитар Берберовски и Илија Топаловски. Након промене састава Штаба оперативне зоне одред је успео да се среди и пребаци на мавровски терен, где одржава успеле митинге у селима Видрани и Јудово, Беличици (9. јули), Среткову, Маврову и Тресонче (12. јули), где је добио шест нових бораца.

У исто време дејствовала је самостална диверзантска група под командом Чеде Филиповског у селима Малковец и Иванчиште, где је ликвидирала двојицу шпијуна сарадника окупатора у овом крају и уништила телефонску линију у дужини од 2 км код Пресека. За ова успела дејства достављен је посебан извештај ЦК КП Македоније, у коме се износе поменути успех, посебно јунаштво Чеде Филиповског Дамета.

Крајем јула 1943. године Мавровско-кичевски одред, по наређењу Штаба оперативне зоне, пребацује се за дејство на територију под бугарском окупацијом. Тако, уочи Илиндена (2. августа), кад се окупатор увелико припрема за прославу четрдесетогодишњице славног Илиндена (присвајајући овај празник за свој), одред је извршио напад на непријатеља који је припремао прославу у близини Крушева. У овом неуспелом нападу били су убијени Нешо Дејанов, инспектор битољске окупаторске области (инспектор за националну пропаганду), Благоје Антонов, командант 93. дружине »Браник« у Прилепу, Тодор Ванев, четник из Пусте Реке - крушевско и 10 бугарских окупаторских војника, а било је и више рањених војника. При томе било је заплењено нешто оружја и муниције.

После ове успеле акције одред се поново пребацује на територију под италијанском окупацијом, логорујући у близини Маврова и припремајући се за нове акције. Успешне акције одреда имају посебан значај за одред и становништво овог краја. Постигнути резултати подигли су морал и дух код бораца, а код народа створили уверење и сигурност у правилност народноослободилачке борбе,

Борбени пут Мавровско-кичевског одред,

у то да је борба једини пут за национално и социјално ослобођење народа и народности Македоније.

Крајем августа овај одред са осталим снагама Прве оперативне зоне улази у састав новоформианих одреда.³⁵⁾

е) Формирање и дејства Првог македонско-албанског и Другог кичевског одреда

Политичко и војно руководство Прве оперативне зоне имало је непрекидно на уму и придавало веома важан значај чињеници да се од албанске националности што пре формира партизански одред. Због тога је и била успостављена веза са албанским партизанским одредом (командант Аци Леш), који је дејствовао у околини Дебра, углавном на територији Албаније. При првом контакту вођени су разговори за проширење акција овог одреда и на територију Македоније, чиме би се допринело активирању и мобилизацији нашег становништва албанске народности, ради формирања посебних јединица ове народности у саставу НОВ и ПО Македоније. Међутим, и поред датог обећања није се постигло много све до капитулације Италије, осим што су почетком августа 1943. године, само четири борца албанске националности дошла у први мешовити македонско-албански одред.³⁶⁾

Средином јула 1943. године, после вишемесечног труда и настојања, партијска организација Прве области КП Македоније успела је да формира прву партизанску јединицу од припадника албанске националности, која је бројала девет бораца. Командир ове чете био је Тома Белај, а политички комесар Селман Касапи. Чета је дејствовала под непосредном командом Штаба Прве оперативне зоне и стално је бројно јачала. Формирање прве јединице албанске националности у саставу НОВ и ПО Македоније значило је много за даљу мобилизацију бораца и борбу против окупатора и његових квислинга, посебно на тери-

³⁵⁾ > Зборник НОП, том VII, књ. 1, стр. 354-355

³⁶⁾ > Др Брезоски, поменуто дело, стр. 178.

торији западне Македоније под италијанском окупацијом. На тај начин се ковало братство и јединство македонског и албанског народа, што је посебно важно за борбу у целој Македонији. То је била непрекидна тежња партијске организације КП Македоније и народноослободилачког покрета у целини, чему се увек приступало с дубоким разумевањем и великом ширином погледа и схватања. Тим путем се ишло ка остварењу братства и јединства народа и народности у Македонији, као једине залог за успех у борби, за заједничко ослобођење од вековног националног и социјалног ропства.

У том смислу били су успостављени бројни контакти с представницима албанске националности Струге и њене околине (са Назимом из с. Тешани, Фаиком из с. Добовјани, са председником општине с. Мислодежде и др.), при чему у првим покушајима нису били постигнути резултати. Било је чак и таквих покушаја да се дође до споразума и са вођама балистичких квислиншких формација (Бемом и Мефаилом), како би се спречио братоубилачки рат.³⁷ Међутим, ни у томе се није успело, јер су ови зликовци до краја рата остали верни квислинзи окупатора.

Упоран рад на територији Прве и Друге оперативне зоне ускоро је био крунисан успехом. Почеле су да ничу самосталне јединице албанске националности, тако да се временом формирају чете, одреди и батаљони, а најзад и посебна бригада ове националности у саставу НОВ и ПО Македоније.

Тако је почетком августа 1943. године, један део квислиншког албанског милицијског батаљона из Кичева (око 60 милиционера), на челу с Амди Демом, прешао на нашу страну, чиме је била створена могућност да се изврши реорганизација јединица у саставу Прве оперативне зоне. После тога је уследило и формирање два нова одреда: Први мешовити македонско-албански и Други кичевски одред.

Први мешовити македонско-албански одред бројао је 30 бораца. Командант одреда је био Левче Стефановски Тарзан. Одмах по формирању одред је упућен за дејство

³⁷> *Ослободителна војна во Македонија*, Др Брезоски, стр. 136

у ширем рејоу Гостивара. Прва успешна акција изведена је 15. августа 1943. године, нападом на електричну централу Вруток. Одред је у борбама до 22. августа успео да зароби 6 италијанских карабинијера, запленио два пуш-комитраљеза, 17 пушака, 400 бомби, 800 метака, 150 ђебади, 300 конзерви, више шаторских крила и шињела, 11 пари цокула и доста санитетског материјала. Посебно је значајна борба одреда изведена 18. августа, којом приликом су била заробљена два камиона војника, у којима се превозила милицијска јединица из Тетова за Дебар. У овој акцији убијено је 9 непријатељских војника а петорица рањено, међу којима је било 12 квислинга-Албанаца и два Италијана.³⁸¹ Поред тога, одред је одржао веома успешне митинге у четири села са албанским живљем и у једном македонском селу.

У наведеним дејствима одред је наилазио на топао пријем код албанског становништва овог краја, због чега је уследио и прилив нових бораца, тако да је крајем августа одред имао преко 80 бораца. Као одмазду на успешне акције одреда, непријатељ је до темеља запалио револуционарна села Леуново и Нићифорово и извршио бездушну пљачку мавровског насеља, при чему је убио петорицу сељака. Све то окупатору није помогло да обезбеди сигурност на комуникацијама Дебар - Гостивар и Дебар - Кичево. Одред је 26. августа на путу Дебар - Гостивар срушио 5 дрвених мостова и већи број телефонских стубова на простору од с. Беличице до Ростуша.

Други кичевски одред, јачине 45 бораца, након формирања био је упућен за дејство у ширем рејону Кичева. Командант одреда је био Димитар Берберовски, а политички комесар Илија Топаловски Аврам. Прву акцију одред је извео 15. августа 1943. године, нападом на село Брждани, при чему је уништена општинска архива и одржан успео митинг. После тога изведене су акције и то: три пута су кидане телефонске линије на релацији Кичево - Дебар; демолирана је једна железничка станица; на телефонској линији од Пресека до Кичева срушено је

³⁸¹ Др Брезоски - поменуто дело стр. 180; - Архив ИНИ инв. бр. 4978.

око 800 бандера; уништен мост код с. Извор и демолиране две железничке станице на овом делу пруге; разбијени су делови италијанске окупаторске јединице при покушају да се успоставе телефонске везе и саобраћај на прузи, итд. У свим овим акцијама узело је видно учешће и становништво околних села, тако да је у акцији рушења пруге учествовало више од 60 сељака. Све то доказује да је народ листом био за борбу коју воде партизански одреди у овом делу западне Македоније под италијанском окупацијом.

Не мањи значај имају даље борбе Другог кичевског одреда у другој половини августа 1943. године. У дане 17. и 18. августа одржани су веома успели митинзи у селима Попоец, Иванчиште и Ехловец, којом приликом су формиран народноослободилачки одбори и примљени нови борци, претежно омладинци из ових села. О постигнутим резултатима командант 2. одреда Прве оперативне зоне Димитар Берберовски доставио је извештај следеће садржине: »Сва села примају нас с усхићењем, а митинзи које одржавамо имају огроман значај. У с. Попоец формиран је од најпоузданијих сељака Народноослободилачки одбор. На постављено питање добровољне мобилизације у одред је ступило 6 нових бораца, док се очекује долазак још десетак других. Село Попоец је спремно да за ноћне акције, мобилише цело село а и остала села не изостају у томе. У селима Иванчиште и Ехловец врши се мобилизација и очекујемо долазак око 15 нових бораца«.³⁹¹

Дејствима Првог македонско-албанског и Другог кичевског одреда уз помоћ сељака околних села, у ствари, очишћен је од окупатора већи део територије гостиварско-кичевског краја и створена наша народна власт, чиме је окупатору било спречено да спроведе реквизицију и пљачку села овога краја. Изнетим успесима у наведеним акцијама окупатору је био угрожен саобраћај на релацијама - Гостивар - Дебар, Гостивар - Кичево, Кичево - Дебар и Кичево - Струга. Цела ова територија била је потпуно контролисана од наших одреда тако да се окупатор није осећао сигуран ни у сталним гарнизонима Гос-

³⁹¹ - др Брезоски, поменуто дело, стр. 181. - *Зборник докумената НОР-а*, том VII, кн. 1, стр. 399.

тивара и Кичева као ни у карабинијерским станицама (Белчиште и Ижиште), где се повлачио и затварао. Све је то условило да до капитулације фашистичке Италије овај део територије буде центар народноослободилачког покрета, а после капитулације највећа слободна територија у западној Македонији.

*ф) Формирање и дејства партизанских одреда »Малесија«
и »Славеј«*

На територији западно од планине Караорман и источно од реке Црни Дрим, у области званој Малесија, августа месеца 1943. године, била је формирана јединица - у почетку названа територијална чета, која је касније прерасла у одред. Наводимо најважније задатке које је поставио овој чети (одреду) Штаб Друге оперативне зоне:

- одржавање митинга по селима, при чему је главно питање било стварање братства и јединства између Македонаца, Албанаца и Турака;
- развијање политичке активности за придобијање што више добровољаца у НОВ Македоније;
- прикупљање оружја и муниције, при чему главни задатак чете (одреда) да буде заштита становништва од насиља окупатора;
- вођење разумне и правилне политике према качачким одметницима, како би их придобили за прелазак на нашу страну.

У директиви коју је у одред донео лично политички комесар одреда Сандре Куцкан било је назначено да ће одред носити назив »Малесија«.⁴⁰¹

Међутим, на територији званој Дримкол (струшки крај), у исто време био је формиран одред под овим називом. У току септембра оба ова одреда се спајају и дефинитивно се формира одред 23. септембра 1943. године под називом »Малесија«. Командни састав овог одреда су сачињавали: Тефик Лзаши, командант, заменик Дзути Цапри, политички комесар Сандре Куцкан, а његов заме-

⁴⁰¹ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 1, док. бр. 109.

ник Бено Русо. Према задацима овај одред је био чисто територијална јединица и њена делатност се састојала у учвршћивању братства и јединства међу Албанцима, Македонцима и Турцима на овом терену, као и заштита народа од насиља окупатора и његових квислинга. Због тога је век трајања одреда био доста кратак, тако да након капитулације Италије бива расформиран, при чему је већи део људства ушао у састав јединица Аруге оперативне зоне, а мањи део људства је остао на терену и ступио у органе народне власти.

Почетком септембра 1943. године, од нових бораца на планини Славеј био је формиран нов партизански одред »Славеј«, с бројним стањем од 38 бораца. Руководство одреда су сачињавали: командант Јордан Сукловски, његов заменик Серафим Китановски, а политички комесар је био Борис Богдановски. Стални логор овог одреда био је у Ботунској шуми истоименог теснаца, а његов главни задатак је био заштита слободне територије Аебарца, што је остварио затварајући овај правац од Струге и Охрида. Због тога је, у ствари, овај одред и био формиран. Одред је углавном био састављен од Македонаца, пошто су у њему била свега два Албанца. Дејствовао је самостално све до краја новембра 1943. године, тј. до одласка са овог терена Прве македонско-косовске бригаде. Тада је одред прешао у илегалство, да би се појавио и дејствовао поново почетком маја 1944. године, ушавши у састав ове бригаде.

Партизански одред »Славеј«, након формирања 11. септембра 1943. године, добио је задатак од Штаба Друге оперативне зоне да сруши мост код с. Ботуна на путу Струга - Кичево. После тога одред је добио задатак да крене у правцу с. Белчиште, и да уласком у села Сушан, Оздолен, Слатино, Мраморец и Сливово, одржи митинге и формира народноослободилачке одборе. Након извршења постављених задатака одред се поново вратио у близину с. Врбјани, где је био смештен Штаб Друге оперативне зоне, и ту је штитио овај штаб и територију Дебарца.

5. ПРЕСПАНСКИ САСТАНАК ЦК КП МАКЕДОНИЈЕ

За протекла три месеца од другог састанка ЦК КП Македоније у Лопушнику (4. и 5. маја 1943. године) били су постигнути крупни резултати у развоју оружане борбе у Македонији. На територији Прве и Друге оперативне зоне у западној Македонији дејствовало је осам партизанских одреда и неколико самосталних партизанских група, а постојала је и слободна територија Дебарца. Значи, донете поставке и одлуке на поменутом састанку биле су реалне и као такве потпуно остварљиве, јер је цела Македонија била прекривена партизанским одредима, а постојале су и мање слободне територије.

Крајем јула 1943. године, на територији борбене Преспе и слободарског Дебарца, а у складу са ранијим договором, опет су се нашли чланови ЦК КП Македоније (Кузман Јосифовски, Страхил Гигов и Цветко Узуновски), инструктор ЦК КПЈ Добривоје Радосављевић и делегат ЦК КПЈ Светозар Вукмановић Темпо. Постигнути резултати и предвиђања о даљем развоју борбе у Југославији и Македонији захтевали су да се хитно одржи овај састанак ЦК КП Македоније, на коме ће се донети историјска одлука о даљем развоју народноослободилачке борбе у Македонији, а у вези с тим решити најважније питање формирања већих војних јединица (батаљона и бригада), тј. стварања Народноослободилачке војске Македоније у саставу НОВ и ПО Југославије. Овome је претходило груписање главних снага на територији западне Македоније.

Састанак је одржан 3. и 4. августа 1943. године, у близини села Отешева на Преспанском језеру. Овај састанак је данас по историографији познат под називом Преспанско саветовање, али по свом саставу и важности донетих одлука, са пуним правом носи обележје значајног састанка ЦК КП Македоније.* О раду на овом састанку нема сачуваних докумената, али по сећању учесника данас се потврђују све чињенице о донетим одлукама и по-

Реферат Крстета Мраковског поводом 40-годишњице формирања КПМ, Комунист од 19. марта 1983. год.

стављеним задацима. Једино постоји писани докуменат у виду извештаја Светозара Вукмановића Темпа од 8. августа 1943. године, који је достављен ЦК КПЈ, и у њему се поред осталог, каже: »Састао сам се на терену с другом Љубом (Добривојем Радосављевић) и три члана ЦК КП Македоније... У прикупљању свих патриота у један НО фронт, наше партијске организације у Македонији показале су успех. Ново борбено расположење обухватило је цео македонски народ, привукавши на позиције НО борбе велики број Илинденца и политичких представника, који су се отворено изјаснили за нашу борбу. Сада се предузимају мере за стварање Антифашистичког Собрања народног ослобођења Македоније«. ⁴¹ О овом састанку се говори и у писму Кузмана Јосифовског од 20. септембра 1943. године, које је достављено Благоју Нешковићу. ⁴²

На састанку чланови ЦК подносили су кратке реферате на основу којих је спроведена детаљна анализа последњих војно-политичких догађаја, а нарочито после пада владе Мусолинија 25. јула 1943. године, јер се очекивала брза капитулација фашистичке Италије. У вези с тим сагледан је могућ развој догађаја «а свим фронтовима другог светског рата, с нагласком у Југославији, посебно у Македонији. Стога је донета одлука да се део ГШ и ЦК поново врате на терен западне Македоније и руководе борбом свих јединица на територији Прве и Друге оперативне зоне. На основу ове анализе и сагледавања постигнутих успеха, поред осталих решења, донета су два најважнија: прво, да се од постојећих одреда и новодошавших бораца што пре формирају батаљони и бригаде, тј. јединице способне за дејство на целој територији Македоније; и, друго, да се убрза активност у раду за формирање виших форума народне власти и отпочне са припремама за конституисање Антифашистичког Собрања Народног Ослобођења Македоније (АСНОМ). ⁴³

На крају састанка, у ЦК КП Македоније кооптиран је Борко Темелковски Лшљак, а међу члановима ЦК је

⁴¹> Архив КПЈ, том VII, стр. 236 и 246.

⁴²> *Извори*, том I, кн>. 2, стр. 285; Б. Нешковић 1948. године дошао је у сукоб са линијом КПЈ.

⁴³> Лазар Колишевски, *Први конгрес КПМ*, стр. 197.

извршена подела задатака према појединим зонама. Цветко Узуновски и Борко Темелковски добили су задатак да спроводе одлуке у Трећој оперативној зони и на битољско-преспанском подручју Друге оперативне зоне; Страхил Гигов с Добривојем Радосављевићем извршавали су ове задатке у Првој оперативној зони и на подручју охридско-струшком Друге оперативне зоне, док је Кузман Јосифовски преузео да ради у Петој оперативној зони и на припремама за сазивање Антифашистичког Собрања Македоније.⁴⁴⁾

Одлуке донете на преспанском састанку ЦК КП Македоније имале су вишеструки карактер (организацијски, политички и војни), а у погледу догађаја који су уследили имале су далекосежан и трајан значај у сваком погледу. Овај огроман значај се огледа у томе што су биле сагледане могућности за решавање свих проблема у вези с даљим развојем оружане борбе, односно за формирање одговарајућих јединица на појединим подручјима Македоније (батаљона, бригада па и дивизија), које ће бити у стању да изведу до краја стварање прве народне војске Македоније у саставу НОВ и ПО Југославије. Биле су сагледане и могућности за решавање свих питања око стварања слободних територија, тј. позадине, која ће бити у стању да што уредније снабдева све нарастајуће јединице, умешним коришћењем свих материјалних добара у опљачканој и порушеној земљи. То је требало решавати преко нове народне власти и стварањем новог државног демократског представништва у виду Антифашистичког Собрања Народног Ослобођења Македоније.⁴⁵⁾

6. КАПИТУЛАЦИЈА ИТАЛИЈЕ И СТВАРАЊЕ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Период септембар-децембар 1943. године донео је веома крупне и решавајуће догађаје у другом светском рату, који су јасно оцртавали победу Антифашистичке

⁴⁴⁾ *Зборник Аснома*, стр. 213.

⁴⁵⁾ - Др Брезоски, поменуто дело, стр. 177 и 178; - *Зборник НОР-а*, том VII, књ. 1, стр. 219 и 285.

коалиције и вођење рата до краја, тј. до потпуног уништења фашизма као највећег зла човечанства. То је било одлучено на Техеранској конференцији, кад су била решена најважнија питања о даљем вођењу рата против фашистичке Немачке, послератном уређењу Европе, Организацији Уједињених нација и о Југославији.

На источном фронту Црвена армија је наставила с офанзивом и постепено ослобађала своју територију, избацујући хитлеровске трупе из своје земље. Ослобођени су Брјанск, Новгород, Смоленск, Дњепропетровск и Кијев, а крајем децембра предузета је и позната зимска офанзива. Поразом немачке фашистичке војске на источном фронту постигнути су сјајни резултати. Британске и америчке снаге искрцале су се код Салерма у Италији и заузеле Напуљ, чиме су сломили Мусолинијев фашистички режим и створиле повољне услове за велику ваздушну офанзиву против Немачке. Била је преброђена и криза пловидбе на Атлантику, нарочито после успостављања базе на Азурским острвима. Гледано у целини, антихитлеровска коалиција је постигла огромне успехе и довела до почетка распадања Суда осовине, односно Тројног пакта, из кога је већ испала Италија.⁴⁶⁾

Након постигнутих успеха НОВ и ПО Југославије после пете непријатељске офанзиве, тј. битке на Сутјесци, и капитулације фашистичке Италије, дошло је и признање немачке Врховне команде: »Титове снаге нису се могле спречити да поседну подручја која су напустили Италијани, пре свега готово целог западног обалског бока Балканског полуострва и прибрежних острва«. Иста команда је, такође, признала да је крај 1943. године, уврстио народноослободилачки покрет у општу противничку стратегију и да се Југославија признаје као самостална ратујућа страна. Почетком октобра у склопу НОВ и ПОЈ било је формирано седам ударних корпуса, након тога и Прва ваздухопловна база и Штаб морнарице НОВ Југославије. Круна свих постигнутих успеха је одржавање Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу, на коме су донете познате историјске одлуке уставног и општејугословенског

⁴⁶⁾ *Ослободилачки рат народа Југославије, 1941-1945*, Београд, 1957, књ. 2, стр. 8 и 9.

значаја, после којих је Југославија била призната од СССР, Америке и Енглеске за равноправног партнера у борби против Немачке и њених квислинга.

Очекујући капитулацију фашистичке Италије, Врховни штаб НОВ и ПОЈ предузео је одговарајуће мере, да би припремни дочекали догађаје који ће уследити. Почетком августа 1943. године, Врховни штаб издао је наредбу свим Главним штабовима о прекиду оперативних дејстава против италијанских јединица, уколико се дође до споразума за њихов прелаз на страну народноослободилачке борбе или ако предају оружје. У вези са новонасталом ситуацијом уследио је и нов размештај јединица по појединим рејонима, заинтересованих подручја, с циљем што успешнијег извршења овог задатка, а Врховни штаб с Првом пролетерском бригадом прешао је из источне у средњу Босну, да би се после ослобођења Бугојна пребацио у Јајце.

Смењивањем Мусолинија настала је нова ситуација, због које је и Хитлер предузео хитне мере за продужење борбе на Балканском полуострву. У том циљу био је створен нов план »АСН8Е«. Овим планом било је предвиђено пребацивање неколико немачких дивизија у Италију и на Балкан, брзо разоружавање италијанске војске као и постављање снага за одбрану Балкана. У ту сврху требало је са источног фронта пребацити једну оперативну армију (6 дивизија) на моравско-вардарско ратиште и обезбедити оперативну везу са снагама армије »Е« у Грчкој. Уследила је реорганизација у немачкој команди Балкана. Наиме, у Београду је формиран Штаб групе армија »Ф«, чији командант постаје уједно и врховни командант Југоистока. Њему су потчињене немачке и бугарске окупаторске трупе на Балкану, као и део италијанских снага које су успеле да се спасу од заробљавања и ангажују за даљу заједничку борбу са фашистима.⁴⁷⁾ У вези с тим, Немци су непосредно пре капитулације Италије отпочели с концентрацијом снага дуж бугарско-албанске границе и припремом посебних јединица за окупацију западне Македоније. Ове јединице се размештају у Куманову,

⁴⁷⁾ *Ослободилачки рат народа Југославије*, књ. 1, стр. 526 и 527.

Скопљу, Прилепу, Битољу и Охриду, а једновременно се припрема и аеродром у близини Прилепа.

У моменту капитулације Италије у западној Македонији и делу Албаније налазе се две италијанске дивизије: 9. дивизија »Фиренце« са штабом у Дебру и дивизија »Арецо« са штабом у Корчи. Непосредно пре капитулације, италијанске јединице у западној Македонији добиле су задатак да униште све војне објекте и тежа оруђа и да крену у правцу Дебра, где ће се оне концентрисати. Посаде Гостивара и Кичева покушале су да поступе према наредби, док су посаде Тетова и Струге већ били разоружали Немци.⁴⁸⁾

У складу са наредбом Врховног штаба НОВ и ПОЈ у Главном штабу Македоније се размишљало о мерама које треба предузети за разоружавање што већег броја италијанских јединица по појединим гарнизонима у западној Македонији. У вези са овим припремама постигло се то да је већи део италијанских окупаторских јединица био разоружан на територији Прве и Друге оперативне зоне. У Првој зони ова дејства су почела најпре у Маврову, где је разоружана карабинијерска станица, да би то потом уследило у Гостивару, пре но што је покушао то да учини Џемо с његовом бандом. Италијанске јединице овог гарнизона у пратњи квислинга Џема кренуле су ка Маврову, када их је пресрео Први (Македонско-албански) одред и разоружао око 2.000 италијанских војника.

Разоружани италијански војници су упућени ка Дебру, да би се преко Албаније пребацили за Италију. Овом приликом се дошло и до договора са Џемом по коме би нашим снагама садејствовао и с његовом четом приликом напада на Гостивар. Али, у току покрета за извршење овог задатка, у близини с. Врутока 11. септембра 1943. године, наше је јединице изненадила заседа овог зликовца, а то је био његов последњи покушај преваре, чиме се коначно потврдило да је отворени сарадник немачког окупатора. Други (Кичевски) одред је 10. септембра код с. Трница разоружао делове гостиварског гарнизона, при чему је запленио три противтенковска топа, 10 митраље-

⁴⁸⁾ Преглед народноослободилачког рата у Македонији, 1950, стр. 47.

за, 4 минобацача, 20 пушкомитраљеза, 40 пушака и већу количину муниције и другог материјала. Оба одреда су, затим у заједничким дејствима успели да разоружају делове кичевског гарнизона у Јами приликом њиховог покрета ка Дебру, да би, најзад 11. септембра 1943. године, ушли у Кичево, разоружали остатке италијанског гарнизона и ослободили град. У овој акцији Други одред је, 12. септембра, водио жестоке борбе код с. Бигор-Доленци с бугарском јединицом јачине око 200 војника, која је прешла демаркациону линију и покушала да уђе у Кичево, у чему је била спречена.⁴⁹¹

То је било прво ослобођење Кичева (уједно први ослобођени град у Македонији). Одмах је био формиран народноослободилачки одбор, чији је председник био Дане Треневски, а секретар Љупчо Пеовски. Након пет дана одржан је величанствени митинг, коме су присуствовали скоро сви грађани града и оближњих села, и радосно поздрављали говоре Светозара Вукмановића Темпа и Левчета Стефановског Тарзана. После митинга настало је веома успело народно весеље. Одред је остао у граду 20 дана, да би потом, услед напада надмоћнијих снага састављених од балиста и Немаца са правца Гостивара, напустио град.

На територији Прве оперативне зоне, поред Првог и Другог одреда у време капитулације фашистичке Италије налазиле су се још следеће наше снаге: батаљон »Мирче Ацев«, који је према наредби Главног штаба напустио планирану акцију; истовремено је и одред »Дримкол« дејствовао на територији Дримкола, и одреди »Славеј« и »Малесија«. Заједничким дејствима они су разоружали делове италијанских окупаторских јединица чиме је Дебарце било коначно ослобођено, а наше снаге предузеле улогу заштите слободне територије од немачких и балистичких снага, које су претходно разоружале италијански струшки гарнизон.

У том циљу, у рејону с. Сливова (на путу Кичево-Струга), 11. септембра одред »Славеј« је срушио три моста и 130 телефонских стубова, затим запалио жандармеријску станицу у Сливову и порушио железничку пругу

⁴⁹¹ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 2, стр. 163.

на сектору Сливово - Ново Село. Након извршења ових задатака ноћу између 11. и 12. септембра, батаљон »Мирче Ацев« из с. Лактиња пошао је за Кичево, које је претходног дана било ослобођено, остављајући одред »Славеј« за обезбеђење Ботунског теснаца, док се одред »Малесија« кретао ка Дебру. Партизански одред »Малесија« заједно с Албанским партизанским одредом и неким партизанским групама напали су 9. септембра 1943. године дебарски гарнизон, који су сачињавали делови италијанске дивизије »Фиренце« и ослободили град. Том приликом заплењено је нешто оружја и муниције, као и једна радио-станица великог домета којом је први пут успостављена радио-веза с Врховним штабом НОВ и ПО Југославије.⁵⁰

Као резултат успешних дејстава свих јединица Прве оперативне зоне, којима су се касније придружили и косовски батаљони, дошло се до стварања простране слободне територије у западној Македонији која се протезала: на југ од Маврова до Ботунског теснаца; на исток до демаркационе линије са Бугарском, а на запад према путу од Струге ка Дебру (са областима Дримкол и Копачка). Само у неколико албанских села струшке и дебарске околине није се остварио утицај народноослободилачког покрета.

Исто тако, и на територији Друге оперативне зоне (у Преспи), у данима капитулације Италије, били су створени повољни услови за разоружавање италијанских окупаторских јединица. На том подручју раније су дејствовали новоформирани одреди »Даме Груев« и »Гоце Делчев«. Пошто је гранична италијанска јединица у с. Љубојну претходно уништила складишта и тешко наоружање, да не би ово пало у руке противнику, 12. септембра 1943. године, предузела је повлачење ка Албанији. Истог дана с планине Ржана преко с. Брајчино мањи део одреда »Даме Груев« и одред »Гоце Делчев« ушли су у с. Љубојно и разоружали италијанску граничну чету.

Након разоружавања италијанских окупаторских јединица у Преспи, Немци су напустили ову територију, јер нису имали довољно снага, због чега су њену окупа-

⁵⁰ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 2, стр. 9.

цију иреиустили Бугарима. Будући да ни Бугари нису имали довољно снага, 13. септембра окупирали су само мањи део јужне Преспе, да би у другој половини октобра 1943. године извршили потпуну окупацију и то држањем важнијих пунктова и упоришта. Тачније у септембру, Бугари су окупирали део територије од с. Лескоец до с. Крани, а у октобру су проширили окупаторску зону и на села Љубојно, Брајчино, Наколец и Д. Дупени. Исто тако преузели су и села јужно од Охрида према Св. Науму, тј. села Трпејца и Љубаништа.

Повољна околност, настала разоружањем италијанских снага и релативно слабих бугарских јединица, није довољно искоришћена у мобилизацији албанског и турског становништва, које се налазило у збегу.

Одред »Гоце Делчев« се, наиме, пребацује у с. Герман у Егејску Македонију и на слободну територију Мале Преспе у Албанији. Тада се у Преспи појављује балистичка чета (око 15 људи) под водством Мусе Крани, да би мобилисали људе наведених националности за стварање »Велике Албаније«. Но, с поновним враћањем наших одреда на овај терен наведени покушај бива спречен, али се, ипак, донекле закаснило да се код становништва албанске националности изврши политички утицај и шири мобилизација за народноослободилачки покрет.

После капитулације Италије немачке снаге нису имале довољно јединица да поседну све гарнизоне које су држали Италијани, нарочито у приобалном подручју. Божан од отварања другог фронта на Балкану натерала је немачко врховно руководство да окупира Албанију. Због недостатка снага за борбу против нарастајућег народноослободилачког покрета у Албанији, Македонији и Грчкој, немачки окупатор је применио своју познату тактику повезивања с најреакционарнијим унутрашњим елементима.

У том циљу ирогласили су ослобођење Албаније од италијанског окупатора, да би јој дали формалну независност, због чега је био промењен и њен назив од краљевине у самосталну државу Албанију. Да би све то успело формирана је нова пронемачка влада, на коју су Немци утицали преко свог посланика у министарству

унутрашњих иослова. Сем тога, Немци су тражили сарадњу свих противника народноослободилачког покрета, а највише сарадњу »балистичке« организације, која је брзо формирала велики број чета наоружаних немачким оружјем. На тај начин била је створена околност да се изазове оружана борба између квислинга »Баликомбтар« и снага народноослободилачког покрета. У делу западне Македоније под бившом окупацијом Италије то је била за нас главна противничка оружана снага. На окупираној територији, у ствари, није постојала никаква власт, већ је ту владало потпуно безвлашће. Поред тога, немачке војне команде и органи повезују се с тзв. »добровољачким четама« за борбу против партизана, тј. четама које су и раније биле формиране од италијанског окупатора. Све ове квислиншке формације на територији западне Македоније износиле су око 12.500 добро наоружаних квислинга. Заједно с око 2.500 немачких војника ангажованих на овом терену, укупне снаге непријатеља износиле су око 15.000 војника. Поред тога, Немци су почетком 1944. године формирали и албанске »СС« јединице.

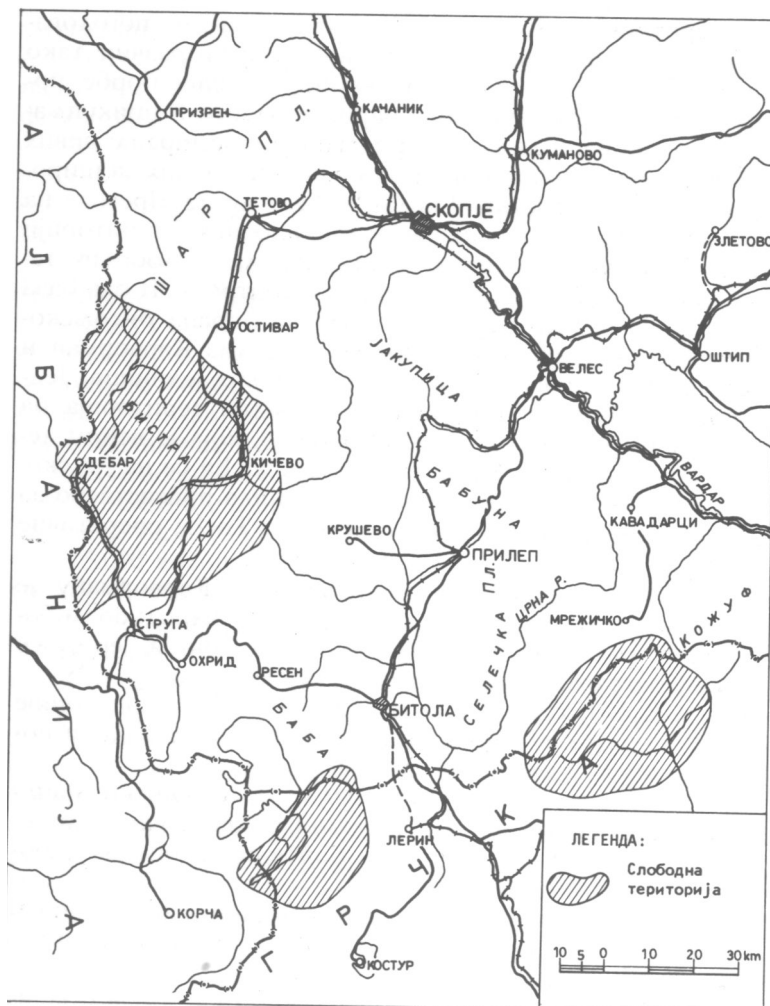
У балистичкој организацији постојали су комитети »Балиткомбтар«. Један такав комитет био је у Гостивару на челу са Џемом Хасанијем, а исто такав комитет у Тетову на челу с др Џафер Сулејманијем, сенатором бивше Југославије. Поред тога, бивши краљевски посланик Кадри Сали као приврженик четничке организације Драже Михаиловића је такође организовао борбу против наших снага. После капитулације Италије сви ови издајници ставили су се у службу Немаца. Балистима је била обећана »Велика Албанија«. Неки од ових издајничких елемената, иако су радили за Немце, били су и даље повезани с Енглеском мисијом у Албанији, која је радила на повратку краља Зогуа. То је била организација »Легалитет« на чијем челу се налазио Абас Купи.

Нестанком италијанских окупаторских снага на крајњем делу западне Македоније били су створени повољни услови за проширење слободне територије. Она је сада обухватала осим места Дебарце и шири рејон Караормана, с потпуном контролом комуникација Дебар - Маврово - Гостивар и Струга - Кичево - Гостивар. Потпадањем

ове територије под власт бугарског окупатора погодовало је да се оиа политички и организацијски развије тако да буде основна база за даљи развој оружане борбе, првенствено за стварање нове народне власти и прикупљање нових бораца да би се приступило формирању првих већих јединица (батаљона и бригада), способних за широка маневарска дејства. Такође, и база »мала Преспа« на крајњем југу Преспанског језера на албанској територији сада се знатно проширила и претворила у слободну територију, јер је нестала италијанска контрола. И ова база слободније је радила на прикупљању бораца битољско-преспанског краја, те у сарадњи с базама Караорман и Кожув садејствовала у формирању нових јединица. Једновременно била је повећана и слободна територија на југу Македоније (на планини Кожуфу), која је већим делом била у Егејској Македонији, пружајући се на југ скоро до Водена. Ова територија је служила првенствено за прикупљање јединица и нових бораца Треће оперативне зоне.

Слободна територија у Дебарцу и Караорману је одиграла веома значајну улогу у развоју народноослободилачког рата и оружане борбе у Македонији, јер су се на њој остварили најзначајнији догађаји као:

- ЦК КП Македоније и ГШ НОВ и ПО Македоније прешли су на ову територију и успешно руководили покретом и развојем оружане борбе;
- у октобру 1943. године издат је историјски Манифест македонском народу, тј. један од значајнијих докумената народноослободилачке борбе македонског народа и народности;
- формиране су прве тактичке јединице (батаљони и групе батаљона), а и Прва македонско-косовска бригада НОВ и ПО Македоније;
- на тој територији је вођена жестока борба с Немцима и њиховим квислинзима за очување слободне територије, а то је, у ствари, био део тзв. шесте немачке офанзиве;
- почетком 1944. године са ове територије полазе све јединице у правцу планине Кожуф, где се одржава историјско Фуштанско саветовање и формирају три тактичке

Слободне територије Македоније у септембру 1943. године

групе јединица НОВ и ПО Македоније, да би се даље развиле борбе у којима ће се створити нове веће јединице (дивизије и корпуси) у саставу НОВ и ПО Југославије.

Рад битољско-преспанске партијске организације почетком септембра 1943. године одвијао се у складу са августовским састанком ЦК КП Македоније у с. Отешеву, с циљем да се ангажују све партијске и скојевске организације у прикупљању најширих маса и припадника покрета ради формирања највиших органа власти и фронта, а и сазивања АСНОМ-а. Као прво било је постављено формирање Месног партијског повереништва (МПП). Почетком септембра у Битољу је формирано ово повереништво у чији састав су ушли Димитар Трпевски Таки, Доде Тодоровски, Јани Јаневски и Томе Тодоровски Каменко. Овом састанку је присуствовала Вера Оровчанец у својству инструктора ЦК КП Македоније.

Покрећући у активан рад чланство КПЈ, СКОЈ-а и симпатизере народноослободилачког покрета, у овом периоду имамо појаву масовних захтева за одлазак у партизанае, нарочито из редова радничке и средњошколске омладине. Била је успостављена поуздана курирска веза са одредима »Гоце Делчев« и »Даме Груев« и са организацијама Прилепа и Ресена, као и са групом партизана у Егејској Македонији. Све је то ишло преко широко и добро организоване курирске мреже. Преко Ресена била је успостављена веза и са организацијом Охрида и са слободном територијом Дебарца. Веома корисну и директну помоћ повереништву су пружили члан Обласног комитета Лазо Хаципоповски, секретар Обласног комитета СКОЈ-а Трајче Грујевски и инструктор ЦК КП Македоније Вера Оровчанец, који су за то и били повучени из одреда.

Месно партијско повереништво крајем септембра је оформило одбор за народну помоћ у који су ушли Цане Арсовски Попара, Трајан Алексић Апотекар, Вангел Чукалевски са још три друга. Овај одбор је почетком октобра прерастао у нову народну власт - у Народноослободилачки одбор Битоља (називан и комитет). У састав одбора су ушли др Димитар Несторов председник, Перо Манговски, Сашо Стрезовски и Томе Димитровски Посо.

Одбор (комитет) развио је веома широку активност у грађанству Битоља, те су његови чланови својим угледом и иреданим радом стекли велике симпатије припадника покрета и свих слојева народа.

Почетком школске наставе 1943. године (месец септембар), скојевска организација у Битољу развила је велику активност код средњошколске омладине, у чему је предњачила омладина битолске гимназије. Није изостала ни омладина стручних школа - техничке, економске и пољопривредне школе. Одласком секретара Јовка Јовчевског у партизане и губитком Стевана Христовског Патако, за секретара је био постављен скојевац Георги Георгијевски Гјуц. Ускоро и он одлази у партизане, па је за поновно оживљавање рада скојевске организације био послат из одреда у Битољ секретар Обласног комитета СКОЈ-а Трајче Грујевски. Требало је организацију оспособити за предстојеће задатке, од којих су као најважнији били придобијање нових партизана за попуну батаљона и одреда, као и за борбу против новопојављене фашистичке омладинске организације. Да би се развио рад фашистичке организације дошла је посебна студентска група из Софије како би организовала омладину за преузимање власти у Македонији на платформи »Бугарске Македоније«, у случају да се изгуби рат, што су већ и предвидели. Главни идеолози овакве политике били су »националисти« адвокати Стеван Светијев и Сотир Тренчев. Они су сматрали да у постојећој војно-политичкој ситуацији, кад фашизам трпи страшне ударце и Немачка губи рат, »све није још изгубљено и да се нешто може спасити ако њима Бугарска преда власт«. Скојевска организација Битоља је све ово разбила и сваког дана слала нове борце у јединице НОВ и ПО Македоније. Поред тога, требало је да организација узме учешћа на конгресу Народноослободилачког савеза омладине Македоније, који је требало да се одржи 22. децембра 1943. године у селу Фуштани у Егејској Македонији. За делегате на овом конгресу били су одређени Трајче Грујевски, секретар Обласног комитета СКОЈ-а и Јовко Јовчевски (партизан одреда »Гоце Делчев«) као бивши руководицац омладинске организације у Битољу.

7. ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА БАТАЉОНА И ГРУПЕ БАТАЉОНА

Као резултат постигнутих акција на територији Прве и Друге оперативне зоне, после преспанског састанка ЦК КП Македоније, прилива нових бораца и стварања бројних партизанских одреда, приступило се извршењу најважнијег задатка постављеног на том састанку, тј. формирању првих батаљона НОВ и ПО Македоније. Штаб Прве оперативне зоне, после интензивних и опсежних припрема, успео је 18. августа 1943. године, на планини Караорман на месту званом Славеј, да формира први македонски батаљон »Мирче Ацев«. Свечаности приликом формирања батаљона присуствовао је велики број становника околних села, тако да је овај свечан чин био претворен у веома успелу народну манифестацију.

У састав батаљона ушли су гро одреда »Даме Груев«, партизанска група »Димитар Влахов« - (13 бораца) која је непосредно пре формирања стигла из прилепског краја, новодошавши борци са територије Дебарца, као и неке групе бораца одреда Прве оперативне зоне. На дан формирања батаљон је имао око 120 бораца. Штаб батаљона су сачињавали: командант Наум Веслиевски, политички комесар Стоилко Ивановски, заменик команданта Мите Трпов, заменик комесара Трајан Белев и интендант Војно Павловски. Батаљон је имао три чете по три вода, а водови су имали по две стотине.⁵¹Руководства чета су била по следећем:

- Прва чета: командир Димо Димовски, заменик командира Борћи Бендовски, политички комесар Бено Русо-Коки, заменик комесара Киро Стефановски;

- Друга чета: командир Крсте Поповски, заменик командира Серафим Китановски, политички комесар Садикарио Соломон, заменик Вангел Илијевски;

- Трећа чета: командир Јордан Стипонски, заменик Димче Милевски, политички комесар Боро Алтипармак, заменик Жамила Коломонос.

Поред тога, уз штаб батаљона била су два интенданта, два куvara и два друга одговорна за санитарско збрињавање људства.

⁵¹> Поменути рад Боре Митровског, стр. 18.

Формирање и састав батаљона извршено је на основу наредбе Главног штаба НОВ и ПО Македоније. У неким публикацијама као дан формирања батаљона узима се 28. август 1943. године. Међутим, по документима и сећању припадника батаљона, тврди се да је дан формирања батаљона био 18. август 1943. године. То се види из писма заменика политичког комесара Друге оперативне зоне, које носи датум писања 19. август, а писмо достављено ЦК КП Македоније и данас постоји као историјски документ.⁵²⁾ Овај датум се потврђује и у писму Добривоја Радосављевића које носи датум 24. август, а било је упућено члану ЦК КП Македоније Кузману Јосифовском.⁵³⁾

Након формирања, батаљон »Мирче Ацев« је приступио извршењу задатака, како их је поставио Главни штаб НОВ и ПО Македоније. У почетку, до септембра месеца, батаљон је дејствовао на територији Дебарца, где је развио широку политичку делатност, која се обавезно завршавала формирањем народноослободилачких одбора по селима. При томе, батаљон је у заједници с Првим и Другим партизанским одредима пошао у борбу за уништавање карабинијерских станица у селима Лешани, Белчишта и Велмеј, као последњих непријатељских упоришта на територији Дебарца. При поласку у напад на упориште у с. Белчиште 7. септембра 1943. године, батаљон није успео да изненади непријатеља због чега се одустало од даљег напада. У борбама за манастир Лешани и Велмеј 8. септембра посадама италијанских караула дошла је у помоћ бугарска гранична јединица, јачине чете, тако да су успели да одбију напад батаљона. Овим италијанским караулама је потом пристигла помоћ и јаче моторизоване јединице из Струге, под чијим притиском се батаљон повукао без губитака. Ова прва борбена дејства батаљона који је имао несразмерно слабије наоружање од непријатеља, приморало га је да одступи ка с. Слатини.

После тих дејстава батаљон се припремао за извршење раније постављеног задатка од Главног штаба НОВ и

⁵²⁾ *Зборник докумената НОР-а*, том VII, књ. 1, стр. 368.

⁵³⁾ *Извори*, том 1, књ. 2, стр. 219. (Др Брезоски, поменуто дело стр. 184).

ПО Македоније, тј. да се пребаци на територију под бугарском окупацијом и развије дејства у ширем рејону Крушева. У том циљу преко с. Издеглавје батаљон је прешао демаркациону линију, премда се већ у току марша сазнало да је капитулирала фашистичка Италија. Команда батаљона упутила је патролу у претходницу са задатком да се повеже с теренским радницима и добије информације о раду и кретању непријатеља. Међутим, при преласку границе колона батаљона се прекинула, тако да је мањи део бораца и руководства прешао границу, а други већи део остао на територији која је била под окупацијом Италије. Било је накнадно наређено да се батаљон врати назад, али при поновном преласку границе први део батаљона наишао је на бугарску јединицу с којом је ступио у борбу. По наређењу Главног штаба, које је било примљено у селу Белици, батаљон је предузео покрет у правцу Кичева, да би се потом пребацио на слободну територију Дебарца, где су постојале бројне јединице Прве оперативне зоне.

Тако у првој половини септембра само у рејону Маврова, Беличице и Жупе дејствују шест партизанских чета са преко 230 бораца и то:

- Прва чета у Жупи, јачине 42 борца, наоружана пушкама и са четири пушкомитраљеза;
- Друга чета, јачине 30 бораца, с три пушкомитраљеза;
- Трећа чета, 17 бораца, наоружаних само пушкама;
- Четврта чета, такође 17 бораца, само пушкама;
- Пета чета, 22 борца, пушкама и једним пушкомитраљезом; и
- Шеста чета у Реци (горњи ток реке Радике), са око 120 бораца.

Поред тога, велики број пушака био је подељен сељацима ради одбране од качака (друмских разбојника), који су се после капитулације Италије појавили у приличном броју.⁵⁴

⁵⁴) - *Зборник докумената НОР*, књ. 2, стр. 23 и 24, 167; *Др Брезоски, поменуто дело*, стр. 210 и 211; *Бригада братства и јединства*, стр. 53-56.

У току септембра формиране су нове партизанске чете и одреди на територији западне Македоније, раније под италијанском окупацијом.

Постојале су следеће јединице:

- на територији Копачка (кичевско) била је формирана чета јачине 60 бораца, под командом командира Левче Стефановског и политичког комесара Бориса Груевског;

- Први батаљон Прве оперативне зоне формиран 23. септембра од ранијих Првог и Другог одреда ове зоне, јачине преко 120 бораца из кичевског и дебарског краја;

- Други батаљон такође формиран у току септембра, углавном од Албанаца, јачине око 70 бораца под командом Томе Белаја;

- Кичевски теренски батаљон, формиран непосредно после капитулације Италије више као гранична јединица, који је средином септембра имао око 500 бораца. У овај батаљон је ушла бивша албанска квислиншка чета предвођена Мефаилом Шехуом, који је после капитулације Италије затражио сарадњу, што је ГШ НОВ и ПО Македоније, прихватио;

- партизански одред »Славеј«, који је после капитулације Италије бројао око 120 бораца;

- партизански одред »Малесија«, који је крајем септембра с приливом нових бораца прерастао у батаљон;

- под непосредном командом ГШ НОВ и ПО Македоније биле су: једна батерија топова 47 мм (три топа), једна батерија минобацача 82 мм (шест минобацача) и четири вода тешких митраљеза, сваки од по два оруђа.⁵⁵⁾

На овој територији заједно с македонским јединицама дејствовали су и два косовска батаљона: први косовски батаљон »Рамиз Садику« и други косовски батаљон »Борис Вукмировић«.

Први косовски батаљон формиран је у с. Извору (кичевско) на дан 16. септембра 1943. године од пребеглих интернираца из логора »Герман« код с. Бурел (у близини Тиране). У том логору налазило се око 150 интернираца са Косова, који су уз помоћ албанских партизана успели

⁵⁵⁾ Др Брезоски, поменуто дело, стр. 212 и 213.

да се ослободе и уиуте ка Дебру, а потом стигу у Кичево где се батаљон и формирао. Батаљон је добио име по револуционару »Рамиз Садику«, а његово руководство су сачињавали: командант Иво Стругар, а његов заменик Зуфер Мусић; политички комесар је био Мито Мијушковић, а његов заменик Миле Ристић.

Други косовски батаљон формиран је на планини Дити, код Тиране, на дан 20. септембра 1943. године, од затвореника са територије Косова који су уз помоћ албанских партизана ослобођени из тиранског затвора и логора Порто Романо. После формирања батаљон се задржао око десет дана на албанској територији да би се потом упутио ка Дебру, са око 130 бораца. Команду батаљона су сачињавали: политички комесар Предраг Ајтић, а његов заменик Мирко Арсенијевић.⁵⁶

Батаљони »Мирче Ацев«, Први кичевски, Други (Томин) и оба косовска батаљона дејствовали су под непосредном командом ГШ НОВ и ПО Македоније. У току септембра 1943. године садејствовале су им све сеоске чете и страже за обезбеђење слободне територије од упада немачких и квислиншких албанских снага, при чему су у акцијама вођене веома јаке борбе. У то време батаљон »Малесија« добио је од Штаба Друге оперативне зоне наређење за акције које је било издато 23. септембра 1943. године. Наиме, овом батаљону се у том наређењу постављају следећи задаци: »Прво, за сада ваш рад ће се састојати у вршењу агитације и пропаганде по Малесији. На митинзима да се говори о братству између хришћанског и муслиманског становништва (за братство Албанаца, Македонаца и Турака). Друго, наставити с мобилизацијом према раније датим упутствима. С онима који се не буду пријавили не предузимати неке оштре мере, већ наставити с убеђивањем, да би свесно ступили у наше редове. Треће, на митинзима поставити питање предаје оружја и настојте на сваки начин да се оно прикупи да би наоружали све борце батаљона и остатак послали у базу. Четврто, према качацима водити политику да се одрекну пљачке и прикључе НО борби. Али, уколико и

⁵⁶ -Хронологија ослободилачке борбе Југославије, Зборник НОП, том VII, књ. 2, стр. 55-91; -Бригада братства и јединства, стр. 100-105.

даље остану тврдо на пљачкашкој работи, предузимати оштре мере за њихово потпуно уништавање».^{57,}

За затварање правца од Струге према слободној територији Дебарца био је постављен у Ботунском Теснацу партизански одред »Славеј«. Међутим, на том правцу често су дејствовале јаче немачке снаге упућиване из Струге, због чега је Штаб Друге оперативне зоне био принуђен да тамо упуте и батаљон »Мирче Ацев«, са задатком да у погодним рејонима Г. и Д. Дебарца заштити слободну територију затварањем три могућа правца продора непријатеља, тако што је сваки правац затварала по једна чета. Део одреда »Славеј« остао је у теснацу Ботун, ојачан с водом из батаљона »Мирче Ацев«, а главнина одреда је упућена за заштиту села Машеиште и Требениште. Овим дејствима требало је да сарађује и батаљон »Малесија«, дејствујући у позадини и на бокове непријатељевих наступајућих колона.^{58,}

Формирање батаљона »Мирче Ацев« временски се подудара с доласком прве савезничке мисије у Главни штаб Македоније, што је помогло да се од савезника добије ново наоружање и опрема за батаљон. Батаљон је у ослобођеном Кичеву у коме је и сам учествовао остао 21 дан, да би потом након напада јачих немачких снага и балистичких чета био приморан да га напусти.

У даљим борбама батаљон је разбио све контрачете које је немачки окупатор покушао да створи од македонског становништва, попут формираних балистичких чета. У том задатку батаљон је уништио контрачете у селима Сливово, Турије, Мраморец и др., и тиме је био спречен покушај Немаца да створе квислиншке македонске јединице за борбу против НОП-а.

Након капитулације Италије батаљон је самостално или у садејству с партизанским одредима водио борбе у кичевском, охридском, струшком, дебарском и гостиварском крају, а често је прелазио границу и водио борбу на територији окупираној од Бугара. Касније је батаљон

⁵⁷⁾ -Архив ИНИ, инв. бр. 3562; и -Зборник НОР-а, том VII књ. 2, стр. 28-29.

⁵⁸⁾ - Зборник НОР-а, том VII, књ. 2, стр. 28 и 29; - Др Брезоски, помешуто дело, стр. 214.

Митинг у ослобођеном Киневу, септембар 1943. године

ушао у састав Прве македонско-косовске бригаде приликом њеног формирања.

Најзад развој догађаја је погодовао да се 6. октобра 1943. године у Дебру формира Дебарски омладински батаљон, јачине око 80 бораца, састављен од Албанаца и Македонаца. Батаљон је имао три чете од којих две ал-

банске и једну македонску. Руководство батаљона су сачињавали: командант Никола Макеларски а политички комесар Лутви Руси. Након формирања батаљон је кренуо из Дебра за слободну територију Дебарца, да би албанске чете продужиле за Кичево, а македонска чета за Ботун да би појачала одбрану теснаца.

Поред ових борбених задатака, све јединице је требало да развију широку политичку активност у свим селима Дебарца и Малесије. Одржавани су политички митинзи по селима ових територија, на којима је објашњавање новонастале ситуације била главна тема. Јединице су активно учествовале у формирању и раду нове народне власти, позадинских органа и установа, јер је све то требало урадити ради што нормалнијег снабдевања и збрињавања јединица, како би што успешније извршавале борбене задатке. Ситуација је сваким даном постајала све сложенија, а требало је радити енергично, како се не би пропустили повољни услови. Слободна територија је пружала услове да се формирају нове јединице, јер је ситуација за Немце на подручју западне Македоније, Албаније и северне Грчке постајала све тежа. У повећаним дејствима наших јединица, немачке снаге 21. планинског корпуса осећале су опасност за опстанак и покрете, пошто су биле прекинуте скоро све комуникације са Албанијом и Грчком.

Капитулацијом фашистичке Италије, на територији Преспе такође су се створили повољни услови за мобилизацију нових бораца. Међутим, овај погодан моменат није био довољно искоришћен због недовољне ефикасности у дејству одреда »Гоце Делчев«. Али, и, поред тога, после бугарске окупације и овог дела Преспе, у току септембра развијена је доста успешна политичка активност, формиран су нови народноослободилачки одбори, а и прилив бораца у одреде сваког дана је био све већи. Средином септембра, одред »Гоце Делчев« имао је преко сто бораца, а слободна територија »Мала Преспа« се повећала, тако да се на север протезала преко старе југословенско-грчке границе и достигала до с. Крани, обухватајући девет околних села. Да би успешно заштитили ову територију одред је приступио мобилизацији ста-

новништва од 18 до 45 година старости. Биле су формиране нове сеоске чете у којима је спроведена краћа обука, а потом борци упућивани у одреде.

Поред тога, из базе »Мала Преспа« стално су слате патроле у битољски крај ради довођења нових бораца. Средином септембра једну такву патролу водио је Васко Карангелевски, у којој су били још Дане Петковски, Бошко Станковски и Алекса Куновски. Они су успут ликвидирали брусничког кмета Нацета Кочалевског који је сарађивао са Бугарима. Окупатор је све мештане с. Брусника неколико дана слао у потеру за несталим кметом. Кад је пронађен на цедуљици се још могло прочитати: »Сваког сарадника окупатора чека ово. Смрт фашизму - слобода народу. Партизани«.

Одред »Гоце Делчев« је тада имао преко 120 бораца, због чега је почетком друге половине септембра већи део (око 85 бораца) био упућен у правцу планине Кожух (у с. Зборско) на територију Треће оперативне зоне, да би ушао у састав батаљона »Страшо Пинџур«. Други мањи део одреда (око 35 бораца) и даље је остао у јужној Преспи, дејствујући на битољско-преспанском подручју с главним задатком заштите становништва и прикупљања нових бораца.

У тој ситуацији ЦК КП Македоније је поставио задатак Другом обласном комитету: »Прво, обезбеђење сигурног канала с Битољем и његовим партијским организацијама, за што сигурније спровођење нових партизана до базе »Мала Преспа« и партизанских одреда; друго, стварање партијске технике која треба да отпочне с радом одмах; и, треће, приступање што широкој мобилизацији бораца за формирање новог батаљона«.⁵

Претходно у августу 1943. године, одреди Треће оперативне зоне »Сава Михајлов« и »Добри Даскалов« пребацили су се на грчку територију »Мегленско«, где су се на планини Пајак повезали с јединицама ЕЛАС-а. Будући да су у ранијим дејствима оба одреда имали доста губитака после којих су преживљавали мању кризу, Штаб зоне је поставио као главни задатак морално и војничко учвршћивање одреда. Тада се политички комесар Главног шта-

ба НОВ и ПО Македоније Цветко Узуновски из Преспе пребацио на Кајмакчалан, а исто тако и одреди су до 25. септембра 1943. године прешли на Кајмакчалан. Цветко Узуновски и Штаб Треће оперативне зоне предузели су хитне мере да се прикупе све наведене јединице ради формирања батаљона и Народноослободилачког комитета (одбора) на овом подручју. Наредбом Главног штаба НОВ и ПО Македоније 24. септембра 1943. године био је формиран батаљон »Страшо Пинџур«, у чији састав су ушли одреди »Гоце Делчев«, »Сава Михајлов« и »Добри Даскалов«. Формирање батаљона је извршено на свечан начин, којом приликом је политички комесар Главног штаба Цветко Узуновски предао батаљону заставу. Штаб батаљона су сачињавали: командант Димче Туриманџовски, а његов заменик Тихомир Милошевски; политички комесар Никола Тодоровски Канински а његов заменик Ристо Бајалски.⁶⁰⁾ Батаљон је имао 126 бораца (9 жена) и био је подељен у три чете: прва чета »Добри Даскалов« имала је 45 бораца; друга чета »Сава Маринков« - 43 бораца и трећа чета »Гоце Делчев« - 36 бораца. По социјалном саставу у батаљону је било највише радника, па сељака и неколико интелектуалаца.

Након формирања батаљон је краће време провео у извођењу интензивне војно-политичке обуке, да би, потом, 2. октобра 1943. године, извео први напад на рудник »Дудицу«. Напад је потпуно успео, уништене су машине и зграде у руднику тако да га Немци нису могли више користити. То је била једна од најуспелијих акција у октобру, јер су Немци остали без руде хрома, која им је била неопходна. Приликом напада убијено је десет Немаца и два Бугарина, заробљено 30 бугарских војника. Заплењено је 60 пушака, 1 пушкомитраљез, и разни други материјал. После напада у батаљон је ступило 80 радника из рудника, који су доцније сачињавали језгро Другог батаљона Треће оперативне зоне, у чији састав је ушла италијанска чета »Гарибалди«⁶¹⁾

⁶⁰⁾ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 2, стр. 346-352.
⁶¹⁾ Др Брезоски, поменуто дело, стр. 218-220.

Пред политичким и војним руководством НОП Македоније постављало се веома важно питање - како утицати на шире масе албанске националности у Македонији и како их придобити за НОП и тако спречити окупатора да изазове братоубилачку борбу. Пуне 23 године бивша Југославија је распиривала и стварала националну неправду, тј. нетрпељивост између македонског и албанског народа. Албанска националност је била правно, економски и културно запостављена, што је имало за последицу мржњу из прошлости, што су немачки и италијански окупатори знали да искористе и створе доста јаке оружане формације за борбу против НОП у Македонији. Паролом о »Великој Албанији« и давањем већих права албанској мањини на делу западне Македоније, фашистичка Италија је остварила базу за поробљавање македонског народа и прогањање прогресивних Албанаца у овом делу Македоније. Зато, КП Македоније је морала од самог почетка да ствара услове за братство између македонског и албанског народа у борби против великоалбанских хегемониста на челу с владом из Тиране, требало је створити перспективу да албанска националност види своју срећну будућност и право место у новој Југославији, како би она пошла у заједничку борбу са осталим народима Југославије против окупатора и његових слугу.

Као резултат таквог става и рада, КП Македоније већ у другој половини 1941. године, а посебно у 1942. години, у свим већим местима западне Македоније има партијске организације у којима су били окупљени омладинци свих националности. Међу јачим активима су били у Дебру, Тетову, Гостивару, Кичеву и Струзи, а преко њих се долазило до основних маса албанске националности и тако тумачена линија борбе КП Југославије.

За народноослободилачки покрет Македоније, 1943. година је била веома значајна. Тада је дошло до стварања мноштва партизанских одреда и батаљона, па и Првог албанског омладинског батаљона, и то одмах по капитулацији Италије. Овај батаљон је имао огроман политички значај за НОП у западном делу Македоније, а то је, у ствари, била победа линије КПЈ, јер је батаљон доказао на делу да је у народноослободилачкој борби исковано

братство и једиинство између македонског народа и албанске националности у Македонији. Батаљон је активно учествовао у првом ослобођењу Кичева, да би потом, у заједничким борбама с македонским и косовским батаљонима, јуришао на окупаторске бункере и најзад своју борбу крунисао приликом другог ослобођења Кичева и Дебра. У тим борбама поред Македонаца, Срба и Црногораца са Косова пали су и омладинци албанске националности. То је, уствари, био одговор фашистичком окупатору и његовим слугама, који су гурали албански народ, у борбу за некакву »Велику Албанију«.⁶²⁾

Мањи део партизанског одреда »Гоце Делчев«, назван »Дилкова чета« и партијска организација КП Македоније битољско-преспанског краја у току октобра 1943. године развили су дејства у складу са директивним писмом Добривоја Радосављевића и Цветка Узуновског (писмо послато 7. октобра), упућено Штабу Друге оперативне зоне и Обласном комитету. У писму је јасно изнет захтев да се развију што већа дејства и приступи мобилизацији нових бораца за формирање батаљона и стварање што шире слободне територије »Мала Преспа«. Убрзо су постигнути веома значајни резултати. И поред тога што је главнина одреда »Гоце Делчев« 24. септембра ушла у састав батаљона »Страшо Пинџур« - остатак одреда (»Дилкова чета«) новим приливом бораца из прилепског и битољско-преспанског краја брзо се повећао, чиме су се створили услови за формирање батаљона на територији битољско-преспанског краја.

Нови батаљон је био формиран у с. Виненилерински крај, 11. новембра 1943. године. Наредбом ГШ за Македонију добио је име »Стив Наумов«. У батаљону је било на дан формирања 96 бораца, сврстаних у три чете. Руководство батаљона су сачињавали: заменик команданта батаљона и уједно вршилац дужности команданта Васко Карангелевски, политички комесар Боре Велковски и заменик комесара Илија Спировски. Батаљон је формирао политички комесар ГШ Македоније Цветко Узуновски. Он је том приликом предао батаљону ратну заставу. За-

⁶²⁾ Бригада братства и јединства, стр. 69-73

става је на свечан начин уручена пред стројем Данету Петковском, заменику комесара 1. чете.⁶³⁾

У састав батаљона су ушли Охридско-преспански одред »Даме Груев« и други део одреда »Гоце Делчев« (тзв. »Дилкова чета«).

Након формирања, батаљон »Стив Наумов« извесно време се посветио обуци војника и старешина, посебно омладини која је сачињавала око 70% борачког састава, јер већина бораца није служила војску и била је без борбеног искуства. Потом се батаљон пребацио на територију источне Преспе ближе Пелагонији, привукавши на себе знатне снаге окупатора. Услед жестоких потера непријатеља, батаљон је приморан да се поново врати у западни део Преспе, пробијајући се кроз многе блокаде и заседе. Ту је остао краће време, да би почетком децембра кренуо за Дебарце и 4. децембра 1943. године у с. Мраморец, привремено био придат Првој македонско-косовској бригади, учествујући у борбама које је бригада водила у рејону с. Мраморец. У с. Герман батаљон је 10. децембра дефинитивно ушао у састав Прве македонско-косовске бригаде. Штаб батаљона су сачињавали: командант Наум Веслијевски Овчар, политички комесар Злате Биљановски, заменик команданта Васко Карангелевски и заменик комесара Илија Спировски.⁶⁴⁾

Приливом нових бораца на територији Треће оперативне зоне створена је ситуација за формирање и активност два нова батаљона (први батаљон »Страшо Пинџур« и Други батаљон зоне).

Руководства батаљона су сачињавали:

- први батаљон »Страшо Пинџур« - командант Димче Туриманџовски, његов заменик Најдо Стаменин, политички комесар Ристо Бајалски и његов заменик Мито Мицајков.

- Други батаљон - командант Тихомир Милошевски, његов заменик Панде Николовски, политички комесар

63) Историјски музеј Македоније, инв. бр. 202; *Бригада братства и јединства*, стр. 102.

64) Др Брезоски - *Ослободителна војна во Македонија во 1943. година*, Скопље, 1973. година, стр. 275 до 277; *Бригада братства и јединства*, стр. 102.

Никола Тодоровски Каииски и његов заменик Киро Спанџов.

Оба батаљона су имала по преко 100 бораца, наоружаних са по два тешка митраљеза и 12 пушкомитраљеза, а остало пушкама и аутоматима.

Дејства батаљона развила су се по следећем:

- први батаљон »Страшо Пинџур« дејствовао је на терену Тиквеш-Бевђелија, да би потом прешао Вардар и развио дејства на територији Четврте оперативне зоне и то на релацији Штип - Кочани - Струмица;

- Други батаљон је дејствовао на терену Мариова, а потом је добио задатак да се пребаци на велешки терен и сједини дејства са јединицама Прве оперативне зоне, које су имале задатак да прећу у Азот и велешки крај и успоставе директну везу са ГШ НОВ Македоније.

Оба батаљона развила су веома успешна дејства у току новембра. Мобилисали су нове борце из тиквешког, ђевђелијског, мариовског и велешког краја. Први батаљон је извео успешне акције: напад на с. Радња (8. 11), разбивши контрачету Атанаса Калчева, што је имало велики позитиван одјек код народа. (Извештај члана ЦК КП Македоније Борка Темелковског од 22. 11. 1943. године).⁶⁵ Батаљон је притом ушао и одржао митинге у селима: Копривница (10. новембра), Г. Драчевица (11. новембра), Вешје (12. новембра) и Бесвица (12. новембра). Ове успешне акције приморале су бугарског окупатора да предузме опсежнија дејства, тако је 14. новембра батаљон у борбама код с. Радње и Боула разбио непријатеља који је имао 12 мртвих и 4 рањена, а батаљон је имао 5 погинулих бораца. На крају, батаљон је, 18. новембра 1943. године, напао централну општину у с. Бегништу (заплењено 14 пушака, 1 радио-апарат и једна преса), а потом с. Куманичево (20. новембра), да би 21. новембра прешао границу и пребацио се на грчку територију.⁶⁶

Други батаљон је такође извео неколико успешних акција. Напад на пилану код с. Витолиште (3. новембра), где се батаљону прикључило 7 бугарских војника; потом су одржани успели митинзи у селима: Палчиште (4. но-

⁶⁵ > Архив ИНИ, инв. 309.

<*) Зборник НОР-а, том VII, књ. 2, стр. 255 до 269.

вембра), Клиново (6. новембра), Галиште и Вепрчани (12. новембра). У борбама које је водио батаљон убијена су два бугарска полицајца, заплењено 8 пушака и доста муниције. Истовремено је била уништена већа количина руде »лискун«, намењене за транспорт у Немачку. Потом је батаљон предузео покрет за прелазак у велешки крај, али је на путу Кавадарци-Прилеп наишао на јачу бугарску јединицу из састава 56. пука из Прилепа, услед чега није прешао на велешки терен, већ се 14. новембра 1943. године пребацио преко границе на грчку територију, да би 19. новембра стигао у логор на Кајмакчалану.⁶⁷

Борбена дејства и друге активности оба батаљона убедљиво говоре о новим успесима партизанских јединица и о стварању подлоге за широку оружану борбу, јер је појава батаљона на већем делу територије Македоније изазвала општу радост код народа и веру у победу, а код непријатеља страх и несигурност о даљем опстанку на тлу Македоније. Такво расположење народа према народноослободилачкој борби признао је начелник града Кавадара, који је у извештају од 2. децембра 1943. године, послатом Министарству унутрашњих послова у Софији, написао и следеће: »Заиста, у прошлом месецу новембру 1943. године, непрекидно су се кретале илегалне банде кроз села моје околине, чиме се дух код народа колебао, у смислу осећаја да је остављен на милост и немилост бандама, уплашио се и изгубио веру у снагу и моћ наше власти. Ми немамо довољно оружаних снага да би се обрачунали са разбојницима и постигли поверење код народа«.⁶⁸

Такву ситуацију потврђује и извештај бугарског окупаторског окружног начелника Тиквеша, који шаље сличан извештај обласном директору у Скопље и команданту 12. окупаторске дивизије у Штипу, исказујући потпуну немоћ да расположивим снагама спречи дејства партизанских јединица. Он, поред осталог, пише: »... малобројним полицијским стражама с којим располажем не могу да се супротставим бројно јачим групама илегалаца. Зато тражим хитну помоћ од најближих гарнизона (Скопље и

⁶⁷> Архив ИНИ, инв. бр. 568.

⁶⁸> Зборник НОР-а, том VII, кн>. II, стр. 341.

Велес). Неопходно је што пре упутити помоћ у полицијским снагама, да би ојачао полицијске страже. Од команданта 12. дивизије у Штипу тражио сам јединицу јачине од 100 војника, да би уништио разбојнике, како би Кавадарску и Неготинску околину ослободио од тог нарастајућег зла.⁶⁹⁾

Док се овако успешно развијала борба у Другој и Трећој оперативној зони и стварали нови батаљони, у Првој оперативној зони устанак је прерастао у вишу форму. Стварају се прве групе батаљона као претече бригада, а ослобађају се и први градови Македоније.

Наиме, 22. октобра 1943. године, у ослобођеном Дебру формиран је Косовско-метохијски партизански одред у присуству Светозара Вукмановића Темпа. У Дебру се већ налазио косовски батаљон »Боро Вукмировић«, на челу са командантом Павлом Брајовићем. У току ноћи између 21. и 22. октобра, после успешних борби за ослобођење Кичева и на просторији Кленовац - Извор, стигао је и батаљон »Рамиз Садик« са командантом Зуфером Мусићем. Претходног дана у Дебар је стигао и Шарпланински одред с командантом Петром Брајовићем Буром. Шарпланински одред и оба косовска батаљона формирали су нови Косовско-метохијски партизански одред.⁷⁰⁾

За команданта наименован је Петар Брајовић Буро, дотадашњи командант Шарпланинског одреда, а за политичког комесара Мита Миљковић.

Постројеним јединицама у кругу старе касарне у Дебру 22. октобра 1943. године ујутро, пришао је Светозар Вукмановић Темпо и, пошто је примио рапорт од команданата батаљона и Шарпланинског одреда, обратио се речима: »Другови, данас у нашем ослобођеном Дебру, на крајњем делу територије западне Македоније, формирамо Косовско-метохијски партизански одред, у чији састав улазе два косовска батаљона и то: први батаљон »Рамиз Садик« и други батаљон »Боро Вукмировић«, као и Шарпланински партизански одред, који је јуче стигао после вођених борби с балистима у Пешкопији. Борци овог одреда још једанпут су потврдили спремност, храб-

⁶⁹⁾ Зборник НОР-а, том VII, књ. II, стр 341 и 349.

⁷⁰⁾ Бригада братства и јединства, стр. 80, 81 и 105.

рост и одлучност у борби против фашистичких окупатора и његових слугу, ма где се они налазили».

Последње речи Вукмановића изгубиле су се у овацијама Титу и Партији.

После Темпа одреду се обратио и Петар Брајовић, а затим је настало весеље, играло се коло и певала песма:

*Пушко моја, диван даре,
Партизански ђефер-даре,
Тебе грлим, тебе љубим,
Аок фашизму главу срубим.*

*Ти си мени вјеран ђетић,
Од тебе ћу срп и некић.*

*Неће звати пушка лака,
Но звијезда петокрака...*

Цео борачки и руководећи састав одреда био је прекаљен у ранијим борбама, у политичким затворима или логорима по Албанији. Скоро сви су били скојевци, кандидати или чланови Партије. Цео дан се играло црногорско коло, надигравало, певало и веселило, а кад је пао мрак борци су кренули у касарну на одмор. Тих догађаја се данас сећају преживели борци овог одреда као светле успомене наше борбе.⁷¹⁾

Одред је по формацији имао и пратећу чету састава: вод минобацача 81 мм (4 минобацача) и вод тешких митраљеза »брета« (8 митраљеза).

На тој територији дејствовали су и македонски батаљони: »Мирче Ацев« и Дебарско-кичевски батаљон. Од њих је био, такође, формиран партизански одред, у чијем саставу је постојала и пратећа чета. Батаљон »Стив Наумов« је до тада дејствовао на сектору Преспе.⁷²⁾

Оба одреда у току октобра 1943. године дејствовали су на слободној територији Дебарца, водећи свакодневне борбе против немачких и балистичких снага, које су вршиле јак притисак за освајање слободне територије Дебарца како је то изнето у следећем поглављу.

*

Постигнутим успесима у дејствима првих батаљона НОВ и ПО Македоније и стварањем широких слободних

⁷¹⁾ Исто, стр. 79-81.

⁷²⁾ Исто, стр. 105.

територија с првим ослобођеним градовима у западној Македонији, створени су услови да се брже развије народноослободилачка власт и омасови НОП у целини. То је условило да Главни штаб 10. октобра 1943. године, у с. Црвена Вода (Дебарца) изда Манифест македонском народу. Овај историјски документ потписали су командант и политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Македоније Михаило Апостолски и Цветко Узуновски, поред чијих потписа је било још девет потписа чланова ЦК.

Манифест је имао програмски и акциони карактер. У њему су изложени циљеви, задаци и перспективе развоја оружане борбе македонског народа у заједници са осталим народима и народностима Југославије за своју националну, социјалну, економску и културну слободу. У Манифесту се, такође, указује да ће слобода која долази бити залога за заједнички братски живот свих Македонаца, Албанаца и Турака у новој социјалистичкој заједници. Правилне програмске поставке и захтеви изнети у Манифесту ушле су у историјске одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, а оне су биле основа за стварање Антифашистичког фронта националног ослобођења Македоније. Из наведених разлога Манифест је одиграо веома значајну улогу у даљем распламсавању народноослободилачке борбе у Македонији, тако да је народ без резерве прилазио покрету.

Међутим, Манифест ГШ НОВ и ПО Македоније и Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а подстакли су да Бугарска радничка партија (комуниста) у децембру 1943. године иступи преко отечественог фронта са својом Декларацијом, у којој се оспорава право македонском народу на његово самоопредељење и добровољно ступање у братску заједницу југословенских народа и народности.

И овом приликом БРП (к) и Отечествени фронт Бугарске показали су своју стару великобугарску хегемонистичку болест.

Манифест је имао велики значај за даљи развој народноослободилачке борбе у Македонији, у коју улазе народне масе целе Македоније, које га са одушевљењем

прихватају за свој и као гараицију будућег државноправног уређења Југославије у целини, у којој заједници ће македонски народ и народности у Македонији бити у свему равноправани с осталим народима и народностима Југославије.

8. ПОНОВНО ОСЛОБОБЕЊЕ КИЧЕВА

Главни штаб за Македонију планирао је да ослобођењем Дебра и Кичева, прошири слободну територију која се простирала од Струге и Охрида до Кичева. Одлучено је да се изврши напад и ослободи Кичево, које су држали немачке слабије снаге и нешто јаче снаге балиста. На ређење за напад било је добијено 31. октобра, с тим да се напад изврши 1. новембра 1943. године са почетком у 5.00 часова.

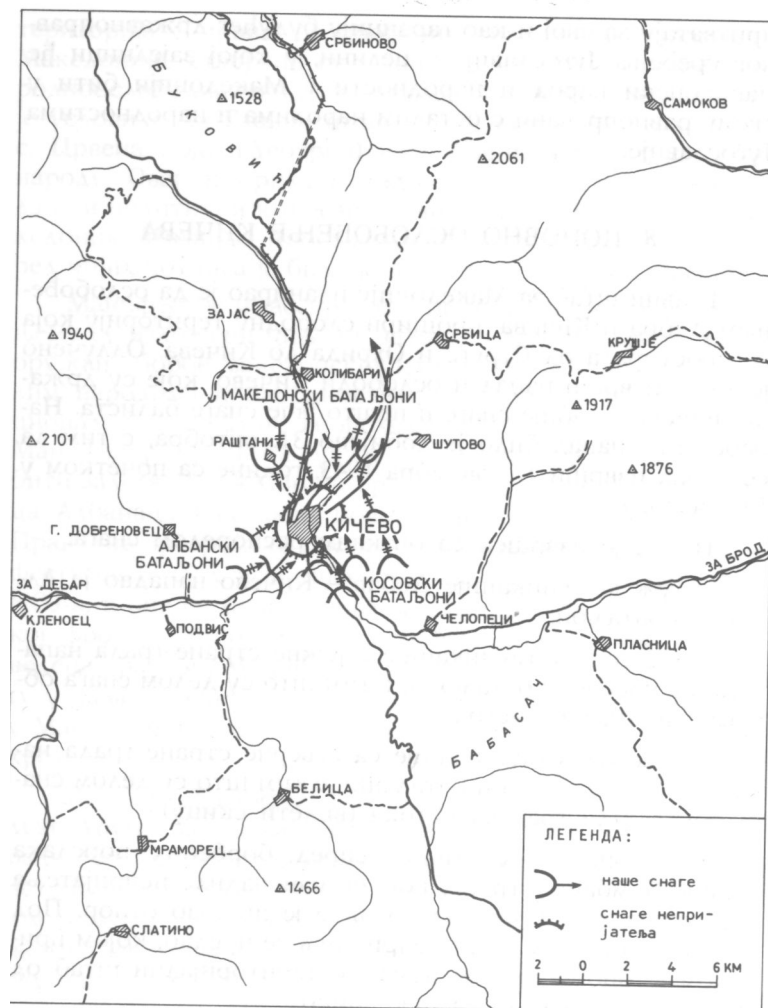
Напад је извршен са оваквим распоредом снага:

- дуж комуникације Дебар - Кичево нападао је Албански батал⁷³он;
- десно од комуникације с јужне стране града нападали су косовски батаљони, с тим што су делом снага обухватили град са истока;
- лево од комуникације са северне стране града нападали су македонски батаљони, с тим што су делом снага обухватили град са истока (видети скицу).

Батаљони су упутили испред борбених поредака ударне бомбашке групе, које су изненадиле непријатеља и блокирале га у касарни одакле је пружао отпор. Под притиском наших снага непријатељ се предао, којом приликом је био заробљен немачки територијални штаб од 18 официра на челу са пуковником.

У борби је убијено око 30 непријатељских војника и заплењено 6 аутомобила и велика количина муниције и хране са нешто наоружања. Тако је Кичево било по други пут ослобођено.⁷³

⁷³> Исто, стр. 106.

Поновно ослобођење Кичева

Након тога (2. новембра), балисти су под командом Мефаила напали град с намером да ослободе заробљене, при чему су у првом моменту имали успеха и заузеле доминирајуће положаје изнад града. Али наше снаге су у незадрживом јуришу успеле да поврате изгубљене положаје и убију око 50 балиста. Ноћу између 2. и 3. новембра наше снаге су остале на положају да би, 3. новембра ујутро, прешле у напад дуж комуникације Кичево - Гостивар према Буковику и тиме прошириле слободну територију. Овај напад је извршен према следећем:

- десно од друма Кичево - Гостивар наступао је Други косовски батаљон;
- дуж друма Албански батаљон;
- лево од друма наступао је Први косовски батаљон, а лево од њега оба македонска батаљона.

Општи задатак овог напада био је заузимање с. Зајаса као најјачег балистичког упоришта, а затим продужење напада ради заузимања превоја Буковик. У току 3. новембра био је заузет Зајас, а по подне продужен је напад који је трајао и у току ноћи између 3. и 4. новембра све до заузимања положаја Буковик, када је порушена пруга и миниран друм на превоју Буковик. Овим нападом били су створени услови за напад на Гостивар, који су држале доста јаке немачке и балистичке снаге.

Међутим, 5. новембра 1943. године примљено је наређење ГШ за Македонију да се напад на Гостивар изведе са 5 батаљона. Пошто је наређење стигло касно, ситуација се изменила у корист непријатеља, па се одустало од напада. У таквој ситуацији 6. новембра ујутро, јаке балистичке снаге нападе су положаје македонских батаљона, који су после трочасовне борбе били принуђени да предузму одбрану у полуокружењу, када су око 11.00 часова Кичевски батаљон и косовски батаљони прешли у противнапад у изложене бокове балистичких снага. Вођена је блиска борба по тешком терену и снегу, а пред мрак наше јединице су пробиле окружење непријатеља и предузеле одступање ка с. Тајмишту.⁷⁴

⁷⁴ Исто, стр. 106 и 107.

9. ФОРМИРАЊЕ ПРВЕ МАКЕДОНСКО-КОСОВСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ И БОРБА ЗА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ

Успешне борбе наших јединица у западној Македонији, стварање доста просторне слободне територије и народне власти на њој, имало је снажан утицај на читаву Македонију. Прилив бораца и формирање нових одреда и батаљона створили су услове за формирање крупнијих тактичко-оперативних јединица, способних да воде самостална борбена дејства на целој територији Македоније. Ради формирања бригаде, 10. новембра 1943. године два македонска и два косовска батаљона, била су концентрисана у с. Сливову. Једанаестог новембра 1943. године у преподневним часовима, члан Врховног штаба и делегат ЦК КПЈ Светозар Вукмановић Темпо огласио је формирање Прве македонско-косовске ударне бригаде, коју су сачињавали:

- Први македонски батаљон »Мирче Ацев«,
- Други македонски батаљон »Дебарско-кичевски«,
- Трећи косовски батаљон »Рамиз Садику«,
- Четврти косовски батаљон »Боро Вукмировић«, и
- Пратећа чета састављена од: вода минобацача, вода тешких митраљеза и вода противколских пушака.

Бројно стање бригаде било је око 800 бораца.

Руководство бригаде су сачињавале: командант Петар Брајовић Буро, заменик команданта Чеде Филиповски Даме, политички комесар бригаде Мита Миљковић, заменик комесара Вера Ацева.⁷⁵⁾

Формирањем ове бригаде остварује се тежња за стварањем већих оперативних јединица-бригада у Македонији, способних за самостална дејства на целој територији Македоније и спремних да се непријатељу наносе јачи ударци. Батаљони који су ушли у састав бригаде, у протеклој непрекидној двомесечној борби стекли су драгоцену борбена искуства и одликовали су се високом борбеном и политичком свешћу, као и чврстом дисциплином, што је све почивало на правилности борбе коју воде народи Југославије, иредвоћени КПЈ и другом Титом.

⁷⁵⁾ Исто, стр. 107.

У редовима бригаде еколо 22% је било чланова КПЈ, а преко 50% младих били су чланови СКОЈ-а. По националном саставу бригада је представљала јединицу братства и јединства, јер је у својим редовима имала Македонце, Србе и Црногорце, затим Словенце из Истре, Италијане и Албанце. Било је и приличан број жена. Све ово је бригади давало чврсту целину, решену да савлађује све тешкоће и препреке, спремну да до краја издржи сва искушења ради коначне победе над непријатељем.⁷⁶ У батаљонима су постојале партијске ћелије које су бројале по око 20 чланова, а у косовским батаљонима ћелије су биле по четама. Овакав састав је подржао борбени дух код целог састава бригаде.

Са формирања Прве македонско-косовске ударне бригаде, с. Сливово (Дабарца), 11. новембар 1943. године

Једновремено са формирањем бригаде извршена је и реорганизација осталих јединица у западној Македонији.

⁷⁶ Исто стр. 107, др Брезоски, поменуто дело, стр. 269 и 270.

Наиме, био је формиран одред батаљонског састава, у који су ушли батаљони »Малесија« и »Славеј«. Батаљони су дејствовали и даље на слободној територији Дебарца, посебно затварајући правац од Малесије и Дримкола преко Ботунског Теснаца.

Одмах након формирања, бригада је (од 16. до 18. новембра 1943. године) водила борбе за одбрану слободне територије у кичевском крају, Дебарцу и Дебру. Међутим, средином новембра, снаге немачке 279. пешадијске дивизије отпочеле су са офанзивом »Еске1уа15«, у рејону Пешкопије и Дебра, с циљем да ове рејоне очисти од партизана. Овај напад је био извршен двома борбеним групама: једном из Струге и другом из Тетова преко Гостивара и Кичева. Немачка борбена група из Струге извршила је притисак на Дебар, помогнута делом снага и из Кичева. Њима су садејствовале и балистичке снаге јачине око 100 балиста под командом Џеме из Гостивара.

Размотривши детаљно насталу ситуацију, штаб бригае је донео одлуку да се предузму и активна дејства како би се спречило окружење бригае и продор непријатеља на слободну територију. Тако, ноћу између 14. и 15. новембра, једним водом био је извршен демонстративан напад на касарну у Кичеву, а 16. новембра, делови бригае извели су напад на немачке снаге код села Кленоец, Извор и Пополжани, где се развила жестока борба прса у прса са једним батаљоном 524. немачког пука, 279. дивизије, при чему су делови положаја неколико пута прелазили из руке у руку. Први батаљон бригае је из заседе напао немачку колону на маршу и у тим борбама Немци су имали више од 30 погинулих, а бригада 7 погинулих и 10 рањених бораца.⁷⁷⁾ Истог дана други делови бригае извршили су напад из заседе код с. Подвис и нанели Немцима осетне губитке (око 30 мртвих и уништена је комора од 15 коња, војног воза и један камион). Овим дејствима бригае непријатељ је био спречен да са правца Кичева уђе у Дебар. Међутим, јаке балистичке снаге које су дејствовале од правца Гостивара долином реке Радике успеле су 17. новембра 1943. године да продру

⁷⁷⁾ > Зборник НОР-а, том VII, књ. II, стр. 236.

у град и тиме овладају комуникацијом Дебар-Струга, док су јединице бригаде још увек држале комуникацију Кичево-Струга.

а) Покрет бригаде ка Азоту

Главни штаб НОВ и ПО за Македонију донео је одлуку да бригада пређе на територију ближе железничке пруге Велес - Прилеп и предузме рушење објеката, у првом реду тунела Богомила, а потом да продужи дејства у Азоту. Значи, бригада је требало да пренесе дејства и на део Македоније под бугарском окупацијом. Основна идеја Главног штаба је била: изненадно упасти на ту територију, ликвидирати окупаторски гарнизон у Броду и даље извршити покрет ка Богомили.

Прикупљање бригаде за марш је извршено у току ноћи између 19. на 20. новембар 1943. године у с. Козица. Бригада је отпочела с покретом 20. новембра, а са бригадом је ишао Главни штаб за Македонију, Светозар Вукмановић Темпо и већи број чланова ЦК КП Македоније и руководиоца народне власти. Поред тога, са њима се кретала и доста гломазна комора, што је све отежавало покретљивост бригаде. Падом мрака тог дана бригада је предузела покрет по марш-рути правцем: с. Козица - с. Карбуница - с. Лисичани - с. Пласница - Бушова чесма. Циљ овог марша је био да се у току ноћи без икаквог застоја дође у рејон Бушова чесма. Било је познато да се на одређеном правцу на к. 657 налази бугарска гранична караула са посадом у јачини једног вода, као и да се у Кичеву налазе доста јаке снаге непријатеља, које сваког момента могу да изврше испад ради ометања бригаде у извршењу предвиђеног марша. Из тих разлога 3. батаљон бригаде је био одређен у побочницу за обезбеђење бригаде на маршу. Овај батаљон је у току марша са једном четом блокирао к. 657, те, иако је бригада била откривена, непријатељ није предузео нека јача дејства која би могла да успоре марш бригаде. Међутим, покрет је, ипак, био успорен због ноћи, блатњавог пута, отежаног кретања коморе и због слабије кондиције људства и стоке. Тек

⁷⁷¹ Зборник НОР-а, том VII, књ. II, стр. 236.

21. новембра око 12,00 часова, бригада је успела да се прикупи у рејону Латово, где је био дат одмор. Ватрени дуел у рејону к. 657 и пролазак кроз село Пласницу открио је присуство бригаде, због чега је уследила концентрација бугарских снага из суседних гарнизона.

Под тим околностима бригада је продужила марш у следећем маршевском поретку:

- Први батаљон је добио задатак да избије на к. 1791 (ист. од Мусинце) и, уколико наиђе на непријатеља, да га разбије, а потом да организује одбрану положаја код Старог Камена и затвори правац од Брода;

- Трећи батаљон да избије на к. 1769 (Бушова чесма) и држањем овог положаја обезбеди даљи марш бригаде у том правцу;

- Главнина колоне са комором и осталим деловима да продужи покрет правцем Латово-Бушова чесма.

У току дана 21. новембра, Први батаљон је избио на положај Стари камен, а да није наишао на непријатеља. Међутим, Трећи батаљон је у незадрживом јуришу протерао непријатеља са к. 1769 и безименог ћувика који се спушта са ове коте у правцу севера. Батаљон је у току једночасовне борбе заузео наведене положаје, заробивши три непријатељска војника и запленивши један тешки митраљез и неколико пушака. Непријатељ је одступио у правцу к. 1738, остављајући на положају мртве, а имао је и доста рањених.

У току ноћи Први батаљон је остао на предстражи на положајима Стари камен и затварао правац од Брода, док је Трећи батаљон на заузетим положајима организовао одбрану и затварао правац од Крушева и Цера. Главнина бригаде са комором преноћила је у шуми удаљеној за 1 км од Бушове чесме, упућујући јаче извиђачке патроле у оближња села за прикупљање података о непријатељу и доношење хране. У току ноћи падала је најпре киша па снег, те је људство бригаде покисло до коже, а ватре се нису смеле ложити.

Према прикупљеним подацима од становништва околних села и заробљених непријатељских војника сазнало се да непријатељ привлачи нове снаге из околних гарнизона с намером да предузме напад за уништење

бригаде. Ситуација је била доста тешка, с обзиром на то да је бригада имала гломазну комору и доста неборбених делова, а и временске прилике су биле веома неповољне за борбу.

Будући да је непријатељ очекивао продор бригаде у правцу Крушева и Брода, штаб бригаде је донео целисходну одлуку, односно да са Првим и Трећим батаљоном и даље држи организоване положаје за одбрану, а падом мрака главним снагама да се изврши продор правцем којим је бригада и дошла, односно преко с. Пласнице, због чега је требало уништити посаду у овом селу. Овај задатак је добио Четврти батаљон бригаде, а потом је требало да сталном побочницом обезбеди бригади кретање за Брод и Кичево. Четврти батаљон је кренуо на извршење задатка одмах чим је пао мрак, 21. новембра 1943. године, и након једног часа ушао у с. Пласницу протеравши непријатеља. Том приликом је заробио његову комору са храном. Тим правцем је главнина бригаде продужила извлачење снага. Вештим маневрима батаљона кроз борбу на организованим положајима за одбрану у току целе ноћи и у свитање 22. новембра, бригада је успела без икаквих губитака да се извуче из додира с непријатељем, и у првим часовима дана да прикупи јединице у ширем рејону с. Карбунице.

б) Самостална дејства батаљона на територији под бугарском окупацијом

Након повратка штаба бригаде с деловима у крај Дебарца, крајем новембра и почетком децембра 1943. године, батаљони су развили самосталне акције које су трајале и по неколико дана. Први батаљон »Мирче Ацев« проширио је дејства ка југу у правцу Демир-Хисара и Ресена, минирао је најпре мост код с. Завоја (30. новембра), одржао успео митинг у с. Златари (2. децембра) и у другим селима ресенског подручја. Други македонски батаљон развио је дејства у правцу севера, у Поречју. Ушао је у село Брезово и одржао митинг, у рејону с. Пусте Рече разбио мању бугарску јединицу и полицију (5.

децембра), где је непријатељ имао око 10 погинулих, а батаљон није имао никакве губитке. После ових борби оба батаљона су се повукла на слободну територију Дебарца.

У исто време Трећи батаљон бригаде »Рамиз Садику« (4. и 5. децембар) водио је жестоку борбу с немачким и балистичким снагама, јачине око 200 војника код с. Белица. У тим дејствима непријатељ је имао 4 погинула војника.⁷⁸ Четврти батаљон исте бригаде водио је борбе код с. Пресека у близини Ботунског теснаца.

Борбена дејства батаљона из бригаде »Рамиз Садику« против бугарских окупаторских снага имала су за циљ да се батаљони оспособе за борбена дејства против јачих снага. Исто тако, имала су и шири политички значај за омасовљење народноослободилачког покрета. Народ је пружао свестрану помоћ јединицама, а омладинци су ступали у редове батаљона.

ц) Продор бригаде у Егејску Македонију и формирање Аруге македонске ударне бригаде

У току шесте непријатељске офанзиве на делу западне Македоније непријатељ је концентрисао јаче снаге 21. планинског корпуса из Албаније, међу којима су били и делови немачких јединица 22. немачког корпуса из Грчке, које су до тада обезбеђивале обалу од десанта на Балкан, а са којима су сарађивале и главне балистичке снаге. На слободну територију непријатељ је дејствовао с три правца: Охрид - Струга, Дебар и Кичево. Заобишавши Дебар и Кичево тежио је да ослободи остале комуникације.

Од 20. новембра до 5. децембра 1943. године, бригада је водила тешке борбе са надмоћним немачким снагама, потпомогнутим од балиста, у селима Кладно, Белица, Мраморец, Турије и Ботун. Јаче немачке снаге предузеле су 5. децембра напад на положаје Другог и Трећег батаљона бригаде, као и на батаљон за затварање Ботунског теснаца. Развиле су жестоке борбе, као и у рејонима

⁷⁸> Зборник НОР-а, том VII, књ. II, стр. 285.

села Мраморец и Турије. У то време батаљони »Стив Наумов« прешао је из Преспе на територију Дебарца и од 5. децембра подржавао је борбена дејства бригаде. Батаљон »Стив Наумов« остваривао је подршку на тај начин што је сваком батаљону бригаде привремено придавао по једну чету.

Процењујући ситуацију и задржавање бригаде на овом делу територије западне Македоније почетком шесте непријатељске офанзиве, Главни штаб за Македонију и ЦК КП Македоније донели су одлуку да се Прва македонско-косовска бригада хитно пребаци на територију Егејске Македоније, да би потом, ослоном на масиве Кајмакчалан и Кожуфа, усмерила дејства у правцу централне Македоније.

У складу са одлуком Главног штаба и ЦК Македоније бригада је добила задатак да се пробије на територију Егејске Македоније, остављајући новоформирани партизански одред од батаљона »Славеј« и »Малесија«, као и неке чете на територији Дебарца под руководством новоформираног Оперативног штаба, који ће политички и војнички руководити дејствима на територији Дебарца. Овај привремени штаб формиран је из састава Прве бригаде.

Приступило се организацији предвиђеног марш-маневра бригаде који је водио између Охридског и Преспанског језера. Требало је избити на албанску територију, а затим се преко Грчке територије пробити до планине Пајак, чији огранци се спуштају у равницу до Солуна. То је значило извести марш дуг преко 300 км по високим планинским гребенима, покривеним снегом и преко територије окупираних од Немаца. Оваква одлука је донета проценом опште ситуације и на основу чињенице да је народноослободилачки покрет у западној Македонији имао веома широк замах код становништва. Упорно држање слободне територије би нас скупо коштало, с обзиром на јаке снаге непријатеља којима је отпочео офанзиву »Ес1еК'аЈ8«.

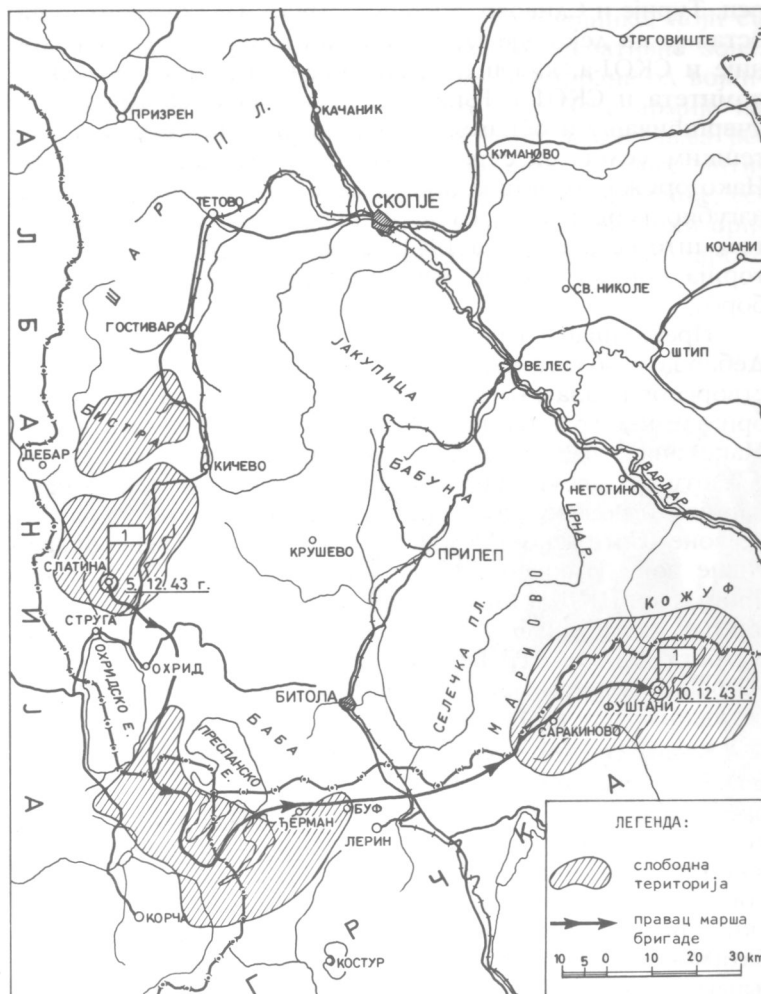
Марш бригаде заједно са ГШ и ЦК Македоније је почео ноћу између 5. и 6. децембра 1943. године, у ком

циљу је био иредузит покрет из рејона с. Слатино у правцу планине Галичице између Преспанског и Охридског језера. Први део марша је био најтежи, јер је требало савладати планински масив и прећи тремеђу односно границе: Бугарска - Грчка и Бугарска - Албанија. У току 6. до 9. децембра, бригада се пробијала кроз албанску и грчку територију правцем Дебарца, Преспа, С. Герман, Буф, Кајмакчалан, Караћова. Утисак који је бригада као прва већа и моћна јединица, оставила код народа био је велики, јер су борци и руководиоци оставили снажну слику у моралном погледу, војничком реду и понашању.

На маршу бригада је 9. децембра имала кратак одмор у селу Герман (Егејска Македонија), а 10. децембра у састав бригаде је ушао и батаљон »Стив Наумов« као Пети батаљон. У том батаљону било је Срба и Црногораца, који су сада прешли у косовске батаљоне. Након тога, бригада је предузела даљи покрет ка Кајмакчалану по посебним батаљонским колонама-ешелонима и 14. децембра је стигла на Кајмакчалан, где су је дочекали грчки партизани. Том приликом је дошло до пуне манифестације пријатељства и споразума о заједничкој борби против окупатора. Ту је био формиран и један одред од пребеглих руских војника-заробљеника. После свега тога бригада је у пуном саставу предузела покрет према Караџово (област у Грчкој јужно од пл. Кожуфа) преко варошице Собоско, при чему је народ овог краја одушевљено дочекивао бригаду и манифестовао традиционално пријатељство између Југославије и Грчке.

Прва македонско-косовска бригада је успела да се пробије кроз територију Преспе и Егејске Македоније, те од Дебарца до Караџове, и да за 11 дана изведе марш-маневар у дужини преко 300 км по планинском земљишту и високом снегу, затим да се пробије кроз насељену равницу поред јаким непријатељских гарнизона. То је успела само захваљујући доброј организацији марша, снази и моралу јединица и подршци народа.

Одласком бригаде, слободну територију Дебарца поново су окупирали Немци и балисти. Терор, пљачка, убиства и паљевине постале су редовна појава. Одмах су за одмазду запаљена најреволуционарнија села Мрамо-

Продор бригаде у Егејску Македонију

рец, Турије и Сливово, а и многа друга. На тој територији остао је да дејствује Први обласни комитет КП Македоније и СКОЈ-а, као и по један члан из Другог обласног комитета и СКОЈ-а. Њихов рад, углавном, састојао се у учвршћивању и обнављању партијских организација под тешким условима сурове окупације Немаца и балиста. Иако оружаних акција привремено није било, народ није изгубио веру и везу са народноослободилачким покретом, што се с пролећа 1944. године потврђује. Ова територија поново постаје жариште народноослободилачке борбе.

Пребацивање Прве македонско-косовске бригаде из Дебарца у област Карацове је, у ствари, наставак раније створеног плана ГШ и ЦК КП Македоније да се дејства бригаде не ограниче на територији крајњег дела западне Македоније, већ да се продуже раније предузета дејства у Азоту и Поречју, тј. на територији под бугарском окупацијом и повежу са дејствима јединица Друге оперативне зоне (битољско-преспанско подручје) и Треће оперативне зоне (тиквешко-ћевђелијско подручје).⁷⁹ Доласком бригаде са ЦК КП Македоније и ГШ за Македонију у регион планине Кожуф, у ствари обједињују се њена дејства с батаљонима Треће оперативне зоне (батаљони: »Страшо Пинџур«, Други батаљон (битољски) и Трећи батаљон »Христо Ботев«).

Батаљон »Христо Ботев« био је формиран 18. децембра 1943. године у селу Фуштани. Имао је око 80 бораца, пребеглих војника Бугара из редова бугарске фашистичке војске на челу са поручником Дичом Петровим. Руководство батаљона су сачињавали: командант Дичо Петров, његов заменик Никола Груев, комесар Ристо Бајалски, а његов заменик Мито Мицајков. Партијски секретар батаљона Џоњо Александров.⁸⁰ Језгро батаљона су сачињавали војници бугарског граничног пододсека који су у току ноћи између 14. и 15. децембра, у договору са партијском организацијом Бевђелије и Штабом Треће оперативне зоне, пребегли с поручником Дичом Петровим на

⁷⁹⁾ Бригада братства и јединства, стр. 108 и 109.

⁸⁰⁾ Трифун Балкански, *Нашите партизански патишта*, Софија, 1967, стр. 215.

челу, као и раије пребеглих бугарских војника, који су се тада налазили у јединицама Треће оперативне зоне. Овај батаљон је прва већа јединица, формирана од војника пребеглих из бугарске окупаторске Пете армије на страну НОВ Југославије, што, у ствари, представља резултат правилног рада КП Македоније и свих антифашистичких организација на територији Македоније, успостављајући везу са напредним и антифашистички оријентисаним бугарским војницима и старешинама бугарске Пете окупаторске армије.⁸⁰

Са формирањем Друге македонске ударне бригаде, Фуштани, 20. децембар 1943. године

Тако се сада на планини Кожуфу концентрисало осам батаљона (пет у Првој бригади и три у саставу Треће оперативне зоне), чиме су били створени услови да се наредбом ГШ за Македонију од 19. децембра 1943. године формира 20. децембра у селу Фуштани Друга македонска ударна бригада, јачине око 500 бораца. У њен састав су ушли: батаљон »Страшо Пинџур«, Други батаљон зоне

⁸⁰ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. II, стр. 140.

(који се популарио звао »Битољски батаљон«) и батаљон »Христо Ботев«. Руководство бригаде су сачињавали: командант Димче Туриманџовски, његов заменик Лазо Ка-лајџиски, политички комесар Трифун Балкански, заме-ник комесара Мито Хаџивасилев. Стварањем бригаде био је расформиран Штаб Треће оперативне зоне.⁸²¹

ЦК КП Македоније и ГШ за Македонију потом су створили план дејства за обе бригаде, с циљем да се предузму акције на ширем фронту за продор у централну и источну Македонију, као и дуж комуникације од Веле-са до Солуна. У вези с тим биле су предвиђене и мере за активирање становништва у овим крајевима Македоније.

10. ФУШТАНСКО САВЕТОВАЊЕ И ПРВИ КОНГРЕС АН-ТИФАШИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ МАКЕДОНИЈЕ

Дана 21. децембра 1943. године, у селу Фуштани (Егејска Македонија) одржано је саветовање ЦК КП Ма-кедоније са члановима партијских организација Прве и Друге ударне бригаде и неким активистима из ђевђелиј-ског, тиквешког, битољског и мариовског краја, коме је присуствовало око 180 чланова КП Македоније. На саве-товању су чланови ЦК поднели три реферата: о политич-кој ситуацији - Цветко Узуновски, политички комесар ГШ за Македонију, о организацијском раду - Страхил Ги-гов, члан ЦК КПМ, и о војним питањима и развоју борбе у Македонији - Михаило Апостолски, командант ГШ Ма-кедоније. Реферати и дискусије су били усмени и зато да-нас не постоје писани документи, већ су сачувани записи од записничара и сећање учесника.⁸³¹ У раду саветовања учествовали су Светозар Вукмановић и Добривоје Радо-сављевић. У рефератима и дискусији било је постављено као основно даљи развој народноослободилачке борбе у

⁸²¹ Преглед НОР-а у Македонији, стр. 68. Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. II, стр. 294 до 297.

⁸³¹ Михаило Апостолски: »Од Кожуфа до Богомиле« и »Козјак«, стр. 51; Сећања, Страхил Гигов, стр. 361, Петар Брајовић »Бригада братства и јединства«, стр. 110, и лична сећања Данета Петковског, учесника саветовања.

Македонији, а били су посебно третирани и политички и организацијски проблеми у раду партијске организације. Био је учињен и кратак осврт на развој партијске организације у Македонији, посебно са освртом на развој народноослободилачке борбе у том периоду, подвлачећи постигнуте успехе у току 1943. године.⁸⁴

Разуме се да нису изостале ни критичке анализе откритених слабости у раду као и мере за њихово одстрањивање. Указано је да у вези с тим предстоје тежи и сложенији задаци који се постављају у даљем развоју ослободилачког рата и револуције.

На Фуштанском партијском саветовању посебно су истакнути задаци који предстоје, и то:

- мобилизација партијских организација за спровођење линије КПЈ;
- објашњавање и популарисање Другог заседања АВНОЈ-а;
- објашњавање постојања и задатка Националног комитета народног ослобођења Југославије;
- објашњавање и популаризација одлуке о федералном уређењу Југославије;
- мобилизација свих патриотских снага за формирање Антифашистичког већа Македоније;
- мобилизација свих партијских организација за раскринкавање краља Петра и избегличке владе;
- политички радници у јединицама да извуку искуства од досадашњих слабости и да постану носиоци борбе у јединицама.⁸⁵
- пред јединицама НОВ и ПОМ стоји задатак да снажним и незадрживим ударима руше све комуникације и стварају слободне територије за што већи прилив нових бораца ради стварања већих формација (дивизија и корпуса).

Као резултат рада у спровођењу постављених задатака, на том саветовању одмах се осетило јачање организа-

⁸⁴ У запису члана ЦК Страшила Гигова стоји: »Као основни задатак се поставља да се уздиже нов кадар, млад и одан из редова радничке класе; као други задатак се поставља стварање НОВ Македоније, гаранција слободе македонског народа; а као трећи задатак успостављање народне демократске власти.

⁸⁵ Др Брезоски: *Ослободителна војна во Македонија*, стр. 353.

ције и живљи политички рад на целој територији Македоније. То је политичком и војном руководству Македоније дало снагу да се узда у чврстину свих јединица у извршавању даљих задатака у борби, што се показало одмах са почетком 1944. године.

Јосип Броз Тито подноси реферат на Другом заседању АВНОЈ-а, новембар 1943. године

На првом конгресу КП Македоније, одржаном 1945. године, у политичком извештају који је поднео Лазар Колишевски о значају Фуштанског саветовања је речено: »Фуштанско-партијско саветовање имало је огроман значај за даље јачање и развој наше партијске организације и за постизање успеха у 1944. години. Оно је мобилисало нашу партију у једну широку офанзиву за постизање нових крупних политичких и војних победа, на бази упорног и доследног спровођења линије ЦК КПЈ«. ⁸⁶⁾

У то време у с. Фуштани одиграо се још један значајан догађај, тј. 22. децембра 1943. године одржан је

⁸⁶⁾ Др Брезоски, поменуто дело, стр. 354.

Први конгрес антифашистичке омладине Македоније. Конгресу је присуствовало 280 делегата, углавном представници омладине из војних јединица и представници из других крајева Македоније. На конгресу је постигнуто јединство Антифашистичке омладине створено непрекидним политичким радом и борбом против окупатора и домаћих издајника. Констатовано је да у народноослободилачкој борби омладина масовно учествује и да она представља 75% борачког састава јединица. Што је најзначајније делегати су једнодушно прихватили и поздравили одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, чиме су били положени темељи будуће Федеративне Југославије и гарантовано право свих њених народа на слободан и равноправан живот у новој братској заједници. На крају рада био је упућен проглас целој омладини Македоније са кратким освртом на војно-политичку ситуацију у свету, Југославији и Македонији и саопштење да је формиран Народноослободилачки омладински савез Македоније - НОМСМ, као саставни део УСАОЈ-а. Упућен је и позив омладини да се укључи у извршавање постављених задатака на Конгресу.⁸⁷¹

Одржавање I конгреса Антифашистичке омладине Македоније и формирање НОМСМ представља највећу политичку манифестацију и успех омладине Македоније, тј. успех упорног и дугогодишњег рада и борбе КПЈ и СКОЈ-а за стварање јединства у омладини, насупрот настојања окупатора да преко разних омладинских фашистичких организација одвоји нашу омладину од народа и његове борбе за ослобођење. Конгрес је имао и велики политички значај у мобилизацији омладине за борбу против окупатора и његових слугу.

После одржавања Фуштанског саветовања и I конгреса Антифашистичке омладине одмах се отпочело са оружаним акцијама у Македонији. Према створеном плану за дејство, 23. децембра 1943. године, извршено је груписање јединица и формирање су три ударне групе:

1. Прва македонско-косовска бригада (састав 4 батаљона).

⁸⁷¹ Исто, стр. 355 до 356.

2. Друга македонска бригада (састава 3 батаљона).

3. Трећа група батаљона. Ова група је формирана од два батаљона: батаљона »Стив Наумов« који је до тада био у 1. бригади и батаљона »Христо Ботев« из 2. бригаде. У штабу 3. групе батаљона били су: командант Тичо Милошевски, политички комесар Трифун Балкански и заменик комесара Мито Мицајков. Тада је из штаба батаљона »Стив Наумов« повучен на терен Илија Спировски, заменик политичког комесара и на његово место постављен Дане Петковски.

Према плану дејства:

1. Прва македонско-косовска бригада добила је задатак да изврши напад на бугарску граничну посаду »Турски Рид« и гранични гарнизон Мрежичко, а потом да крене ка Мариову и нападне рудник Витолиште;

2. Друга македонска бригада да се пробије између бугарских посада на југословенско-грчкој граници и у дубини Тиквеша, те да нападне бугарске посаде у рејону Демир-Капије и уништи немачке осматрачнице и навигациону станицу код с. Прждево, а у Клисури да покида железничку пругу дуж Вардара;

3. Трећа група батаљона да нападне бугарску посаду у с. Коњско и у рејону Бевђелије, и да изврши диверзије на железничкој прузи.

Од 26. децембра 1943. године до 1. јануара 1944. године, све јединице су извршиле постављене задатке према следећем:

- Прва македонско-косовска бригада је 26. децембра напала гарнизон Мрежичко и посаду »Турски Рид«. У трочасовној борби непријатељ је претрпео веће губитке: 27 убијених и 8 заробљених војника. После ове борбе бригада је продужила дејства кроз Мариово и у борбама до 31. децембра ликвидирала посаде у селима: Витолиште, Палчиште и Бегниште, а 2. јануара 1944. године напала је рудник Момирок у с. Витолиште. У руднику су уништене машине, чиме је производња »лискуна« за Немце била прекинута, а 20 радника је пришло нашим јединицама. Приликом овог напада заплењено је: један пушкомитраљез и 25 пушака, муниција, храна, 4 радио-апарата, 3 писаће машине и др. Народ овог краја је топло по-

здравио усиех бригаде. 31. децембра уочи 1. јануара диверзантска група од 30 бораца из треће групе батаљона извршила је успешну диверзију нападом на официрску мензу немачке јединице у Бевћелији.⁸⁸⁾

Група батаљона је 26. децембра напала гранични гарнизон у с. Коњско, одакле је прешао нама поручник Дичо Петров са већином посаде (око 60 војника). У овом нападу непријатељ је имао 15 мртвих и 4 заробљена војника, а батаљони су имали 5 погинулих и два рањена борца. После ових акција батаљони су се пребацили на грчку територију.⁸⁹⁾

- Друга македонска бригада успешно се пробила у рејон Демир-Капије и ноћу између 28. и 29. децембра напала немачке посаде у с. Прждево и Клисуре, при чему није успела да уништи радио-станицу у с. Прждево. Диверзантска група бригаде у с. Миравци дигла је у ваздух немачки воз.⁹⁰⁾

На тај начин, све три ударне групе батаљона извршиле су постављене задатке. Борбе у Тиквешу, Мариову и рејону Бевћелије биле су прве борбе у којима су учествовале бригаде у целини и на широј територији, развивши једновремена дејства на осетљива места немачког и бугарског окупатора. Окупатор се уверио и увидео да су снаге народноослободилачког покрета јаке и моћне и да представљају опасност за њега. Ова офанзивна дејства ударних групација учврстила су у народу поверење у народноослободилачку борбу и имала велики значај за даљи развој борбе, и створила убеђење да ускоро долази ослобођење, а код непријатеља изазвала несигурност, посебно у могућност држања комуникације Солун-Бевћелија-Скопље. Бугарски окружни управитељ у Бевћелији у свом извештају износи: »Паљењем села не можемо зауставити нападе партизана, већ треба предузети веће мере за њихово уништавање. Они долазе изненада, изврше напад и у току ноћи се враћају у Грчку. Треба најмање са два пука напасти партизана и њихове базе, јер су сада доста јаки а сељаци их подржавају, верујем да ће с про-

⁸⁸⁾ Др Брезоски, поменуто дело, стр. 359.

⁸⁹⁾ Исто, стр. 359.

лећа толико иараети да им групе које организујемо за борбу против њих не могу ништа учинити».⁹¹⁾ Исте такве извештаје су слали и остали срески начелници, као на пример, прилепски и други.

Све то јасно показује да симпатије народа и помоћ коју пружају партизанским јединицама из дана у дан расте, због чега окупатор не ствара више тзв. борбене групе, већ тражи кадровске пукове за борбу против партизанских јединица. То он крајем 1943. године и остварује, јер 15. окупаторска дивизија упућује батаљоне и пукове у борбу због чега су наше јединице биле приморане да се повлаче на грчку територију, а непријатељ успева да делимично обнови уништене граничне посаде и гарнизоне. С обзиром на овако створену ситуацију Немци почетком 1944. године припремају нову офанзиву у рејону планине Кожуфа. Међутим, ни она није донела никакве резултате.⁹²⁾

Из описаног прегледа догађаја и развоја борбе у току 1943. године у Првој и Другој оперативној зони видимо да су постигнути велики политички и војни успеси. То све доказује да су донете одлуке и издате директиве за оружану борбу, које је почетком године дао ЦК КПЈ и ВШ НОВ и ПО Југославије, биле од пресудне важности у процесу развоја и вођења оружане борбе.

Из реферата друга Тита на Другом заседању АВНОЈ-а »Развитак народноослободилачке борбе народа Југославије у вези са међународним догађајима« види се оцена развоја оружане борбе у Македонији. »Један од многих важних фактора је то што наше партизанске снаге у Македонији, у последње време, постижу знатне успехе и већ по други пут ослобађају Кичево и Дебар, и тако стварају услове за још већи развој партизанског покрета у Македонији, који је тесно повезан са партизанским покретом у Албанији и Грчкој, а у исто време даје се озбиљна помоћ за развој покрета и у целој Бугарској».⁹³⁾

⁹¹⁾ Зборник НОР-а, том VII, кн., II, стр. 350 и 351; Др Брезоски, поменуто дело, стр. 360.

⁹²⁾ М. Апостолски; »Од Кожуфа до Богомиле«, стр. 61 до 67.

⁹³⁾ Друго заседање АВНОЈ-а, стр. 173.

Значај 1943. године није само у постигнутим успесима у борбама против окупатора, већ и у томе што су поред Народноослободилачке војске створени органи народне власти и политичких организација, што је све учврстило национално и политичко јединство македонског народа и народности у Македонији. У току 1943. године у КП Македонији и народноослободилачком покрету је потпуно одстрањено све оно што је сметало уједињењу са осталим народима Југославије и изградњи нове федеративне државе, у којој ће сви народи и народности бити равноправни и јединствени.

На успешан развој оружане борбе утицали су следећи фактори:

1. У партијској организацији Македоније били су ликвидирани сви штетни и неправилни ставови и спољни утицаји, и у односу на оружану борбу и у самој организацији. Биле су предузете све мере за успешан развој ослободилачке борбе, при чему се није осећао ни један момент сумње у правилност политичке и војне природе за ослободилачки покрет;

2. Успешан развој и резултати ослободилачке борбе широм Југославије, као и у Македонији у 1941. и 1942. години, у сваком случају били су гаранција исправности народноослободилачке борбе. Искуства стечена у овим двема годинама и директна ангажованост ЦК КПЈ и друга Тита у томе су највећи разлози који су омогућили да се постигну успеси у борби, а то је снажно утицало на разне колебљивце и неодлучне елементе у смислу њиховог опредељења за оружану борбу;

3. Међународна ситуација, догађаји у другом светском рату и решавајуће победе антихитлеровске коалиције при крају 1942. године и почетком 1943. године, затим капитулација фашистичке Италије, створили су претектницу у развоју рата и улили веру у победу наше оружане борбе;

4. Свакодневним политичким акцијама, организација КП Македоније и дејствима многобројних партизанских одреда било је разобличено лице окупатора и њихових слугу, који су потпуно изгубили подршку народа и самим

тим створили неограничено поверење у Комунистичку партију и оружане јединице своје народне војске у победу и коначну народну слободу и равноправност у новој Југославији;

5. Најзад, помоћ у наоружању и опреми од савезника коју смо примали путем војних мисија је много значила у развоју оружане борбе.

6. Створене су прве веће формације (бригаде), које су развиле дејства на целој територији Македоније и тиме иницијатива је дефинитивно прешла у наше руке.

Све изнето је омогућило да се добије нови квалитет и квантитет у развоју народноослободилачког покрета у Македонији.⁹⁴¹

⁴⁴¹ Др Брезоски, (Л *Ободите.гна војна во Македонија*», стр. 362 до

ТРЕНА ГААВА

БОРБЕ ПРВИХ
МАКЕДОНСКИХ БРИГАДА

(Прва половина 1944. године)

1. КРАТАК ПРЕСЕК ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ

Процењујући да предстоји непосредна опасност од продора Црвене армије према Румунији и Подунављу, као и савезничка инвазија на Балкан, Немци су почетком 1944. године предузели неколико замашних офанзива на југословенском ратишту. Тиме су хтели да разбију јаче групације НОВ и ПО Југославије. У овим оперативним плановима биле су укључене и све окупаторске бугарске снаге у Македонији и Србији.

Главне снаге НОВ и ПО Македоније (Прва македонско-косовска ударна бригада, Друга македонска ударна бригада и трећа група батаљона) са Главним штабом и делом ЦК КП Македоније биле су груписане на подручју Меглена у Егејској Македонији. Њихово присуство на том делу територије представљало је потенцијалну опасност за окупатора, јер је била директно угрожена комуникација Солун - Бевђелија - Скопље, веома значајна за немачку групу армија »Е« у Грчкој. Та околност је приморала немачку команду за Балкан да још у току јануара 1944. године предузме офанзиву на територији Меглена и Пајак планине против главних снага НОВ и ПО Македоније. Тада у том региону у саставу наших снага дејствовао је и бугарски батаљон »Христо Ботев«.

Офанзива на наше снаге била је, у ствари, саставни део немачке офанзиве на планинским подручјима Грчке (Олимп, Пиреја, Вермијон итд.). У Софији је тим поводом, 10. јануара 1944. године, био разрађен план о координираним дејствима јединица Пете бугарске окупаторске армије с немачким снагама из Солуна, Водена и других су-

седних гарнизона. Под јаким притиском непријатеља јединице НОВ и ПО Македоније повукле су се на Кожуф, а снаге ЕЛАСА на Кајмакчалан. Због неуспеха у предузетој офанзиви немачке и бугарске јединице спровеле су репресалије према македонском и грчком становништву, побивши стотине сељака из села: Ноти, Зборско, Ланкадије, Периклије, Фуштани и Лагунци.⁹⁵

2. ФЕБРУАРСКИ ПОХОД

Концентрацијом јединица у рејону Кожуфа и Кајмакчалана и приливом нових бораца, ЦК КПМ и ГШ за Македонију 20. јануара 1944. године донели су одлуку да наше снаге дејствују у три правца:

- источна, трећа група батаљона под командом Тихомира Милошевског да пређе Вардар и да се кроз источну Македонију пробије на север, те да се спајањем са снагама у северној Македонији и јужној Србији развију заједничка дејства у виду јединствене оперативне групе;

- средња оперативна група, коју је сачињавала Друга македонска ударна бригада са једним косовским батаљоном да дејствује правцем Кавадарци-Неготин. Задатак групе је био да привлачењем на себе што већих снага непријатеља олакша дејства крилних група;

- западна оперативна група, коју је сачињавала Прва македонско-косовска бригада, да предузме дејства у централној Македонији са задатком да продре у Азот (околина Велеса) и Поречје, ликвидира четнике у Поречју, разбије евентуално интервенцију бугарских и немачких снага, те изврши мобилизацију нових бораца и поново успостави слободну територију Дебарца.

Будући да су у фебруарском походу учествовале скоро све јединице НОВ и ПО Македоније и то готово на целој њеној територији у току фебруара 1944. године, то с правом овај поход носи назив *Фебруарски поход македонских јединица*, а Богомилски поход се односи само на

⁹⁵ > М. Апостолски *Фебруарски поход*, стр. 136.

дејства Прве македонско-косовске ударне бригаде у току фебруара 1944. године.

У условима развоја устанка и народноослободилачког рата у целој Македонији, када је била напуштена слободна територија Дебарца и снаге концентрисане на Кожуфу и Пајаку (Егејска Македонија), даље задржавање на овој просторији није било оправдано, већ је требало приступити ранијој замисли ГШ Македоније, тј. продору ка централној и источној Македонији, те дејствима кроз целу Македонију омогућити стварање нових бригада.⁹⁶

Међутим, у том периоду Немци, ангажујући и све снаге Пете бугарске окупаторске армије у централној Македонији, припремају замашну офанзиву, с циљем да ликвидирају наше снаге и народноослободилачки покрет. На то је, у ствари, непосредно утицало то што су биле ојачане акције Прве македонско-косовске и Друге македонске бригаде.

План дејства наших јединица је био створен тако, да их прате и координирају чланови ЦК КПМ и ГШ за Македонију и представници ЦК КПЈ и Врховног штаба.

а) Дејства у централном делу Македоније (Прилеп, Велес) и у западној Македонији да прате политички комесар ГШ Македоније Цветко Узуновски и заменик команданта ГШ НОВ и ПО Македоније Панче Неделковски.

б) Дејства у Тиквешу и долином Вардара Добривоје Радосављевић Орце и Борко Темелковски Лшљак, и

ц) Дејства кроз источну и северну Македонију и на територији Куманово - Врање — Црна Трава, ГШ за Македонију на челу са командантом Апостолским и Светозар Вукмановић Темпо.

Према предвиђеном плану дејства, Западна оперативна група је 31. јануара 1944. године кренула из с. Бохова (Егејска Македонија), чиме је, у ствари, био оглашен почетак похода. Ноћу уочи 1. фебруара 1944. године, Прва македонско-косовска ударна бригада прешла је југословенско-грчку границу и у току следећег дана стигла у Бешишке колибе изнад села Бешиште, да би у току дана ушла у село и снабдела се храном, после чега је проду-

⁹⁶> Исто, стр. 83.

жила за село Вепрчаии. У току ноћи између 1. и 2. фебруара, бригада је прешла преко Расимбеговог моста на Црној реци и после краћег одмора, у току дана и ноћи између 2. и 3. фебруара, предузела марш из села Дрен ка селу Никодину, прешавши комуникацију Прилеп — Кавадарци и 4. фебруара ушла у село Никодин. Око 15.00 часова у селу је одржан митинг. Међутим, у току дана је уследио изненадан напад бугарске војске и полиције, услед чега је бригада била принуђена да напусти село, да би, убрзо, у противнападу јуришем разбила непријатеља и поново се вратила у село.

Пошто је анализирао накнадно прикупљање података о непријатељу, штаб је констатовао да је бригада упала у припремљену офанзиву непријатеља. Због тога је, у току ноћи између 4. и 5. фебруара, донета одлука да се предузме марш ка селу Степанци. Пред зору 5. фебруара, бригада се испред села сукобила с непријатељем и у току дана одбијала многе његове нападе. Међутим, ситуација је била таква да се није смело оклевати, те је ноћу, између 5. и 6. фебруара, предузет покрет преко планине Мукос и то преко самог гребена покривеног високим снегом. Покрет је изведен по јакој зими и међави, због чега је кретање било веома отежано. Борци су били исцрпљени. Изгладнели чопори вукова нападали су борце, те је и њих требало уништавати. У зору 6. фебруара, бригада је стигла у с. Ореов Дол (Азот) и људство је било распоређено по кућама. Међутим, непријатељ је непрекидно пратио покрет бригаде, па су јединице одмах изашле на погодне положаје за одбрану, и морала се водити борба у окружењу са много јачим непријатељем. Без обзира на премореност, јединице бригаде упорно су браниле село, тако да је непријатељ пред мрак био разбијен и приморан на повлачење.

Бригада је имала три погинула и пет рањених бораца.

Међутим, тешки моменти у току овог похода тек су наилазили. Наиме, 7. фебруара у зору бригада се кретала ка Орешкој чуки (к. 1646), где су били велики снежни намети које је било тешко савладати. Око 07.00 часова откривен је покрет више непријатељских колона ка Орешкој чуки. Непријатељ је имао намеру да пре бригаде заузме

овај доминирајући положај и да сручи бригаду у јаругу, где би је уништио. Пошто је непријатељ наступао са више страна, једино решење је било да се по сваку цену заузме чука пре непријатеља и поседну доминирајући положаји. Командант бригаде поставио је задатак Првом батаљону да у трку избије на чуку. На чело батаљона јуришао је заменик команданта батаљона Михо Михајловски. Он је у трку гласно понављао речи команданта бригаде Петра Брајовића: »Са једном четом пресећи пут Бугарима а потом у трку избити на чуку«. Бугари су такође хитали ка чуки, али нису успели.

Избијањем на чуку батаљон је одмах посео положаје за одбрану и снажном убитачном ватром дочекао непријатеља. Развила се огорчена борба која је трајала у току целог дана, а непријатељу су стално пристизала појачања, чиме је стварао обруч око бригаде. Бригада се нашла у вишеструком окружењу, с јединим пролазом ка Солунској глави (к. 2240), највећем врху са снежним наметима од неколико метара. Покрет у том правцу значио би погибију, јер се у тим зимским условима није могла савладати сурова природа. Батаљони су се укопали у снегу и сачекали напад непријатеља, који је био подржан артиљеријом и минобацачима. Борци бригаде херојски су одолевали нападу надмоћнијег непријатеља.

На снегу су се црнели лешеви палих непријатељских војника, покошених ефикасном ватром наших јединица. Висока свест наших бораца савладала је све дотадашње недаће (тежак марш у дужини од 150 км, умор, глад, слабу одевеност).

Непријатељ је журио да затвори обруч, да би, потом, предузео дејства за уништење бригаде, али није рачунао са моралом наших бораца који су знали да морају бити упорни и јаки и који су били спремни да издрже све.

Штаб бригаде је на брзу руку створио план за пробој из окружења, а место пробоја било је изабрано преко железничке пруге поред тунела и села Богомила, где се непријатељ најмање надао, јер је правац пробоја водио кроз распоред његових главних снага. Задатак је био да се после пробоја бригада врати на слободну територију у Егејској Македонији, јер је било процењено да је боравак у Азоту био неоправдан, пошто су се ту концентри-

сале веома Јаке снаге непријатеља, скоро два пешадијска пука са артиљеријом (пукови из Велеса и Прилепа).

Најпре је изведено веома успешно ратно лукавство. Једном четом је извршен демонстративан напад у правцу Солунске главе, да би потом уследио одлучан напад главним снагама бригаде на супротном правцу према боготмилском тунелу, где се развила жестока борба у којој су предњи делови бригаде већ били изашли из обруча. Непријатељ је жестоко насртао, али сви његови напади су били одбијани и до мрака 7. фебруара бригада је кроз непрекидне борбе успела да се пробије и избије до села Мокрени и Ореов Дол.

После пробоја, 8. фебруара бригада је била на маршу на планини Мукосу, када се зачула артиљеријска ватра непријатеља. То је непријатељ тукао положаје на Орешковој чуки, сматрајући да се у том правцу бригада пробила, да би, потом, предузео и јуриш, где се борила само једна наша чета. После пробоја бригади је дат кратак одмор и створен је план о њеном даљем кретању. Тада је енглески мајор, шеф војне мисије, честитао команданту бригаде за успех у пробоју. Око 10.00 часова дошло је до поновних борби на гребену планине где је непријатељ упутио слабије снаге, јер је главне снаге усмерио за дејство у другим правцима, пошто није могао да открије начин нашег повлачења кроз његов распоред. Борба је трајала скоро читавог дана, да би непријатељ поново померао јединице и тиме припремио бригади ново окружење. Пред мрак бригада је потиснула непријатеља и предузела покрет ка Илијином врху према селу Никодину. Ноћ је била веома напорна, јер су се исцрпљени борци једва кретали, халуцинације и смрзавања су били редовна појава.

У даљем тешком кретању током 9. фебруара око 10.00 часова, поново је дошло до сукоба бригаде са три непријатељске гонеће колоне, јачине од по једног батаљона, које су у стопу пратиле покрет бригаде. Непријатељ је био сачекан и у блиској борби разбијен, после чега је предузео панично повлачење, што је омогућило бригади да настави покрет ка селу Никодину. Снег и сметови су били стални пратиоци при кретању и у борбама

Штаб Прве македонско-косовске ударне бригаде, командант Петар Бра/о-вић, политички комесар Мита Миљковић, заменик команданта Чеде Филиповски, заменик комесара Вера Ацева

бригада. У току даљег покрета претходица бригаде је разбила непријатељеву заседу код села Никодина, али услед слабог обезбеђења и извиђања поново је упала у непријатељски распоред, који је раније био постављен на положајима код Никодина. Био је предузет фронтални јуриш са борбеним поретком свих јединица бригаде и обруч је пробијен. Том приликом водила се одлучна борба »на живот и смрт« у којој непријатељ није могао да издржи снажан јуриш наших јединица. После тога, бригада је продужила покрет, разуме се, под непрекидним настртањима мањих снага непријатеља.

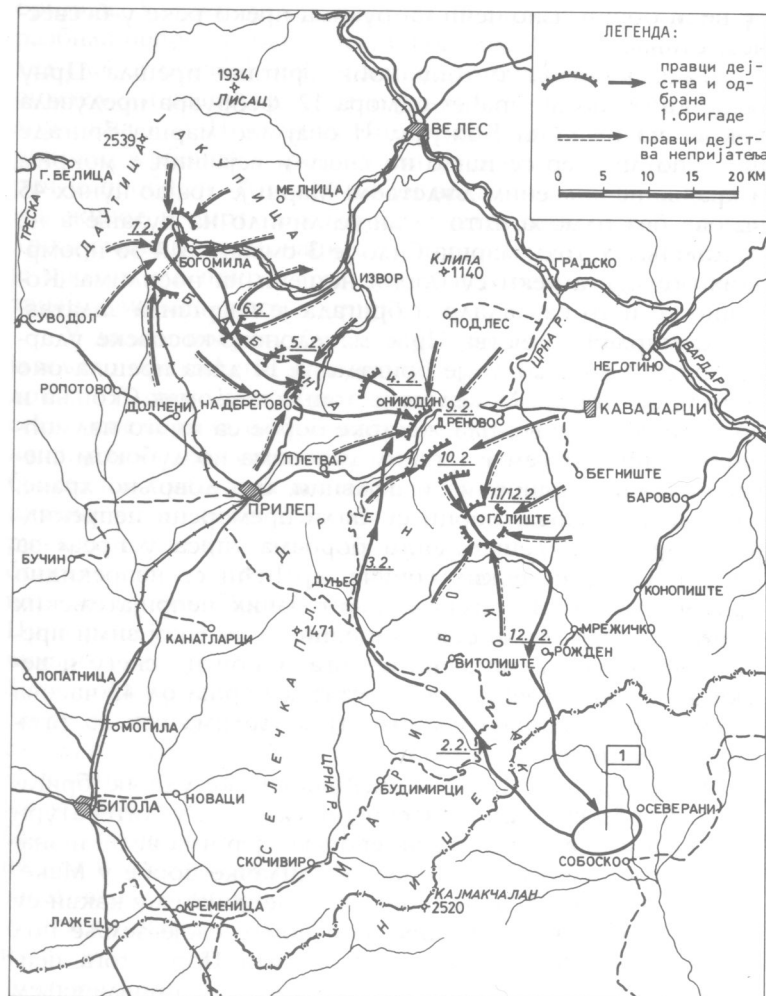
У даљем покрету бригада је јуришем разбила непријатељево обезбеђење код моста и заузела село Горњи Радобил. У току 10. фебруара, на положајима изнад овог села, успела је да одбије непријатељске нападе. Пошто је непријатељ довлачио нове снаге, предвече истог дана бригада је предузела покрет ка Црној реци, јер је пребацивање преко реке значило потпуно ослобођење од обруча, односно извлачење бригаде из борби, будући да је бригада била до те мере исцрпљена да се морало рачунати и с тим. Према подацима добивеним од сељака Црна река се у то време није могла прегазити, те се рачунало само на скелу код села Галишта, у ком циљу је била послата једна чета да што пре заузме и оспособи скелу за превозење. Међутим, непријатељ је већ заузео скелу, а његове јединице су се кретале с обе стране реке. Ноћ између 10. и 11. фебруара је била тешка за бригаду, јер је нада о могућности преласка преко реке била изгубљена. Непријатељ је продужио да концентрише јединице два пука за окруживање бригаде. Одржано је кратко саветовање с комунистима бригаде и предочена им је тешка ситуација о могућем уништавању бригаде. Једини излаз је био у томе да се река пређе газом на месту где се може газити. Изабрано је место газа с дужином реке од 75 цм и ширином око 100 м. Пошто су непријатељске снаге у близини избраног места газа у току дана биле протеране, то се ноћу прешла река газом, пошто је претходно био упућен изабран вод добровољаца да пређе реку и на правцу села Галишта формира мали мостобран. Овај подухват је успео и прелаз је извршен, при чему

су неки борци изношени на рукама преко реке у бесвесном стању.

Тако је газом у току ноћи бригада прешла Црну реку, да би после краћег одмора 12. фебруара предузела покрет ка планини Кожуфу. И овај део марша бригаде није био лак, јер се ишло по снегу и вејавици с мокрым и крајње исцрпљеним људством. Марш је трајао пуних 45 часова без одмора, што је више личило на пузање а не на ходање. У току марша било је 3 смрзнута и 36 промрзлих бораца, а неки су борци ношени на носилима. Конечно се и то савладало и бригада је извршила задатак.

Сумирајући дејства Прве македонско-косовске ударне бригаде видимо да је бригада за 14 дана прешла око 300 км, од Егејске Македоније дошла на домак Скопља и вратила се; да је водила жестоке борбе са много надмоћнијим непријатељем у тешким условима по дубоком снегу и снежним наносима и вејавици, без довољно хране, одмора и спавања. Борци су били преморени непрекидним маршем и решавајућим борбама »прса у прса« за пробој из вишеструких обруча, крећући се непрекидно под притиском и гоњењем много јачих непријатељских снага. На крају, били су приморани да по јакој зими прећу Црну реку газом, а после тога мокри по снегу и вејавици, готово пузећи, прећу остатак марша од 45 часова непрекидног кретања у смрзнутим оделима све до Егејске Македоније.

Овај подухват 1. македонско-косовске ударне бригаде познат је као »Богомилски подухват« а у литератури још носи назив »Богомилска епопеја«, јер има велики значај за даљи развој народноослободилачке борбе у Македонији. Бригада је, наиме, показала непријатељу какви су њени борци и како се боре за слободу своје земље под руководством КПЈ и Јосипа Броза Тита. Поред тога, непријатељу су били нанети осетни губици, а привлачењем на себе основних снага 14. и 15. дивизије Пете окупаторске армије, омогућено је осталим двома нашим оперативним групама лакше извршавање постављених задатака. Тада је »Слободна Југославија« објавила вест да су ове борбе у Македонији биле највеће у том периоду у Југославији.

Богомилски поход

Признајући и ценећи напоре целокупног састава 1. македонско-косовске ударне бригаде у току тешког пробоја ка централном делу Македоније, ГШ НОВ и ПО Македоније издао је 26. марта 1944. године похвалну наредбу следеће садржине: »ГШ НОВ и ПОМ овим изражава дубоко признање и захвалност борцима, командирима, командантима и политичким радницима 1. македонско-косовске ударне бригаде на провереној храбрости и чврстости у десетодневној борби против далеко надмоћнијег бугарског окупатора у Азоту.

Посебну захвалност изражавамо храбром команданту Петру Брајовићу на мудрој руковођењу бригадом».⁹⁷⁾

За главни штаб НОВ и ПОМ
командант
генерал М. Апостолски

3. НАПУШТАЊЕ ГРЧКЕ ТЕРИТОРИЈЕ И ПРОДОР ПРВЕ МАКЕДОНСКО-КОСОВСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ У ДЕ- БАРЦА

Након повратка из Азота бригада је на територији Егејске Македоније срећивала јединице и одмарала изнурене борце, тј. радила на свом организацијском и идеолошко-политичком учвршћивању. Али, и поред тога, током фебруара и марта 1944. била је приморана да води мање борбе на просторији Караћове и пл. Пајаку. Једна од јачих борби била је у Трстенику. У овим акцијама бригада је долазила скоро до Солуна.

Априла месеца бригада се налазила на просторији села Пожарско, Тресино и Радово (Егејска Македонија) и преко дана водила мање борбе с немачким извиђачким јединицама, које су се у току ноћи повлачиле у своје гарнизоне.

Док је Прва македонско-косовска ударна бригада боравила на овом терену, повољно су се развијала дејства у целој Македонији, посебно на подручју Куманова, где

⁹⁷⁾ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. II, стр. 120-121.

је по доласку ГШ за Македонију формирана Трећа македонска ударна бригада. И у јужној и средњој Македонији повољно се развијала ситуација. Македонске јединице су нарасле, а народ је у различитим облицима дејстава пружао отпор непријатељу. Прилив нових бораца је био сваким даном све већи. У борбама које су вођене у источном делу Македоније биле су ангажоване велике окупаторске снаге, што је олакшавало дејства наших јединица у јужном и западном делу Македоније. Из тих разлога ГШ за Македонију је донео одлуку да се Прва македонско-косовска бригада пробојем врати у западну Македонију и поново успостави слободну територију Дебарца. Да би се олакшао овај пробој Првој бригади било је наређено Другој македонској ударној бригади да изврши нападе на бугарске граничне јединице на јужном делу Баба планине, односно на села: Острец, Кишава, Драгош и Грајешница, како би привукла на себе основне снаге 15. бугарске окупаторске дивизије из Битоља и Ресена.

За предстојећи марш Прва македонско-косовска бригада је била солидно припремљена и подељена у две групе батаљона (група македонских и група косовских батаљона). Обе групе у командном погледу биле су потчињене штабу Прве македонско-косовске бригаде. Штаб бригаде предстојећи марш је поделио у две етапе. Прва етапа је била до падина планине Галичице, а пут је водио кроз грчку и албанску територију. Добрим делом је ишао поред Преспанског језера и кроз мање опасну територију, а друга етапа је водила кроз територију окупирану од Бугара и постојала је вероватноћа од напада јачих окупаторских снага, посебно на простору између Охридског и Преспанског језера, због чега се рачунало на интервенцију јачих бугарских снага 15. бугарске дивизије привлачењем из Битоља, Ресена и Охрида.

Као што се и предвиђало, први део марша до Преспанског језера је текао нормално, а језеро је пређено на чамцима мобилисаним од сељака приобалских села. Бригада је пошла на марш 27. априла 1944. године из села Горња Горица (албанска територија) и у току ноћи прешла границу. После напорног марша по великој киши и невремену 28. априла бригада је разбила посаду села и

ушла у с. Завој (на средокраћи пута Охрид-Ресен) где је остала на краћем предаху, да би се припремила за следећу етапу, тј. пробој за територију Дебарца. Следећа етапа је извршена пробојем ка селу Велмеју, те је нападом и протеривањем непријатељских снага код Ботуна и Извора порушен део комуникације Охрид-Кичево, да би бригада поново успоставила слободну територију.

Међутим, снаге 15. окупаторске бугарске дивизије биле су концентрисане и очекивале прелаз бригаде преко комуникације Охрид - Ресен, држећи доминирајуће положаје код села Завоја. Избијањем претходнице бригаде у рејон Завоја непријатељ је хитно привлачио нове снаге на камионима из Охрида и Ресена, у којим правцима је бригада послала доста јаке побочнице да спрече непријатељу продирање, а главнина бригаде се брзо развила за борбу и протерала непријатеља а затим прешла преко комуникације. Све је то било изведено тачно према створеном плану. Остављене су заштитница и побочница што је непријатеља изненадило, јер је био почесно тучен од обезбеђујућих делова бригаде. То је омогућило да главне снаге бригаде успешно изведу планирани марш. У току ноћи бригада је продужила покрет по испресецаном терену и пред зору 29. априла избила у село Велмеј, где је био дат краћи одмор у оближњој шуми. Будући да је непријатељ будно пратио ток марша 1. бригаде, извршио је брзу концентрацију снага на овом сектору, те бригади није остало време за одмор већ је брзо посела положај за одбрану. Пошто је бригада одбила нападе непријатеља, издато је наређење батаљонима да изврше пробој у правцу Велмеја.

Међутим, утврдило се да је непријатељ концентрисао снаге, јачине око једног пука, те је бригада из напада прешла у одбрану у окружењу. У тој ситуацији штаб бригаде је донео одлуку за пробој из окружења, с тим да на јужној страни Први македонски батаљон изврши демонстративан напад, а да се пробој главним снагама изврши на југоисточној страни окружења, а према северној страни да се мирује. После једночасовне борбе и покрета од центра ка југу, непријатељ је стекао утисак да се ту

врши иробој, где је и привлачио евоје главне снаге. Бригада је главним снагама предузела пробој у правцу севера, обезбеђујући се заштитницом с југа и побочницом с југоистока које су сачињавале чете батаљона из фиктивног пробоја. Под таквим застором главне снаге бригаде пробиле су се на север, вешто прикупљајући за собом све заштитне делове. Овај подухват је потпуно успео, јер је бригада имала велика искуства у ранијим борбама за пробој из окружења. У тактичком смислу ова борба бригаде сматра се за једну од најуспелијих борби, јер се пробој састојао у смелој замисли и ванредном искуству целокупног састава бригаде у извођењу пробоја из окружења.

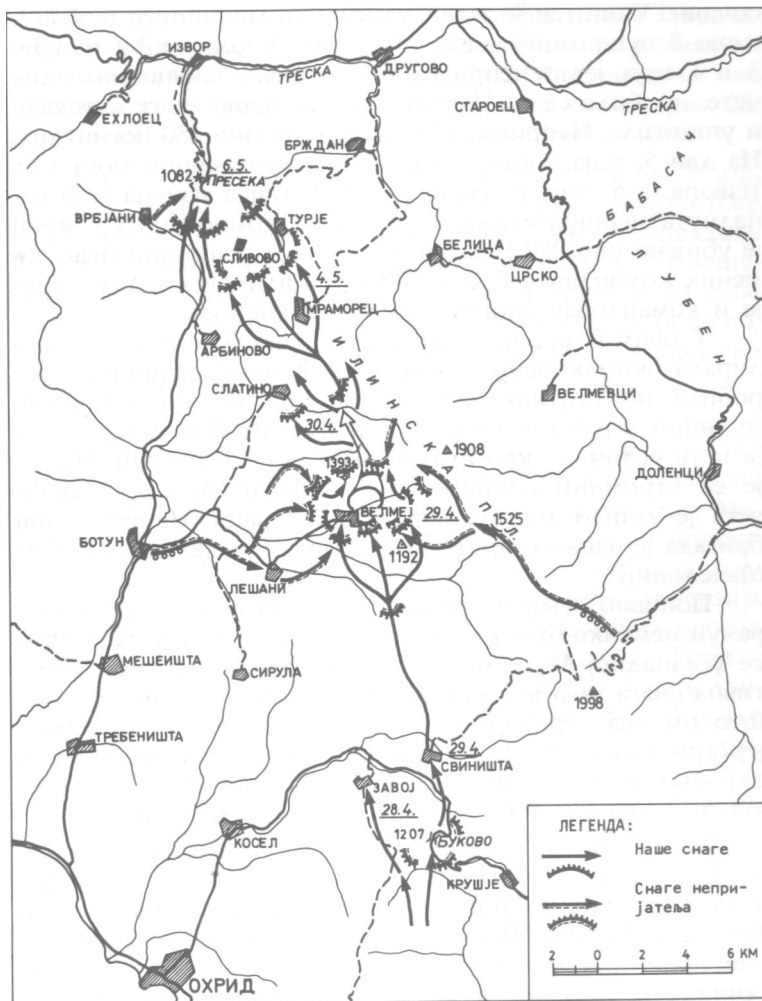
После пробоја из окружења бригада је продужила марш гребеном Илинске планине ка селу Слатина и по уласку у село дат је одмор. Али, поред Бугара и Немци су будно пратили покрет бригаде и предузели мере да јој онемогуће прелаз преко комуникације Охрид - Кичево. Зато су 30. априла имали распоређене властите снаге, појачане балистима у правцу Слатине. Тако се претходница бригаде 30. априла ујутро сукобила са непријатељем јачине око једног батаљона на комуникацији и разбила његове делове, где је уз осетне губитке погинуо и немачки мајор, а било је заробљено око 40 војника и 30 коња са муницијом и разним материјалом. После тога бригада се у току 1. и 2. маја прикупила у селу Црвена Вода, где је остала на одмору, док је штаб бригаде стварао план дејства за поновно успостављање слободне територије.

Овај план се састојао у следећем:

- група македонских батаљона је добила задатак да дејствује у правцу Извора, с тим што ће упутити једну чету код села Подвиса за затварање правца од Кичева према Дебру или Охриду;

- група косовских батаљона имала је задатак да с једним батаљоном код с. Ботуна затвори правац од Охрида а једним батаљоном да буде у рејону с. Песочани у резерви и руши мостове на комуникацији.

Трећег маја 1944. године, предузет је једновремен напад на друму и на прузи, срушени су железнички мостови код Мешеишта и Ботуна, као и колски мост код с. Пе-

Пробој из окружења

сочани. Уништен је један камион са муницијом и запленио 8 пушкомитраљеза »шараца«. У току ноћи између 3. и 4. маја, једна непријатељска колона, јачине око једне чете, пробила се ка Извору, коју су наше снаге сачекале и уништиле. Непријатељ је тада имао око 150 погинулих. На дан 5. маја, дигнут је у ваздух железнички мост код Извора, а 6. маја у теснацу код Подвиса изненада је нападнута непријатељска железничка композиција у којој је убијено око 250 Немаца. Ову заседу је организовао заменик команданта бригаде Чедо Филиповски Даме који је и командовао јединицама у току борбе.

У овим борбама од неколико дана бригада је ликвидирала око 600 непријатељских војника и официра, а заробила око стотину, запленивши већу количину оружја, муниције и разне опреме. Створена је слободна територија исте величине као што је била у 1943. години. Народ је са огромним одушевленим сачекао бригаду, након чега је дошло до прилива нових бораца. На тај начин бригада је часно извршила постављени задатак од ГШ за Македонију.

Поновно стварање слободне територије није ишло у рачун немачко-бугарским фашистима, у првом реду што се у западној Македонији поново јавила доста респективна снага која је била стална опасност за њих, а друго што им ова територија спутава маневарску способност јер држи комуникацију за Кичево из Дебра преко Јаме, односно комуникацију Охрид - Скопље преко Извора, као и комуникацију Охрид - Битољ преко Ресена.

Настојећи да обезбеде наведене комуникације Немци, потпомогнути балистима, 7. маја 1944. године покушавају јачом колоном (око једног батаљона) да пређу преко Ботуна за Кичево. Међутим, после петочасовне борбе ова непријатељска колона је била одбијена од снага Прве бригаде и приморана да се врати у Стругу. Следећег дана, тј. 8. маја Немци и балисти су предузели заједничка дејства из праваца Струге и Кичева, али и ови покушаји нису успели, јер их је бригада одбила од слободне територије.

Сва ова дејства, у ствари, вођена су у склопу тзв. пролећне офанзиве непријатеља у Македонији, као са-

ставни део тзв. седме непријателске офанзиве у Југославији. У овој пролећној офанзиви непријатељ је у Македонији ангажовао преко 65.000 војника. Као почетак ове офанзиве се узима напад наших јединица на Кратово, 25. априла 1944. године, а за крај 25. јуни 1944. године.

Друга македонска ударна бригада у то време је дејствовала у три групе, изводећи претежно диверзантске акције на прузи Бевђелија - Велес, при чему је нападала бугарске сталне посаде у појединим местима у Тиквешу. Овим дејствима бригада није успела да привуче на себе јаче непријатељске снаге, као што је било предвиђено, јер је непријатељ концентрисао главне снаге за дејство против 1. македонско-косовске бригаде.

У пролећној офанзиви непријатеља Друга македонска ударна бригада је извршила неколико успешних напада на бугарске граничне јединице на јужним падинама Пелистера, а потом пренела тежиште својих напада у Мариово и Тиквеш. Изведени су успели напади на шумарску станицу у Петрову, на гарнизон код Радње, на посаду рудника Витолиште, уз непрекидно извођење диверзија на прузи Бевђелија-Велес. У првој половини јуна месеца изведене су успешне акције у Конопишту и Горњој Бошави као и на прузи између Удова и Клисуре, а у другој половини месеца уништене су сталне бугарске посаде у долини реке Бошаве и код Мрежичког. Почетком јула бригада је извршила успешне нападе код Дренова и Радње, и напала рудник Дреновац. Бригада је такође уништила непријатељска упоришта у селима: Смилевци, Оморани и Демир-Капији.

Главни штаб за НОВ и ПО за Македонију са трећом групом батаљона, који су кренули из Зборског 31. јануара преко Пајак планине - Вардара - Беласице и Ограждена, избили су 15. фебруара 1944. године на Плачковицу, те су се разбивши најпре делове 17. а потом и 14. бугарске фашистичке дивизије као и жеглиговску четничку бригаду, 24. фебруара спојили са кумановским батаљоном »Јордан Николов« код села Кикинова. Овај успео марш у дужини од око 400 км по оштрој зими условио је да се 26. фебруара 1944. године у селу Жеглане фор-

мира Трећа македоиска ударна бригада, састављена од битолско-преспанског батаљона »Стив Наумов«, Првог кумановског батаљона »Јордан Николов« и новоформираног кумановског батаљона »Кристијан Тодоровски Карпош«. Бригада је у току марта с косовским батаљонима и јужноморавским одредима успешно разбила прешевску, ристовачку, кривопаланачку и жеглиговачку четничку бригаду, потом и четничку групу у Новом Селу, чиме је, у ствари, била разбијена у потпуности четничка групација на врањско-кумановском подручју. Током априла 1944. године, Трећа ударна бригада је развила дејства више самостално, нападајући бугарске окупаторске снаге, од којих су били значајнији напади на Пробиштип и Кратово.

V »пролећној непријатељској офанзиви« учествовале су све снаге 5. бугарске окупаторске армије, а били су привучени још 41. пешадијски бугарски пук који се враћао из Грчке, 1. и 2. коњички пук ојачани артиљеријом који су дејствовали претежно дуж комуникације Бевћелија - Скопље. Ова офанзива била је најјача операција коју су бугарске окупаторске трупе извеле против снага НОВ и ПО Југославије на територији јужне Србије и Македоније, као саставни део седме непријатељске офанзиве на Балкану.

Главни штаб НОВ и ПО за Македонију, откривши правовремено ову намеру непријатеља, издао је наређење својим главним снагама (Првој, Другој и Трећој бригади) да пређу у офанзивна дејства. Ова дејства су отпочела 15. априла 1944. године и унела пометњу код непријатеља, тако да је пролећна офанзива непријатеља отпочела 25. априла, а не раније као што је непријатељ планирао.

Резултати успешног разбијања непријатељске пролећне офанзиве 1944. године многобројни су за развој народноослободилачке борбе македонског народа. Створена је велика нова слободна територија (на Козјаку, Осогову, Плачковици, Ограждену) а у западној Македонији се проширује у малој Преспи и на Кожуфу, чиме се стварају услови за сазивање Првог заседања АСНОМ-а. Становништво целе Македоније од јуна до августа масовно

излази из градова иа слободну територију и улази у новоформиране јединице.⁹⁸⁾

Даље борбе Прве македонско-косовске бригаде развијале су се према следећем:

- у поподневу 14. маја делови бригаде код Лазаропоља дочекали су колону балиста јачине око 300, која се кретала ка селу Гари. У двочасовној жестокој борби балисти су били разбијени (15 мртвих и више рањених), те су у паничном бекству напустили овај рејон;

- дана 16. маја Први батаљон бригаде извршио је напад на Галичник, у коме су балисти имали доста јако упориште, те у снажном јуришу десетковали непријатеља и 18. маја ослободили Галичник. Али је 19. маја уследио нов напад балиста (јачине око 300) у коме су претрпели поновни пораз. Исто је тако 24. маја на планини Бистри одбијен напад око 400 балиста.

После ових борби немачке снаге из састава 297. и 1. планинске немачке дивизије ојачане балистима, као и струшко-дебарске балистичке групе на челу са Уке Цамом, Али Малићијем, Азис Каљошијем и Бећир Агом предузели су поновни напад на Прву македонско-косовску бригаду са циљем да униште слободну територију Дебарца. План непријатеља је био: главнина немачко-балистичких снага да продре из два правца - из Струге и Дебра и створе обруч и онемогуће извлачење снага Прве бригаде, у ком циљу је непријатељ на тим правцима поставио мноштво заседа. Јединице 15. бугарске окупаторске дивизије добиле су задатак да поседну демаркациону линију и затворе бугарско-албанску границу и тако онемогуће бригади повлачење за Егејску Македонију. Откривши ову намеру непријатеља штаб бригаде је распоредио снаге за дејство према следећем:

- групу македонских батаљона за дејства на дебарском правцу, са базом у рејону села Локов;

- групу косовских батаљона за дејство на струшком правцу, са базом у рејону села Збажди.

⁹⁸⁾ М. Апостолски, *Пролећна офанзива у Македонији и преглед НОР-а македонског народа.*

На дан 1. јуна 1944. године дошло је до судара код села Локова са немачко-балистичким снагама, које су наступале с правца села Селце. Под притиском много јачих непријатељевих снага, јединице Прве македонско-косовске бригаде повукле су се од Локова и организовале одбрану на брзу руку код села Ржаново. Непријатељ је 3. јуна продужио дејство у правцу села Збажди, где су наше јединице прешле у противнапад и код села Присовјана разбиле непријатеља и принудиле га на повлачење. Том приликом непријатељ је на положају оставио око 150 мртвих и рањених, а било је заробљено 40 војника. Међу убијеним налазио се и немачки командант као и злогласни балистички вођа из Струге мајор Бећир Ага. Истодобно, било је заплењено доста оружја, муниције и другог ратног материјала.

Борбе су се 4. јуна продужиле код Локова, када непријатељ није могао да задржи јуриш македонских батаљона и био приморан на повлачење, остављајући такође већи број погинулих и рањених на положајима, као и доста оружја и муниције. О овим успесима постоји извештај команданта македонских батаљона.⁹⁹

Након успешних борби током маја и до 8. јуна 1944. године, штаб Прве македонско-косовске бригаде је послао проглас становницима Дебарца, Полога, Малесије, струшке и кичевске околине о постигнутим успесима, упозоравајући их на подлу бугарску пропаганду коју су сада спроводили Бугари да не напуштају своје домове, јер је тиме окупатор хтео да лиши наше јединице подршке народа, који је свесрдно помагао борбу Прве бригаде, посебно храном и обавештењима о кретању и дејству непријатеља. Посебно је скренута пажња становништву албанског народа да ступа у редове НОВ и ПО Македоније и да се не осврће на летке непријатеља. Овај проглас се завршава речима: »Македонци и Албанци Дебарца, Малесије, струшког, дебарског и кичевског краја и Полога, ступајте у борбу и дајте свој удео у нашој светој НО борби«.¹⁰⁰

⁹⁹ Архив ИНИ, Скопље, док. бр. 235.
¹⁰⁰ Архив ИНИ, Скопље, док. бр. 1476

Формирање Прве македонске ударне бригаде, Локов, 8. јуна 1944.

4. ФОРМИРАЊЕ ПРВЕ МАКЕДОНСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ*

После успешних борби које су водиле обе групе батаљона на крајњем делу западне Македоније у току маја до половине месеца јуна 1944. године, прилива нових бораца, посебно на територији Дебарца и у Малесији, као и расположења народа у тим крајевима, пред политичко и војно руководство Македоније поставило се питање хитног формирања нових бригада. Од групе македонских батаљона и новопридошлих бораца 8. јуна 1944. године у селу Локову формира се *Прва македонска ударна бригада*, у чији састав су ушли прилепски батаљон »Мирче

*) У овој глави књиге детаљније су обрађена дејства само Прве македонско-косовске бригаде, будући да је она била основна снага за дејства у западној Македонији, док су дејства Друге македонске бригаде и треће групе батаљона (доцније Треће македонске бригаде) описане само ради тога да се стекне целина о томе како су се одвијала дејства пре и у току тзв. »пролећне офанзиве« непријатеља.

Ацев», Кичевско-мавровски батаљои, око стотину бораца Охридско-ресенског одреда и новопридошли борци, од којих је формиран Трећи батаљон.

Тако је бригада на дан формирања имала три батаљона са око 500 бораца.¹⁰¹⁾ Формирање бригаде је извршено у присуству политичког комесара ГШ за Македонију Цветка Узуновског Абаза и заменика команданта ГШ Панчета Неделковског. Том чину су присуствовали и други руководиоци народне власти, политичких организација и гости са ове територије. Штаб бригаде су сачињавали: командант Вангел Чукалевски (дотадашњи командант групе македонских батаљона), његов заменик Чеде Филиповски Даме (дотадашњи заменик команданта Прве македонско-косовске ударне бригаде), политички комесар Никола Тодоровски Канински, а заменик комесара Крсте Црвенковски.

Истог месеца, 24. јуна, од групе косовских батаљона била је формирана Прва косовско-метохијска ударна бригада. Командант је био Петар Брајввић, а политички комесар Митар Радусиновић, заменик команданта Зуфер Мусић, заменик комесара Савка Ковачевић, начелник штаба Павле Брајовић.

У обе бригаде батаљони су остали непромењени, скоро у целости, с тим што су били попуњени новим борцима.

Одмах након формирања, Прва македонска ударна бригада извела је низ мањих акција на комуникацији Дебар - Струга, рушећи мостове и стварајући разне препреке како непријатељ не би могао да се несметано креће на овој комуникацији. Два дана после формирања, односно 10. јуна 1944. године, у непосредној близини села Локова одржано је партијско саветовање са члановима Комунистичке партије Македоније из бригаде (око 140 чланова). Била су поднета два реферата:

101) Исто, бр. 1534.

- први, »О војно-политичкој ситуацији у свету и Југославији«, у коме је говорено о карактеру народноослободилачке борбе, о суштини и значају одлука Другог заседања АВНОЈ-а, и, у вези с тим, о одлукама за припрему Првог заседања АСНОМ-а, као и о манифесту ГШ НОВ и Покрајинског одбора Македоније од октобра 1943. године. Посебно се говорило о политичком раду у бригади, с освртом на значај уздизања војних и политичких руководилаца у бригади, што је било од изузетног значаја ради доследног спровођења циљева НОП-а и извођења оружане борбе;

Формирање Прве косовско-метохијске бригаде, 24. јуна 1944. године

- други »1943. година као преломна година у развоју НО борбе у Македонији«, у коме су изнети подаци о успесима македонских бригада, о значају њиховог формирања са посебним освртом на »фебруарски поход« и на успехе постигнуте у пролећној офанзиви непријатеља, нарочито на успеле борбе обеју група батаљона у саставу

Прве македонско-косовске ударне бригаде. На крају саветовања постављени су конкретни задаци на теоретском уздизању чланова Партије и уздизању кадрова из сопствених редова, првенствено из редова радничке класе.

Са тог саветовања били су послати телеграми другу Титу, ЦК Комунистичке партије Македоније и Светозару Вукмановићу Темпу, са заветом да ће бригада до краја часно испуњавати све задатке до коначног ослобођења земље.

5. ДВА НАПАДА НА ДЕБАР

За даља дејства Прве македонске бригаде, у складу са Директивом ГШ НОВ и ПО Македоније од 1. јула 1944. године, био је створен план рада и акција, који је у првој декади овог месеца обухватао обуку јединица, да би се, затим, успоставила веза са јединицама НОВ Албаније и договорило о заједничким дејствима. Тако је био закључен договор да се 9. јула 1944. године изврши заједнички напад на гарнизон Дебар, у коме се налазио у касарни један немачки батаљон и један дивизион 297. дивизије са четом тенкова, а у граду и околини, као обезбеђење, неколико чета балиста. Због акција које су пре тога предузимале јединице албанске НОВ, непријатељ се концентрисао са јачим снагама у граду. Према договору био је створен такав план напада у коме је Албанска бригада добила задатак да затвара правац Струга - Дебар, са главним снагама на положајима код Шпиљског моста, а директан напад на град да изврши Прва македонска ударна бригада у садејству са Првом косовско-метохијском бригадом.

Још 7. јула, наше бригаде су отпочеле са концентрацијом снага за напад и то из Малесије и села Селце преко села Елевци - Коћањик - Кичиште - Горенци - Рајчица. У току 8. јула бригаде су до мрака заузеле полазне положаје за напад, да би у току ноћи између 8. и 9. јула пришле самом граду. Прва македонска бригада је нападала град са севера, а Прва косовско-метохијска са истока. У зору 9. јула отпочео је напад и у снажном јуришу

спољна одбрана града је била потпуно разбијена, пошто су јуришне групе ликвидирале јака упоришта, после чега су предњи делови обеју бригада ушли у град и наставили борбу кроз улице, савлађујући доста јака утврђења. Око 12.00 часова одбрана града била је готово савладана, јер је непријатељ држао само касарну и бункере око ње. Пошто наше бригаде нису имале артиљерију за рушење бункера и ватрених тачака у касарни, било је одлучено да се напад настави ноћу како би се минирањем уништили поједини бункери и ватрене тачке непријатеља.

Али, из непознатих разлога одбрана Албанске бригаде је попустила, због чега је уследило привлачење нових моторизованих снага непријатеља са правца Струге. У позадину наших снага наишла је немачка тенковска јединица, са којом је у обрнутом фронту ступљено у борбу. Под врло тешким условима борци обеју наших бригада у овој борби су показали велико јунаштво и бомбама дочекивали тенкове. Бригаде су у тешким уличним борбама држале град до пада мрака, када је по четама предузето извлачење из борбе, у којој је било 10 погинулих и исто толико рањених бораца, највише од блиске ватре из тенкова, а замор бораца и недостатак муниције су још више погоршали ситуацију. Непријатељ је претрпео осетне губитке, нарочито при јутарњем јуришу наших снага, а било је заробљено и неколико немачких војника.

Овај напад на град Дебар је имао велики политички значај, јер је народ видео какву војску има, посебно по моралу и јунаштву које су показали током напада. Након извлачења јединица из града, батаљони обеју бригаде повукли су се у правцу Караормана, при чему су водили мање борбе, претежно са разним балистичким групама.

У другој половини јула на нашу територију је прешла Прва бригада НОВ Албаније, са чијим руководством је поново постигнут договор о заједничком нападу на Дебар. Сада, напад на град изводе Прва македонска ударна бригада и Прва албанска бригада, а комуникације Струга - Дебар затвара Прва косовско-метохијска бригада. За напад је био одређен 2. август 1944. године. Распоред снага за напад је био скоро исти као и приликом претходног напада, тако да су ноћу између 1. и 2. августа бригаде

заузеле полазне положаје за напад. У зору 2. августа, отпочео је напад с општим јуришем на целој ширини фронта, али је отпор непријатеља био доста живав тако да се борба водила у току целог дана и тек пред мрак овладало се градом, али касарна је опет остала у рукама непријатеља. Због тога што нисмо имали тешког наоружања за рушење бункера и ватрених тачака, напад је пред касарном стао. Према договору са енглеском мисијом у нападу је требало да садејствује и енглеска авијација, али је и то из непознатих разлога изостало.

Косовско-метохијска бригада успешно је затварала правац Струга - Дебар два дана, за које време је град Дебар био у нашим рукама. Али Немци су тенковима успели да пробију одбрану Косовско-метохијске бригаде и приђу Дебру, услед чега су бригаде морале да напусте град.

Оба ова напада на град Дебар су показали Немцима да су наше снаге јаке и да ће даље борбе имати много озбиљнији карактер, а албанским јединицама је била створена повољнија ситуација и већа слобода маневра, јер су сада Немци са тог простора морали да одвајају веће снаге за борбу и против македонских јединица.

Након другог напада на Дебар, борбе наших бригада са немачким снагама не само да се продужавају већ поимају шире размере. Овог пута иницијативу имају Немци, који припремају офанзиву на нашу слободну територију. Офанзива је почела 4. августа 1944. године с општим правцем према Малесији. Међутим, главни напад немачко-балистичких снага отпочиње 9. августа у правцу Караормана. У овим операцијама Немци су ангажовали целу 297. дивизију- и делове Прве алпске дивизије, прикључујући и неке балистичке формације. Главни напад је почео 9. августа око 13.00 часова и траје до пада мрака, када се Прва македонска ударна бригада у току ноћи 9/10. августа без губитака пребацила на планину Бистру. Осим напада, Немци нису успели да изврше постављени циљ, тј. да овладају Караорманом и да пресеку одступницу нашим бригадама, нити да их униште у окружењу. Након тога немачке јединице крстаре по Малесији, тражећи партизане. Будући да нису постигли жељени циљ,

Немци иале неколико села и пљачкају становништво, а потом се враћају у Дебар, Кичево и Стругу.

После осам дана од почетка ове офанзиве, наше бригаде враћају се у Малесију и поново успостављају слободну територију, уништавајући неколико немачких утврђених тачака као што су: Ботун, Сливово и Пресек, чиме се слободна територија и проширује.

Губици код Немаца у овој офанзиви су: 77 мртвих и много рањених, а код наших јединица 2 мртва и један рањен.

После ове офанзиве Немци напуштају Дебар 6. септембра 1944. године а 8. септембра наше јединице га заузимају.*'

План ГШ НОВ и ПОМ и ЦК КП Македоније, да се главним снагама изврши продор у централну и источну Македонију и створе услови за стварање нових бригада, остварен је успешно изведеним фебруарским походом, водећи свакодневне борбе са надмоћним непријатељским снагама окупатора и квислинга, у врло суровим зимским и теренским условима.

Успеси које су постигле ове три бригаде у пролећној офанзиви непријатеља и након тога за проширење слободних територија Македоније створили су такву ситуацију да је настао велики прилив нових бораца и тиме је остварено оно што је било постављено као задатак на »Фуштанском саветовању«, тј. да се формирају нове бригаде и да се створе услови за сазивање првог заседања АСНОМ-а. После тога је ГШ НОВ и ПОМ створио нов план за коначно ослобођење Македоније.

*' Зборник НОР-а, том VII, кн>. 4, док. 11. стр. 27.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА
НОВИХ МАКЕДОНСКИХ
БРИГАДА ДО
КАПИТУЛАЦИЈЕ
ФАШИСТИЧКЕ БУГАРСКЕ

1. КРАТАК ПРЕГЛЕД ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ

Средином 1944. године настале су значајне промене на источном фронту, а и западни фронт је све више давао брига немачкој Врховној команди, јер су им јединице трпеле све веће губитке. Напредовањем Црвене армије са истока балканско ратиште је добијало све већи значај, а у његовом склопу Македонија, Косово и јужни део Србије имали су велику улогу због планова за извлачење снага групе армија »Е« из Грчке која је бројала око 350.000 војника и око 10.000 моторних возила. Јединице НОВ и ПО Југославије на овом подручју су од врховног команданта друга Тита добиле један од најважнијих задатака у саставу југословенских снага; рушењем и свим врстама запречавања и активним дејствима на комуникацијама дуж вардарско-моравске и ибарске долине наносити што веће губитке непријатељу и запленивати што више технике.

У то време НОВ и ПО Југославије имала је преко 350.000 бораца сврстаних у 39 дивизија, више самосталних бригада и велики број партизанских одреда а држала је велику слободну територију, на којој је био организован интензиван државни, политички, економски и културни живот, с циљем даље мобилизације што већег броја бораца за формирање нових дивизија.

Разбијање »пролећне офанзиве непријатеља« која је трајала скоро три месеца, а у којој су узели учешће бројне немачке јединице и све јединице 5. бугарске окупаторске армије као и јаке балистичке и четничке формације,

шачио је огроман подстицај за даљи развој НОБ у Македонији и за коначно ослобођење земље. Поред снажних удара и нанетих губитака окупаторској војсци, биле су створене нове слободне територије и одржано Прво заседање АСНОМ-а, после чега је настао масован прилив бораца и створени услови за формирање нових бригада и дивизија. Стварањем АСНОМ-а најрељефније се доказује да је ударен темељ новој народној власти у Македонији. Поред месних и општинских одбора формирају се и срески и окружни НО и отварају школе на македонском језику, што представља велику добит за културни развитак македонског народа.

У овој ситуацији, када су Немци мислили на повлачење снага из Грчке, а фашистичка Бугарска била пред капитулацијом, ЦК КПМ и ГШ НОВ и ПО Македоније предузимају многе мере да се правилно прихвате нови борци и укључе у нове јединице, које треба што пре формирати; да спречавају Немцима извлачење снага из Грчке и Албаније, да се заробе што већи делови и заплени што више наоружања и технике.^{101a)}

Поред политичких мера које су предузете, ЦК КПМ и ГШ НОВ и ПО Македоније, ради реализације постављених задатака, створили су план дејства, при чему је извршена нова оперативна подела вардарске Македоније на четири оперативне зоне:

- Прва (скопска) оперативна зона (скопски, кумановски и велешки округ);
- Друга (битољска) оперативна зона (битољски, прилепски и тиквешки округ);
- Трећа (брегалничко-струмичка) оперативна зона (штипски и струмички округ), и
- Четврта (дебарско-кичевска) оперативна зона (територија која је раније била под италијанском окупацијом).

Штабовима зона било је наређено:

1. Свака да формира по две дивизије а Четврта оперативна зона једну.

^{101a)} м Апостолски, поменуто дело, стр. 14-18.

2. У сваком окружном граду да се формирају команде подручја са по једним батаљоном, а у сваком већем месту команде места са по једном четом.

3. Да се формирају нови партизански одреди за извршавање мањих задатака.

4. Штабови зона да предузму мере да се стално нападају комуникације, градови, насеља и разна непријатељска упоришта, како би се убрзала капитулација фашистичке Бугарске, уклонила њена окупаторска војска и спречило извлачење немачких снага из Грчке и Албаније.

Као резултати тога 1. септембра 1944. године у Македонији је било:

- осам команди подручја и преко тридесет команди места;

- једанаест македонских бригада и једна дивизија, Прва косовско-метохијска бригада и бригада »Георги Димитров«.¹⁰²⁾

Штабовима прве три оперативне зоне је предочено да ће да прерасту у корпусну команду.

2. ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА ПЕТЕ МАКЕДОНСКЕ (ПРИЛЕПСКЕ) БРИГАДЕ

Као основу приликом формирања 5. македонске бригаде послужио је Прилепски батаљон »Мирче Ацев«. Он је током јула дејствовао по Азоту и прилепском крају, да би се крајем месеца вратио у састав 2. македонске ударне бригаде у логор на планини Кожуф. До тада су у партизане стигли многи нови борци овог краја. Последњих дана јула 1944. године, савезници су на импровизовани аеродром спустили пакете с лаким наоружањем и опремом, што је требало да послужи за наоружавање нових јединица.

Доласком батаљона »Мирче Ацев« у логору су почеле припреме за формирање 5. бригаде. Другог августа

¹⁰²⁾ М. Апостолски, *Завршне операције за ослобођење Македоније*, стр. 19. и 20; Др Ивановски, поменуто дело, стр. 262. и 263.

1944. године ујутро, на пољани логора »Црвена Вода« под Кожуф планином били су постројени борци 2. македонске бригаде, а у средини поретка био је баталон »Мирче Ацев« и новопридошли борци прилепског краја. Постројени су били и остали батаљони и новопридошли борци из других крајева. Представник ГШ НОВ и ПО Македоније био је Киро Горгиевски Дејан, који је по пријему рапорта од команданта 2. македонске бригаде и поздрава прочитао наредбу Главног штаба о формирању 5. македонске бригаде и објавио састав штаба бригаде:

- командант бригаде Методија Поповски Мајка (дотадашњи командант 2. бригаде);
- политички комесар Боре Велковски Коста,
- заменик команданта Илија Игевски Цветан, и
- заменик политичког комесара Лубен Горгиевски Лупта.

Формирање Пете македонске бригаде, Кожур, 2. август 1944. године

Након што је била прочитана наредба ГШ НОВ и ПО Македоније, борци су дали свечану заклетву, изговарајући текст реч по реч. Формирање бригаде Прилепчанима су честитали борци битолског и тиквешког краја. Тиме је био завршен чин формирања бригаде, после чега је настало весеље с програмом од скечева, рецитација, песама и игара. Веселење је трајало до подне, у ком времену је

штаб бригаде формирао јединице и постављао њихова руководства.

Бригада је на дан формирања имала око 400 бораца, сврстаних у три батаљона (од по три чете) и пратећу чету.

Дужност начелника штаба обављао је Панче Топличанец до доласка у бригаду Ивана Бежановског.

Штаб 1. батаљона сачињавали су командант Иван Барцуков, политички комесар Митка Романов, заменик команданта Петка Јудин, а заменик комесара Рус (име и презиме непознато).

Штаб 2. батаљона сачињавали су: командант Начо Ангеловски Рочко, политички комесар Петар Пепељуговски Црвениот, заменик команданта Павле Тракалевски, а заменик политичког комесара Никола Митевски Жужи.

Штаб 3. батаљона сачињавали су: командант Гога Пунтевски, политички комесар Пере Тешановски Морнарот, заменик команданта Орце Цвејов, а заменик политичког комесара Ели Наумовска Илинка.¹⁰³⁾

У Првом батаљону бригаде било је доста бивших припадника Црвене армије, који су као немачки заробљеници успели да пребегну к нама. Бригада је била наоружана претежно лаким пешадијским наоружањем са доста аутомата и пушкомитраљеза, а од тежег наоружања у пратећој чети било је неколико противтенковских пушака 32 мм и минобацача 81 мм. Бригада је била попуњена претежно младим борцима, од којих је 90% било из редова радничке омладине, нешто ћака и сељака. Скоро 50% састава бригаде били су чланови КПЈ и СКОЈ-а.

Пета бригада је добила одмах задатак да се пребаци у Азот и Поречје с тим да разбије четнике Драже Михаиловића и дејствује у том рејону. На марш је кренула преко питомог тиквешког краја и успела да пређе неопажено кроз међупростор сталних бугарских посада, тј. између Мрежичког и Конопишта, обезбеђујући се бочним патролама из ових праваца и стигла у село Куманичево, где је био предвиђен дневни одмор бригаде. Размештај и исхрана бораца били су веома организовани, јер је цело

¹⁰³⁾ Књига Љубена Геориевског Љупте, издање »Наша књига«, Скопље, 1974. године.

село припадало народноослободилачком покрету, а сељаци су од раније пратили дејства батаљона »Мирче Ацев«. Обезбеђење бригаде на одмору у с. Куманичеву вршили су сељаци. У току поподнева бригада је кренула из села, па је после једног сата марша примила 50 нових бораца које је у бригаду довео партизански курир Аврам. Он је дао податке о окупатору, изјавивши да окупатор мирује у својим сталним гарнизонима. Тако је бригада продужила марш ка селу Полошко, пењући се у сумрак ка граду, највишој тачки на марш-рути, после чега је настало спуштање ка Црној реци. Дисциплина и ред на маршу били су беспрекорни, на шта је утицао састанак с командирима и командантима пре марша који је одржао заменик команданта бригаде Цветан.

Најзад колона се приближавала кањону Црне реке, ка месту прелаза, где је претходно командир чете Павле Ивановски Секула са четом прешао реку и формирао мостобран. Заменик командира ове чете Драган Максо је руководио преласком реке на месту дубоком око 50 цм и са погодним тлом за гажење. Када је река пређена дат је кратак одмор за сређивање јединица, да би марш потом био продужен за село Праведник, где се бригада разместила по кућама, поставивши претходно потребна обезбеђења. Ту је бригада чекала долазак курира с наређењем команде зоне о даљем дејству бригаде. Тада је бригаду обишла Вера Ацева која је информисала борце о успесима јединица НОВ и ПО Југославије, посебно о продору Оперативне групе дивизија у Србију до реке Ибра. Петог августа у селу Праведник за бригаду је стигла нова опрема и оружје које је преносио један вод 2. македонске бригаде, предвођен куриром Крстетом Митревским. Био је то товар лаког пешадијског наоружања на неколико коња и мазги тако да су сада сви борци бригаде добили наоружање.

Шестог августа 1944. године бригада је напустила село Праведник и преко села Шешково и Грбоец стигла у село Расу прешавши пут Прилеп - Кавадарци. На месту прелаза било је постављено минско поље и пресечена телефонска веза, после чега је продужила кретање ка селу Попадија, у коме је претходница бригаде заробила неко-

лико бугарских иолицајаца и агената. Агитпроп бригаде под руководством Димчета Мире предузео је припрему програма за митинг у селу, а Димче Мире је истовремено формирао и народноослободилачки одбор села. Потом је био одржан величанствен митинг на коме је говорио комесар бригаде Боре Велковски Коста, што је оставило снажан утисак код бораца и сељака, затим је настало весеље и играња.

Пред мрак бригада је кренула на даљи марш и поред села Смиловци стигла у село Степанци, где су је сељаци сачекали са хлебом и сиром. У шуми изнад села била је извршена пресуда над бугарским окупаторским полицајцима и агентима заробљеним у с. Попадија. У с. Степанци бригаду су сачекали чланови Среског комитета Партије. Тада је у бригаду ступило још 20 нових бораца. Чим су чланови комитета примили податке, бригада је продужила марш за Азот. Кад је стигла у тај рејон у њен састав је ушао Азотски одред који је партијска организација Велеса формирала у априлу 1944. године. Борце овог одреда руководство бригаде је добро познавало још из заједничких дејстава са батаљоном »Мирче Ацев«. Приликом расформирања одреда и укључивања његових бораца у бригаду, овај поступак је објаснио заменик команданта бригаде Цветан као и дотадашњи командант одреда Милан Бахар. Борци одреда су били равномерно распоређени по батаљонима бригаде, а командант одреда Милан Бахар добио је дужност командира чете, док је комесар одреда Боро Мокров, борац овог краја, био постављен на дужност заменика комесара 3. батаљона (та је дужност била упражњена одласком Ели Наумовске Илинке у органе власти).

После тога, бригада је продужила марш ка селу Ореов Долу, где је у оближњој шумици било одржано кратко саветовање са свима војним и политичким руководиоцима бригаде о предстојећим задацима бригаде. Бригади је требало да се пребаци преко пута Прилеп - Велес и пређе реку Бабуну, јер је окупатор обезбеђивао пут и железничку пругу. За прелаз бригаде били су предвиђени водичи, позадински радници, који су раније припадали Велешком одреду из 1942. године на челу са бор-

цем Стилком Ивановским Планинским. Бригада се приближавала извршењу постављених задатака, јер је преласком у Поречје требало да ликвидира тзв. Вардарску четничку групу Драже Михаиловића, чије је кретање добро познавао Планински.

3. ФОРМИРАЊЕ ПЕТНАЕСТЕ МАКЕДОНСКЕ (ПОРЕЧКЕ) БРИГАДЕ

У продужетку марша Пета македонска бригада је стигла у село Тажево, где се разместила. Тада је штаб бригаде дознао о кретању четника Драже Михаиловића и донета је била одлука да се са њима ступи у непосредан контакт. У исто време Прва македонска ударна бригада је напустила терен Караормана и Дебарца и налазила се на планини Бистри. Она је, такође, добила задатак да се пребаци у Поречје, те да заједно са Петом бригадом, према директиви ГШ НОВ и ПОМ, разбију четничку групу у Поречју и да своја дејства потом усмере ка Броду и Крушеву ради стварања нове слободне територије.

У овој директиви Главног штаба за Македонију било је речено да Прва ударна бригада нема више потребе да троши снагу за ослобођење Дебра, Кичева и Гостивара, јер су за то потребне веће снаге и то ће уследити доцније, већ сада да усагласи дејства са Петом бригадом за разбијање четничке групе, покушавајући првенствено да их приволе да приђу народноослободилачком покрету.

У складу са поменутом директивом уочи 1. септембра 1944. године, Прва македонска бригада је ушла у Кичево и прекинула комуникацију и железничку линију Дебарца - Кичево - Гостивар, али пошто се очекивала брза капитулација фашистичке Бугарске, све бригаде су добиле задатак да ступе у контакт с бугарским јединицама и да их приволе на заједничка дејства. Сви гарнизони окупатора одговорили су негативно, због чега је Првој и Петој бригади и даље остао задатак да придобију четнике у Поречју и Азоту да приђу нашој борби, а осталим јединицама да приступе разоружавању бугарских окупа-

торских јединица, ако не приступе сарадњи за заједничко дејство против Немаца.

Наиме, познато је да још 1941. године кралевска влада из Лондона покушава преко Драже Михаиловића да организује четнички покрет и у Македонији, убацујући своје приврженике на овај терен. Један од главних вођа био је Војчо Трбић, велепоседник из Прилепа, који успева да створи четничку групу у току 1942. године од Великосрба претежно житеља из Скопља, Скопске Црне горе, Куманова, Прилепа и Брода.

Окупаторске власти нису спречавале ову активност, јер су знали да Дража Михаиловић сарађује са Немцима.

Смисао рада Драже Михаиловића је био обнављање власти великосрпске буржоазије, и повратак краља, сарадња са окупатором и активна борба против НОП-а. Иако је ова организација била мала у 1942. години ипак је правила сметње НОП-у. КП Македоније и њени органи су осећали ову опасност, јер њен великосрпски карактер је негирао постојање македонске нације. Све је ово било разоткривено пред народом, који је, поучен из недавне прошлости, одлучно одбацио ову политику краљевске владе из Лондона.

Међутим, ова група четника (око 200) политички је представљала извесну сметњу у Поречју са центром у Броду, иако није предузимала оружане акције против НОП-а ипак је требало ликвидирати.

Пета бригада, боравећи у селу Тажеву, преко својих извиђачких и обавештајних органа открила је да се четници налазе у оближњој шуми. Штаб бригаде је упутио Љупчета Тодоровског са десетином за преговарача код четника, који је са групом њихових руководиља након два сата дошао у штаб бригаде. Било је договорено да се са четницима одржи састанак на нивоу штабова бригада у с. Тажеву, што је и учињено. У многим питањима је била постигнута сагласност, али четничка делегација није дала одређен одговор на најважније питање тј. да се њихова јединица укључи у састав НОВ и ПО Македоније. Будући да је Пета бригада имала задатак да по сваку цену изврши овај задатак првенствено без борбе, а у крајњем случају и борбом, што је старешинама четника

било отворио саопштено, то су они тражили мало времена да о томе размисле и донесу одлуку. Ради лакшег извршења задатка, Пета бригада је посела доминирајуће положаје око села Бреснице, чиме је био створен обруч око четника. У даљим преговорима велику улогу су одиграли сељаци села Тажева, који су неколико пута ишли код четника на преговоре и давали податке о снази Пете бригаде, што је имало успеха. У преговорима је учествовао и Петар Брајовић Буро. У постизању споразума велики утицај је имао и потпуковник бивше југословенске војске Стојан Марковић, који је од првог сусрета схватио ситуацију и инсистирао да се што пре постигне споразум. Међутим, главна сметња у томе је био делегат четника Драже Михаиловића мајор Милан Михаиловић.

После успешно завршених преговора одржана је заједничка вечера, на коју су дошли са четницима и неколико Американаца и Енглеза из састава њихових мисија код четника. На вечери је договорено да четничка бригада идућег дана дође у село Бресницу, где је требало да се обави свечан чин договора.

Дошло је и до завршне свечаности 26. августа 1944. године, када су обе бригаде биле постројене једна према другој. Том су чину присуствовали сви сељаци села Бреснице. Након постројавања први је узео реч командант четничке бригаде Боко Сајковић, наредник бивше војске и рекао: »Господо официри, подофицири и војници НОВ под командом господина Тита, споразум између Тита и Шубашића условљава наш прелазак у НОВ Југославије«, што није одушевило присутне. Одмах иза њега иступио је комесар Пете бригаде Боре Велковски и рекао: »Другови и другарице, борци НОВ Југославије под непосредним руководством КПЈ и друга Тита, данас у наше редове ступају и они који су били заведени«, после којих речи су настале овације. На крају је иступио и потпуковник бивше југословенске војске Стојан Марковић (иначе родом из Кичева) с речима: »Ми смо изашли да се боримо против окупатора, а кад је нас врховни командант Дража Михаиловић издао, наш циљ је пропао, и ми нисмо више били борци против фашизма, зато сада ступамо у редове НОВ Југославије«. Ове речи су прихватили сви присутни,

осим неколицине окорелих дражићеваца. Затим је настало опште славље. На тај начин била је формирана Петнаеста македонска (поречка) бригада у којој је за команданта бригаде био постављен дотадашњи командант четничке бригаде Боко Сајковић, а за комесара Петар Пепељуговски (дотадашњи комесар Другог батаљона Пете македонске бригаде), а за комесаре и њихове заменике у батаљонима

Формирање Петнаесте македонске бригаде, Поречје, август 1944. године

и четама били су постављени борци и комунисти из састава Пете македонске бригаде. Група официра из четничког састава којима се није свидео овај чин спроведена је у ГШ НОВ и ПОМ у село Г. Врановци, под пратњом изабране десетине којом су командовали Гога Петровски и Орце Цветановски. На тај начин били су одстрањени главни четнички идеолози (све официри бивше војске).

Формирањем Петнаесте македонске бригаде, први задатак Пете бригаде је био извршен; предстојало је да се бригада врати у Азот и развије дејства на путу и пружи

Прилеп - Велес. Донета је одлука да се у борбу уведе и Петнаеста бригада, у ком циљу је израђен план о заједничком нападу на бугарски гарнизон у с. Здуње, где су на доминантном земљишту постојали утврђени положаји са бункерима. Зграда у којој је била смештена бугарска јединица била је од масивног и каменог материјала уређена за одбрану, а постојале су траншеје и саобраћајнице са доста ватрених тачака (митраљеза и пушкомитраљеза), повезаних каменом оградом.

За напад је био извршен следећи распоред снага: Петнаеста бригада напада са западне стране зграде, а делови Пете бригаде на утврђења са источне стране. Напад је требало да почне у 05.00 часова 28. августа 1944. године. Међутим, око 4.45 часова одјекнуо је пуцањ из Петнаесте бригаде, услед чега је изостало изненађење. У нападу ове бригаде није био постигнут никакав успех, док су делови Пете бригаде упали у први ров непријатеља, а потом су заустављени ватром митраљеза и пушкомитраљеза из куће. Изабрани бомбаши за уништавање ватрених тачака нису много постигли, када је заменик команданта бригаде Цветан испред стрељачког строја пошао на јуриш и пао покошен рафалом бугарског митраљеза. Тада је Димче Мире рекао: »Пао је македонски Чапајев«. Због надмоћности непријатеља одустало се од даљег напада. После овог неуспелог напада обе бригаде су се повукле на полазне положаје, да би се потом раздвојиле, и Пета бригада је предузела марш ка Солунској глави, где је стигла након два дана марша и разместила се у бивак на њеним падинама. Ту су у бригаду стигли командант бригаде Методија Поповски Мајка и нови комесар бригаде Боре Дамевски Боксеро, пошто је Боре Велковски био одређен за комесара новоформиране 48. дивизије НОВ и ПО Југославије. Разматран је и створен план о новом задатку Пете бригаде, тј. да се отпочне са рушењем пута и пруге Велес-Прилеп. У том циљу Пета бригада је предузела марш са Солунске главе ка селу Папрадиште, потом ка селима Бистрици и Мелнице, где је била лепо дочекана и нахрањена.

Најзад, пред мрак, Пета бригада је стигла у село Чашка, где се разместила по кућама. Ту је био сачињен

план за дејство на путу и прузи, тј. план рушења, посебно моста на реци Тополки. Мост је срушило минско одељење под руководством Паскала Симитџијева, а пут Велес - Прилеп био оштећен на више места, а и пруга је такође срушена на више места. Све је то стварало велике тешкоће Немцима у повлачењу снага, при чему је бригада постављала бројне заседе и предузимала изненадне нападе што је успоравало кретање непријатељу и наносило му губитке у људству и техници. Тих дана, када је у бригаду дошао начелник Главног штаба Илић Павле и планирао све акције рушења пута и пруге на поменутој прузи уништена је важна железничка станица Чашка.

Док се Пета бригада налазила у с. Оризари у непосредној близини Велеса стигла је и Трећа македонска ударна бригада с политичким комесаром ГШ НОВ и ПО Македоније Цветком Узуновским. Политички комесар и начелник Главног штаба донели су одлуку да обе бригаде изврше напад на Велес и прекину комуникацију за Скопље, којом су вршиле покрет велике немачке снаге у повлачењу из Грчке. Напад на Велес обе бригаде су извршиле у току две наредне ноћи, тако да су у току прве ноћи успеле да пресеку пут, али услед недостатка наоружања за борбу са тенковима није се много успело у заустављању покрета оклопним јединицама непријатеља. Поред тога, напад бригада није био добро координиран, те је само Пета бригада нападала Велес, која није имала нарочитог успеха због јаке одбране града од стране Немаца. Успело се само у томе да се сруши мост у граду.

Пета бригада се вратила у с. Отиштино, које се налази у непосредној близини села Чашка и Оризари. Ту је била скупљена велика партизанска војска и много нових бораца из околних села, где су дошли и ослобођени затвореници из Идризова код Скопља, које је тих дана ослободила 3. ударна бригада. Сусрет са старим борцима осуђеним од окупатора на дуге године робије био је веома дирљив.

Због великог прилива нових бораца у овом рејону 2. септембра 1944. године у с. Отиштине (Т. Велес) формирана је Осма македонска бригада (Велешка) у чији састав су ушли партизански одред »Трајче Петковски«, нови

борци и доста старешии из Пете бригаде. За команданта бригаде био је постављен Киро Чауле, а за комесара Боро Мокров Марган, док је заменик команданта бригаде био Павле Игновски Секула, а заменик комесара Никола Митевски Жужи. Ова бригада је ушла у састав 42. дивизије, која је дејствовала у централној Македонији.

Одласком већег броја старешина из Пете бригаде у састав Осме бригаде, остала су нека места упражњена, због чега су настала померања у кадровима Пете бригаде. Тако је за заменика комесара Трећег батаљона био постављен Димче Цветановски Бенката, а у Другом батаљону на исту дужност је дошао Драган Спировски Максо, док је на његову ранију дужност дошао Стево Горгиевски који се и даље није одвајао од свог пушкомитраљеза. То је био један од оних политичких комесара чета који није испуштао пушкомитраљез из руке.

У даљем дејству 5. бригада је добила нов задатак, тј. да се пребаци на комуникацију и пругу Велес - Бевђелија. Падом мрака предузела је марш из села Отиштино према селу Црквино и Гркчиште, одакле се спустила на пут и срушила мостове на путу и прузи, приближивши се Градском. Напад на Градско је извршила 1. чета 2. батаљона којом су командовали Минде Јовановски и Пецо Димовски, а напад је пратио командант батаљона Драган Максо. Када је чета заузела железничку станицу Градско наишла је композиција са Немцима, због чега је чета морала да напусти Градско. У свитање бригада се повукла на падине изнад Градског, а политички комесар ГШ Узуновски изменио је задатак бригаде и наредио да се она пребаци за дејство на путу Градско-Прилеп и садејствује Десетој македонској бригади 41. дивизије која је успела да заустави немачку колону у Дреновској и Варешкој клисури.

У току наредне ноћи, Пета бригада је предузела марш и пребацила се у с. Никодин, где је стигао курир ГШ и донео наређење да се бригада пребаци у рејон Прилепа, због чега је био предузет покрет у правцу села Крстец. У покрету на Пресеку био је дат одмор, а стигао је хлеб и сир из села Никодина. Бригада се приближила Прилепу са истока и дошла је у с. Крстец. Ту су многи

борци видели своје родне куће. Ускоро је пристигао курир штаба зоне Борче Конески и предао писмено наређење, којим се бригади забрањује улазак у Прилеп. После кратког одмора бригада је из Крстеца пошла за Ореовец. У овом селу је био ухваћен издајник који је предао Бугарима старе комунисте Борка Талевског и Лазара Филиповског, за шта је био осуђен на митингу у селу Плетвар. Ту се бригада срела са деловима бугарске војске који су прешли на нашу страну. Одржан је заједнички митинг у Плетвару на коме је говорио комесар бригаде Боре Дамевски, наглашавајући да се сада обе војске боре заједно против Немаца.

У то време, 25. августа 1944. године формирана је 41. дивизија НОВ Југославије у с. Шешкову (код Кавадарца), у чији састав су ушле: Друга, Девета и Десета бригада. Штаб дивизије су сачињавали: командант Тихомир Милошевски, комесар Наум Наумовски Борче, заменик команданта Лазо Калајџијски и заменик комесара Коце Солунски.

4. ПРВО ОСЛОБОБЕЊЕ ПРИЛЕПА

У духу наређења Главног штаба НОВ и ПОМ да се ступи у непосредну везу с командама и јединицама 5. бугарске окупаторске армије и приволе на сарадњу за заједничку борбу против Немаца, штаб 41. дивизије НОВ Југославије је издао наређење потчињеним јединицама да се разместе што ближе Прилепу и ступе у директан контакт с бугарским командантом прилепског гарнизона пуковником Младеновим. Штаб 41. дивизије је преко официра за везу Боке Зафировског послао писмо пуковнику Младенову, у коме је било предложено:

1. Свим Македонцима, који се налазе на одслужењу рока у гарнизону Прилеп, да се омогући прелаз у јединице НОВЈ са целокупним наоружањем и муницијом.

2. Да се јединице прилепског гарнизона прикључе дивизији за борбу против Немаца, а у том циљу да се створи заједнички оперативан штаб.

3. Ако се не сложите са изнетим у првим двома тачкама предајте оружје и омогућићемо вам да неометано напустите нашу земљу.

Бугарски гарнизон Прилепа су сачињавали: 15. артиљеријски пук и један ојачан батаљон 45. пешадијског пука 15. бугарске дивизије око 500-700 војника као и један немачки батаљон (око 700 војника) 22. армијског корпуса који се тих дана пребацио из Грчке, укупно је било око 2.000 војника. Бугарске јединице биле су смештене у североисточном и југозападном делу града, а немачки батаљон у рејону градског гробља. Одбрамбени систем Прилепа састојао се од мноштва бункера на ивици и у граду, повезаних рововима и саобраћајницама израђеним и у централном делу града. Било је доста зграда опасаних зидовима и уређених за одбрану, а било је и посебних утврђених тачака.

Одговор пуковника Младенова био је неодређен. У суштини изразио је уверење да је још рано да предузме такву одговорност на себе. У ствари, бољи одговор се није могао ни очекивати, с обзиром на тежње Бугарске да и даље задржи Македонију.

У времену од 2. до 8. септембра 1944. године, јединице 41. дивизије су заузеле распоред око града Прилепа, а 10. бригада била је на положајима присадског превоја који затвара правац Прилеп - Велес. Било је одлучено да се у току 5/6. септембра, снагама једног батаљона 10. бригаде изврши напад на одбрану бугарских положаја у рејону села Мажучиште и Варош. Нападом је руководио заменик комесара 10. бригаде Дане Петковски. Напад је отпочео у поноћ и то једновременим нападом на дувански институт и село Варош. Борба је трајала неколико часова и, пошто ови објекти нису били заузети, батаљон се повукао на полазни положај, али је непријатељ био приморан да убрза преговоре о сарадњи за борбу против Немаца. У општим припремама за напад на град Прилеп били су по бригадама формирано омладински батаљони, који ће бити јуришне јединице при нападу.

Осмог септембра 1944. године у 18,00 часова, Радио Софија је објавио вест да је Бугарска царска влада капитулирала и да је формирано ново руководство на челу са

Отечественим фронтом, које је објавило рат Немцима. Да би се добило у времену команда 41. дивизије је издала наређење 2. и 10. бригади да одмах предузму напад по плану који је предвиђао:

2. македонска ударна бригада да напада на одсек одбране у захвату између путева: Битољ - Прилеп и железничке пруге Велес - Прилеп, а делом снага да затвара правац Битољ - Прилеп;

- 10. македонска бригада да напада на северни део града и главним снагама да избије у центар града;

- по договору бугарске окупаторске јединице при нападу 2. и 10. македонске бригаде да не пружају отпор, већ да, у погодном моменту, пређу у напад на немачке снаге.

Будући да је у преговорима са пуковником Младеновим постигнут споразум да се бугарске јединице неће борити против наших јединица, већ ће пасивно чекати резултат напада, договорено је да се напад изведе 9. септембра, с почетком у 16.00 часова.

Међутим, у раним јутарњим часовима 9. септембра дошло је до изненадног судара између Немаца и Бугара, при чему је највише настрадао батаљон 45. пешадијског пука (погинуло око 150 војника и старешина).¹⁰⁴⁾ То је био знак да се одмах пређе у напад. Наше бригаде су у првом судару уништиле предстражна обезбеђења града а потом продужиле даља дејства. Дејства 10. бригаде развијала су се тако да су у ближе задатку заузеле железничку станицу и пошту, а у следећем задатку предузеле напад на најјаче немачко утврђење у рејону гробља. Падом мрака прекинут је напад да се не би дошло до мешања јединица и међусобне борбе, али у току целе ноћи вођен је ватрени дуел. У јутарњим часовима 10. септембра, 10. бригада је продужила напад и до 11.00 часова савладала отпор непријатеља у рејону гробља, после чега је продужила са чишћењем града. Биланс ове борбе је био: око 300 заробљених и убијених немачких непријатељских војника и старешина, око 50 моторних возила и заплењени магацини са оружјем и муницијом које непријатељ није успео

¹⁰⁴⁾ > Зборник докумената НОР-а, том VII, књига II, стр. 61.

да уништи. Бугарске јединице су у току напада биле пасивни посматрачи, са изузетком што је један део артиљеријског пука узео учешће и подржавао напад наших јединица на немачке положаје јужно и југозападно од града. По заузећу града 2. ударна бригада је била упућена да на алиначким положајима затвори правац из Битоља.

Тако пред крај дана 10. септембра град Прилеп је био потпуно ослобођен. Да би се јединице дивизије сачувале за евентуалну борбу, од грађана су формиране јединице народне одбране које су предузеле улогу обезбеђења и реда у граду. Одржан је величанствен митинг на коме је учествовала 10. бригада и делови 15. артиљеријског бугарског пука. У ослобођењу града узели су учешћа и грађани, који су помогли у откривању и уништавању остатака непријатеља у њему, а посебно су пружили велику помоћ у прикупљању и лечењу рањеника. У нападу на град узела је учешће и савезничка авијација, која је бомбардовала аеродром М. Коњаре и магацине у граду. Ова дејства авијација је вршила у четворкама, које су називане »Титове четворке«.

Будући да се претпостављало да ће бугарске окупационе јединице напустити борбу и бежати, као и уплашено грађанство, то је политички комесар главног штаба Борко Темелковски Љиљак издао непосредно наређење заменику комесара 10. македонске бригаде Данету Петковском да предузме мере да на излазу из града постави јака обезбеђења која ће разоружавати бугарске војнике и прикупљати добровољце од грађана. Овај задатак је био успешно извршен, разоружано је мноштво бугарских војника, а у 10. бригаду приступило око 300 добровољаца, од којих је био формиран омладински батаљон под командом Крума Попстефанова а касније стављен на располагање народној одбрани града.

Након два дана Петој прилепској бригади је било одобрено да уђе у град, а до тога је дошло највише на захтев грађана. Извршене су припреме јединица за улазак у град, а нарочито је истакнута забрана удаљавања бораца из строја. Тако је 11. септембра, бригада у беспрекорном стању ушла у град одушевљено дочекана ско-

ро од свих грађана. Старо и младо се дигло на ноге и клинало борцима свог родног града. Сузе радоснице нису могле да се зауставе ни код грађана ни код бораца, јер су оне биле помешане са сузама туге за изгубљеним херојима, палим у трогодишњој борби са окупатором. То је град хероја Кузмана, Мирчете, Борка, Тарцана, Даскала, Чеперка, Бајрама, Базерка, Блажа, Цанета, Цветана и многих других знаних и незнаних, око 4 стотине, које је дао Прилеп у борби. Бригада се тако кретала улицама Прилепа до трга Атпазар где су борци добили одобрење да оду кућама, али са строгим напоменом да у случају узбуне која би се дигла звоњењем црквених звона, одмах без оклевања дођу на зборно место »Атпазар«.

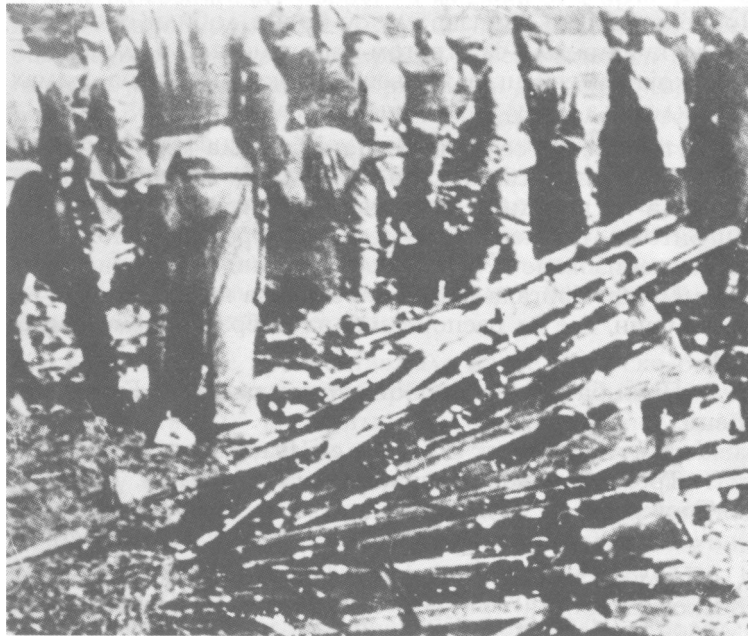
Сутрадан, 12. септембра, Пета бригада је била прикупљена у старој касарни када је од штаба зоне добијен задатак да на погодним положајима бригада затвори правац Битољ - Прилеп, којим су се већ кретали делови 104. мотомеханизоване и 4. СС немачке дивизије, повлачећи се из Грчке. Бригада је била пребачена на камионима до села Бучин, где се распоредила за одбрану према следећем:

- Први батаљон на положајима у рејону с. Бучин-Трновци;
- Други батаљон у рејону с. Ивањевци-Српци;
- Трећи батаљон на положајима у рејону с. Тополчани-Тројкрсти;
- штаб бригаде са пратећом четом у селу Бучину.

Прилеп су браниле Девета, Десета, Друга и Прва косовско-метохијска бригада, с тим што је Друга ударна бригада била на алиначким положајима.

На поседнутим положајима Пета бригада је доста успешно затварала правац Битољ - Прилеп, водећи четири пуна дана оштре борбе, спречавајући пробој непријатељу тенковима и моторизацијом. На дан 16. септембра 1944. године, непријагељ је успео да се пробије кроз борбени поредак бригаде. Тада се пробијала 104. немачка ловачка дивизија с главним снагама (724. и 734. ловачки пукови, 654. артиљеријски пук, 654. тенковски батаљон и 654. извиђачки батаљон под командом генерала Лудвигера.

Након тога бригада је добила задатак да се хитно пребаци на присатске положаје за затварање правца Прилеп-Велес. Одступање је било доста напорно, јер је бригада морала прећи преко »Прилепског блата«. Током одступног марша и на Присату бригади се прикључио већи број нових бораца од тада расформиране Омладинске и Крушевске бригаде.

Разоружање јединица 5. бугарске фашистичке армије, септембар 1944. године

После попуне и сређивања јединица, бригада је посела и организовала рејон за одбрану на Дервену, на најјачем положају на Присадском превоју, где је већ била једна бугарска јединица, приближне јачине бригаде. Моторизована немачка колона која је наишла, главне снаге је усмерила према положају бугарске јединице и лако про-

била њихову одбрану. Бугари су се разбежали и бацали оружје, што бригаду, разуме се, није много изненадило. Због тога се приступило разоружавању и скидању војничке опреме код Бугара, што је било извршено без отпора. Сви пуштени војници могли су да иду у Бугарску.

На Присадским положајима Пета бригада је водила жестоке борбе и нанела доста губитака непријатељу и запленила већу количину оружја, муниције, моторних возила и коња. Заплењени коњи дати су руководиоцима бригаде закључно са командама батаљона као јахаћи коњи.

Након овог периода борби, у селу Владиковцу било је одржано партијско саветовање, на коме су чланови Партије отворено износили недостатке и постигнуте успехе, што је веома повољно утицало на даљи рад и борбу. Тада је бригада имала 758 бораца, сврстаних у три пешадијска батаљона и један пратећи батаљон.

У Пету бригаду је 27. септембра стигао курир оперативне зоне и донео наређење, којим је било предвиђено да се бригада пребаци на нове положаје. Падом мрака бригада је пошла из Оморана, испраћена од целог села. На маршу у току ноћи дат је краћи одмор у манастиру Свети Никола, одакле је бригада морала да савлађује висину од 1.200 метара, што је било прилично заморно, нарочито за нове борце који су добили озбиљне убоје, што је утицало на борбену готовост бригаде. Ипак, бригада је 28. септембра до 10.00 часова стигла у Ореов Дол, где је било делова из Друге македонске ударне бригаде и Прве косовско-метохијске бригаде и доста избеглих Прилепчана.

Из Штаба Оперативне зоне добијен је нови задатак, чиме је ранији био измењен. Наиме, Пета бригада је поново пребачена за затварање правца Битољ-Прилеп, којом приликом је била скренута пажња команди бригаде да ће даља дејства развијати са Седмом бригадом, која затвара правац Охрид-Ресен-Битољ. Према даљој замисли ове две бригаде заједничким дејствима треба да омогуће формирање нове дивизије, због чега је било наређено команданту Седме македонске бригаде Васку Карангелеском да координира дејства обеју бригаде.

5. ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА СЕДМЕ МАКЕДОНСКЕ (БИТОЉСКЕ) БРИГАДЕ

Било је предвиђено да се 7. македонска бригада (битољска) формира од Другог битољског батаљона Друге ударне бригаде и Првог битољско-преспанског батаљона »Стив Наумов« из Треће ударне бригаде. На долазак батаљона из Треће ударне бригаде чекало се до 20. августа.

Батаљон »Стив Наумов« се до тада налазио на кумановском терену. Тада је батаљон, на челу са командантом Овчаром и политичким комесаром Данетом Петковским извео врло напоран и дугачак марш преко Пљачковице. На том маршу био је и Темелковски Борко Љиљак, комесар ГШ НОВ Македоније.

Борци из батаљона »Стив Наумов« - мај 1944. године

После пристизања батаљона »Стив Наумов«, званично је формирана 22. августа 1944. године Седма македонска бригада у с. Зборско (Егејска Македонија). До доласка људства из Треће ударне бригаде, Други батаљон Друге ударне бригаде (битољски) разбио је једну контрачету,

формирану од пробугарских елемената у Егејској Македонији, чиме је било обезбеђено да рејон с. Зборско и даље буде главна база наших партизанских снага на југу Македоније. У саставу Првог батаљона »Стив Наумов« Треће ударне бригаде били су прикупљени скоро сви борци битолско-преспанског краја који су се налазили у Трећој ударној бригади да би ушли у нову Седму македонску бригаду. Један мањи број другова отишао је на дужности у друге бригаде. Наум Веслиевски Овчар за команданта Друге македонске бригаде, Дане Петковски за заменика комесара Десете македонске бригаде, Костовски Трајан за комесара батаљона у Десетој бригади и Виктор Мешулан Бустрик за команданта батаљона у Десетој бригади.

Л>удство ова два батаљона од којих је формирана Седма македонска бригада, било је састављено махом од старих бораца из редова битолско-преспанских одреда, бораца који су дизали устанак 1941. и 1942. године, а током 1943. године водили тешке борбе у том крају. То су били претежно партијци и скојевци. Они су, борећи се створили услове да се у новембру 1943. године формирају батаљони »Стив Наумов« и »Страшо Пинџур«. Велики број бораца и руководиоца тог краја ушао је у батаљон »Мирче Ацев«. Из ових батаљона доцније су поникли кадрови за Седму македонску бригаду и 49. дивизију НОВ и ПО Југославије. Данас многи преживели борци називају ове батаљоне »кадровским«.

На дан формирања Седма македонска бригада имала је око 320 бораца, сврстаних у три батаљона (по три чете) и пратећу чету (вод минобацача 82 мм, вод тешких митраљеза »бреда« и вод лаких минобацача 50 мм). Поред тога, постојали су извиђачки вод, заштитни вод и минерски вод, одељење за снабдевање и санитет.

Штаб бригаде сачињавали су: командант Васко Карангелески, политички комесар Илија Илиевски, заменик команданта Пецо Гудовски и помоћник комесара Пецо Божиновски Кочо. Начелник штаба бригаде при формирању био је Александар Вељановски, а нешто касније био је постављен Владо Стрезоски, пошто је Александар

Вељановски отишао за команданта базе у с. Љубојно. Омладински руководилац у бригади био је Бошко Станковски.

Командант Првог батаљона био је Борис Стојановски, а његов заменик Борђе Димовски. Политички комесар батаљона био је, при формирању Анести Пановски, а његовим одласком у органе ОЗНЕ, Ефтим Ристовски, а његов помоћник Митре Ангелоски.

Командант Другог батаљона био је Васил Бошевски, а његов заменик Панде Секуловски Овчар, политички комесар батаљона Анести Пановски, кога је заменио Јонче Фотевски после одласка Паневског у органе ОЗНЕ, а његов помоћник Панде Ташковски.

Борци Седме македонске (битолске) бригаде, формиране 22. августа 1944.

Командант Трећег батаљона био је Мендо Спасовски, а његов заменик Борис Бастеро. Политички комесар батаљона био је Вангел Илиевски, а његов помоћник Јани Јовановски. Командир Пратеће чете био је Стефани Италијан, а њен састав био је претежно од Италијана пребеглих у наше јединице. Командир минерског вода био је Вангел Бакревски Минеро.

Састав бригаде, како је већ напоменуто, био је претежно од прекаљених бораца који су до тада прошли кроз различите борбе и окршаје, и у целини добровољачки. Скоро сваки трећи припадник бригаде био је члан Партије или СКОЈ-а, а остали добровољци блиски Комунистичкој партији, тј. сви одлучни и чврсти борци и по годинама веома млади људи. Партијску ћелију је имала свака чета, односно самостални вод. Исто тако и скојевску ћелију. Партијским организацијама у батаљону руководио је биро (секретар бироа је био помоћник комесара), а бироом бригаде руководио је помоћник комесара бригаде. Партијски рад у бригади најчешће се обављао у току прекида борбених дејстава и краћих предаха, највише примењивањем практичног рада и поступака у вези са постигнутим успесима и недостацима у борби. Омладински руководиоца постојао је и у батаљону и у бригади.

У складу са добивеном директивом од Главног штаба НОВ и ПО за Македонију за почетна дејства и пребацивање бригаде на подручје битољско-преспанског краја, као и степену развоја дејстава у овом крају, штаб бригаде је створио почетни план дејства, који је предвиђао уништавање бугарских окупаторских граничних јединица у саставу 15. бугарске дивизије чији је штаб био у Битољу.

У саставу 15. окупаторске дивизије налазиле су се и следеће граничне јединице: 11. гранични одсек у Ресену са једном четом у с. Стење и једним самосталним водом у с. Љубојно за затварање границе према Преспи; 12. гранични одсек у с. Бистрици са једном четом у с. Велушини и једним самосталним водом у с. Креници за затварање границе према Битољу; 13. гранични одсек у с. Скопивиру са седиштем чете у с. Старовини и с. Граешници, а самосталним водовима у Влашком Селу и на Кајмакчалану за затварање правца преко Кајмакчалана; и 14. гранични одсек у с. Мрежичко за затварање правца према Демир-Капији. Бројно стање чета граничних одсека било је по око 250, а самосталних водова до 100 војника.

После формирања, 22. августа 1944. године Седма македонска бригада је пошла на први задатак за уништава-

ње бугарских граничних јединица на простору планине Нице и Кајмакчалана. Планинско и испресецамо земљиште, са веома променљивим временским и климатским условима (честа и изненадна појава магле) захтевали су да се примени посебан начин дејства, тј. да се напад изведе једновременно на више посада и утврђења. Посаде непријатељских караула биле су одвојене дубоким јаругама и међусобна помоћ није могла да се оствари. Због тога је донета одлука да се напад изврши посебним батаљонским нападним колонама, концентрично усмереним ка седишту 13. бугарског граничног одсека, тј. ка с. Скочивиру и с. Старовини. Напад је изведен у току ноћи између 22. и 23. августа.

По ликвидирању посада у караулама разбијени остаци 13. граничног окупаторског одсека безглаво су бежали ка с. Граешници, алармирајући на опасност. Будући да се рачунало на брзу интервенцију нових окупаторских снага из сталних гарнизона Битоља и Прилепа, јединице бригаде прешле су у одбрану, организујући положаје на северним падинама Каменог врха и Мариних њива.

Непријатељ је 24. августа 1944. године око подне с два батаљона предузео напад на бригаду с правца с. Граешнице. Овај непријатељски напад био је дочекан, најпре снажном ватром из минобацача и тешког аутоматског наоружања, да би запречна ватра из целокупног наоружања свих батаљона бригаде натерала непријатеља око 14.00 часова на панично бекство у правцу села Граешнице и Старовине. После тога батаљони су предузели гоњење у борбеним порецима и приморали непријатеља да се на камионима повуче у сталне гарнизоне, одакле су и дошли. Бригада је потом ушла у с. Граешницу одушевљено дочекана од становника Мариова, постављајући потребна обезбеђења на околним висовима. У селу је одржан митинг и народно весеље, а у састав бригаде су примљени нови борци - омладинци. Тада је народ околних села сиромашног Мариова борцима бригаде изнео све што је имао за јело. На митингу одушевљено се клицало другу Титу и Партији, што је величало митинг и весеље. Пре одласка бригаде, код проверених сељака склоњени су рањени борци у протеклој борби.

Око поноћи између 24. и 25. августа 1944. године, претходница Седме македонске бригаде предузела је марш правцем Граешница - Будимирци - Јелак - Влашке колибе, да би се потом свила маршевска колона бригаде. Око 10.00 часова 25. августа, претходница бригаде (Трећи батаљон) изненадила је посаду Јелака (око 40 непријатељских војника) која се одмах предала, али шест полицајаца из шумарове куће су пружали отпор, да би, најзад, кућа била запаљена и у њој ови изгорели. Предвече бригада се разместила у бивак у рејону Влашких колиба и 26. августа 1944. године предузела напад за ликвидирање посада у караулама на Кајмакчалану. Напад је почео у јутарњим часовима и око подне Први батаљон је ликвидирао посаду и освојио капелу Кајмакчалан, а Други батаљон караулу Старков Зуб и Старков Гроб, док Трећи батаљон није успео да ликвидира посаду карауле »Доктор Рајс«, услед тешког и неприступачног терена и утврђења на надвишавајућем камењару ове карауле. Ту је пало пет бораца бригаде.

Бригада је сутрадан у преподневним часовима дошла у Попадију (Грчка - 8 км јужно од Кајмакчалана) на кратак предак, где је стигла нова група бораца (око 40) из базе на Преспанском језеру. Треба напоменути да је непријатељ претходног дана интервенисао снагама из Битоља и Прилепа, пребаченим на камионима, којима је лично командовао генерал Маринов у борби против бригаде.

Падом мрака 28. августа 1944. године, јединице Седме бригаде су кренуле на извршење следећег задатка. Први батаљон нападао је гранично утврђење код с. Драгоша, а Други батаљон караулу »Св. Илија«, док је Трећи батаљон нападао на јако утврђено упориште Преслап. Први батаљон је протерао посаду с. Драгоша, Други је освојио караулу »Св. Илија«, док је Трећи батаљон водио само ватрени двобој с непријатељем у јако утврђеном упоришту Преслап. У овим борбама бригада је имала три погинула и осам лакше рањених бораца. После ових акција бригада се у току 29. августа пребацила у с. Герман, где је пристигло око 30 нових бораца из Битоља и његове околине.

У вези са директивом Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, упућене Главном штабу НОВ и ПО за Македонију, да се упоредо са појачаним дејствима покуша и са придобијањем бугарских окупаторских јединица на територији Македоније за сарадњу и борбу против Немаца, штаб Седме македонске бригаде је 31. августа 1944. године одлучио да ступи у везу са граничном јединицом у с. Лубојно на Преспанском језеру. Међутим, и овом приликом није постигнут никакав резултат, због чега је штаб бригаде донео одлуку да се приступи раније створеном плану за уништавање бугарских граничних снага на подручју Преспе.

Почетком септембра 1944. године, положај Седме македонске бригаде постао је јако деликатан, јер управо на правцу Ресен-Битољ-Прилеп требало је да прођу јединице 297. и 104. немачке дивизије, а правцем Лерин - Битољ - Прилеп јединице 4. СС немачке полицијске дивизије, док су се снаге 55. бугарског окупаторског пука још увек налазиле у Ресену и Охриду. И последњи покушај да се јединице 55. бугарског пука придобију за сарадњу је пропao, зато је била донета одлука да се приступи хитном обрачуна са тим последњим бугарским окупаторским јединицама на том подручју.

Динамичност развоја ситуације није трпела никакво оклевање, јер је сваки пропуштени тренутак могао имати нежељене последице. Зато је било одлучено да Седма македонска бригада свим снагама крене на ликвидирање 11. бугарског граничног одсека, при чему се рачунало и на вероватну интервенцију 3. батаљона 55. пешадијског пука из Ресена. Истовремено, мислило се и на правац Лерин-Битољ, те је било одлучено да се из састава бригаде формира Битољско-преспански одред. У том циљу одвојено је око педесет бораца, који ће претежно послужити као кадар у новом одреду. При маршу бригаде, ноћу између 3. и 4. септембра 1944. године из с. Подмочани, издвојен је овај нови састав одреда и упућен најпре у базу Караорман ради добијања наоружања, после чега је одред стигао у рејон с. Острец, да би са базом у селима Острец и Злокучани развио најпогоднија дејства на комуникацији Лерин - Битољ.

Одлука да се одмах по паду мрака ликвидира окупаторска граиича чета у с. Стење донета је 4. септембра. Овај непријатељски гарнизон бројао је око 250 војника. Претходница Седме македонске бригаде (Први батаљон), пришавши с. Стењу, ликвидирала је непријатељску заседу. У свитање 5. септембра 1944. године претходница бригаде је заробила непријатељску посаду у с. Стење (око 20 војника), али основне снаге непријатељеве чете под заштитом ноћи успеле су да се непримећено извуку источним падинама планине Галичице. У седишту чете у с. Стење било је заплењено: 45 пушака, 2 тешка митраље-за, 2 минобацача 82 мм, складиште опреме и хране (3.000 кг брашна, 10 великих буради мармеладе, сир, маст, суво месо, сланина и др.). Овом борбом бригада је, у ствари разбила и последње граничне јединице 15. бугарске окупаторске дивизије.^{105>}

Пошто се 5. септембра 1944. године главнина бугарске чете из с. Стења извукла и спасила уништења, створена је нова ситуација. Наиме, истог дана Трећи батаљон 55. бугарског пука кренуо је из Ресена преко Царев-Двора за с. Стење ради прихвата поменуте граничне чете. Наиласком на заштитницу наше бригаде (Трећи батаљон) развила се борба, да би се потом заштитница планирано извлачила под борбом, с намером да навуче непријатеља у теснац - Сир - Хан - Отешево. Из с. Стења био је упућен одмах Други батаљон бригаде да би оба батаљона успоставили одбрану на коси источно од с. Лескоец, где је био прихваћен Трећи батаљон у извлачењу. На новом положају батаљони бригаде зауставили су даље надирање непријатеља. Истовремено је био упућен Први батаљон кроз шуму преко с. Лескоец за обухват десног крила и бока непријатеља, те да би избијањем на к. 1140 затворио теснац и тако непријатељу спречило извлачење из теснаца. Међутим, при наступању Првог батаљона остаци бугарске граничне чете отворили су ватру и на тај начин открили маневар Првог батаљона. Стога је непријатељ предузео хитно извлачење из борбе, након чега су Други и Трећи батаљон у борбеним порецима прешли у

^{105>} Архив ИНИ Македоније, Операцијски дневник бригаде, Скопље - Архив ВИИ ЈНА, к-1308, Ф-8, бр. док. 8.

гоњење. У овом гоњењу дошло се до жустрих судара мањих делова одиосио до »борбе прса у прса«. У тим борбама непријатељ је имао око 15 погинулих и 30 заробљених војника (од којих тројица полицајаца), док број рањених и несталих у шумама није утврђен. Заплењено је преко 50 пушака, 2 минобацача 82 мм, 4 тешка митраљеза, 3 пушкомитраљеза, доста муниције и ратне опреме. Наше снаге су имале 3 погинула и 5 теже рањених бораца.^[06]

Од обавештајних органа са терена у штаб Седме македонске бригаде стигао је извештај, да је 55. бугарски пук из Охрида предузео марш и у свитање 7. септембра 1944. године стигао у Ресен. За прихват граничних делова из с. Л>убојно и за своје обезбеђење пук је упутио део снага (око две ојачане пешадијске чете), које су поставиле одбрану на косама у рејону с. Подмочани, с циљем да обезбеде главнину пука у несметаном повлачењу за Битољ. Трећи батаљон овог пука из Ресена није сачекао главнину пука и самовољно је кренуо у Битољ, ради пребацивања у Бугарску.

У току ноћи између 6. и 7. септембра 1944. године од новопридошлих бораца и заплењеног тешког наоружања у с. Покрвеник био је формиран пратећи батаљон бригаде састава: чета тешких митраљеза 7,9 мм (9 оруђа), чета тешких митраљеза »брета« (од Италијана-4 оруђа) и чета минобацача 82 мм (9 оруђа). Постојао је и вод противоклопних оруђа.

Кад је добила податке о непријатељу Седма македонска бригада је 7. септембра 1944. године у свитање предузела марш правцем: с. Покрвеник - к. 854 - Рамник - с. Грнчари, с тим да претходница бригаде (2. батаљон) остави једну чету у с. Дрмени као сталну побочницу до избијања бригаде у с. Грнчари. Испред с. Грнчари бригаду су дочекали наши обавештајни теренски органи, известивши да је непријатељ посео положај на к. 923 и косу северно од с. Подмочани, а по дубини положај Дива кобила. Јединице бригаде (Први и Други батаљон) у покрету, вођене од начелника штаба бригаде, В. Стрезоског, развиле су се за борбу, с тим што су митраљеске чете пра-

106) Архив ИНИ, Операцијски дневник бригаде - Скопље.

тећег батаљона ушле у борбене поретке ових батаљона, а минобацачка чета поставила се на ватрене положаје у с. Грнчари. Команлант бригаде издао је наређење свом заменику да поведе Трећи батаљон преко шуме на западним падинама Кодре у обухват непријатељевог левог крила и бока. Под заштитом ватре митраљеских чета, батаљони су прешли у напад, а Трећи батаљон већ се ухватио шуме првих коса источно од с. Грнчари. Прецизна ватра из митраљеза приморала је непријатеља на повлачење, због чега су батаљони одмах прешли на јуриш без застоја, јер се осетио и обухватни маневар Трећег батаљона бригаде.

Непријатељ није издржао јуриш, већ је у паничном бекству напустио положаје, остављајући, поред ранчева и друге опреме, чак и два митраљеза са муницијом. Успех бригаде је био потпун, те је прешла у гоњење непријатеља целокупним борбеним поретком. Али, због умора у току непрекидних двадесетодневних борби није била у стању да с већим успехом гони непријатеља, а није ни имала мотомеханизованих борбених средстава.¹⁰⁷⁾

Даља судбина ових бугарских окупаторских снага била је следећа: око 5.500 војника 54. и 55. пешадијског пука и приштапских јединица 15. бугарске окупаторске дивизије 9. септембра 1944. године било је разоружано у Битољу од немачке борбене групе »Гулман« коју су сачињавале два батаљона 297. немачке дивизије.¹⁰⁸⁾

Као што је речено, 4. септембра 1944. године формиран је Битољско-преспански одред од људства из састава Седме македонске бригаде. За команданта одреда био је постављен Димитрије Гулевски Гулас, а за политичког комесара Коле Стефановски. Одред је био упућен најпре у базу »Караорман« да прими наоружање, после чега је након три дана марша стигао у рејон с. Острец, где је већ постојао Битољски одред од 20 бораца. Пошто овај ранији одред није показивао довољно активности, то је доласком новог Битољско-преспанског одреда ушао у ње-

¹⁰⁷⁾ *Операцијски дневник бригаде, Архив ИНИ, Скопље.*

¹⁰⁸⁾ *Ослободилачки рат Бугарске*, књ. 2, стр. 349; ппук. М. Минов, *Војно-исторически сборник*, Софија 1946.

гов састав.¹⁰⁹⁾ Битољско-преспански одред је имао задатак да у првој половини септембра развије најпогоднија дејства на путу Лерин - Битољ, где су Немци већ почели да извлаче снаге из Грчке, као и да врши мобилизацију нових бораца из околних села.

Командант Седме македонске бригаде Васко Карангелески је 7. септембра 1944. године из састава бригаде издвојио око 50 бораца и потребан број старешина, упутивши их у с. Лубојно за формирање тзв. Сабирно-наставне базе. За команданта базе наименован је Александар Вељановски, а за политичког комесара Јовко Јовковски. Капитулацијом фашистичке Бугарске прилив бораца био је велики, чак толики да Седма бригада и новоформирани Битољско-преспански одред нису могли да их укључе у свој састав и да буду способни за борбу. Наиме, прво није било довољно наоружања, а друго придобили борци били су разних годишта и способности, те је била потребна извесна организацијска припрема и обука, као и избор људства за попуну. База је имала задатак да решава све те проблеме.

Пошто је тих дана отпочело интензивно извлачење немачких снага из Грчке и Албаније, Седма македонска бригада спрема се за нове окршаје.

Будући да је немачка Врховна команда очекивала испадање Бугарске из састава Сила осовине, правовремено је предузела потребне мере да се кроз Македонију обезбеди извлачење снага из Грчке и Албаније. Тако је командант 2. оклопне армије издао наређење команданту 21. корпуса да преузме овај задатак, наглашавајући при томе да посебно обезбеди комуникацију Битољ-Скопље. У том циљу је немачки командант за Албанију генерал-потпуковник Гулман био упућен у Битољ са својим оперативним штабом да преузме команду над позадином армијске области у Македонији и да контролише извлачење снага кроз Македонију. Ова команда званично је носила назив »Команда позадине 10-21« (или скраћено »Когиск 1021«), Генерал Гулман стигао је у Битољ око 17.00 часова 27. августа 1944. године са једним батаљоном

¹⁰⁹⁾ > Зборник докумената, том VII, књ. 4, стр. 118.

из 591. пука пољске жандармерије, а 28. августа у Битољ је стигао и први батаљон 524. гренадирског пука, који је одмах предузео одбрану града. Истовремено је била издата наредба да се из Дебра пребаци у Битол. и 1. батаљон 2. пука »Вгапслепђиг§«, као и моторизовани одред »БГокске« из Струге. Све ове јединице су, у ствари, сачињавале борбену групу »Си1шап«, која је имала основни задатак да обезбеди комуникацију Битољ - Прилеп - Велес.¹¹⁰⁾

Пред мрак 10. септембра 1944. године, немачка колона од око 50 камиона и других возила (2. батаљон 22. ловачког помоћног пука) кренула је из Ресена за Битољ, о чему је стигао раније извештај из обавештајног центра »Јанковец«. Батаљони Седме македонске бригаде били су правовремено упућени на одређене положаје и то: Трећи батаљон на косу северно од превоја Бавато, а Први батаљон на косу Долги рид, где је требало да сачекају долазак немачке колоне. Кад је према процени, половина немачке колоне прешла преко Бавата оба батаљона су извршила снажан ватрени препад, након чега је Први батаљон предузео јуриш на зачеље непријатељске колоне, при чему се развила блиска борба. Немци су се брзо средили и посели постојеће ровове на самом превоју, па напад главних снага бригаде није имао већи резултат, због чега су се батаљони повукли на своје полазне положаје, да би ватрени дуел трајао скоро до поноћи. То је била прва борба бригаде с немачким моторизованим снагама, те је њено неискуство за такву борбу послужило као поука у следећим борбама.

У току ноћи између 10. и 11. септембра 1944. године, теренски органи Преспе, које је предводио Петар Здравковски, дошли су у штаб бригаде и известили да, према прикупљеним подацима, Немци неће вршити покрете у току дана 11. септембра, те предлажу да тог дана бригада уђе у Ресен, јер се у касарни налази наоружање, муниција, опрема и већа количина хране, које је оставио З.

¹¹⁰⁾ > Напомена: подаци о присутности и кретању немачких јединица на овом простору Македоније узети су из реферата Боре Митровског, који је поднет на симпозијуму у Битољу новембра месеца 1981. године.

батаљон 55. бугарског окупаторског пука. Бригада је кренула и око 14.00 часова 11. септембра 1944. године ушла у град, одушевљено дочекана од грађана. Одржан је митинг на градском тргу. Јединице бригаде које нису биле на обезбеђењу заједно с народом извлачиле су ратни плен из касарне у Ресену за базе у селима Златару и Лџубојну. Око 17.00 часова бригада је напустила град.

Обавештајни центри »Јанковец« и »Сотир« стално су пратили кретање јединица 104. дивизије из Албаније и 4. СС моторизоване полицијске дивизије из Грчке. Пошто је непријатељ поставио јака обезбеђења на превоју Бавата и у упоришту код Цапарског моста, штаб Седме македонске бригаде је одлучио да се напади врше у међупросторима ових посада. Тако су падом мрака 14. септембра 1944. године, батаљони бригаде били упућени за дејство по следећем: Други батаљон да напада непријатељску колону на серпентинама пута западно од с. Кажани (у рејону к. 978); Први батаљон на делу пута јужно од Долгог Рида; а Трећи батаљон је био постављен у одбрани на коси северно од превоја Бавата, да би ватром заваривао непријатеља као да ће ту уследити напад. Били смо обавештени да ће око 21.00 часова из Битоља кренути већа непријатељска колона за Ресен. Интересантно је то што је бригада у том случају водила борбу са батаљонима по обрнутим фронтовима, тј. Други батаљон је напао у правцу севера, а Први у правцу југа, док је Трећи фунгирао напад ка југу. Такав начин дејства јединица бригаде захтевао је склоп земљишта.

Из ратног дневника команде Групе армија се види да су на тополчанским положајима и западно од Битоља око превоја Бавата концентрисане јаке партизанске снаге, због чега је хитно привучен 8. СС полицијски пук да отвори пут Битољ - Прилеп, а исто тако и 749. пуковска група, ојачана 659. пионирским одредом, да обезбеди пут Ресен - Битољ, постављајући све пролазе на местима где постоје разне препреке.

Око 22.00 часа 14. септембра 1944. године, чело непријатељске моторизоване колоне је избијало из с. Кажани, а његова претходница од неколико лаких кола приближила се к. 978. У том часу, Други батаљон Седме ма-

кедонске бригаде прешао је у напад и развила се борба у којој је непријатељ успео да одбије напад батаљона, који се није довољно снашао и неочекивано повукао у правцу с. Малоиште. Око поноћи главнина непријатељске колоне прелазила је преко превоја Бавата, с убеђењем да више неће бити узнемиравана. Кад је заштитница колоне прешла превој, уследио је снажан ватрени препад Трећег батаљона бригаде, што је приморало непријатеља на ужурбано одступање. У том часу, Прва чета Трећег батаљона прешла је на јуриш, а то је био знак да и Први батаљон ступи у дејство на простору између две окуке. Настала је борба прса у прса у којој је изненадно дејство на испресецаном и пошумљеном терену за непријатеља било убитачно. Утврдило се да је непријатељ имао већи број рањених и погинулих које је пренео у Ресен. И ова заседа је потврдила да се она може организовати целом бригадом, синхронизованим дејствима батаљона употребљавајући истовремено нападна и одбрамбена дејства.

Петнаестог септембра у борби се појављује немачка борбена група »Гулман«, која у саставу има два пешадијска батаљона и један артиљеријски дивизион, и да је тог дана пробила одбрану Пете бригаде на тополчанским положајима, продуживши кретање за Прилеп. Ова група је као таква дејствовала до 22. септембра, када је ушла у састав борбене групе »ПАБСТ« и дејствовала против Пете бригаде и држала гарнизон Прилеп.

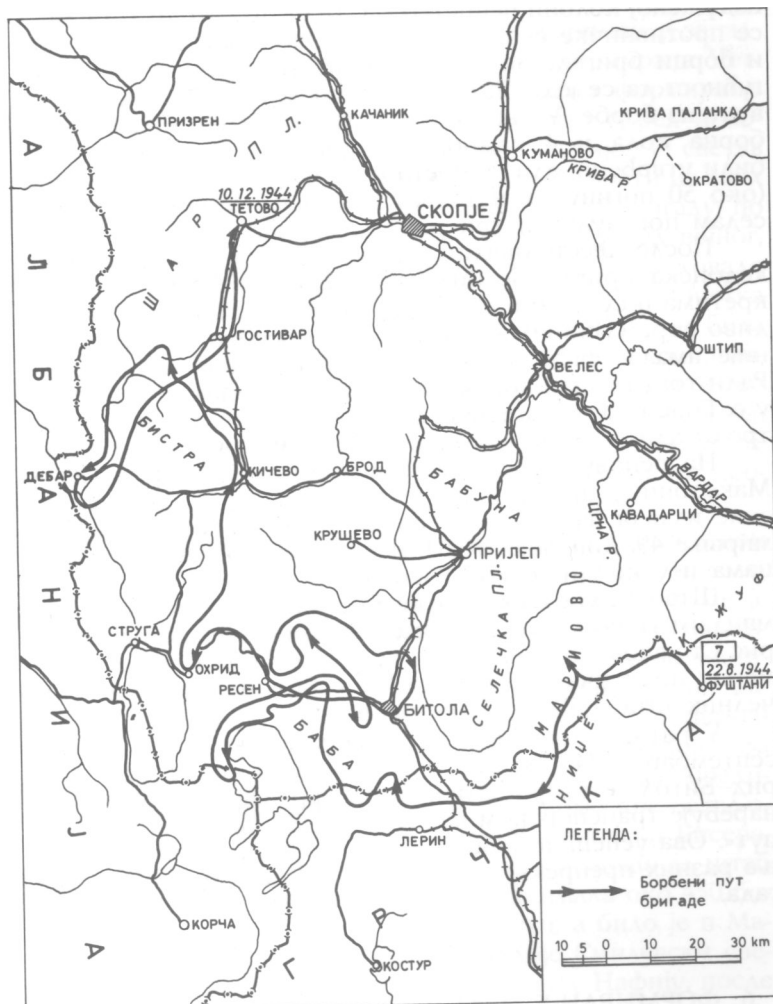
Деветнаестог септембра 1944. године предстража Седме македонске бригаде је одбила мањи моторизовани одред непријатеља, који је насилним извићањем покушао да утврди распоред и јачину наших снага у рејону превоја Бавата. Када је из ватре митраљеза упаљен један непријатељски камион, непријатељ је био присиљен да се повуче. Том приликом заробљен је један непријатељски војник, који је на саслушању изјавио да се припрема покрет једне веће јединице 104. ловачке дивизије из Битоља за Ресен и даље, јер је пут према Прилепу загушен кретањем јединица које се повлаче из Грчке. Тако је 20. септембра 1944. године, у јутарњим часовима, кренула једна већа моторизована колона од око 100 возила из Битоља за Ресен. Око подне, савладавши препреке њена претход-

ница избила је на превој Бавата, коју је бригадна предстража успела да заустави. Уведен је био у борбу Други батаљон преко јужних падина Сулејмановог камена за обухват десног крила непријатеља, а са северних падина Вртешке нападао је у позадину непријатеља Крушевски одред, који је дан раније ушао у састав Седме бригаде. Осетивши ову тактичку замку непријатељ је предузео извлачење, да би се до краја дана вратио у Битољ.

У извештају команданта Југоистока, упућеном 20. септембра 1944. године начелнику Генералштаба Вермахта генерал-пуковнику Јодлу, поред осталог каже се: »Коначно треба схватити да је погрешна квалификација партизана да су бандитски противници јер се ради о оружаног групацији, која је добро оперативна и тактички вођена, који се одликују динамичношћу дејства и не треба их потцењивати. Као оружана снага они из дана у дан бројно расту«.

У току ноћи између 20. и 21. септембра 1944. године, Први батаљон Седме македонске бригаде који је затварао правац Битољ - Лопатница - Кичево водио је борбу у рејону с. Лопатница и с. Црновец с мањом немачком колоном и приморао непријатеља на повлачење у Битољ. Затим је батаљон прешао преко пл. Телекојце да би у свитање 21. септембра 1944. године напао непријатељски артиљеријски дивизион који је био на положајима код с. Ивањевци. Тим нападом батаљон је створио велику пометњу код непријатеља и натерао га у безглаво бекство ка Битољу.

У току 21. септембра 1944. године у Битољу су се концентрисале велике немачке снаге (дошао је 749. ловачки пук ојачан пионирским батаљоном), што је приморало непријатеља да користи за повлачење све могуће правце. Из тих разлога падом мрака из Битоља је пошла већа колона (преко 150 возила) са инжињеријском јединицом и грађом, да би поправила порушене делове пута Битољ - Ресен и оспособила га за кретање моторизације. У току целе ноћи између 21. и 22. септембра 1944. године, Седма бригада (без Првог батаљона) водила је упорну борбу с том колоном. Борбена дејства су се састојала из кратких и снажних удара и јуриша мањих делова по

Борбени пут Седме македонске бригаде

издуженоЈ колони непријатеља, те се дошло до тога да су се противничке снаге измешале. Околност да старешине и борци бригаде детаљно познају терен створила је могућност да се јединице бригаде по деловима успешно извуку из борбе. У овој борби уништен је један тенк, двоја борна кола и 4 камиона. Непријатељеви губици нису били утврђени, али се претпостављало да су били велики (око 50 погинулих и тешко рањених). Бригада је имала седам погинулих и три рањена борца.

После десетодневних непрекидних борби Седма македонска бригада је била заморена у непоштедним покретима и сударима са бројно јачим и технички неупоредиво опремљенијим непријатељем, посебно због тога што није имала оруђа и средстава за противоклопну борбу. Ради тога је била повучена на краћи предах и сређивање у с. Гопеш. За то време комуникацију Битољ - Ресен контролисали су Битољско-преспански и Крушевски одред.

На основу Директиве Главног штаба НОВ и ПО за Македонију, према којој је команда Друге оперативне зоне издала наредбу 24. септембра 1944. године за формирање 49. дивизије НОВЈ, настале су промене у јединицама и у командном саставу.

Штаб Седме македонске бригаде био је састава: командант Пецо Гудовски, заменик команданта бригаде Борис Стојановски; политички комесар Илија Илијевски; заменик политичког комесара Пеце Божиновски Кочо; начелник штаба Владо Стрезоски.

У ратном дневнику 21. немачког корпуса за дан 21. септембар 1944. године, поред осталог пише: »Пут Охрид-Битољ је скоро затворен од партизана. Због тога се наређује транспортном парку да до 25. септембра очисти пут«. Ова успешна борбена дејства, укључујући и стварање разних препрека, изводила је Седма македонска бригада.

6. ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА ЧЕТВРТЕ ААБАНСКЕ БРИГАДЕ

После борби вођених у јуну, јулу и августу 1944. године, прилив нових бораца у редове НОВ и ПО Македоније био је масован, што је стварало услове, поред осталог, да се формирају нове бригаде.

Тако је на слободној територији Караорман у западној Македонији 26. августа 1944. године формирана Четврта албанска бригада. Као основ за њено формирање послужио је Албански (Кичевско-дебарски) одред и новодошли борци ове националности. Касније, у састав бригаде су дошли борци албанске националности из свих македонских бригада, који су упућивани у бригаду по сопственој жељи. Формирање ове бригаде, поред војног, имало је огроман политички значај, јер се тиме ковало братство и јединство, оно за чиме се тежило од почетка народноослободилачке борбе у Македонији. То је била велика победа над реакцијом и окупаторском пропагандом ширења мржње између македонског народа и албанске националности, на којој је почивало постојање балистичких и качачких банди. Формирањем ове албанске бригаде био је задат још један озбиљан ударац тој пропаганди окупатора на тлу западне Мекедоније.

На дан формирања на Караорману, пред постројеном бригадом, рапорт од команданта Нафија примио је делегат ГШ НОВ и ПО Македоније Видоје Смилевски. Он је прочитао наредбу о формирању бригаде и саопштио састав штаба бригаде. За команданта бригаде био је постављен Нафи Сулејмани, а за његовог заменика Шаин Садику; за политичког комесара бригаде био је постављен Кемал Аголи, а за његовог заменика Цафер Кодра*. За команданте батаљона били су постављени Алиф Ајрединовски, Азис Цани и Муарем Али, а за комесаре батаљона Мети Крилу, Таип Таипи и Љубе Мариновски Бисера. Командире и комесаре чета и водова именовао је штаб бригаде. На дан формирања бригада је имала око 450 бораца, претежно албанске националности, а било је и Македонаца, Турака и Црногораца. Видоје Смилевски свечано је предао заставу бригаде команданту Нафију, после чега је настало весеље, у чему су, поред бораца, учествовали и сељаци околних села са Караормана.

Штаб оперативне зоне је за време весеља одржао кратак састанак са штабом бригаде и штабовима батаљона, којом приликом су били постављени задаци:

* Аголи и Кодра 1948. године дошли су у сукоб са линијом КПЈ.

- бригада ће дејствовати иа крајњем делу западне Македоније, претежно на комуникацијама Струга - Дебар и Струга - Кичево;
- на том терену активно ће дејствовати и разбијати балистичке банде;
- бригада ће развити што живљи политички рад на овом терену, посебно код припадника албанске националности;
- у раду треба да демаскира великоалбанску реакцију и наоружане балисте као издајнике свог народа и немачке плаћенике;
- припадницима албанске националности објашњавати циљеве народноослободилачке борбе и револуције, уз једновремен труд да се придобије што више добровољаца који ће ступити у редове НОВ и ПО Македоније.

Група бораца Четврте албанске бригаде НОВ и ПО Македоније - Струга, 1944. године

После капитулације фашистичке Бугарске, Немци су створили јака упоришта у градовима западне Македоније у Дебру, Струги, Охриду, Кичеву, Гостивару и Тетову, са

циљем држања комуникација које изводе ка Скопљу, за нееметано извлачење снага из Албаније и Грчке. Управо ради тога Немци су успели да окупе албанску реакцију, да формирају и наоружају већи број јединица (чета). Тада је албанска реакција испољавала већу активност и предузимала оружане акције против јединица НОВ и ПОЈ и НОВ Албаније. Општи задатак Четврте албанске бригаде био је разбити ове оружане формације и сузбити даљи утицај албанске реакције на овом терену. Значи, требало је спречити консолидацију албанске реакције на терену западне Македоније и у источном делу Албаније. У извршењу овог задатка бригада је имала централну улогу и на политичком и на војничком пољу. Требало је спречити балистичким бандама, башибозуку и качацима убијање, пљачкање, паљење села и сва друга недела над албанским и македонским становништвом овог краја.¹¹

Први борбени задатак Четврте албанске бригаде био је да се она са Караормана пребаци у рејон Кичева, ради учешћа у планираном нападу јединица 48. дивизије на овај град. Бригада је правовремено извршила покрет и пребацила се у рејон с. Лисичани, Челопек и Пласница, где је вршила припреме за напад. Ту је у бригаду стигао Хасан Тухина са око 20 бораца, који је раније био у саставу Албанског батаљона, формираног после првог ослобођења Кичева. Кад су се наше јединице крајем 1943. године повукле из Кичева и Дебра, Тухина је остао на овом терену и дејствовао илегално. Том приликом Тухина је дао исцрпне податке о непријатељу, предочавајући да формације балиста под командом Цеме и Мефаила дејствују више као руља, али Немци настоје да их што више организују и наоружају за борбу против јединица НОВ и ПО Југославије. У тим настојањима Немци имају подршку градских богаташа, сеоских газди, верских старешина и разних морално пропалих људи.

Пошто је Четврта албанска бригада 15. септембра 1944. године у селу Вранешници ушла у састав 48. дивизије НОВ Југославије, то је и добила први задатак да у њеном саставу учествује у нападу на Кичево. Од 16. до 19. септембра, бригада је боравила у рејонима с. Орлан-

¹¹ > Из рукописа књиге Таипа Таипи 4. албанска НО бригада.

ци, Речаии, Челоиеци, Дупљани, где се припремала за напад. Према плану напада штаба 48. дивизије, бригада је била на десном крилу распореда снага које су изводиле главни удар дивизије. У овом нападу бригада је успешно ликвидирала балистичке снаге у селима Тујна, Ново Село, Србица и пробила се у рејон села Папрадиште, чиме је допринела да главне снаге дивизије разбију немачко-балистичку посаду у Кичеву и ослободе град.

Међутим, непријатељу су стално пристизала нова појачања, посебно из Зајаса и Гостивара, те је отпочео са нападом на Кичево. У тим борбама су Петнаеста македонска и Четврта албанска бригада везале за себе велике снаге и водиле тешке окршаје у рејону села Бафа, када је Први батаљон Четврте бригаде био одсечен и приморан да води борбу у окружењу. У тој борби командант бригаде Нафи је са неколико добровољаца пошао у напад и изненадивши непријатеља натерао га у бекство, те је тако извукао Први батаљон из окружења. У овој неравноправној борби неустрашиви борац бригаде Сађе Хаме лично је ликвидирао посаду митраљеза и створио услове да ова група у нападу успе. У тим борбама бригада, односно Први батаљон је имао 15 погинулих и 17 рањених бораца, док су губици код непријатеља били: 20 погинулих и исто толико рањених.

Ова борба није значајна само по успеху и тешком окршају, већ првенствено по томе што је Четврта албанска бригада стекла драгоцено борбено искуство. Бригада се затим повукла правцем Србица - Крушје - Брод - Пласница и од 25. до 29. септембра боравила у рејону села Избиште, Челопеци, Речани, Орланци, где се припремала за напад на Тујну. Остале борбе бригада је водила у саставу 48. дивизије НОВ Југославије и допринела у разбијању главне балистичке групације, учествујући у борбама за ослобођење Струге, Кичева и Гостивара.

Након ослобођења Македоније Четврта албанска бригада је од 15. до 25. децембра 1944. године у Тетову била попуњена новим људством до пуног формацијског бројног стања и преименована у *Седму албанску бригаду*, када је ушла у састав 48. дивизије при формирању јединица 15. корпуса. За све то време бригада је вршила при-

преме за пребацивање на сремски фронт. Доласком јединица 15. корпуса у Београд бригада је ушла у састав 42. дивизије и учествовала у пробоју сремског фронта као и у борбама кроз Хрватску све до ослобођења Загреба. После тога, у саставу 42. дивизије учествовала је у чишћењу терена од заосталих четничких и усташких делова кроз Хрватску и Босну.

7. ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА ШЕСТЕ МАКЕДОНСКЕ БРИГАДЕ

На ослобођеној територији Дебарца, која је обухватала простор између Кичева и Охрида, у августу 1944. године, почеле су припреме за формирање нове бригаде, која је требало да изникне из редова Прве македонске ударне бригаде. Штаб Другог батаљона ове бригаде налазио се почетком септембра 1944. године у једном од села Струшке Малесије, кад је у току ноћи између 5. и 6. септембра стигло наређење да штаб батаљона са изабраним руководиоцима дође на Караорман ради формирања нове бригаде. Наређење је тако изненадило чланове штаба батаљона да нису имали времена ни да се поздраве са борцима батаљона, већ су одмах кренули на пут да би што пре стигли на легендарну Славеј планину. Ту се стекло мноштво бораца и све је врло као у пчелињаку, јер су дошли нови борци дебарског, охридског и струшког краја. Било је и нешто Косоваца из ранијег састава Прве македонско-косовске ударне бригаде. Све су то били нови борци и представљали право борачко шаренило, без борбеног искуства, што је штаб нове бригаде јако забрињавало јер су предстојали врло озбиљни задаци око тога како да се створи нова компактна јединица, способна за извршавање тешких ратних задатака.

Освануо је и 6. септембар 1944. године, када су младићи били постројени на планини Славеј. Прочитана је наредба ГШ НОВ и ПО Македоније о формирању Шесте македонске бригаде, коју је прочитао делегат ГШ Видоје Смилевски Бато. Он је укратко образложио моменат и

значај формирања бригаде и саопштио састав штаба бригаде:

- командант Драгутин Борђсвић Алија, а његов заменик Захарије Трајковски Брко;
- политички комесар бригаде Киро Сотировски Строгов, а његов заменик Младен Милошевски;
- начелник штаба бригаде Влајко Милачић.

Шеста македонска бригада је на дан формирања имала око 1000 бораца, сврстаних у три баталона, пратећу чету и штабни вод.

Након одржане свечаности и весеља, Видоје Смилевски је саопштио први задатак бригаде који јој је поставио ГШ НОВ и ПО Македоније. Бригада је одмах требало да предузме марш у правцу Крушева, ликвидирајући у покрету бугарске снаге код села Црско, ослободи Крушево, где је требало да дође ГШ за Македонију. Истог дана бригада је напала бугарско утврђење Црско, тј. граничну чету која је бранила прилаз Крушеву и затварала комуникацију Кичево - Битољ. За тај напад бригада је у току 6. септембра пришла утврђењу, после чега је командант бригаде извршио командантско рекогносцирање са штабовима батаљона и утврдио задатке за напад батаљона. Том приликом је било утврђено да је к. 1077 доминирајућа и најјача тачка у склопу одбране непријатељског положаја, и да је утврђење јако уређено рововима пуног профила испред којих се налазила дворедна жичана препрека.

Тачно у 5 часова 7. септембра отпочео је напад, али у току дана батаљони су били задржани снажном ватром непријатеља. Било је одлучено да се напад продужи ноћу, због чега је уследило давање допунских задатака батаљонима. Сада је Трећи батаљон добио задатак да изведе обухватни напад ради пресецања одступнице непријатељу, а Први и Други батаљон су пришли на јуришно одстојање. Када су командири чета осетили да ватра непријатеља постаје све слабија издали су наређење за јуриш. Бугари нису ни сачекали јуриш већ су напустили ровове, остављајући оружје и опрему. У незадрживом налету Први и Други батаљон су савладали караулу и утврђење Црско. Цео састав бригаде био је веома

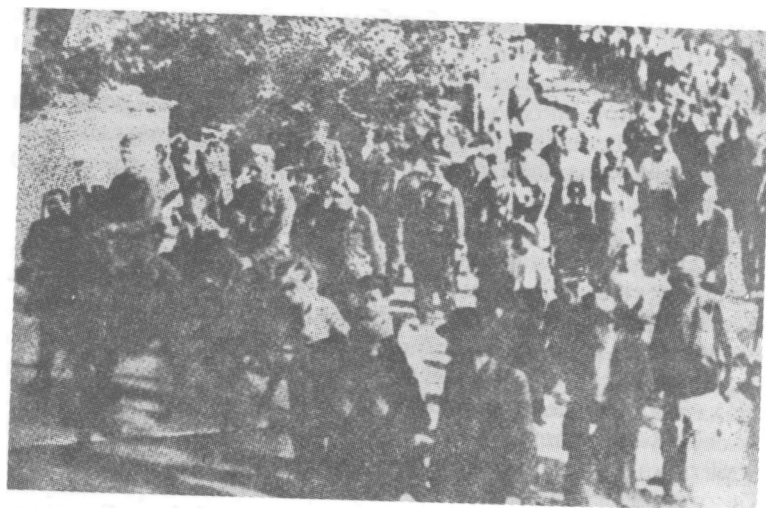
задовољан овом успешном борбом, јер су у њој сви млади борци добили прво ватрено крштење. Бригада је у току ноћи имала одмор, јер јој је сутрадан предстојао напад на Крушево. Приликом напада на караулу Црско, Трећи батал>он није успео да пресече одступницу непријатељу, јер се овај брзо повукао.

У току ноћи док су се борци одмарали, Штаб бригаде је ступио у везу са командом Крушевског одреда ради стварања плана за заједнички напад на Крушево. Напад је требало да се изведе у току ноћи 8. септембра када је бригада пришла граду. V свитање 9. септембра на прилазу града бригада је заузела полазни положај за напад. Међутим, тада су се вратиле извиђачке патроле из града и известиле да су Бугари у току ноћи између 8. и 9. септембра напустили град, те је бригада у борбеном поретку у јутарњим часовима без борбе ушла у град. Тако је град Крушево, у коме је пре 41 године била проглашена Македонска Република, био ослобођен. Бригаду су становници града дочекали свечано, клицали својој војсци, Партији и Титу.

Заиста је овај град имао чему да се радује, јер се поновила 1903. година, а он је један од првих градова Македоније још 1941. године послао своје синове и кћери у партизанске одреде, који су преживели цео рат и сада у редовима Шесте македонске бригаде као руководиоци и борци ослободили легендарно Крушево. У исти час је стигао и Крушевски одред који је увеличао славље и радост на величанственом митингу, на коме је говорио политички комесар бригаде Киро Сотировски Строгов. После тога је настало опште весеље које је трајало цели дан.

Сутрадан 10. септембра 1944. године, Шеста македонска бригада је пошла из Крушева у правцу Кичева, да би наредних неколико дана била у селима Челопек и Ижиште. Овај покрет је изведен ради напада на с. Зајас, чиме би се задао изненадни удар у срце балистичке групације.

Бригада је пошла на марш из села Челопека, па преко с. Староец, Србјани и Другово продужила грebenом планине Арен до Арап-куле, одакле је извршила развођење јединица за добијање нападног борбеног поретка. Будући да није било извршено командантско рекогносцира-

Улазак Шесте македонске бригаде у Крушево, септембар 1944.

ње са извиђањем непријатељске одбране с. Зајаса као податак за одлуку и распоред снага за напад послужиле су изјаве балиста које је заробила наша извиђачка патрола. Они су дали податке о јачини и распореду снага за одбрану с. Зајаса. Сазнало се и то да балисти очекују напад бригаде, због чега није могло бити речи о изненађењу, а то је компликовало ситуацију јер се највише рачунало на изненађење. Из тих разлога борбени поредак бригаде опрезно је кренуо у напад и био дочекан јаком ватром из села Зајаса и околних надвишујућих положаја

бригаде, увидевши да би напад био веома ризичан издао је наређење штабовима батаљона да предузму извлачење из борбе и да се под заштитом мрака врате у с. Челопек и Избиште. После тога, заменик команданта оригаде Захарије Трајковски је отишао на нову дужност за заменика команданта Петнаесте бригаде, а на његово место је постављен Миле Филиповски Максо

8. ДЕЈСТВА ПРВЕ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКЕ БРИГАДЕ

После другог напада на Дебар (2. август 1944. године), према наређењу Оперативног штаба за Косово и Метохију, Прва косовско-метохијска бригада је кренула за Косово.

Бригада је марш предузела преко Пешкопије и планине Кораба, преко с. Слатино и Љума за с. Шистовец у непосредној близини југословенско-албанске границе. Међутим, на маршу бригада је добила наређење од ГШ за Македонију Светозара Вукмановића Темпа да се пребаци у Поречје (долина реке Треске). Овај пут је био веома тежак јер води преко планинског масива на албанско-југословенској граници и између Тетова и Гостивара. У Поречје је бригада стигла 31. августа 1944. године. На маршу 29. августа бригада се сукобила са јачом балистичком групацијом на Сувој гори, коју је разбила, и ноћу између 29. и 30. августа продужила марш преко Суве горе, да би 30. августа стигла у село Гургурница, где је, такође, разбила јаче снаге балиста.

Стигавши у Поречје командант и политички комесар бригаде су уз пратњу отишли у четнички штаб на преговоре, чиме су ови били изненађени. На преговорима је био начелно постигнут споразум, пошто је претходно четничком штабу био показан телеграм ГШ НОВ и ПО Македоније којим се наређује Првој и Петој македонској бригади да ликвидирају четнике. Овај претходни споразум је разуме се, утицао на то да се четници нешто касније предају Петој македонској бригади и да се формира *Петнаеста македонска бригада*. Ова бригада је у садејству са Првом косовско-метохијском и Петом македонском бригадом извршила напад на бугарску посаду код Самокова, којом приликом су Бугари били разбијени и заробљени. После ослобођења Поречја, Прва косовско-метохијска бригада је са Другом и Десетом бригадом 41. дивизије учествовала у одбрани Прилепа, а затим је 9. септембра добила наређење да оде на Косово. Из околине Прилепа бригада се упутила преко Македонског Брода и 18. септембра преко Поречја наставила кретање преко Полога и Шар-планине. У даљем маршу бригада је имала

тешке борбе са балистима у близини села Седларева, Вратнице и Вешала, те доста изнурена дошла у с. Шиштевац и потом у с. Колесијан, где је ушла у састав Оперативног штаба за Косово и Метохију. Ова косовско-метохијска бригада најпре у саставу Прве македонско-косовске, а затим је самостално дејствовала на територији Македоније пуну годину дана, да би потом учествовала у завршним борбама за ослобођење Косова и Метохије.*)

Стварање бројних македонских бригада има огроман значај за развој народноослободилачког покрета и оружане борбе у Македонији, за утврђивање државних и политичких односа, који се формирају у процесу борбе, као и за нарастање угледа у народноослободилачкој борби македонског народа, у општој борби народа и народности Југославије.

Резултати постигнутих успеха у непрекидној борби бригада стварају велику слободну територију у западној Македонији, што има посебан значај за развој борбе у осталим деловима Македоније. Слободна територија сада има све елементе једне слободне државе, а то је омогућило да се добије нови прилив бораца, што је условило да се формирају и веће тактичко-оперативне јединице - дивизије а потом и корпуси.

Државна обележја Македоније се остварују путем организовања свих органа народне револуционарне власти, отварањем школа на матерњем језику и целокупном културном и политичком делатношћу на територији западне Македоније. На овој територији се остварује сарадња Комунистичке партије Македоније са народноослободилачким покретом Албаније и сарадња јединица Народнослободилачке војске Југославије и Народнослободилачке војске Албаније.

*) Напомена: У овој глави обрађене су само бригаде у саставу 48. и 49. дивизије НОВ Југославије, које су дејствовале на територији Прве и Друге оперативне зоне и то самостално, јер је после тога уследило формирање 48. и 49. дивизије.

ПЕТА ГЛАВА

ЗАВРШНЕ БОРБЕ ЗА
ОСАОБОБЕЊЕ ЗАПАДНЕ
МАКЕДОНИЈЕ

(Борбе 48. и 49. дивизије)

1. КРАТАК ПРЕСЕК ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ

Развој ситуације на свим фронтовима Европе у првој половини септембра 1944. године био је повољан за савезнике, јер је немачка Врховна команда оружаних снага била приморана да нареди повлачење свих снага и скраћивање фронтова. Прва, 3. и 7. америчка армија у свом наступању избиле су на немачку границу и предузеле дејства на територији Трећег Рајха. Незадржив продор снага Црвене армије на источном фронту, а посебно после продора њених јединица у Румунију и Бугарску, приморао је немачку Врховну команду да изда наређење за повлачење јединица групе армија »Е« на север.

У тако повољној ситуацији врховни командант НОВ и ПО Југославије маршал Јосип Броз Тито упутио је Директиву свим главним штабовима и штабовима корпуса у којој их обавештава: да је ситуација у целој земљи повољна; да јединице НОВ и ПОЈ изводе успешна дејства и да су се створиле велике слободне територије; да је масовна мобилизација у току; да су основне четничке и недићевске снаге разбијене; да су десетине хиљада бугарских окупаторских војника разоружане; да је неколико хиљада домобрана прешло на страну НОВ и ПОЈ и да се очекује још већи њихов прелаз. Затим, у Директиви је било речено да је положај немачких снага у Југославији веома тежак и да се ујурбано повлаче из Грчке и Албаније на север. У вези с тим, Врховни командант је у Директиви наредио да се све јединице НОВ и ПО Југославије ангажују, да развију максималну иницијативу и

офанзивни полет, да руше комуникације и стварају све врсте запречавања, а заузимањем и држањем градова и других упоришта да не дозвољавају непријатељу организовано повлачење из наше земље и да му спрече извлачење оружја и технике.¹¹²⁾

Задатак немачке групе армија »Е«, којој је био припојен и 22. армијски брдски корпус из Албаније, био је да што пре успостави везу с армијском групом »РеЊег« у Србији. Команда групе армија »Е« за повлачење је одредила ове комуникације: Солун - Дојран - Струмица - Штип - Скопље; Солун - Бевђелија - Велес - Скопље и Лерин - Битољ - Прилеп - Скопље. За извлачење снага из Албаније био је одређен правац: Корча - Ресен - Битољ (или Охрид - Кичево).

Да би олакшала извлачење снага наведеним правцима и обезбедила свој десни бок, команда групе армија »Е« упутила је почетком септембра, 11. ваздухопловно-пољску дивизију правцем: Солун - Бевђелија - Велес, а средином овог месеца, 22. пешадијску дивизију правцем Дојран - Струмица - Штип. Задатак ових двеју дивизија је био да, групним поседањем важнијих објеката и држањем градова по дубини, обезбеде комуникацију којом ће одступати. Прегруписавањем снага у Грчкој и појачавањем посада у Македонији непријатељ је хтео да одбаци наше снаге са главних комуникација и тако обезбеди што повољније услове за повлачење.

Командант армијске групе »Е« генерал Фон Лер, самоиницијативно је одредио генерала Шојерлена за команданта Македоније. Крајем августа 1944. године дошао је у Скопље са задатком да формира штаб за Македонију, који ће искључиво имати задатак да ради на припремама за повлачење немачких снага кроз Македонију. Генерал Шојерлен је 7. септембра 1944. године у Скопљу образовао Национални македонски комитет и преко радија прокламовао формирање народне милиције и предузимање мера обезбеђења и одржавања реда, начин уредног снабдевања, функционисање привредних и финансијских органа, враћање свих службеника на радна места, отва-

¹¹²⁾ *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије*, стр. 877.

рање трговинеких радњи и задржавање бугарског лева као новчане јединице. За обезбеђење комуникација у западној Македонији немачка команда је оформила и ангажовала јаке балистичке снаге (око 12.000 добро наоружаних балиста), којима је обећавана »Велика Албанија« са Скопљем и Кумановом».¹³⁾

Народни херој Чеде Филиповски Ааме, командант 48. дивизије НОВ Југославије

С обзиром на јачину, распоред и намере непријатеља, Главни штаб НОВ и ПО за Македонију наредио је свим јединицама да изненадним и смелим дејствима дуж комуникација и одбраном раскрсница и чворова успоравају повлачење непријатеља, а наношењем што већих губитака онеспособљавају његове јединице и делове за даљу борбу, при чему треба отимати што више наоружања и технике. У ту сврху јединице НОВ и ПО Македоније биле су распоређене да дејствују по свим правцима у Македонији. По капитулацији фашистичке Бугарске 9. септембра 1944. године, прилив нових бораца расте огромном брзином, услед чега долази до формирања нових дивизија. Поред постојећих 41. и 42. дивизије формирају се:¹⁴⁾

¹³⁾ Архив ВИИ - микротека, НАВ-Н-Т-Ф193/488.

¹⁴⁾ Преглед НОР-а у Македонији, Београд, 1950, стр. 98

- 48. дивизија НОВ Југославије, 28. септембра 1944. године у с. Пласници (кичевски крај), у чији састав улазе: Прва ударна бригада, Шеста и Петнаеста македонска бригада и Четврта албанска бригада. Штаб дивизије сачињавали су: командант Брајовић Петар Буро, његов заменик Чедо Филиповски Даме, политички комесар Боре Велковски Коста, начелник штаба Турковић Вуко;

- 49. дивизија НОВ Југославије 10. септембра 1944. године у чији састав улазе: Друга ударна бригада, Пета и Седма бригада и Битољско-преспански одред, с тим што је Друга ударна бригада након 7 дана испала из њеног састава и враћена у састав 41. дивизије. Штаб дивизије сачињавали су: командант Васко Карангелески, политички комесар Боре Дамевски и начелник штаба Владо Стрезоски. ГШ НОВ и ПО Македоније издао је директиву бр. 1 којом је Македонија у то време била подељена на три корпусне области: Прву, (Скопску), Другу (Битољску) и Трећу (Брегалничко-струмичку) и свака је имала свој корпус састављен од дивизија.

Друга корпусна област обухватала је градове, углавном западне Македоније: Битољ, Прилеп, Кавадарце, Крушево, Брод, Ресен, Охрид, Стругу, Кичево и Дебар.

Одмах након формирања 48. дивизија је развила дејства по следећем:

- Шеста бригада је разбила балистичке снаге у селима Стрелци, Горани, Шутово и Премка и заузела положаје изнад села Зајаса;

- Петнаеста бригада је разбила непријатеља у селима Србица, Арангел и Ново Село и избила у рејон Стрегомиште, где се повезала са Шестом бригадом;

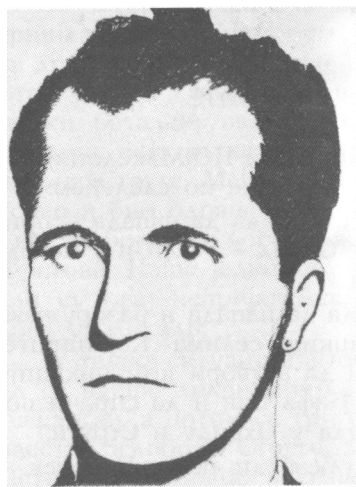
- Четврта албанска бригада очистила је од балиста села Тујн, Доленце и Поповљане, после чега је заузела положаје код с. Бериково - Папрадиште.

Прва ударна бригада у нападу 8. октобра ослободила је град Кичево (по пети пут), али због интервенције јачих немачких и балистичких снага 9. октобра је напустила град.

У тим борбама јединице 48. дивизије имале су 10 погинулих и 35 рањених бораца, док губици непријатеља нису били утврђени. Заробљено је око 200 балиста.^{1/5)}

У Другој корпусној области формиран је Петнаести корпус НОВ Југославије тзв. Битољски корпус, у чији састав су ушле 41, 48. и 49. дивизија НОВ Југославије.

Штаб корпуса су сачињавали: командант Тихомир Милошевски Тићо, политички комесар Наум Наумовски Борче, начелник штаба Живан Росић.

Наум Наумовски Борче, политички комесар 15. корпуса НОВ Југославије

Тихомир Милошевски Тичо, командант 15. корпуса НОВ Југославије

У духу плана за извођење завршних борби за ослобођење Македоније, штабу 15. корпуса били су постављени следећи задаци:

- 41. дивизија да концентрише снаге на просторији Плетвар, Дуње и Кокре и да до краја октобра уз садејство снага 49. дивизије ослободи Прилеп;

- 49. дивизија је добила задатак да на комуникацији Битољ-Прилеп уништава непријатељске снаге и да обез-

беди иапад на Прилеп са снагама 41. дивизије. Уколико се укаже прилика да ослободи Битољ и затвори јужну границу;

- 48. дивизија је добила задатак да очисти језерско подручје и концентрише снаге за разбијање балистичке групације на кичевско-гостиварском терену.¹¹⁶

Након успеха у првој етапи борби, у следећој етапи продужити дејства у захвату језерске области (Преспа и Охрид) и прегруписати снаге за потпуно ослобођење западне Македоније.¹¹⁷

2. ДЕЈСТВА 48. ДИВИЗИЈЕ

У духу директиве бр. 1 ГШ НОВ и ПО Македоније јединице 48. дивизије добиле су задатке по следећем:

- Прва македонска ударна бригада да напада непријатељске колоне на делу пута Охрид - Ресен и у погодном моменту ослободи Охрид;

- Четврта албанска бригада да напада и разоружава непријатељске снаге у струшким селима Којошиште, Делгожди и Татеша, а потом да затвори комуникацију Струга - Елбасан на прелазу Кафа Сан и да спречи појачавање непријатељских посада у Охриду и Струги;

- Петнаеста бригада да обезбеди рејон Челопек - Вранешницу од упада балистичких снага.

Према постављеним задацима бригаде су кренуле у одређене правце 14. октобра 1944. године:

- Прва ударна бригада је избила на пут Охрид - Ресен и, пошто је добила обавештење да у Охриду нема непријатеља, 18. октобра без борбе ушла у Охрид, постављајући један батаљон за обезбеђење са правца Ресена. Одмах по доласку у град бригада је добила задатак да продужи покрет за Стругу и да са Четвртом албанском бригадом ослободи Стругу. Међутим, непријатељ је и даље извлачио јаке снаге правцем Битољ - Ресен - Охрид

¹¹⁶) Зборник докумената НОР-а, том VII, кн>. 4, стр. 172. и 173.

¹¹⁷) М. Апостолски, Преглед НОБ-а, стр. 87.

- Струга, и респективним снагама успео да обнови гарнизон у Охриду. У то исто време у Струги је било око 700 немачких војника и 100 добро наоружаних балиста који су бранили град. Због тешког прилаза (канал и открито земљиште) и добро организоване одбране града, напад на Стругу је трајао неколико дана, при чему су наше јединице имале 7 погинулих и 4 тешко рањена војника, док су губици код непријатеља били око 40 погинулих и 15 рањених, а била су заробљена 2 Немца, 5 Италијана и 7 балиста и знатан војни материјал;

- Четврта албанска бригада је доста успешно извршила задатак, тј. прошла кроз одређена села и изашла на друм Струга - Елбасан, а учествовала је и у нападу на Стругу. Поред наведених непријатељских снага, један немачки батаљон налазио се на југословенско-албанској граници, који је покушао да се споји са јединицама гарнизона Струге. Међутим, у дводневним борбама то није успео и био одбачен на старе положаје око Бафа Сана. Све ове борбе су вођене око села Радолишта, Калишта и Фригова. Наше јединице нису успеле да заузму Стругу, али су овај непријатељски гарнизон држале неколико дана у блокади.

У таквој ситуацији штаб 48. дивизије је донео одлуку да се најпре ликвидира непријатељ у рејону Фригово - Нафа Сан, а потом са три бригаде (Прва, Четврта и Петнаеста) ослободи Стругу, због чега је била привучена и Петнаеста бригада. За извршење првог задатка Прва и Четврта бригада су 25. октобра пошле у напад на немачку одбрану на положају Бафа Сан. Овом нападу је садејствовао и један батаљон 20. албанске бригаде НОВ Албаније. Заједничким напорима успело се да се Немци одбаце са положаја и протерају преко старе југословенско-албанске границе. Међутим, Немци се ноћу између 25. и 26. октобра изненадно извлаче из Струге и успевају да се сједине с протераним јединицама код Бафа Сан, којима је у току 26. октобра пристигло још око 300 војника из Албаније, те у заједничком противнападу успевају да одбаце наше снаге. Услед тога се Прва бригада повлачи у с. Вишња, а Четврта бригада у с. Заграчани. Немци у току 28. октобра успевају да заузму ова села, којом приликом

су ликвидирали око стотину сељака у с. Радолишту. Али, истог дана наше јединице у снажном противнападу успевају да одбаце немачке снаге ка Струги и превоју Вафа Сан. У тим борбама од 25. до 28. октобра, Немци и баллисти су имали око 30 погинулих и преко 40 рањених, а 22 војника су заробљена. Наши губици су били 6 погинулих и 12 рањених бораца.^{1[8]}

У то исто време 6. бригада је извршавала задатке самостално, тј. на одвојеном простору према плану дејстава дивизије. Бригада је добила задатак да се пребаци на Суву гору и стави под команду 42. дивизије, те тако учествује у пресецању комуникације Скопље - Тетово. Пре поласка на извршење новог задатка у бригади су настале извесне кадровске промене. Наиме, заменик команданта бригаде Миле Филиповски био је рањен у леву руку и упућен на лечење, а на његово место је дошао Павле Крстевски Мијак, и из бригаде је дат један комплетан батаљон Петнаестој поречкој бригади, да би из ње био примљен такође комплетан батаљон. Ова замена је настала због тога што је Петнаеста бригада при формирању претежно била попуњена бившим четницима и није имала борачко искуство пошто четници нису ратовали већ само чекали ослобођење. Због тога ова бригада у додашњим борбама није показала успехе.

Шеста бригада кренула је на марш да би ушла у састав 42. дивизије 22. октобра 1944. године, како би се на Сувој гори састала са Осмом бригадом и заједничким дејствима ликвидирале непријатељске снаге у рејону села Корито, Лешница, Ларци и Челопек, те, избијањем на комуникацију Скопље - Тетово, затвориле овај правац. Након напуштања Ижишта Шеста бригада је кренула за Самоков (Поречје), где се разместила и чекала наређење о даљим дејствима. Ту су у штаб бригаде стигла три балиста и тражила да се одрже преговори о међусобном ненападању. Међутим, како се касније установило, они су само хтели да дођу до података о томе какав задатак бригада има, да би балистичке снаге у Поречју подесиле своја дејства. Тако је непријатељ 23. октобра предузео

напад на делове бригаде и у току 24. октобра је дошло до борбе у сусрету када је непријатељ био разбијен и приморан на бекство, а бригада продужила покрет ка к. 1786, тј. врху Суве горе, који претходних дана Осма бригада није успела да заузме.

У кретању ка к. 1786 претходница бригаде (Други батаљон) није успео да изађе на кату пре балиста, па је непријатељ снажном ватром успео да заустави бригаду. Хитно је створен план за напад, по коме је Први батаљон био упућен у обухват десног крила и бока непријатељевог положаја. Нападни борбени поредак бригаде био је подржан ватром минобацача и тешких митраљеза, али јуриш Другог батаљона у два маха био је одбијен. Након избијања Првог батаљона у бок непријатеља, на јуриш је кренуо поред Трећег и Други батаљон. Непријатељ није ни прихватио јуриш, већ предузео хитно извлачење из борбе, тако да је врх Суве горе био освојен.

Након успешне борбе Шеста бригада је продужила покрет преко Суве горе и предвече стигла на североисточне падине, одакле се видела цела Полошка котлина и град Тетово. Ту је бригада провела ноћ између 24. и 25. октобра под ведрим небом. Сутрадан 25. октобра, непријатељ је привлачио нове снаге у таласима. Бригада је била на организованом положају за одбрану званом тригонометар Табахан, који је пружао веома повољне услове за дејства. У току преподнева бригада је успела да одбије два непријатељска јуриша два таласа новопристиглих балиста, који су као појачање дошли на камионима. Око подне немачка артиљерија је отпочела са артиљеријском припремом напада. Од те ватре бригада је почела да трпи губитке у већем броју рањених, због чега је у редовима бригаде почео морал да слаби, а поготову што је недостајало муниције. Одлучено је да се следећи јуриш непријатеља дочека бомбама и гађањем са најближих одстојања. Најзад, непријатељ је створио вештачку маглу да би се што више приближио нашем првом рову. Тада је престала да гађа непријатељска артиљерија.

Дошло се до одлучујућег момента у борби када су старешине предначиле у одбијању јуриша бомбама и борбом прса у прса. У помоћ десном крилу бригаде по-

шао је са четом неустрашиви командир Неђо Ристич Косовар и у јуришу храбро погинуо. Ту је био тешко рањен и заменик команданта батаљона Младен Груевски из Нићифорова, храбар борац, кога су борци извлачили на десетину метара испред Немаца и балиста. Међутим, због тешке ране на глави овај храбри командант је преминуо на рукама команданта бригаде. Бригада је до пада мрака задржала положај, ликвидирајући многе групе балиста које су упадале у први ров.

После претрпљених губитака јединице 6. бригаде су почеле извлачење из борбе. Али и то није било лако, јер се непријатељ налазио на десетак метара испред борбеног поретка и силно наваљивао. Прибегло се ратном лукавству. Наиме, 3. батаљон је требало да фунгира одступање, а на крилима његовог положаја били су постављени бочно делови Првог и Другог батаљона, који ће блиском и изненадном ватром разбити непријатеља који јуриша за Трећим батаљоном. Овај покушај је потпуно успео. Чим је непријатељ улетео у створену брешу, снажном ватром је просто десеткован, те се у паничном страху разбежао на све стране. На тај начин бригада је успела да се одлепи од непријатеља и организовано одступи у правцу села Седларева. Док је колона носећи рањенике силазила ка селу, непријатељ се изненада појавио, јер је пратио колону бригаде. Али, ту је један батаљон Осме бригаде био у заседи, сачекао непријатеља и потпуно га разбио. То је омогућило Шестој бригади да без губитака уђе у село. У борбама на Сувој гори бригада је имала 14 погинулих и 35 тешко рањених бораца који су ношени на носилима у колони бригаде. Непријатељ је у овим борбама, према процени штаба Шесте бригаде имао око 200 погинулих и тешко рањених.

После ове борбе Шеста бригада се поново вратила у Поречје и сместила у Самокову, где је имала кратак одмор и лечење рањеника. Овај одмор убрзо је био прекинут, јер је од штаба 42. дивизије 5. новембра 1944. године добијено наређење да бригада поново крене ка Сувој гори и истог дана је стигла на положај Табахан, да би у току ноћи сишла на комуникацију Скопље - Тетово и поставила се на лево крило дивизије, где је посела положај

за затварање ове комуникације. Пристизањем Шесте бригаде у састав 42. дивизије, 9. новембра 1944. године она је добила задатак да се поново врати у састав 48. дивизије, јер су сада предстојале борбе за ликвидирање главне балистичке групације од стране јединица 15. корпуса НОВ Југославије.

3. ДЕЈСТВА 49. ДИВИЗИЈЕ

Проценом ситуације у штабу 49. дивизије дошло се до закључка да је најцелисходније за извршење добивеног задатка применити дејства по бригадама, а не укупним снагама дивизије, јер непријатељ није држао одређене положаје, чијим заузимањем би се решио проблем његове одступнице, већ је стално био у покрету. Одлучено је да се по бригадама и са одредом врше изненадни и смели напади на правцима одступања непријатеља, а маневарским дејствима затварати ове правце, с циљем уситњавања његових снага, при чему треба тежити да се заплени што више моторизације и тешког наоружања.

Због тога су, почетком октобра 1944. године, јединице 49. дивизије НОВ Југославије биле распоређене по следећем: Пета македонска бригада на правцу Битољ - Прилеп; Седма македонска бригада на правцу Битољ - Ресен и Битољско-преспански одред на правцу Лерин - Битољ. Овај задатак је јединицама поставио штаб дивизије наредбом издатом 6. октобра 1944. године, у којој се подвлачи да су немачке 104. ловачка и 4. СС дивизија предузеле извлачење главних снага, али да се дуж наведених комуникација протежу њихови делови који се могу успешно нападати.¹¹⁹

Међутим, Први батаљон Седме бригаде и Трећи батаљон Пете бригаде, који су били у ширем рејону с. Лопатнице, дејствујући координирано на правцима: Битољ - Прилеп и Битољ - Демир-Хисар, напали су 1. октобра 1944. године у рејону с. Беранци немачку колону јачине

¹¹⁹> Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 137 и 138 (док. 77).

око 20 камиона с моторизованом артиљеријом и нанели јој осетне губитке (око 16 мртвих), због чега је ова колона била приморана да се повуче назад у Битољ. Приликом повлачења непријатељ је за одмазду отворио артиљеријску ватру на с. Тополчани, којом приликом је изгорело око 20 кућа.

У времену од 1. до 5. октобра 1944. године, Седма бригада (без Првог батаљона) дејствовала је на комуникацији Корча - Ресен на делу од Сир-Хана (Отешево) до раскрснице »Макази« и нападала делове 104. ловачке дивизије при њеном повлачењу из Албаније. У непрекидној петодневној борби губици непријатеља били су процењени на око 100 погинулих и рањених, а бригада је имала 20 погинулих и 15 рањених бораца. Борбе су вођене дању и ноћу у виду снажних препада по батаљонима и појединим четата на целој дужини тог дела пута, где год се указала прилика за успешно дејство. У току 6. октобра непријатељ је довео инжињеријске делове ради уклањања препрека направљених на путу Ресен-Битољ и подизања порушених мостова и пропуста, имајући стална јача обезбеђења на превоју Бавата и код свих препрека. У преподневним часовима 6. октобра 1944. године, појавила су се три наша авиона »Титовци« који су тукли непријатељску колону и поменуто обезбеђења на делу пута Битољ - Ресен од с. Кажани до раскрснице »Макази«. Том приликом узели су учешћа у борби и делови Седме бригаде. Било је уништено око 10 камиона, а непријатељ је имао губитака и у људству, чији се број није могао утврдити. У знак репресалија на претрпљене губитке, непријатељ је из артиљерије и минобацача тукао околна села, наносећи штету и губитке становништву које је напустило своје домове.¹²⁰⁾

У времену од 1. до 5. октобра 1944. године, Пета бригада је такође, водила многе успешне борбе. Бригада је била распоређена за дејство по батаљонима и то: Трећи батаљон на положајима у рејону с. Српци, Лознани, Вашарејица и Новоселани; Други батаљон у реону с. Тополчани, Загорани, Алинци; Први и Четврти батаљон били су у резерви бригаде у рејону с. Свети Тодоре, где

¹²⁰⁾ > Архив ВИИ, к. 1373, ф-2, док. бр. 5.

се налазио и штаб бригаде. У таквом распореду бригада је сачекала јачу немачку колону, коју је Други батаљон зауставио испред с. Тополчани. Положај тог батаљона је био стављен под јаку артиљеријску и минобацачку ватру, услед чега је команда батаљона, без одобрења штаба бригаде, повукла јединице не сачекавши одлуку команде бригаде о употреби бригадне резерве за одржавање положаја на Тополчанским висовима. Непријатељ је без борбе заузео ове кључне положаје бригадног одсека и неометано продужио покрет за Прилеп. Штаб Другог батаљона због тога је био смењен и за команданта батаљона постављен је Борко Локвенец, а за политичког комесара Стеван Стојановски Роскопот.

Након тога, уследио је нов распоред јединица Пете бригаде по следећем: Трећи батаљон је остао на дотадашњем положају, а Други батаљон је посео за одбрану положај у рејону с. Подине. У таквом распореду бригада је 3. октобра ујутро сачекала слабију непријатељску колону, која је била спречена у покушају продора, и морала се вратити у Битољ. Међутим, касније се испоставило да је то била претходница јаче непријатељске колоне од око 200 возила. То је била моторизована колона са тенковима, оклопним возилима и артиљеријом, која је захватила дужину друма челом од с. Вашарејица а зачељем до с. Могиле. Непријатељ је наступао опрезно и кад је чело колоне ушло у с. Вашарејица, из колоне се издвојио један њен део у правцу с. Ивањевци. Овај део колоне био је одмах стављен под јаку ватру Другог батаљона бригаде. Развила се жестока борба сада на целом сектору бригаде која је трајала цео дан. Најжешћа борба водила се у рејону с. Ивањевци. Кад су Немци ушли у село затекли су само неколико стараца који нису могли да напусте село.

У току 4. октобра, јединице Пете бригаде зауставиле су воз који је кретао из Битоља у Прилеп, заробивши неколико Немаца који су били заштита воза и путнике мештане, међу којима је било неколико издајника - агента. Међутим, из Битоља је стигла нова јача моторизована колона, која је одмах ступила у борбу са Првим батаљоном ради овлађивања положајима у рејону с. Трој-

крсти, стављајући иоложај батаљона под јаку артиљеријску и минобацачку ватру. Према одлуци штаба бригаде, под заштитом Другог батаљона, јединице Првог батаљона су се повукле на нове положаје код с. Ивањевци, продужујући одбрану Другог батаљона. Тако је створен нов одсек одбране бригаде. Тада се развила жестока борба која је трајала до пада мрака. Батаљони су успели да спрече продор непријатељу, али уз велике напоре и осетне губитке.

Битољско-преспански одред у ово време је са доста успеха водио борбе са претходницом немачке 4. СС дивизије на правцу Аерин - Битољ, што је стварало нервозу код непријатеља и стога се светио становништву села јужно од Битоља.

Патроле које је 6. октобра упутила дивизијска извиђачка чета успеле су детаљно да извиде пут од превоја Бавато па до места званог Превалец. Оне су утврдиле да део пута од к. 876 до раскрснице Превалец непријатељ није обезбедио и слабо га контролише. На основу извештаја патроле, одлучено је да се на том делу пута постави заседа и изврши напад. Овај задатак добила је Седма бригада, с тим да препад изведе у току ноћи између 7. и 8. октобра. Планирано је да у нападу учествују Други и Трећи батаљон, ојачани деловима пратећег батаљона. Други батаљон посео је положај на око 100 метара од пута на положају од к. 876 па на исток у дужини од један км, а Трећи батаљон положај северно од »Раменског« до у висини к. 927. Поседање положаја било је изведено у групном систему, а придати митраљези били су постављени на узвишење иза батаљона на око 300 м.

Планирана заседа није успела, што се утврдило анализом у току преподнева 8. октобра, јер ватрени препад није дао очекиване резултате, пошто је положај јединица за ноћно дејство био прилично удаљен од пута. Ватра наших јединица није била прецизна, што је искусном непријатељу омогућило да се брзо среди за отпор, због чега је и изостао јуриш ова два батаљона Седме бригаде. Било је одлучено да се следећа заседа постави непосредно поред пута како би ватра била ефикаснија, што је и учињено у току ноћи између 8. и 9. октобра 1944. године.

Борци и старешиие Седме бригаде поучени искуством из претходне акције стрпљиво и дисциплиновано су чекали главнину колоне и знак команданта Другог батаљона који се налазио на десном крилу борбеног поретка бригаде. Кад се непријатељска колона издужила у целом саставу и њено чело избило у висину пропуста на потоку код места званог Превалец, одјекнуо је рафал из командантовог аутомата. То је било око 22.00 часова. Настала је ураганска и убитачна вагра из целокупног наоружања оба батаљона. Ватрени препад је трајао два до три минута, што је било довољно да као изненађење делује поражавајуће и просто десеткује непријатељску колону. Уследио је јуриш батаљона на целој дужини пута; настала је тешка борба »прса у прса«, рвање, гушање и ударање кундацима. Није се знало ко предњачи у овој борби, старешине или борци. Тако је овај напад Седме бригаде био једна од најуспешнијих акција по резултатима и постигнутом угледу. Процењено је да је непријатељ имао око 150 погинулих и рањених војника, 4 уништена камиона и око 50 одбеглих коња. То је значило много за бригаду, јер је у свом саставу имала већи део нових бораца. Погинули командир чете Методи Тасевски Цапарец, био је такође млад борац, али је у ранијим борбама показао неустрашивост и одлучност, због чега је и био постављен за командира чете неколико дана пре ове борбе.¹²"

Ове исте ноћи и Први батаљон Седме бригаде, који се налазио на затварању правца Битољ - Аопатница, напао је непријатељско упориште код моста у близини с. Кркино, које је било ојачано са два лака топа и четири тешка митраљеза. Напад батаљона је успео и приморао непријатеља да напусти упориште и одступи у Битољ.

Пета македонска бригада тих дана је такође, водила тешке борбе са деловима јединица 4. СС дивизије на правцу Битољ - Прилеп, на сектору Бакарно Гумно - Тројкрсти. Бригада је у том нападу постигла добре успехе и приморала непријатеља на повлачење. Због претрпљених губитака непријатељ је за одмазду приликом по-

¹²> Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 146, док. бр. 82.

влачења запалио доста кућа у селима Ивањевцима и Тројкрстима, а артиљеријом је тукао села Св. Тодоре, Подину и Пашино Рувци.

Увидевши да се даље кретање јединица не може изводити без сталних солидних обезбеђења, непријатељ је на осетљивим местима комуникација Ресен - Битољ и Битољ - Прилеп поставио одговарајуће снаге, да би омогућио пролаз главним снагама 104. ловачке и 4. СС дивизије, као и заштитници 22. брдског корпуса у виду борбене групе »51ајегег«. Та осетљива места, као што су део пута од иревоја Јоавага до с. Кажан, па правцима Ресен - Битољ и Српци — Тополчани - Загорани и на путу Битољ - Прилеп, непријатељ је посео доста јаким снагама састављеним од пешадијских и артиљеријских јединица. У току ноћи је патролирао по целој дужини путева с мањим одредима састављеним од тенкова и оклопних возила, а пругом Битољ - Прилеп крстарио је оклопни воз. Те посаде биле су плански распоређене. На путу Ресен - Битољ и на превоју Бавата слабији батаљон с артиљеријом; на делу пута од с. Кажани до превоја Превалец такође слабији батаљон са артиљеријом, а на раскрсници путева »Макази« једна ојачана чета. На путу Битољ - Прилеп: на положајима Бучево трло - Велико брдо и Дупен-камен - Шишковац непријатељ је имао ојачани батаљон, а једну чету са 20 камиона у резерви у с. Вашарејица. У рејону с. Српци - Беранци на положајима се налазио један артиљеријски дивизион, а у с. Чепигову јединица од 10 тенкова. У с. Беранци била је, такође, резерва с камионима јачине слабијег батаљона.^[22]

С обзиром на такав распоред непријатеља, штаб 49. дивизије одлучује да се дејства јединица пребаце на споредније комуникације, тј. на оне путеве који изводе на ова два главна правца. Тако је наређено:

- Петој македонској бригади да се пребаци на правац Охрид - Ресен и развије акције у захвату превоја Букова, да би на одсеку најтежег дела пута око Долге Красте и Прентовог моста активним дејствима уништавала непријатељске делове у току њиховог кретања на тој комуникацији;

¹²²> Архив ВИИ, к-1373, Ф-12, док. бр. 13.

Седмој македонског бригади (без Првог батаљона) да затвори правац Корча - Стење - Царев двор - Бавато, с тим да на делу клисуре Сир-Хан - Отешево изрази потребан број препрека;

- Првом батаљону Седме бригаде да и даље затвара правац Битољ - Демир-Хисар;

- Битољско-преспанском одреду да и даље дејствује на правцу Лерин - Битољ и да координира дејства с батаљоном »Гоче«, који се тих дана добровољно пребацио из Костура (Егејска Македонија) у рејон Битоља и ушао у састав 49. дивизије. На тај начин прекинуо је везу са својим 28. пуком ЕЛАС-а.

На свим поменутим правцима дејстава ситуација је била напета, јер је непријатељ настојао да извуче главне снаге 104. ловачке и 117. дивизије, као и борбене групе »бшјегег«, не бирајући правце кретања. 117. немачка дивизија је тада добила задатак да се извлачи правцем: Лерин - Битољ - Скопље уместо 4. СС дивизије, која је била упућена на правац: Лерин - Видин - Бевћелија - Скопље. Непријатељ је ишао тамо где се надао да ће се брже и лакше пробити. Развиле су се жестоке борбе у којима непријатељ није бирао средства (убијао и пљачкао, прикупљао таоце, претио становништву итд.), а заробљени Немци више нису личили на оне »горде фрицеве« из 1941. године. Борбе на свим секторима развијале су се у облику жестоких делимичних судара мањих или јачих снага ради уништавања посада непријатеља, како би се омогућио маневар и дејство јединицама дивизије. За последња два дана (13. и 14. октобар) било је више окршаја, од којих наводимо само значајније.

Дванаестог октобра 1944. године до поноћи Пета бригада је постављена за борбу у рејону превоја Буково, на средокраћу пута Ресен - Охрид. У току ноћи, између 12. и 13. октобра, наишла је немачка колона од око 100 камиона, која је ишла из Ресена за Охрид. Развила се блиска борба у којој је Трећи батаљон Пете бригаде јуришао на зачеље непријатељске колоне, одвојивши га од главнине. У тој борби било је запаљено око 15 камиона а заплешен један натоварен камион са опремом. Камион је возио шофер по народности Италијан. Борба је трајала

до јутра 13. октобра, кад је непријатељ ипак, успео да се пробије према Охриду. У тој борби непријатељ је имао 5 погинулих и око 10 рањених војника, а Трећи батаљон Пете бригаде није имао губитака.

Седма македонска бригада је Трећим пратећим батаљоном затварала пут Корча - Стење - Царев двор, а Другим батаљоном, ојачан митраљеском четом из пратећег батаљона, правац Ресен - превој Бавато. Наишла је претходница борбене групе »1ајегег« у којој су били батаљони састављени од кажњеника и прикупљеног олоша разних квислинга. Један батаљон ове групе, ојачан артиљеријом и тенковима, успео је да се пробије, док су кажњенички и пионирски батаљон заустављени, одсечени од састава групе и били приморани на повлачење у Корчу. У тој ситуацији, штаб 49. дивизије издао је хитно наређење да се делови који су се пробии сачекају и нападну на делу пута код велике окуке непосредно уз с. Кажани. Пошто је непријатељ морао да савлада препреке и да »оправља пут«, кретање му је било прилично успорено. Зато је Другом батаљону Седме бригаде наређено да усиљеним маршем избије на окуку код с. Кажани и нападне снаге групе »1ајегег«. Око поноћи 13. и 14. октобра, батаљон је стигао на одређено место кад је пристигао и непријатељ. Батаљон се у покрету развио за борбу и, пошто је постигао изненађење, кренуо је у јуриш док је непријатељ још био у колони. Развила се огорчена борба у сусрету у којој је непријатељ имао око 30 мртвих и рањених људи, а заробљена су 4 Немца. Заплењен је ратни материјал, од тога: 4 пушке, 1 аутомат, 3 двогледа, 3 пиштоља, више сандука муниције, неколико двоосовинских кола с војничком опремом. Батаљон је имао само једног теже рањеног борца.¹²³⁾

У завршним борбама са заштитницом 22. корпуса непријатеља, јединице 49. дивизије нису штеделе снаге, о чему сведочи и овај пример Другог батаљона Седме бригаде. После напорног марша 13. октобра предвече батаљон је стигао у базу Гопеш и одмах без икаквог одмора упућен у веома тешку борбу у рејону с. Кажани. По-

¹²³⁾ > Архив ВИИ, к-1373, ф-2, док. бр. 42.

сле те борбе, батаљон је без одмора опет кренуо на уснљенн марш преко с. Бавата - Дутог рида - Козјака и стигао у с. Царев Двор. Тако је батаљон, у току ноћи између 14. и 15. октобра, ушао у састав бригаде када је стигао у с. Вукодер на обали Преспанског језера, преваливши преко 60 км у усиљеном маршу.

Битољско-преспански одред је доста успешно успоравао покрет снагама 117. немачке дивизије, у садејству са батаљоном »Гоче« који је дејствовао на правцу Кременица - Битољ.

Комуникација Корча - Бавато - Битољ била је због дејстава Седме бригаде затворена за непријатеља, а према добивеним подацима од обавештајних органа албанских јединица из околине Корче, непријатељ је тада био оријентисан на повлачење правцем Корча - Лерин - Битољ. Између 16. и 18. октобра, непријатељ је интензивно повлачио снаге правцем Лерин - Битољ - Прилеп, ради чега је овај правац био обезбедио јаким сталним посадама на положајима Бучово Трло, Велико брдо и Камен баба - Шишковац, имајући такође доста јаке снаге у селима Могили, Беранцима, Српцима, Ивањевцима, Лозанима и Тополчанима.

Штаб 49. дивизије је 18. октобра 1944. године, издао наређење којим је јединицама поставио следеће задатке:

- Битољско-преспански одред и батаљон »Гоче« да према својим могућностима и даље дејствују на комуникацији Лерин - Битољ;

- Пета македонска бригада да се пребаци на комуникацију Битољ - Прилеп и Битољ - Демир-Хисар, да погодним дејствима омета кретање непријатељских колона, настојећи да овлада положајима у рејону с. Тополчани - Загорани;

- Седма македонска бригада да изврши демонстративан напад на град Битољ, вршећи узнемиравајућа дејства на делу од пута Ресен - Битољ до пута Лерин - Битољ и да уништава истурена упоришта.^[24]

Седма бригада је у складу са добијеним наређењем по паду мрака 18. октобра, предузела марш и око по-

^[24] > Архив ВИИ, к-1373, ф-1/2, док. бр. 27.

ноћи, између 19. и 20. октобра, разместила се овако: Трећи батаљон у рејону изнад с. Лавци и Св. Николе, Други и пратећи батаљон у рејону с. Брусник, а Први батаљон на предстражи испред села Брусник. У току дана извршено је командантско рекогносцирање којом приликом су одређени објекти напада појединим батаљонима. Тако је у ноћи између 20. и 21. октобра уследио напад јединица Седме бригаде.

Милошевски Тихомир преговара са Немцима о њиховој капитулацији, Вавато, октобар 1944. године

Први батаљон и једна чета Другог батаљона напали су три објекта и то: две бараке код раскрснице путева за с. Трново, једну бараку ближе мосту код места »Довлецик« на улазу у Битољ и на Брусничке млинове. Напад на прва два објекта изведен је тачно по плану, али, приликом изласка на пут за Ресен, батаљон је наишао на немачко обезбеђење где се развила борба. То је алармирало непријатељска обезбеђења поменутих барака, којима је батаљон пришао на око 100 метара, где се такође развила борба. Немци су осветљавали терен ракетама. Пут за село Трново био је стављен под снажну артиљеријску ватру, а из Битоља непријатељу је пристизало појачање.

Из тих разлога батаљон је предузео извлачење из борбе ка шуми западно од села Брусника.

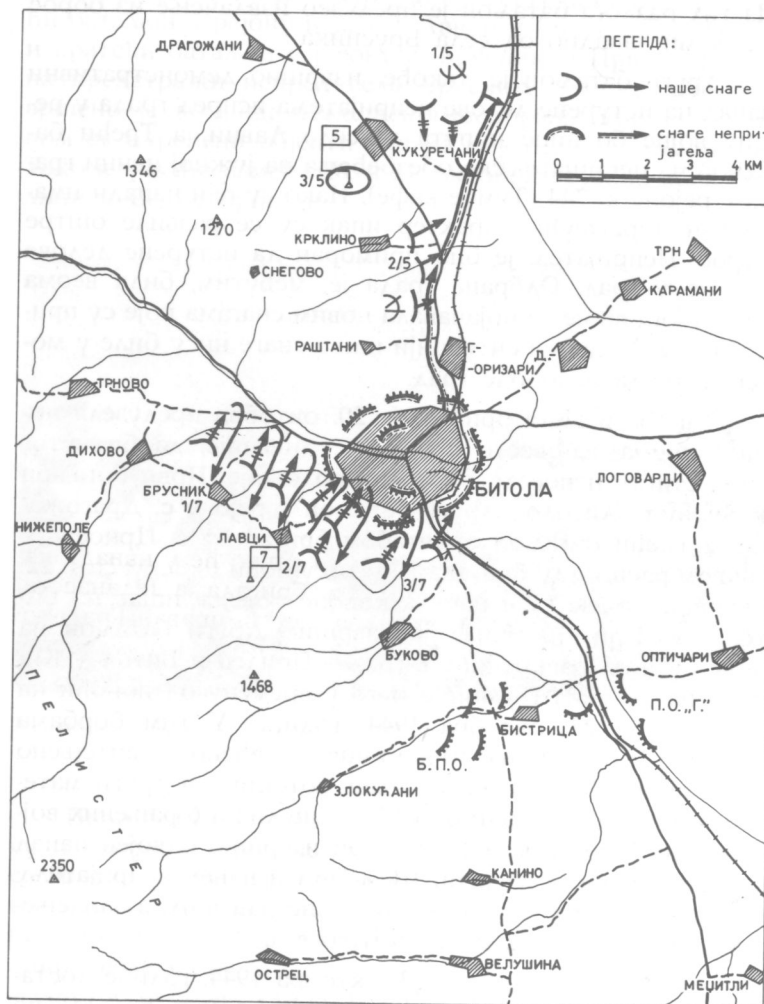
Други батаљон је, такође, извршио демонстративни напад на истурене делове непријатеља испред града у рејону војне болнице и пута за село Лавци, а Трећи батаљон на непријатељска обезбеђења на јужној ивици града у рејону к. 744 (Тумбе кафе). Иако су ови напади имали узнемиравајући карактер ипак су се развиле оштре борбе. Непријатељ је био приморан да истурене делове повуче у град. Одбрана града је, међутим, била веома јака, а још више се појачавала новим снагама које су придолазиле. У таквој ситуацији наше снаге нису биле у могућности да ослободе град.

Такође и Пета бригада је 20. октобра предузела покрет према заповести штаба 49. дивизије, да би истог дана стигла и посела одређене положаје: Први батаљон у рејону с. Лисолој, Други батаљон у рејону с. Драгожани, а Трећи батаљон са штабом бригаде у с. Црноец. У таквом распореду бригада је, у току ноћи између 21. и 22. октобра, сачекала и напала колоне које су ишле из Битоља за Прилеп. Напад је извршио Други батаљон на делу пута од раскрснице Битољ - Прилеп и Битољ - Кичево па до реке Шемнице и то у времену од поноћи па до сванућа 22. октобра 1944. године. У тим борбама спаљено је 6 камиона, 10 камиона оштећено, а заплењено је 10 пушака, 2 аутомата, један мотоцикл и други материјал. Немци су имали око 15 погинулих и 6 рањених војника. Истодобно је и 1. батаљон извршио одвојен напад у близини моста на реци Шемници и нанео непријатељу губитке и то: око 17 убијених, више рањених, а заплењено је 9 пушака и 2 пушкомитраљеза.¹²⁵

Штаб 49. дивизије је 23. октобра 1944. године доставио потчињеним јединицама наређење (оп. бр. 14) по коме су јединице дивизије развиле интензивна борбена дејства на правцима повлачења немачких снага.¹²⁶

¹²⁵> Архив ВИИ, к-1373, ф-2, док. бр. 32 и Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 182 и 183.

¹²⁶> Архив ВИИ, к-1373, ф-2/1 док. бр. 1.

Напад на Битољ

4. ОСАОБОБЕЊЕ ПРИЛЕПА И БИТОЉА

У штаб 49. дивизије 25. октобра 1944. године стигло је наређење штаба 15. корпуса којим је предвиђено да јединице 41. дивизије у наредне дане треба да нападну непријатеља и да ослободе Прилеп, ради чега Пету бригаду треба упутити у састав 41. дивизије. У том циљу, у току 26. октобра, Пета бригада је извршила прикупљање јединица у ширем рејону с. Бучин и на дан 27. октобра у 19.30 часова кренула на марш правцем Бучин, Пресил, Св. Митрани, Кривогаштани, Турско, Средорек, Бело Поље, Долени. Бригада је 28. октобра у јутарњим часовима стигла на одређену просторију за развој снага. На маршу бригаду није узнемиравао непријатељ.

Прилеп је бранила немачка борбена група »51ајегег«, јачине око 3.500 војника.

План за напад на Прилеп створио је штаб 15. корпуса НОВ Југославије:

- јединице 41. дивизије се концентришу на простору: Плетвар - с. Дуње - с. Кокче, с тим што ће у нападу на град учествовати Девета и Десета бригада, а Једанаеста бригада ће на превоју Плетвар затварати правац Градско - Прилеп од евентуалног дејства на овом правцу, односно бити у дивизијској резерви;

- јединице 49. дивизије ће учествовати на тај начин што ће Пета бригада садејствовати нападу на град, а Седма бригада на Тополчанским положајима затварати правац Битољ - Прилеп и обезбедити напад главних снага на град.

Нападом на град је руководио штаб 41. дивизије, по коме су:

- Десета бригада је нападала правцем: Присад - Прилеп са ближим задатком да овлада спољном одбраном града и око гробља, тј. центром града;

- Девета бригада да напада са југоистока правцем с. Селце - Прилеп;

- Пета бригада са полазних положаја Мажучиште - Заградски камен напада правцем с. Варош - железничка станица, и у првом задатку овлађује линијом: Тутунов институт - Маркова кула, а потом продире у правцу желез-

ничке станице и с југа се спаја у нападу са Деветом бригадом.

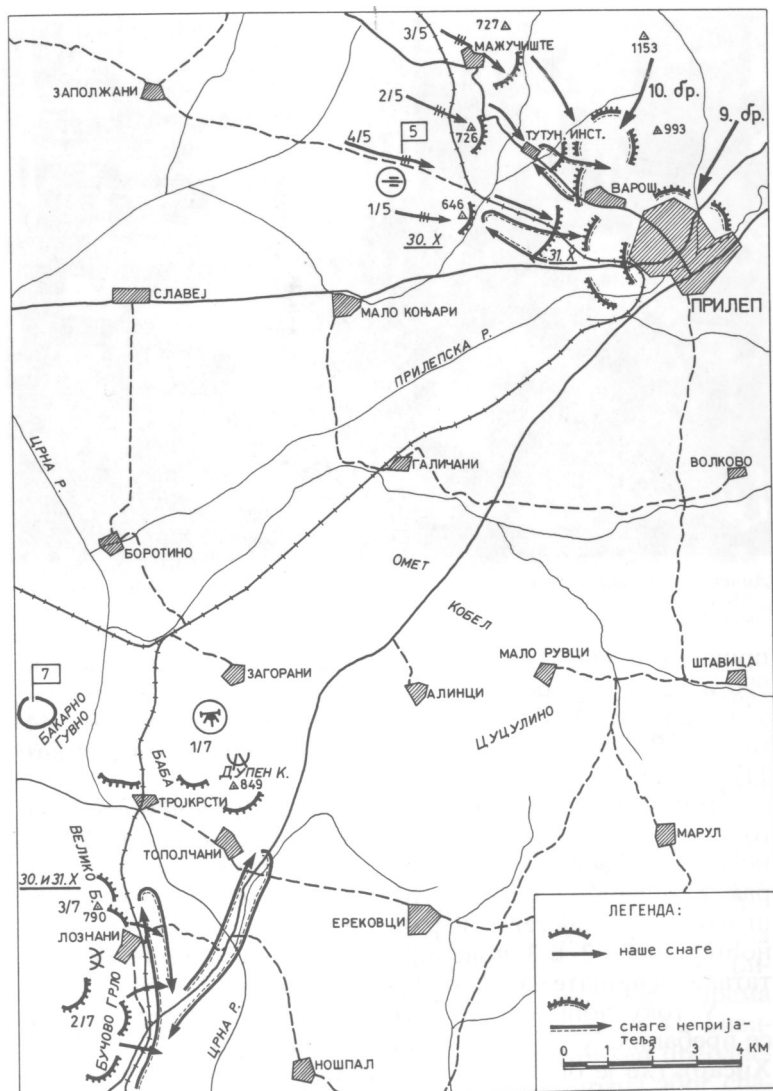
Напад на град Прилеп отпочео је 29. октобра 1944. године ујутро, и у току дана Пета бригада је овладала положајима: к. 646, с. Мажучиште (к. 797), дувански институт, с. Заград, к. 990, кад је отпочела борба за положај Маркове куле и артиљеријске касарне. Било је заплењено доста оружја и материјала, али бригади је понестало муниције.¹²⁷⁾ Међутим, у борби за Маркове куле пре пада мрака непријатељу су пристигла појачања. Подржан артиљеријом предузео је противнапад. Услед недостатка муниције јединице Пете бригаде предузеле су извлачење из борбе ка положајима Заградски камен - к. 990 - к. 1135. Такође, падом мрака непријатељ је извукао извесне снаге из Вароши код Института, којима је предузео напад на део бригадног положаја к. 726, на коме се развила жестока борба. И поред изнурености и помањкања муниције, јединице бригаде су издржале овај напад непријатеља подржаног артиљеријском ватром и приморале га на повлачење. Одбивши напад непријатеља, делови бригаде пошли су у гоњење све до Института, који су нешто касније заузели. У току ноћи, бригада је повучена на ранији положај к. 726, који је био погоднији за одбрану. У току ових борби бригада је имала 20 погинулих и 37 рањених бораца, а непријатељ око 60 погинулих и рањених људи.¹²⁸⁾

Јединице Десете бригаде у току 29. октобра овладале су непријатељском одбраном све до артиљеријске касарне, када је наишла на јако брањена утврђења, те се услед нестанка муниције бригада повукла на полазне положаје за напад, где су у току ноћи 29/30. октобра биле извршене последње припреме за напад. Међутим, напад је био одложен за 2. новембар 1944. године.

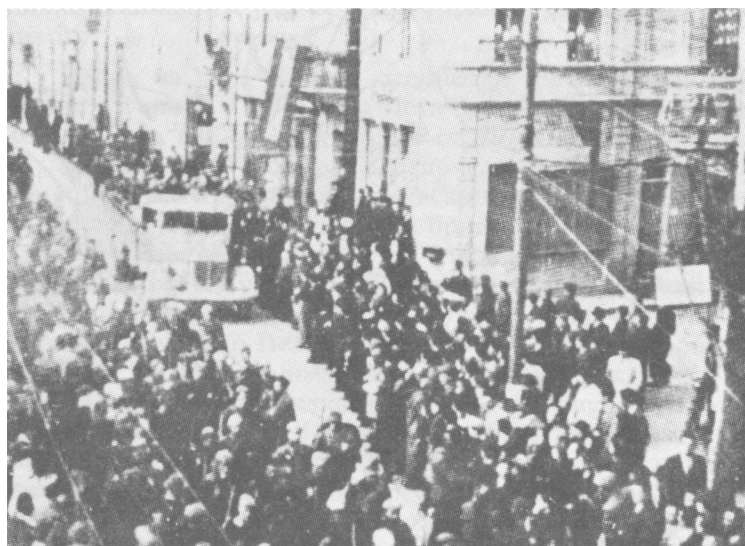
Јединице Пете бригаде, после кратког предаха, врше припреме за одлучујући напад на Прилеп заједно са осталим јединицама 41. дивизије. Било је утврђено да се не-

¹²⁷⁾ > АРХИВ ВИИ, к-1373, ф-5, док. бр. 30; Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 199.

¹²⁸⁾ > Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 209 и 210.

Ослобођење Прилепа

Аочек Седме македонске ударне бригаде у Битољу, 4. новембра 1944. године

пријател. повукао с положаја Варош - Маркове куле - к. 990 и да се припрема за напуштање града. Штаб бригаде је издао заповест за напад број 54. од 2. новембра 1944. године.¹²⁹ Уто време из Лерина су продирале главне снаге 117. немачке дивизије.

Напад на град Прилеп је %отпочео 2. новембра 1944. године, у поподневним часовима и развијао се приближно према створеном плану за напад. Јединице су у сумрак 2. новембра ушле у град који је непријатељска заштитница »§1ајегег« дефинитивно напустила. У току ноћи, између 2. и 3. новембра, град је био очишћен од остатака непријатеља и потпуно ослобођен.

У току ноћи између 3. и 4. новембра, Пета бригада се пребацила у рејон с. Бучин (на правцу Битољ - Демир-Хисар), где је била у готовости да прими ново наређење за даља дејства. Седмој бригади, која је затварала правац Битољ - Прилеп и обезбеђивала напад на Прилеп, наре-

¹²⁹ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 249 и 250.

Штаб 49. дивизије у ослобођеном Битољу са групом фронтоваца. У средини командант Васко Карангелевски, политички комесар Боре Аамевски и начелник штаба Владо Стрезоски

ђено је да будно прати извлачење борбене групе »б1ајегег« и да одговарајућим снагама нападне њене заштитне делове у извлачењу. У погодном моменту на леђима заштитних делова непријатеља да уђе у град и ослободи Битољ.

Седма македонска бригада у свитање 4. новембра 1944. године, гонећи заштите делове немачке борбене групе »б1ајегег«, упутила је јединице у напад за ослобођење Битоља. Патроле претходнице су око 08.00 часова ушле у град, а бригада је до 10.00 часова ослободила Битољ. У ослобођеном Битољу на дан 5. новембра, према наређењу ГШ за Македонију Девета бригада из 41. дивизије је после њеног учешћа у нападу на Прилеп пребачена у састав 49. дивизије, када је преформирана због спајања са Битољско-преспанским одредом и за команданта бригаде постављен Димитрије Гулевски, дотадашњи командант Битољско-преспанског одреда.

5. ОСЛОБОЂЕЊЕ РЕСЕНА, ОХРИДА И СТРУГЕ

Ослобођењем Прилепа, Немцима је била одсечена одступница правцем Битољ - Прилеп и повлачење ка Скопљу. Због тога је борбена група »б1ајегег«, као општа заштитница 22. корпуса, формирана у пуковске групе, напуштала градове, најпре Битољ 4. новембра, а затим и остале градове. Плашећи се заробљавања ова моторизована борбена група, јачине око седам до девет тврђавских пешадијских батаљона (од којих један тенковски) и један артиљеријски дивизион, брзо се извлачила делом преко Охрида за Албанију, да би ушла у састав 21. немачког корпуса а мањим делом преко Кичева и Гостивара за Скопље са деловима 297. немачке дивизије. Делови ове борбене групе, који су одступали преко Албаније, пали су под удар албанске народноослободилачке војске, а оним деловима непријатељских снага, који су ишли преко Кичева и Гостивара, као сигурна заштитница послужили су балисти. Ову добро наоружану балистичку групацију требадо је разбити и ослободити западну Македонију. У Главном штабу НОВ и ПО Македоније још раније је постојао план за њихово уништење. У наредби (оп. бр. 38) од 10. новембра 1944. године Главног штаба НОВ и ПО Македоније штабу 15. корпуса, између осталог, каже се: »да Корпус очисти од балиста просторију: Кичево - Гостивар - Тетово и ослободи ове градове«. ¹³⁰⁾

Међутим, пре извршења тог задатка јединицама 48. и 49. дивизије предстојао је коначан обрачун с немачком групом »б1ајегег« и ослобођење градова Ресен, Охрид и Струга. У том циљу, штаб 49. дивизије је 5. новембра 1944. године издао заповест (оп. бр. 38) којом су били јединицама постављени конкретни задаци, и то: ¹³¹⁾

1. Битољско-преспански одред да продужи с активним дејствима на комуникацији Ресен - Охрид, у рејону с. Крушје до Прентовог моста, са задатком да по могућности затвори правац на положајима превоја Буково и да одсеца делове непријатељске заштитнице ради њиховог

¹³⁰⁾ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 301 и 302.

¹³¹⁾ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 273 и 274.

уништавања. Након извршења овог задатка одред је задужен да предузме марш за Битољ и уђе у састав Девете бригаде;

2. Пета бригада да, иошто је према раније издатој заповести (оп. бр. 37) имала задатак да се правцем Гопеш - Златари - Кружје пребаци на комуникацију Ресен - Охрид, после пристизања у рејон Крушје - Прентов мост, одмах отпочне са енергичним дејствима ради затварања тог правца, пошто претходно успостави везу са Битољско-преспанским одредом. Њихова заједничка дејства да се усмере ради затварања тог правца, посебно у рејону Букова ради уништења последњих делова непријатељске заштитнице;

3. Седма бригада 5. новембра око подне да предузме убрзани марш из Битоља за Ресен, с циљем да што пре дође у додир са задњим деловима заштитнице »б1ајегег«, а потом да енергично гони непријатеља, како би у садејству са Петом бригадом приступила заробљавању непријатељских делова који буду задржани и евентуално одсечени у рејону Букова;

4. Девета бригада, будући да је 5. новембра ушла у састав 49. дивизије, добила је задатак да врши гарнизонску службу у Битољу и затвори правце из Грчке, не дозвољавајући упад на нашу територију јединицама савезничке енглеске армије под видом »гоњења непријатеља«. За извршење овог задатка примити привремено у састав бригаде и батаљон »Гоче«, који претежно користити за прихват нашег живља који напушта грчку територију;

5. У случају да непријатељ успе да пробије положаје Пете бригаде и одреда, пошто ће Седма бригада, ако успе да стигне на време, вршити притисак дуж комуникације, Пета бригада ће делом снага продужити дејство у рејону Букова с главним снагама да се пребаци за дејство на просторији Јасике - триг. 1080 - к. 1018 - с. Коцељ, са задатком да затвори комуникацију за Охрид.

Међутим, дејства се нису развијала како је било планирано, и због спорости у кретању бригаде услед замора људства и због недовољне енергичности у гоњењу непријатеља. Сем тога, непријатељ је био бржи, јер је имао моторизована средства. Група »б1ајегег« се раније извук-

ла, те је Пета бригада без борбе 5. новембра око 14.00 часова ушла у Ресен и успоставила гарнизонску службу. Седма бригада је стигла 6. новембра у свитање и разместила се у Ресену и Јанковцу, а Пета бригада је добила наређење да се припреми за садејство јединицама 48. дивизије у нападу на Охрид. Значи, последње делове немачке борбене групе »§1ајегег« у извлачењу из Ресена за Охрид, нападао је само Битољско-преспански одред у рејону Букова а тек после тога група је потпала под удар Прве македонске бригаде 48. дивизије. У тим борбама наш одред није могао постићи значајне успехе, јер су непријатељске снаге биле јаке а уз то моторизоване и са тенковима.

У тако створеној ситуацији, борбена група »§1ајегег« је настојала да се што пре извуче из Македоније, да при томе прикупи и остале немачке снаге које су до тада држале Охрид и Стругу. Јединице 48. дивизије (Прва и Петнаеста бригада) држале су у опсади неколико дана Охрид и Стругу, нападале и покушавале да их ослободе, али без већег успеха, јер су се комуникацијом Ресен - Охрид стално кретале јединице немачке заштитнице »б(а)јегег«.

Око 22.00 часова 5. новембра у ослобођеном Битољу (у Дому армије) командант, комесар и начелник штаба ГШ за Македонију одржали су кратко саветовање са штабом 15. корпуса. Донета је одлука да се за предстојеће борбе 48. дивизија ојача Петом бригадом. Предвиђено је било да Прва и Пета бригада што пре ослободе Охрид, а Петнаеста бригада да затвара правац Охрид - Струга на положајима у рејону с. Подмоље - к. 1053.

Приликом одређивања јбдиница за напад на Охрид имало се у виду да то буду Прва и Пета бригада, јер су ове имале више искуства у нападима на насељена места. Наиме, Прва ударна бригада је два пута ослобађала Дебар и пет пута Кичево, а Пета бригада је два пута ослобађала Прилеп. Ову одлуку усмено је пренео штабу 48. дивизије Владо Стрезоски, који је присуствовао саветовању и био одређен да прими дужност начелника штаба 48. дивизије, док је дужност начелника штаба 49. дивизије примио Коста Јашмак.^[32] Владо Стрезоски одмах је

¹³² Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, стр. 279 и 280, док. бр. 138.

аутомобилом креиуо у Охрид. Око поноћи, по пристизању у с. Јанковец, пренео је поменуто наређење команданту Пете бригаде Борису Стојановском, да са бригадом преко превоја Истока (триг. 1661) одмах крене правцем Ресен - с. Петрино - с. Велгоште, јер ће бригада заједно са Првом ударном бригадом извршити напад на град Охрид. Овај напад требало је да отпочне у 06.00 часова 7. новембра 1944. године.

Нови начелник штаба Владо Стрезоски стигао је 6. новембра око 04.00 часова у с. Косељ, где се налазио штаб 48. дивизије. Пренео је наређење Главног штаба за Македонију и објаснио задатак који је пренео команданту Пете бригаде, као и то да ће она у току 6. новембра стићи у с. Велгоште. Пошто је штаб 48. дивизије схватио замисао дејства за ослобођење Охрида и Струге, то је у току 6. новембра издата заповест штабовима Прве, Петнаесте и Четврте албанске бригаде. Након тога су оне, у току ноћи између 6. и 7. новембра, предузеле предвиђене покрете за излазак на полазне положаје за напад. Прва ударна бригада до свитања заузела је полазни положај за напад десно од пута, а Пета бригада је нешто раније већ заузела положај лево од пута. Напад је почео тачно у 06.00 часова. До тог времена Петнаеста бригада је посела положаје за одбрану у рејону с. Подмоље - к. 1053, док је Четврта албанска бригада била упућена за напад на села Малоиште и Мислешево са задатком да блокира Стругу.

Напад Прве и Пете бригаде почео је тачно у одређено време. Развила се веома жестока борба, која је трајала до подне 7. новембра. Непријател. није бирао средства ни начина како да се пробије из блокаде. Најжешће борбе Пета бригада је водила у рејону охридског гробља, где је био заустављен напад Првог батаљона. У јуришу приликом пробоја непријатељске одбране код гробља, помешале су се јединице Прве и Пете бригаде. У ствари, главни терет напада за ослобођење Охрида поднела је Пета бригада, која је имала и највише губитака, али је часно извршила задатак.

У борбама за ослобођење Охрида Прва и Пета бригада имале су преко 40 погинулих и више рањених бора-

ца, јер су водиле огорчеиу борбу противу тенкова и моторизованих снага непријатеља. Непријатељски губици нису тачно утврђени, али према изјавама заробљених Немаца били су приближни нашим губицима.

Борбена група »бцјегег« последње борбе је водила и са Петнаестом бригадом 48. дивизије, пробијајући њену одбрану код с. Подмоља приликом извлачења из Охрида за Стругу. Петнаеста бригада затварала је овај правац на поменути положајима и након пробоја њене одбране група »81ајегег« је преко Струге одступила за Албанију. После ове борбе ова бригада је уз садејство Четврте албанске бригаде ослободила 8. новембра 1944. године град Стругу, пошто је претходно савладана одбрана града, коју су сачињавале групе балиста.¹³³¹

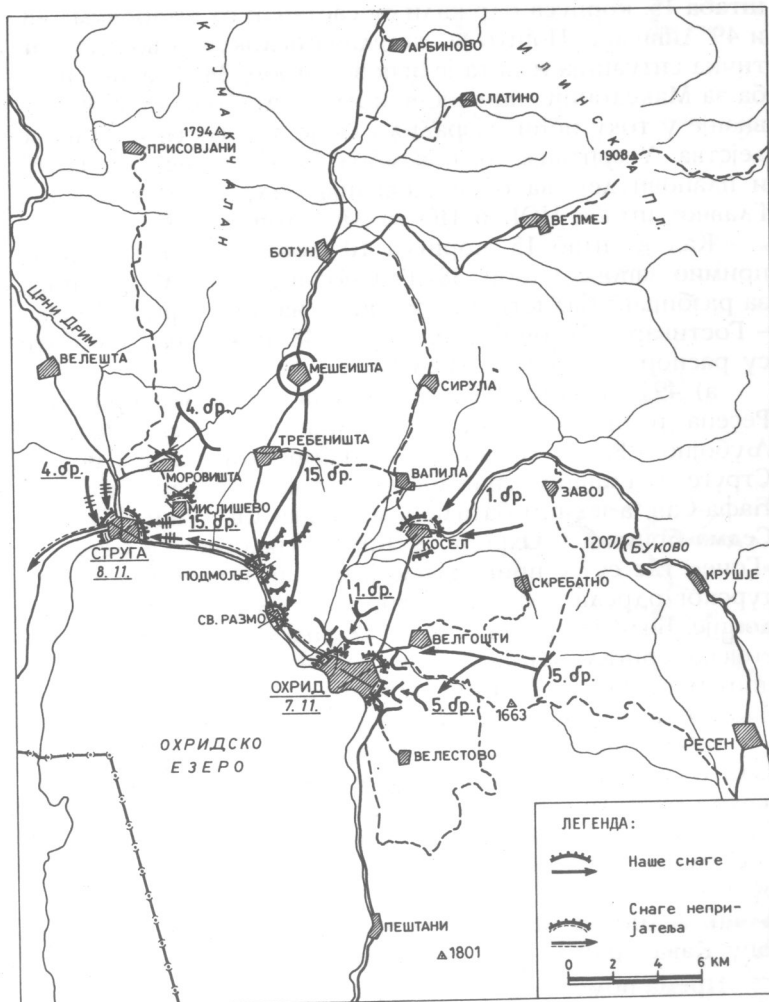
Тако је немачка борбена група »81ајегег« у борбама 7. и 8. новембра успела да се пробије, прикупивши при томе снаге које су до тада браниле Охрид и Стругу, и преко превоја Нафа-Сан повуче за Албанију, разуме се, уз жртве и напоре које су јој створиле јединице 48. и 49. дивизије НОВ и ПО Југославије.

6. БОРБЕ ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ КИЧЕВА, ЗАЈАСА И ГОСТИВАРА

Операције за коначно ослобођење Македоније одвијале су се у две етапе. У првој је ослобођена источна Македонија и Повардарје, затим Пелагонија и Језерска област (Ресен, Охрид), а у другој етапи западна Македонија. У дејствима за ослобођење делова источне Македоније, према створеном плану у Главном штабу НОВ и ПО Македоније, било је обухваћено и дејство неких јединица 1. и 4. Отечествено-фронтовске бугарске армије. Операције у централној и западној Македонији водиле су саме јединице 15. и 16. корпуса НОВ и ПО Југославије.

У ослобођеном Охриду 9. новембра 1944. у ресторанској сали хотела »Турист«, командант, политички комесар и начелник Главног штаба Македоније у присуству

¹³³¹ Зборник докумената НОР-а, том VII, књ. 4, док. бр. 141, 144. и 148.

Ослобођење Охрида и Струге

штаба 15. корпуса одржали су састаиак са штабовима 48. и 49. дивизије. Пошто је сагледана целокупна војно-политичка ситуација издата је заповест (обр. 38) Главног штаба за Македонију, на основу које су штабови 48. и 49. дивизије у току ноћи разрадили своје заповести и планове дејства. V свитање 10. новембра 1944. године, заповести и планови дејства обеју дивизија биле су одобрене од Главног штаба НОВ и ПО за Македонију.

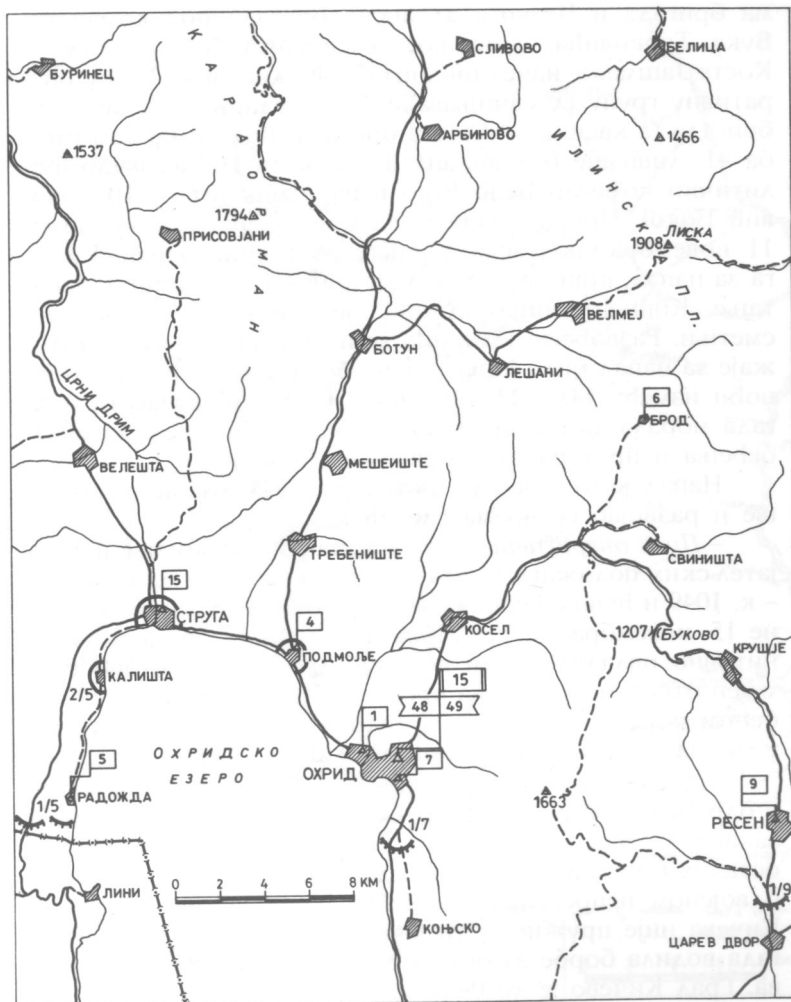
Кад је штаб 15. корпуса 10. новембра 1944. године, примио заповест (обр. 38) Главног штаба за Македонију, за разбијање балистичке групације на просторији Кичево - Гостивар - Тетово, јединице 41, 48. и 49. дивизије биле су распоређене према следећем:

а) 49. дивизија: Девета бригада на ширем простору Ресена, ради обезбеђења комуникација Корча - Ресен и Лзубојно - Ресен; Пета бригада на простору ширег рејона Струге, с главним снагама да затвара правац Струга - Нафа-Сан, а једним батаљоном правац Св. Наум - Охрид; Седма бригада у Охриду. V Битољу налазио се батаљон »Гоче«, где су се прикупљале јединице Воденског и Костурског одреда после њиховог доласка из Егејске Македоније. Било је предвиђено да се тих дана формира Прва егејска бригада. Прикупљање јединица је спроведено у ширем рејону с. Драгош, при чему је батаљону »Гоче« био постављен задатак да затвара правац Лерин - Битољ;

б) 48. дивизија: Прва ударна и Четврта албанска бригада биле су груписане у ширем рејону Охрида, а Петнаеста бригада у Струги, спремне за предстојеће борбе с балистичком групацијом за ослобођење Кичева, Зајаса и Гостивара. Шеста бригада налазила се на ширем простору Брода;

ц) Јединице 41. дивизије налазиле су се у ширем рејону Кавадарци - Неготино - Прилеп.

Према поменутој заповести Главног штаба НОВ и ПО Македоније, штаб 15. корпуса формирао је три оперативне групе. Прву оперативну групу су сачињавале Прва и Петнаеста бригада под командом штаба 48. дивизије (командант Чеде Филиповски Даме, политички комесар Боре Велковски Коста и начелник штаба Владо Стрезоски). Другу оперативну групу су сачињавале Шеста и Сед-

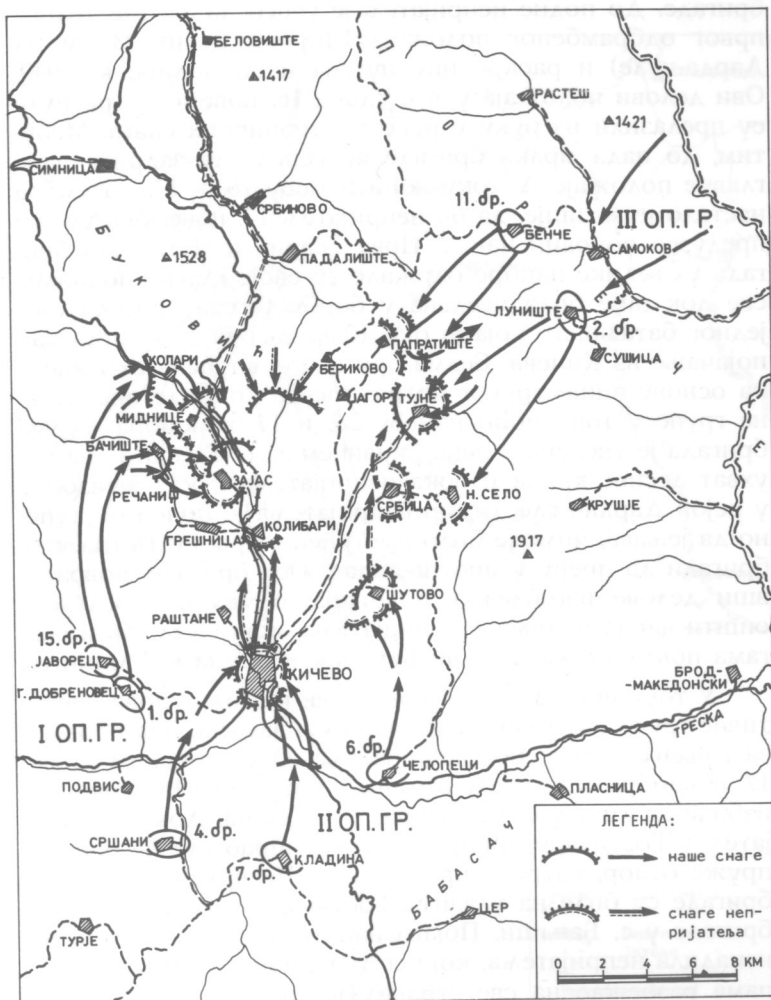
Снаге 15. корпуса на дан 10. новембра 1944. године

ма бригада и Четврта албаиска бригада под командом Вука Турковића, заменика команданта 48. дивизије, и Косте Јашмака, начелника штаба 49. дивизије. Трећу оперативну групу су сачињавале Аруга ударна и Једанаеста бригада (а касније и Десета бригада) под командом штаба 41. дивизије (командант Веслиевски Наум Овчар, политички комесар Бено Русо и начелник штаба Шарановић Боко). Према створеном плану оперативне групе су 11. новембра предузеле маршеве ради концентрације снага за напад, који је требало да почне 15. новембра у свитање. Концентрација јединица је изведена без икаквих сметњи. Развођење јединица за излазак на полазне положаје за напад било је извршено без узнемиравања у току ноћи између 14. и 15. новембра. Само је Петнаеста бригада морала да разбије нека слабија непријатељска обезбеђења и протера их у правцу с. Колари.

Напад је отпочео 15. новембра 1944. године у свитање и развијао се према следећем:

- *Прва оперативна група* - напад за заузимање непријатељских положаја: к. 984 - ћувици западно од с. Зајаса - к. 1049 и ћувик западно од с. Мединци трајао је до подне 15. новембра, кад су Прва и Петнаеста бригада дефинитивно овладале овим положајима. Пошто је био слоњен отпор непријатеља предузето је гоњење целим борбеним поретком, а предњи делови Прве ударне бригаде у поподневним часовима заузеле су с. Зајас;

- *Друга оперативна група* - напад на Кичево почео је у одређено време, осим код С^дме бригаде која је нешто закаснила, али то се није негативно одразило на дејство осталих бригада, пошто је Седма бригада дејствовала на одвојеном испресецаном правцу. Непријатељ у одбрани Кичева није пружио неки јачи отпор, док је Седма бригада водила борбе за ослобођење села источно од Кичева. Град Кичево је до 09.00 часова 15. новембра 1944. године био ослобођен. Борбу је 16. новембра продужила Прва оперативна група, која је, у ствари, и водила одсудну битку с главним балистичким снагама. Наиме, разбијени непријатељ је у току ноћи између 15. и 16. новембра успео да се среди и да 16. новембра ујутро са око 3.000 балиста предузме напад на положаје Прве и Петнаесте

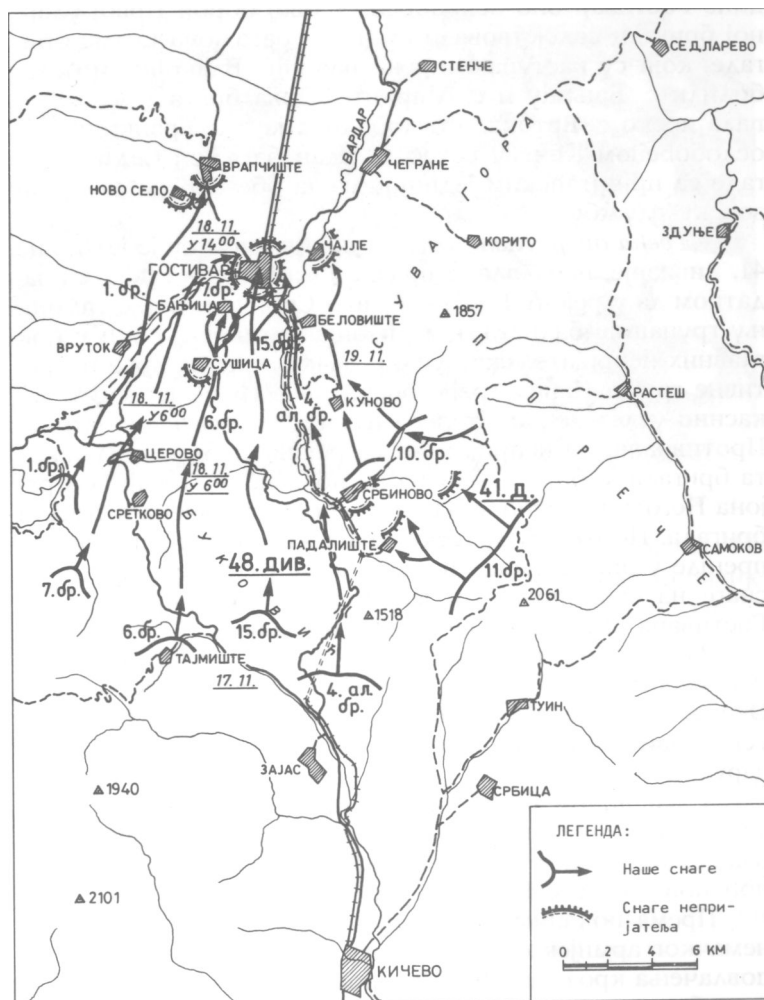

Ослобођење Кичева и Зајаса

бригаде. До подне непријатељ је унео да заузме делове првог одбрамбеног положаја Широки Ћувик (3 км од Дарда-куле) и раскрсницу путева и да подиђе к. 1949. Ови делови положаја у току дана 16. новембра три пута су прелазили из руку у руке противничких снага. Међутим, до пада мрака бригаде су успеле да задрже своје главне положаје. У току ноћи између 16. и 17. новембра настало је затишје, да би непријатељ 17. новембра ујутро предузео поновни напад. Прва ударна и Петнаеста бригада уз велике напоре одржале су своје главне положаје све док није била уведена у борбу Седма бригада (без једног батаљона), која је око 10.00 часова пристигла као појачање из Кичева. Седма бригада је упућена из Кичева на основу вишеструког потраживања команде оперативне групе у току ноћи између 16. и 17. новембра. Седма бригада је уведена у напад правцем за с. Тајмиште за обухват десног крила и бока непријатеља и кад је избила у рејон Дарда-куле, отпор непријатеља је почео постепено да јењава, чиме је било омогућено Првој и Петнаестој бригади да пређу у против-напад. Обе бригаде, повративши делове изгубљеног положаја, одмах су предузеле општи напад и гоњење непријатеља, који се главним снагама повлачио ка превоју Буковик и према с. Тајмишту.

У току поподнева 17. новембра, јединице прве оперативне групе имале су мали предах и заузеле нов поредак за гоњење пораженог непријатеља. Оне су падом мрака 17. новембра, предузеле гоњење и у свитање 18. новембра избиле на линију с. Боновица, а. Сибница. Док се непријатељ у Гостивару припремао и планирао где ће опет да пружи отпор, патроле претходнице Четврте и Петнаесте бригаде су биле на улазима Гостивара, а патроле Седме бригаде у с. Бањици. Појава наших снага потпуно је изненадила непријатеља, који се у паничном страху по групама разбежао на све стране. Незнатан отпор остатака балиста био је брзо сломио и до подне Гостивар и околна села били су потпуно ослобођени.

У Гостивар су најпре ушле Петнаеста македонска и Четврта албанска бригада као први ешелон 48. дивизије, а потом и Шеста бригада. Тако је 18. новембра 1944. го-

Ослобођење Гостивара

дине Гостивар био ослобођен. У овој борби Првој ударној бригади садејствовали су и два батаљона Седме бригаде, који су наступали преко планине Влаиница и ослободили с. Бањицу и с. Мирдите. Прва бригада је наступала преко с. Вртока, а ослободила је и с. Врапчиште. У ослобођеном Кичеву остао је један батаљон Седме бригаде са приштапским јединицама за обезбеђење и гарнизонску службу;

- *Трећа оперативна група* - сачињавале су је јединице 41. дивизије, нападала је правцем Самоков - Кафа, са задатком да у рејону Бафа - Туин - Србица разбије тамошњу групацију балиста, и да избијањем на Буковић у бок главних непријатељских снага, олакша напад прве оперативне групе. Напад треће оперативне групе је нешто закаснио услед тешког терена и јачег отпора непријатеља. Противнападом непријатеља из рејона с. Нафа, Једанаеста бригада је била одбачена на полазне положаје. Из рејона Неготино хитно је на камионима пребачена и Десета бригада. По њеном доласку, снаге 41. дивизије поново су прешле у општи напад и потпуно су разбиле балистичке снаге на свом правцу и јединице 41. дивизије у рејону Гостивара спојиле су се са 48. дивизијом.

За ослобођење западне Македоније са правца Скопља учествовала је 50. дивизија и 3. македонска бригада. Оне су 17. новембра 1944. године ослободиле Тетово и успоставиле контакт са јединицама 15. корпуса у Гостивару.

У завршним борбама 15. корпус је уништио веома јаку балистичку групацију (око 12.000 добро наоружаних издајника), која је Немцима послужила као заштитница при повлачењу снага кроз западну Македонију.

Према подацима из операцијских дневника 21. и 22. немачког армијског корпуса, њихове јединице приликом повлачења кроз западну Македонију, претрпеле су следеће губитке: - у времену од 15. септембра до 15. октобра: 305 погинулих, 847 рањених и 511 несталих; у времену од 15. октобра до 15. новембра: 831 погинулих, 1.600 рањених и 1.512 несталих,¹³⁴⁾ тј. у борбама са јединицама 41,

¹³⁴⁾ Архив ВИИ, микротека, НАВ-Н-Т-311, Ф-195/264-266 и 267-269; Реферат Б. Митровскот на симпозијуму у Битољу 1981. године.

Јединице 48. дивизије на Сремском фронту - пролеће 1945. године

48. и 49. дивизије, укупно је 5.606 изгинулих бораца. Из ових података се види какав допринос су ове дивизије дале у народноослободилачком рату на простору западне Македоније.

У борбама за ослобођење западне Македоније од 14. до 18. новембра 1944. године заробљено је и убијено око 13.000 немачких војника и балистичких издајника.

Ово су биле последње борбе на територији Македоније.

После тога јединице 41, 48. и 49. дивизије НОВЈ разместили су се у појединим местима западне Македоније, ради обезбеђења и учвршћивања народне власти и ради чишћења терена од остатака балистичких група.

Јединице НОВЈ у западној Македонији у непрекидним борбама из године у годину прерастале су у све веће саставе, тако да су на овом простору били формирани

Улазак у Скопје војно-политичког руководства Македоније, новембар 1944. године, Густав Влахов, Михаило Апостолски, Лазар Колишевски и Страхил Гигов

први батаљони и прва бригада НОВ Македоније, а у другој половини 1944. године формиране су и дивизије НОВ и ПО Југославије. Ове дивизије су биле основна снага 15. корпуса НОВЈ, који је учествовао у завршним борбама за ослобођење Југославије, од Шида до Загреба, чиме је дао свој удео у остварењу општег југословенског дела.

И у овој књизи слободно се може истаћи да је доследна примена политике КПЈ о националном питању уопште - а посебно у односу на Македонију, чији је инспиратор био друг Тито - имала пресудан утицај на развој НО покрета у Македонији, да се у заједничкој борби и револуцији с осталим народима и народностима у Југославији, оствари национално, социјално и културно ослобођење вековно поробљеног македонског народа. Устанак из 1941. године, против бугарског, немачког и италијанског окупатора, врхунац је борбе македонског народа за остварење својих вековних тежњи.

Македонски народ је кроз борбу стварао своју народну војску у саставу НОВЈ, која је на крају рата имала 66.000 наоружаних бораца сврстаних у 27 македонских бригада, односно 7 дивизија у саставу 3 корпуса НОВ и ПО Југославије. Поред тога, на територији Македоније је било још око 40.000 наоружаних активиста и грађана у позадини.

Македонски народ у заједничкој борби први пут у својој историји остварио је сва национална, социјална и друга права. Овим чином дефинитивно су пропале све хегемонистичке претензије балканских буржоазија у односу на слободу македонског народа.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Извори:

- а) Историјски архив Македоније - Скопје.
- б) Архив Војноисторијског института - Београд.
 - Зборници докумената о НОР-у - том 7, кн>. 1-4.
- ц) Историјски архив КП Македоније.
 - I конгрес КПМ, Скопје, 1949. године
- д) Битола и битолско у НОВ, 1941-1944. Битола, 1979. и 1982. године.
- е) Прилеп и прилепско у НОВ 1941-1944. године, 1970. и 1983. године.
- ф) Историја на македонскиот народ, кн. 1-3, Скопје 1969. године

2. Литература:

- а) Апостолски др Михаило:
 - Од Кожуф до Богомила и Козјак, Скопје, 1959. године,
 - Завршне операције за ослобођење Македоније, Београд, 1953. године;
 - Пролетната офанзива во Македонија, Скопје, 1954. год.
 - Ослободителната војна на македонскиот народ 1941-1945. године, Скопје, 1965. године.
- б) Брезоски др Владимир:
 - Ослободителната војна во Македонија во 1943. године, Скопје, 1971. године.
- ц) Ивановски др Владо:
 - Ослободителната војна во западна Македонија 1941-1944. године, Скопје, 1973. године;
 - Од Дебарца до Рогашка Слатина, Скопје, 1964. године.
- д) Митровски Боро:
 - Услови под којима се припремио почетак оружаног устанка у Македонији, Београд, 1966. године;
 - Местото и улогата на партизанските одреди, батаљони и бригади, Скопје, 1966. године;
 - Поважни настани во НО борба во западна Македонија, 1966. година;

- Поважни настани во развитокот на НО борба на битолското иреспанско подрачје, Скопје, 1963. година.

е) Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945. године, Београд, 1958. године, 1. и 2. књига.

ф) Народнослободилачка војска Југославије, Београд, 1982. година.

г) Преглед народнослободилачког рата у Македонији 1941-1944. године, Београд, 1950. године.

х) Хронологија народнослободилачке борбе Југославије, Београд, 1951. године.

и) Стругар др Владо:

Рат и револуција народа Југославије 1941-1944. године, Београд, 1962. године.

ј) Монографије бригада и дивизија:

- Бригадата на братството и единството, Скопје, 1958. године,

- Сотировски И. Борђевић (Шеста македонска бригада) »Чекорикон слободата«, »Народна армија«, Београд, 1975. година,

- Љубен Георгиевски - Љупта (Пета македонска бригада) »Деноноћни чекорења«, Наша књига, Скопје, 1944. године;

- Стрезоски Владо, Седма македонска бригада и 49. дивизија НОВ Југославије, Битола и битолско во НОВ, Битола, 1982. године,

- Петар Ефремовски, Десета македонска бригада, Кавадарци, 1982. године.

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР.....	Страна 7
УВОДНА РЕЧ.....	11

П р в а г л а в а

ПРИПРЕМЕ, ПОЧЕТАК И РАЗВОЈ УСТАНКА 1941-1942. године .	19
1. Априлски рат, слом краљевске југословенске војске и окупација Македоније.....	21
2. Кратак осврт на стање у КП Македоније.....	30
а) Стање у КП Македоније до септембра 1941. године	30
б) Стање у КП Македоније од октобра 1941. до пролећа 1942. године.....	38
ц) Раскид са БРП(к) и формирање привременог руководства КПЈ за Македонију.....	47
3. Формирање и дејства партизанских одреда у 1941. и 1942. годи- ни.....	49
а) Прилепски партизански одред »Гоце Делчев«	50
б) Прилепски партизански одред »Димитар Влахов«	56
ц) Прилепски партизански одред »Борче Петров«	58
д) Битољски партизански одред »Пелистер«	61
е) Битољско-преспански партизански одред »Даме Груев« .	66
ф) Битољски партизански одред »Јане Сандански«	77
г) Мавровски партизански одред	84
х) Крушевски партизански одред »Питу Гули«	89

А р у г а г л а в а

РАЗВОЈ УСТАНКА У 1943. години.....	105
1. Кратак осврт на општу војно-политичку ситуацију.	107

2. Формирање ЦК КПМ и реорганизација ГШ НОВ и ПО Македоније	110
3. Састанак ЦК КП Македоније у Лопушнику и развој устанка у западној Македонији	114
4. Стварање партизанских одреда	116
а) Спајање партизанских одреда »Даме Груев« и »Јане Сандански«	116
б) Реорганизација партизанског одреда »Даме Груев«	123
ц) Формирање и дејства партизанског одреда »Гоце Делчев«	128
д) Формирање и дејства Мавровско-гостиварског и Мавровско-кичевског одреда	139
е) Формирање и дејства Првог македонско-албанског и Другог кичевског одреда	145
ф) Формирање и дејства партизанских одреда »Малесија« и »Славеј«	149
5. Преспански састанак ЦК КП Македоније	151
6. Капитулација Италије и стварање слободне територије	153
7. Формирање и дејства батаљона и групе батаљона	165
8. Поновно ослобођење Кичева	183
9. Формирање Прве македонско-косовске ударне бригаде и борба за слободну територију	186
а) Покрет бригаде ка Азоту	189
б) Самостална дејства батаљона на територији под бугарском окупацијом	191
ц) Продор бригаде у Егејску Македонију и формирање Друге македонске ударне бригаде	192
10. Фуштанско саветовање и Први конфес антифашистичке омладине Македоније	198

Т р е ћ а г л а в а

БОРБЕ ПРВИХ МАКЕДОНСКИХ БРИГАДА (ПРВА ПОЛОВИНА 1944. ГОДИНЕ)	207
1. Кратак пресек војно-политичке ситуације	209
2. Фебруарски поход	210
3. Напуштање грчке територије и продор Прве македонско-косовске ударне бригаде у Дебарца	219
4. Формирање Прве македонске ударне бригаде	229
5. Два напада на Дебар	232

Ч е т в р т а г л а в а

ФОРМИРАЊЕ И ДЕЈСТВА НОВИХ МАКЕДОНСКИХ БРИГАДА ОД КАПИТУЛАЦИЈЕ ФАШИСТИЧКЕ БУГАРСКЕ.	237
1. Кратак преглед војно-политичке ситуације.	239
2. Формирање и дејства Пете македонске (прилепске) бригаде ..	241
3. Формирање Петнаесте македонске (поречке) бригаде.	246
4. Прво ослобођење Прилепа.	253
5. Формирање и дејства Седме македонске (битолске) бригаде ..	260
6. Формирање и дејства Четврте албанске бригаде.	276
7. Формирање и дејства Шесте македонске бригаде.	281
8. Дејства Прве косовско-метохијске бригаде.	285

П е т а г л а в а

ЗАВРШНЕ БОРБЕ ЗА ОСЛОБОВЕЊЕ ЗАПАДНЕ МАКЕДОНИЈЕ (БОРБЕ 48. И 49. ДИВИЗИЈЕ).	287
1. Кратак пресек војно-политичке ситуације.	289
2. Дејства 48. дивизије.	294
3. Дејства 49. дивизије.	299
4. Ослобођење Прилепа и Битола.	311
5. Ослобођење Ресна, Охрида и Струге.	316
6. Борбе за ослобођење Кичева, Зајаса и Гостивара.	320
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.	332

Технички уредник:
Андро Стругар

Језички редактор:
Стана Станић, проф.

Коректор:
Бојана Узелац

Омот:
Дијана Иванишевић, дизајнер

Штампање завршено августа 1983. године

Штампа: Војна штампарија Београд - Генерала Жданова 406